gc-133/98
2831-2

661

turizam

2/98

Uticaj turizma na transformaciju fizičko-geografskih elemenata prostora

INSTITUT ZA GEOGRAFIJU
1962
NOVI SAD – YUGOSLAVIA

YU ISSN 1450-6661

Naučno-stručni časopis iz turizma

Turizam

9|2
98

Uticaj turizma na transformaciju fizičko-geografskih elemenata prostora

YU ISSN 1450-6661

UNIVERZITET U NOVOM SADU
PRIRODNO-MATEMATIČKI FAKULTET
INSTITUT ZA GEOGRAFIJU

Naučno-stručni časopis iz turizma

TURIZAM

2/98

Urednik

Dragica Tomka

Uredništvo

Jovan Romelić
Jovan Plavša
Lazar Lazić

Lektor i korektor

Jasna Tatić

ИНВЕНТАРНИ БРОЈ:
2831

Design & Prepress

Lazar Lazić

Izdavač

Prirodno-matematički fakultet
Institut za geografiju
Trg Dositeja Obradovića 3
21000 Novi Sad
tel + 381 (0)21 450104, 450105
fax + 381 (0)21 59696
tel uredništva + 381 (0)21 350122 lok. 836

Štampa

LitoStudio, Bulevar Mihajla Pupina 25, Novi Sad

Tiraž

200

Sadržaj

Teorijsko–metodološke osnove transformacije prostora pod uticajem turizma 5

1 *Tomka, Dragica* Uticaj turizma na transformaciju fizičko–geografskih elemenata prostora – tema za istraživanje ... 7

2 *Stanković, S.* Turizam i prostor – komplementarnost i kolizije ... 11

3 *Marinoski, N.* Transformacija prostora pod uticajem turizma u Makedoniji ... 16

4 *Čomić, Đ.* Teorijska konceptualizacija međuodnosa turizam – fizički prostor ... 20

Uticaj turizma na reljef, hidrografiju i klimu 23

1 *Kosar, Ljiljana* Transformacija prostornog okruženja hotela u svetlu propisa o kategorizaciji ... 25

2 *Milenković, S.* Reljef kao značajan faktor razmeštaja turizma u prostoru ... 29

3 *Miljković, Lj.* Turistički kompleks "Lisine" i njegov značaj u transformaciji lika Gornje Resave ... 32

4 *Romelić, J. Plavša, J.* Uticaj izletničko–rekreativnih kretanja na prirodnu osnovu receptivnog prostora južnog Banata ... 36

5 *Pecelj, M. Jović, G.* Bioklimatska prospekcija Iablaničkog kraja u funkciji turizma ... 46

6 *Radulović, Olivera* Dosadašnji uticaj turizma na prostor specijalnog rezervata prirode "Deliblatska peščara" ... 49

7 *Đeri, Lukrecija* Uticaj turizma na celokupan razvoj pejzažnog parka Logarska dolina . 52

8 *Tuntev, Z.* Uticaj nove marine u razvoju turizma i transformaciji Ohridske rivijere ... 55

9 *Amidžić, Lidija Stevanović, V.* Uticaj turizma na fizičke i biološke odlike Šar–planine ... 58

10 *Vidić, Nada* Uticaj turizma na fizionomsko–pejsažnu transformaciju Fruške gore .. 61

11 *Stanojević, M.* Uticaj turizma na transformaciju termomineralnih izvora Prolom banje ... 64

12 *Obradović, D.* Uticaj turizma na Ečanska jezera – ribnjake ... 69

Uticaj turizma na biogeografiju i ekologiju 73

1 *Skakun, M.* Zakonska regulativa u oblasti turizma i zaštite životne sredine ... 75

2 *Ćurčić, Nevena* Uticaji turizma na zaštićene prirodne prostore ... 80

3 *Gavrilović–Gagović, Slavica Gagović, N.* Troškovi ekološke zaštite i razvoj turizma ... 84

4 *Podobnikar, T. Stančič, Z. Kirgin, B. Gaffney, V.* The Impact of Mass Tourism on Environmental Resources on the Central Dalmatian Islands ... 88

5 *Vratuša, Vesna Anastasijević, N.* Mitološki i kultni karakter našeg najznačajnijeg autohtonog bilja kao osnova turističkog funkcionisanja starih zelenih površina Beograda .. 93

6 *Anastasijević, N. Vratuša, Vesna* Izmena osnovnih karakteristika izletišta i park–šuma Beograda i njihovo neophodno prilagođavanje turističkim funkcijama ... 97

7 *Ristanović, B. Bubalo, Milka* Mogućnosti implikacija turističkih kretanja na eko–sistem prirodnog rezervata Zasavica ... 101

8 *Stojanović, V.* Uticaj lovnog turizma na transformaciju prostora u lovištu Kamarište .. 103

9 *Jovičić, D.* Uticaj turizma na životnu sredinu mediteranskog primorja ... 106

10 *Василевски, Д. Панов, Н.* Туризмот како еден од факторите за загадувањето на реката Радика ... 112

11 *Rakičević, Gabriela Vasilevska, Ivanka* Turistička saturacija i sistem zaštite Ohridskog jezera ... 116

12 *Đorđević, Z.* Koncept "održivog razvoja" turizma u banji Iošanica ... 121

13 *Pavlica, Kristina Pajović, Tatjana Penić, Mirjana* Turistička izgrađenost u nacionalnim parkovima na primeru Nacionalnog parka "Serengeti" ... 127

14 *Subotić, Sida* Uticaj turističko–ugostiteljske delatnosti na promene fizičko–geografskih elemenata planinskog prostora Srbije ... 130

REČ UREDNIKA

Prvi broj časopisa Turizam, smo preboleli, kao svaki početak. Odjeka je bilo i sva razmišljanja su korisna.

Turizam je pokazao da je pojava koja nas okružuje, dotiče, prodire u teorijsku i praktičnu svakodnevicu. Istraživača ima, onih koji prate razvoj turizma, usmeravaju ga i o tome pišu. Ono što nedostaje je stručno–naučno prikazivanje i analiza rezultata i praktičnih iskustava turističke privrede. Očekujemo da će ovaj naš časopis biti odgovarajuće mesto za prikazivanje i ovakvih radova koji su uvek vrlo korisna i poželjna podloga za dalja teoretska proučavanja.

Pred vama, našim dragim čitaocima, je drugi broj časopisa TURIZAM . Ovaj broj je takođe tematski sa unapred najavljenom temom: Uticaj turizma na transformaciju fizičko–geografskih karakteristika prostora.

Tema je aktuelna, značajna, kako za razvoj turizma tako i za ceo prostor u kojem živimo. Ne zadržavajući se u sferi geografije i turizma ova problematika je deo ekoloških težnji, aktivnosti i napora za bolji život, za racionalno korišćenje prostora.

U ovom broju časopisa je objavljeno 30 radova naših i stranih stručnjaka, naučnika koji se teorijski bave problematikom planiranja prostora, fizičke geografije i turizma. Radovi su podeljeni u tri tematske oblasti: I Teorijsko–metodološke osnove transformacije prostora pod uticajem turizma (4 rada); II Uticaj turizma na reljef, hidrografiju i klimu (12 radova) i III Uticaj turizma na biogeografiju i ekologiju (14 radova).

Očekujemo da će ovi radovi biti doprinos razvoju teorije turizma i srodnih naučnih disciplina, kao i prilog unapređenju turističke prakse, te da ćete sve vaše dobronamerne sugestije uputiti članovima redakcije ili drugim vašim kolegama.

Ostaje i dalje poziv svima koji turizam ne doživljavaju samo kao prijatno iskustvo, nego i kao složen proces koga treba teorijski tumačiti, istraživati, unapređivati da budu saradnici našeg časopisa.

Dragica Tomka

Teorijsko-metodološke osnove transformacije prostora pod uticajem turizma

Tomka, Dragica*

Uticaj turizma na transformaciju fizičko–geografskih elemenata prostora – tema za istraživanje

Rezime *Generalno posmatrajući, transformacija prostora pod uticajem razvoja civilizacije i raznih ljudskih aktivnosti je neminovan proces. Čovek, razvijajući sebe i svoje potrebe, traži sve više prostora, traži specifične sadržaje i uslove za život i razvoj. U tim promenama, on vrlo često zaboravlja prirodne zakone i uslove, a često i meru do koje utiče na promene.*

Turizam je jedna od ljudskih aktivnosti koja zadire, bez preterivanja u sve sfere ljudskog življenja. Nastaje u čoveku, ispoljava se u prostoru, a utiče na promene i prostora i Čoveka. Svedoci smo mnogih promena kako u fizičko–geografskim tako i u društveno–geografskim promenama prostora pod uticajem turizma. Kakve su te promene? Izgradnja hotela, turističkih naselja, zabavnih parkova, skijališta; uređenje plaža, nacionalnih parkova, uređenje prostora oko kulturnih objekata. Turisti traže određene uslove koje žele da imaju u turističkim mestima...

Da li su sve promene koje se događaju u turističkim prostorima negativne po taj prostor ili možda doprinose njegovom kultivisanju, oplemenjivanju? Primera za sve te promene ima mnogo.

Ovaj rad ima za cilj klasifikaciju promena nastalih pod uticajem turizma, na bazi prostornog kriterijuma, a u cilju identifikacije potreba budućih istraživanja koja bi utvrdila da li i u kojoj meri turizam zaista utiče na prostor.

Ključne reči: *turizam, urbanizam, reljef, turistički objekti*

Abstract **The Effect of Tourism on Transformation of Physical–geographic Features of Space – the Topic for Research**

Generally, transformation of one area by the civilization and human activity influences is unavoidable process. Human kind need for the space, specific activities and living and developing conditions is growing as it is developing itself and its activities. In this changes, human very often forgets natural laws and conditions and, and sometimes also forgets the level of its influence on this changes.

The tourism is one of activities, which is present in all areas of human living. It appears in human kind, has effects on area and influences the changes of area and human kind. We are the witnesses of many changes, as in physical–geographic as in social–geografic changes of area by the tourism influences. What are those changes like? Building of hotels, tourist villages, entertainment parks, ski centers; maintenance of beaches, national parks, area around cultural objects. Tourists are searching for conditions which they want to have in tourist places.

Are all of the changes that are happening in tourist areas negative for this area or, maybe, this changes help cultivating of this area? Examples for all this changes you can find anywhere.

This paper has for its aim classification of changes which appeared by the influence of tourism, based on aerial criteria, and aimed for identification of future needs of researches which could find if and how much does tourism influence the area.

Key words: *tourism, urbanism, relief, tourist objects*

Uvod

Turizam kao masovna savremena pojava ima u osnovi dva prauzroka: nastaje u čoveku kao potreba da se promeni način života, doživi nešto novo, drugačije, i odvija se neminovno u prostoru. Dakle potreba i prostor su ti koji određuju uslove turizma, okvire i spoljne manifestacije. S obzirom da turistička potreba traži kao okvir ispoljavanja neki drugi prostor, drugačiji, stalno nov, ali uz sve uslove koji postoje i u mestu stanovanja, to je neminovno da je prostor i okvir, ali i cilj turističkih putovanja. Odvijajući se u prostoru, turizam neminovno utiče na njegove promene, kao i sve ostale čovekove aktivnosti. Poljoprivreda, indistrija, urbanizacija, saobraćaj i sve ostale aktivnosti čoveka su uticali na transformaciju prostora, na preuređenje, prilagođavanje, restruktuiranje, izgradnju itd.

Slobodno možemo postaviti pitanje: kakav bi to bio turizam koji bi se odvijao u nekom prostoru, a da u njemu ne ostavlja neke tragove? Turizam neminovno utiče na transformaciju prostora sa osnovnim ciljem da taj prostor prilagodi potrebama turista. Kako te potrebe zahtevaju drugačije uslove u prostoru od onih koji su u mestu stanovanja turista, to znači da i turistički prostor mora biti drugačiji nego što su mesta stanovanja turista. Takođe, u tom receptivnom turističkom prostoru čovek–turista želi da zadovolji osnovne egzistencijalne potrebe, ali i mnoge druge neobične, privremene, koje čine turističku potrebu. Dakle, turistički prostor mora imati specifičnosti koje ga čine privlačnim, atraktivnim, ali i udobnim, prijatnim. To dalje znači da turistički prostor mora da sadrži objekte u kojima turista može da spava, jede, zabavlja se, odmara se, bavi se nekim sportom i tako dalje.

*Dr Dragica Tomka, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

U tom procesu transformacije prvobitni prostor može trpeti pozitivne, ali i negativne posledice, najčešće kombinovane. *Prvobitni prostor može postati kvalitetniji, lepši, uređeniji, možda prvi put* posećen od ljudi, možda atraktivniji za zadržavanje i zapošljavanje ljudi – što bi bile pozitivne posledice. Međutim, pod uticajem turizma prvobitni prostor može postati i prenatrpan objektima i ljudima, degradiran izgradnjom sportsko–rekreativnih objekata, izmenjen tako da više ne poseduje kvalitete raritetnosti ili tradicionalnosti – autohtonosti. Tako može postati neprivlačan za turiste, što bi uticalo na gašenje upravo one funkcije prostora zbog koje su se promene i dešavale.

U daljoj elaboraciji o odnosu turizam – prostor treba postaviti osnovno pitanje – do koje mere i na koji način treba transformisati prostor, pretvarajući ga u turistički. Pri tome razlike se uočavaju i u odnosu na tipove turističkog prostora, ali i samog poimanja šta se smatra pozitivnim, a šta negativnim promenama. Jer, nekome je lepo turističko mesto koje ima velike hotele–oblakodere, najkvalitetnije sportske objekte, sale za kulturna događanja, u kome je gužva, u kojoj može da upozna ili sretne mnoge ljude. Drugima su takvi prostori odbojni i biraju mala tiha mesta, sa očuvanom prirodom, improvizovanim uslovima sa rekreaciju, u kojima mogu pre svega da sretnu domaćine sa specifičnim načinom života, a manje turiste. Zato da analiziramo redom. Prvo, treba uočiti koji tipovi turističkog prostora se sreću, a zatim klasifikovati promene koje nastju pod uticajem turizma.

Tipovi turističkog prostora

Prepoznavanje tipova turističkog prostora i njihova klasifikacija spada u domen prostorno–planskih istraživanja, te je za ovaj prikaz korišćena adekvatna literatura iz oblasti prostornog planiranja, ali i turizma. Analizirajući dostupnu literaturu uočena je različitost kako u pristupu klasifikaciji tako i u rezultatima, odnosno grupama tipova prostora. Međutim, u našoj domaćoj literaturi, koja je izašla poslednjih godina iz štampe, uglavnom je prikazana klasifikacija turističkih prostora na bazi izvora: Lozatto–Giotart (1987), Geographie du tourisme, Masson, Paris. Kako za potrebe ovog rada ovakva podela takođe odgovara, na ovom mestu će biti prikazana relativno pojednostavljena podela turističkog prostora.

Osnovni kriterijumi tipologizacije prostora su:

- intezitet i učestalost turističkih tokova, ili opšte prisustvo turizma u prostoru;
- oblici turističkog uređenja i opremanja prostora, kao i dostignut stepen uređenosti.

Primenom ove dve velike grupe faktora moguće je izvršiti složenu tipologiju prostora, koja bi sadržala sledeće grupe i podgrupe turističkih prostora:[1]

A Polivalentni i otvoreni turistički prostori, za koje je karakteristično istovremeno odvijanje turizma i drugih privrednih i neprivrednih aktivnosti čoveka. Turizam je, znači, u ovim prostorima samo jedna, često i nedominantna funkcija. Ovoj grupi pripadaju:

I Obalni i jezerski tipovi

1. Tradicionalni obalni prostori – karakteristični za obale razvijenih zemalja
2. Jezerski prostori – na obalama velikih kontinentalnih jezera
3. Međutipovi (više ili manje obalni) – sa turizmom kao jednom od funkcija

II Urbani neobalni tipovi

1. Velike urbane aglomeracije – glavni gradovi zapadne i istočne Evrope
2. Srednji i mali turistički gradovi i gradovi hodočašća

III "Zeleni" tipovi

1. Centri seoskog turizma – postojećih naselja, van zaštićenih prostora
2. Rurbani tip prostora – širenje urbanog života na ruralni prostor – naselja sekundarnog stanovanja

B Specijalizovani i regionalni tipovi turističkih prostora u kojima je turizam glavna funkcija koja zauzima najveći deo raspoložive površine. Specijalizacijom turizma ovi prostori se postepeno diferenciraju, te se razlikuju:

I Otvoreni tipovi prostora

1. Specijalizovani sa dva ili više centara – aristokratski i novi primorski centri
2. Specijalizovani mononukleusni – najčešće nastali od ribarskih naselja i luka
3. Specijalizovani termalni tip – stari i noviji centri banjskog turizma
4. Specijalizovana kulturna žarišta – sa ulogom razgledanja i kratkog boravka
5. Tradicionalni centri zimskog turizma – sa različitim podtipovima

II Enklavni tipovi – hiperspecijalizovani sa turizmom kao isključivom funkcijom

1. Više ili manje otvoreni – zimski centri i obalni tipovi
2. Više ili manje zatvoreni – marine, klubovi–sela i hotelski kompleksi, kao i nacionalni parkovi i prirodni rezervati

Klasifikacija promena nastalih pod uticajem turizma

Turizam je sigurno jedan od činilaca transformacije prostora. Sama konstatacija da stotine miliona ljudi godišnje putuje i boravi u turističkim mestima zadovoljavajući svoju turističku potrebu, očigledno nameće i očekivanja da će takva dinamika kretanja kroz prostor i takve aktivnosti u prostoru morati da imaju odraza na taj prostor. Dakle, kao i sve ostale ljudske aktivnosti tako i turizam utiče na transformaciju prostora, shvatajući prostor kao najširi pojam, kao fizički, društveni, mentalni i psihološki.

Ali kakve su te promene nastale pod uticajem turizma? Nabrajati ih pojedinačno bilo bi nemoguće, zato ćemo ih ovde klasifikovati.

1. **Pozitivne promene** su mnogobrojnije i vremenski starije. Zapravo, pozitivne promene su te koje su pratile, ili čak bile i uslov nastanka turizma na nekim prostorima. Te promene se pre svega ogledaju u uređenju i opremanju prostora koji za turiste mora biti lepši, bolji, drugačiji, atraktivniji kako bi zadovoljio turističke potrebe. Ali da probamo da ih klasifikujemo:

- unapređenje estetskih kvaliteta prostora (prirodnog ili antropogenog) koji se namenjuje ili koristi u turizmu;
- obnavljanje, restauracija, rekonstrukcija i revitalizacija postojećih objekata i prostora kulture (pojedinačni spomenici, prostorne kulturno–istorijske celine, urbani ambijenti itd.) u cilju povećanja njihove atraktivnosti;
- transformacija starih delova naselja i objekata u turističke objekte, čime se oni oživljavaju i dobijaju funkciju koja ih može održavati sticanjem dohotka od poseta tim objektima (primeri su: stari letnjikovci i dvorci, stara naselja tipa Svetog Stefana itd.);
- unapređenje i zaštita prirodnih resursa i kako administrativna tako i još značajnija, stvarna zaštita prirode, njeno uređenje, planiranje koncentracije i vrsta turističkih tokova. Primeri su brojni. U svim zemljama su zakonom zaštićeni, ali i prostorno uređeni brojni delovi teritorija sa posebnim prirodnim vrednostima i proglašeni za parkove prirode, nacionalne parkove ili specijalne rezervate. Priznali to ili ne, turizam je sigurno jedan od najznačajnijih faktora njihove zaštite i korišćenja;
- poboljšanje dostupnosti prostora izgradnjom puteva, marina, aerodroma, koji omogućavaju dolazak turista, a time vrlo često i život pojedinih udaljenih objekata ili naselja;
- stvaranje novog geografskog prostora; ma kako zvučalo nelogično, ali turizam je često agens revitalizacije napuštenih površinskih kopova, čak smetlišta, agens pretvaranja bara, močvara, pustinja i prašuma u prostore pogodne za ljudsko korišćenje; i na kraju
- stvaranje pozitvnog odnosa ljudi prema svom okruženju – boraveći u lepim, uređenim i estetski oblikovanim prostorima turisti poprimaju navike, a time se i širi svest o potrebi ne samo privremenog boravka nego i življenja u prostorima kojima su unapređene i funkcije i estetski kvaliteti.

Ove pozitivne promene treba beležiti, pamtiti ih, isticati kako bi služile kao primer primenjiv u drugim novim prostorima u koje turizam ulazi, ili jednostavno kao argument za odbranu turizma od vrlo često neopravdanih napada, kao jednog od glavnih agenasa narušavanja prostora.

2. **Negativne promene** su one koje su nastale kasnije kao posledica omasovljavanja turizma, traženja novih prostora za turizam, ali vrlo često i kao posledica blagovremeno neisplaniranih, loše isplaniranih ili predimenzioniranih turističkih prostora. Te negativne posledice bi mogli klasifikovati na sledeći način:

- prevelika koncentracija turističkih objekata i suprastruktre – dovodi do gubljenja osnovnih vrednosti prostora, do prevelikog omasovljenja turizma, do zagušenja funkcionisanja komunalnih delatnosti (saobraćaja, vodovoda i kanalizacije itd.), ali i zauzimanja velikih prostora za turizam. Ovakve posledice su pre svega prisutne u visokorazvijenim turističkim regijama. Ova grupa negativnih posledica turizma na prostor se dalje razgranava na druge posledice.
- različite vrste zagađenja tla – tlo se može zagaditi neregulisanjem odnošenja i deponovanja smeća kojeg u velikim turističkim naseljima ima izuzetno mnogo, turizam utiče nepovoljno na tlo i pretvaranjem većih poljoprivrednih ili šumskih površina u turističke; zatim postoji i geološka degradacija tla koja nastaje kada turisti otkidaju u pećinama nakit, odnose minerale, fosilski materijal, urezuju imena, prejako osvetljavanje pećina itd.;
- zagađenje vode je takođe moguće, a izraženo je pre svega u priobalnim turističkim regijama (plovna vozila, ispuštanje otpadnih voda, bacanje tvrdog otpada u vodu, ispuštanje goriva itd.), kao i kod zemljišta, zagađenje voda nije posledica isključivo razvoja turizma, ali on doprinosi tome;
- zagađenje vazduha je takođe višeznačno. Ono se ispoljava kao preterana buka od automobila, čamaca, aviona, od noćnih restorana, pa i samih turista; ali zagađenje vazduha je i od izduvnih gasova automobila, turističkih objekata itd. (primer Budva–Slovenska plaža);
- degradacija faune i flore – je aktuelna pre svega u zaštićenim prostorima, ali ne samo tamo. Fauna se uništava prekomernim ulovom (u turističkom lovu ili zbog lovačkih trofeja) ili uznemiravanjem u rezervatima prirode. Oblici degradacije flore i vegetacije su brojniji. Osim nekontrolisanog sakupljanja šumskih i poljskih plodova, prisutno je i lomljenje granja, čupanje iz korena; mnogo su veće negativne posledice od krčenja šuma za potrebe turističkih objekata, zauzimanja proplanaka i drugih zelenih površina (takvih primera ima i u našoj zemlji);
- degradacija spomenika kulture – pre svega nedoličnim ponašanjem turista koji urezuju imena, otkidaju delove spomenika; međutim, mnogo su veće posledice od loše isplaniranog lociranja predimenzioniranih objekata u neposrednoj blizini spomenika kulture;
- estetska degradacija pejzaža i ambijenata – u želji da se neki prostor uredi, ulepša za turiste vrlo često se preteruje, ili se ne primenjuju principi očuvanja autohtonosti pejzaža ili arhitektonskog stila

(sađenje neautohtonog bilja, menjanje arhitektonskog stila objekata itd.);

- banalizacija prostora – ponekad izmena osnovnih prirodnih i istorijskih vrednosti dovodi do banalizacije prostora. Tu se misli na stvaranje uniformnih neprepoznatljivih turističkih prostora, koji su izgubili svoje osnovne raritetne vrednosti, a postali su uniformni estetsko oblikovani prostori, sve manje interesantni turistima;
- samouništenje prostora – je krajnje nepovoljna posledica koja nastaje na prostorima u kojima su, navodno u nameri intenziviranja razvoja turizma, uništene sve autohtone vrednosti, i prirodne i antropogene, stvoreni su urbani prostori sa velikom koncentracijom turista, sve više i stalnog stanovništva, zbog kojih se otvara i privreda itd. Ti prostori (a primera ima svuda u svetu) se vremenom zatvaraju za turizam i pretvaraju se u stalna naselja, sa bezbroj nasleđenih problema.

Znači, uticaj turizma na transformaciju fizičko–geografskih elemenata prostora je aktuelan i složen proces. Konkretnih istraživanja na terenu, bar u našoj zemlji još uvek nema dovoljno. Nekako se čini da smo više skloni da uočimo, analiziramo i tražimo uzroke već nastalim pojavama, nego da ih predvidimo, isplaniramo i sprečimo negativne efekte. Oni pozitivni neka ostanu. To nam sve govori da treba vršiti istraživanja i blagovremeno planirati.

Neophodnost budućih istraživanja

Kakva je situacija u našoj zemlji? Na osnovu poznavanja ne tako brojnih radova, kao i rezultata malobrojnih istraživanja može se pretpostaviti da su i pozitivne i negativne posledice od turističkog razvoja u našoj zemlji još nedovoljno uočljive. Turizam je kod nas još u razvoju i nema specifičnosti ni srednjerazvijenih turističkih regija, naravno izuzimajući pojedine primere veće koncentracije turizma. U našoj zemlji se još uvek čuje cvrkut ptica koji opčinjava italijanske lovce, na planinskim potocima i izvorima se još može piti voda, padine planina još nisu preopterećene objektima (sem u pojedinim planovima). Međutim, upravo prostori intenzivnijeg razvoja turizma su oni primeri u kojima se više ispoljavaju negativne posledice od pozitivnih, to su: od primorskih prostora – Budva sa Bečićima, od srednjeplaninskih – Zlatibor, od visokoplaninskih – Kopaonik, od jezerskih – Palić...

Imajući u vidu sve negativne i pozitivne tendencije u transformaciji prostora pod uticajem turizma u svetu, možemo biti zadovoljni sa situacijom u našoj zemlji. Kako se obično kaže, svako zlo ima svoje dobro, ili svako stanje nerazvijenosti ima i svoje pozitivne vrednosti. Nedovoljna razvijenost turizma, očuvani prirodni resursi (pre svega zemljište, voda, pa i flora i fauna) su one pozitivne prednosti koje uz razborito i planski blagovremeno turističko aktiviranje mogu prerasti u komparativne prednosti naše zemlje. Ovakva situacija daje mogućnost blagovremene intervencije. Šta je potrebno uraditi:

- planirati turističko uređenje prostora,
- predviđati nosivi kapacitet prostora,
- planirati veličinu, vrstu i izgled turističkih objekata,
- pratiti turistički razvoj,
- sprečavati i usmeravati razvoj,
- i u svemu naći meru do koje se može pustiti transformacija prostora pod uticajem turizma

U tom smislu principi održivog razvoja, ali pre svega razvoja onih oblika turizma koji valorizuju autohtonost, tradicionalnost, retkost, do određenih granica, sigurno treba da bude jedini put razvoja turizma u Jugoslaviji.

Tako postavljajući turizam na stolicu onog kome treba "suditi" naša logična očekivanja su da turizam treba osloboditi optužbe i imenovanja za značajnog krivca za degradaciju prostora, ili bar da mu opravdamo razloge zbog kojih je došlo do transformacije, tamo gde je to moguće.

I umesto zaključka – danas su na turističkom tržištu sve više traženi oblici turizma koji valorizuju nepromenjen prostor – autohton, očuvan, redak, neobičan, čak divalj. Mnoge od ovih uslova ispunjavamo, preostaje nam još da razvijamo turizam, a pre toga: potrebna su istraživanja svih naučnih disciplina koje mogu rasvetliti ovaj problem, kako bismo blagovremeno odredili pravce razvoja, i meru do koje ćemo dopustiti transformaciju prostora.

Literatura

Ahmetović–Tomka, D.: Pruncipijelna rešenja pri uvođenju turističke valorizacije u delove zaštićene prirode, časopis: Čovek i životna sredina, br. 5–6, Beograd, 1988.g.,

Ahmetović–Tomka, D.: Principi i kriterijumi za utvrđivanje dozvoljenih oblika turizma u nacionalnim parkovima, na primeru Fruške gore. Zbornik radova , posebna izdanja br. 14, Zavod za zastitu prirode Srbije, Beograd,1994, str. 110–115 .

Ahmetović–Tomka, D.: Regionalizacija turizma u prostornom planiranju, Zbornik radova, sv. 25. Institut za geografiju, Novi Sad, 1995. str. 93–109.

Ahmetović–Tomka, D.: Turizam u zaštićenoj prirodi – marketing koncepcija. monografija, Novi Sad, 1995. str. 1–102

Ahmetović–Tomka, D., Dunčić, D–a. (1996): Prostorni plan područja posebne namene–Mokra gora, Grupa autora: Planiranje i uređenje predela (1–255), Udruženje urbanista Srbije, Beograd, str. 195–213

Čomić, Đ.,Pjevač, N. (1997): Turistička geografija, Savezni centar za unapređenje hotelijerstva–ugostiteljstva, Beograd

Kicošev. S.,Dunčić, D–a. (1998): Geografske osnove prostornog planiranja, Institut za geografiju, PMF, Novi Sad

Tomka, D. (1998): Tourism: From Urban to Nonurban – Reality or Delusion? (str. 255) , 3rd International simposium Interdisciplinary Regional Research (Hungary, Romania, Yugoslavia), University of Novi Sad, Novi Sad

Tomka, D.,Stojanović, S., 1998: The Highway E–75 – one of the way of tourist presentation of Vojvodina , The 3rd Edition of The Regional conference of Geography, (Geographyc research in Carpatian–Danubean space; danube–Mures–Cris–Tisa Euroregion, geoeconomical spce of durable development), West University of Timisoara, Timisoara, Romania

Turizam
Časopis Instituta za geografiju

Stanković, S.*

Turizam i prostor – komplementarnost i kolizije

Rezime *Savremeno društvo i turizam su dve usko povezane i uslovljene kategorije koje imaju svoju istoriju, sadašnjost i budućnost. Svojom masovnošću i visokim stepenom multiplikacije, turizam zadire u mnoge elemente života, društvene i privredne stvarnosti. Zbog toga se u mnogim zemljama direktno i indirektno tretira u zakonodavstvu, ekonomiji, investicionom ulaganju, opštoj I usmerenoj propagandi, zaštiti prirode i spomenika, obrazovanju kadrova, bilateralnoj i multilateralnoj saradnji institucija, država i naroda. Svuda gde se pojavio i uspešno razvijao, turizam je uslovio niz novih pojava i procesa. Sve razvijeniji turizam izaziva i izvesne negativne posledice u prirodi i društvu. To znači da su komplementarnost i kolizije turizma i prostora brojne i raznovrsne, ali i regionalno izdiferencirane. Uopšte uzev, pozitivni efekti turizma su brojniji od negativnih. Potvrdu za takav zaključak nalazimo u činjenici da gotovo sve zemlje sveta nastoje da razviju turizam, posebno inostrani, jer je to često značajan izvor prihoda. Turizam i prostor su međusobno uslovljene kategorije. Niz pojava i procesa iz tog domena proučava turistička kartografija. Ona se, pored ostalog, bavi evidencijom, klasifikacijom, rangiranjem pozitivnih i negativnih uticaja turizma na prirodu, sa ciljem da naučno ukaže na postojeće razlike i iste svede na minimum. Izvornog i dobro očuvanog prostora za potrebe turizma sve je manje, te je njegova zaštita preko potrebna.*

Ključne reči: *Turizam, prostor, komplementarnost, kolizija, turistička geografija, razvoj, priroda, zaštita.*

Abstract **Tourism and Space – Complementarity and Collisions**

Modern society and tourism are two closely connected and conditional categories with a history, past and future. With its mass and high multiplication degree, tourism enters into many elements of life, public and economic reality. Due to this, in many countries it is indirectly and directly treated in legislature, economy, investments, general and directed propaganda, protection of nature and monuments, education of personnel, bilateral and multilateral cooperation of institutions, people and states. Wherever tourism appeared and developed successfully, it caused a series of a new positive events and processes. More developed tourism brings about some negative consequences in nature and the society. This means that the complementarity and collisions of tourism and space are numerous and diverse, often universal, but regionally differentiated . Generally, positive effects of tourism prevail over the negative ones. Confirmation of this conclusion is found in the fact that almost all countries in the world make an effort to develop tourism, especially foreign, as it is often a significant source of income. Tourism and space are mutually conditioned categories. A series of events and processes from this domain are investigated by tourist geography. Among other things, it is in evidencing, classification, rating of positive and negative influences of tourism on nature, with the purpose of giving a scientific view of existing risks and making them minimal. The availability of natural and well preserved space for the requirements of tourism is getting smaller, so its protection is very necessary.

Key words: *Tourism, space, complementarity, collisions, tourist geography, development, nature, protection.*

Uvod

Jedna od karakteristika savremenog sveta je sve veći obim domaćih i međunarodnih turističkih kretanja, koja pojedinim regijama i zemljama daju posebne odlike. Bez obzira na tradiciju, gotovo sve zemlje sveta nastoje da razviju turizam, jer on često predstavlja značajan izvor prihoda. U turističkim kretanjima na svim kontinentima danas učestvuje jedna trećina čovečanstva. Savremeno društvo i turizam su na dva različita načina povezane kategorije. Turizam se uvažava kao značajan pokazatelj standarda, ekonomske razvijenosti društva, materijalnog blagostanja, kulturnog nivoa, sportskih dostignuća, međudržavnih i svetskih odnosa, pojava i procesa. Dovoljno slobodnog vremena i odgovarajuća materijalna sredstva, uz definisanje matičnih (inicijativnih) mesta, regija i država, odnosno, turističkih (receptivnih) mesta, regija i država, kao i onih koje ubrajamo u obe kategorije, stvarnost su za uvažavanje.

Potrebe ljudi razvijenih i srednje razvijenih zemalja, posebno velikih gradova i industrijskih regija za turističkim kretanjima, sastavni su deo savremenog načina života i zato im se poklanja višestrana pažnja. U većini turistički razvijenih zemalja turizam je dobio odgovarajuće mesto u zakonodavstvu, ekonomici, prostornom planiranju, vaspitanju, obrazovanju, kulturi kao i institucijama i akcijama zaštite prirode i spomeničkog nasleđa. Iz ovoga sledi da turizam i prostor čine složenu celinu sa nizom poznatih, ali i brojnim još uvek nedovoljno istraženim pojavama i procesima. Operativa se brže razvijala od nauke koja prati odnos turizma i životnog prostora. Stanje je utoliko lošije kada znamo da je reč o multidisciplonarnom problemu, kome na mnogim mestima još uvek nije posvećena prava pažnja. (Stanković, 1979).

Ima autora koji smatraju da je turizam, tamo gde se planski razvija, uslovio niz novih pozitivnih i negativnih pojava i procesa. pozitivni efekti dominiraju nad negativnim, ili se bolje zapažaju te im se posvećuje veća pažnja. Naravno, ima i negativnih primera, te se isti moraju rešavati na najbolji mogući

*Dr Stevan Stanković,
Geografski fakultet, Beograd

način, a iskustva koristiti. "Ljudi su se godinama borili za više slobodnog vremena i više praznika. Danas se valja boriti s posledicama toga napretka. Posve očigledno još nisu razvijeni oblici putovanja koji bi u svakome smislu – psihološkom, gospodarskom i ekološkom – bili podnošljivi. Ako se na sredini sedamdesetih godina otpočelo s proučavanjem uočljivih utjecaja turizma na okolicu, danas, kada su putovanja postala jedinstvenom masovnom pojavom u povijesti, otkriva se ljudska dimenzija i socijalno–kulturna problematika te pokretljivosti u slobodnom vremenu. Zapravo se time odavno trebalo pozabaviti. Time je u biti trebalo započeti" (Kripendorf, 1986).

Tabela 1. Zemlje sa najvećim brojem stranih turista (WTO, 1997)

Zemlja	Broj turista
Francuska	66.800.0
SAD	49.000.0
Španija	43.000.0
Italija	34.100.0
Velika Britanija	26.000.0
Kina	23.800.0
Meksiko	22.700.0
Poljska	19.600.0
Mađarska	19.500.0
Kanada	17.500.0
Češka	17.400.0
Rusija	15.000.0
Hongkong	10.500.0
Turska	9.000.0

Planiranje turizma koje prethodi njegovom razvoju na određenom prostoru, uvek je bolje od saniranja štetnih posledica. Ovo zbog toga što su kolizije i komplementarnosti brojne i raznovrsne. Prve treba smanjivati do minimuma, a druge izdizati na pravi nivo. Isti se postiže svrsishodnim naučnim istraživanjima i primerenim operativnim aktivnostima na terenu. Država i društvo, svuda i uvek, moraju stimulativno delovati na razvoj turizma, ali on mora biti tako osmišljen da ne ugrožava vitalne potrebe domicilnog stanovništva, bez obzira što im za kraći ili duži rok može doneti materijalni prosperitet. Uz ekonomske funkcije turizma, moraju uvažavati vaspitanje, obrazovanje, druženjublje, koreni istorijske prošlosti, koji se novcem ne mo iskazati. Uporedo sa tim, i još bolje preventivno, moraju se štititi sve turističke vrednosti i do najve moguće granice uvažavati kapaciteti prostora (Stanković, 1982).

Turistički najposećenije zemlje sveta su veoma različite po nizu pokazatelja. Iz toga proizilazi zaključ da su i problemi kolizija i komplementarnosti turizma i prostora, ako ne različiti, ono specifični. To smanjuje potrebu korišćenja stranih iskustava, ali se ista moraju prilagoditi konkretnoj sredi (Stanković, 1993).

Sistem čovek – životna sredina

Pristup problemu sistema čovek – životna sredina je veoma odgovoran, jer je reč o složenim raznovrsnim relacijama. Za niz ljudskih delatnosti u prostoru, samim tim i za turizam, postojeć ekumena se gotovo ni malo ne može proširiti. Za razliku od niza delatnosti (rudarstvo, industrij saobraćaj) koje mogu podneti izvesne ekološke poremećaje, oštećenja i promene u prostoru, turizar zahteva izvornu, dobro zaštićenu ili unapređenu sredinu. Uvek i svuda se mora polaziti sa stanovišta, d na zemlji živi sve veći broj stanovnika, te se srazmerno tome i sve veći broj uključuje u turističk kretanja. Svi oni imaju prohteve i ambicije da se ekonomski brže razvijaju, da bolje i duže žive, d koriste nove sirovine, savremenu tehnologiju i da turistički osvajaju nepoznata prostranstva. Zbo naglašene evolutivnosti u razvoju čoveka i ljudskog društva, menja se obim i smisao njihovo delovanja na prostor u bližem i daljem okruženju. Sa promenama proizvodnih i društvenih odnosa, ko se često skokovito menjaju, usložavaju se kolizije i komplementarnosti na relaciji čovek – društvo · tehnologija – životna sredina. Kako je to okvir turističkih kretanja, ista se moraju do detalja poznavat jer se kroz njih uspostavlja komplementarnost turizma sa prirodom i spomenicima, ili se pojavljuj kolizije.

Prilaz problemu ima najviše smisla ako se temelji na saznavanjima turističke geografije u čiji domer istraživanja spadaju i problemi odnosa turizma i prostora (Stanković M. S.). Osnovna problematik ispoljava se u mnogo varijanti i međusobnih uslovljenosti i razlika. Efekti i posledice se najčešće n mogu odmah sagledati i razrešiti.

Potrebno je naglasiti da je vreme neracionalnog odnosa čoveka i društva prema prirodi, iskazanc proizvodnjom dobara i razvojem turizma po svaku cenu, prošlost.Svuda i uvek takve akcije moraju bit zamenjene racionalnim korišćenjem, upravljanjem i planiranjem životne sredine za sve vitalne potrebe ljudi, a samim tim i za sve razvijeniji turizam. Gazdovanje elementima životne sredine, naročito onim koji su slabo obnovljivi ili neznatne moći samopročišćavanja, mora biti racionalno. "Teorija je pokazala i praksa potvrdila da nezadovoljavaju ad hock i kratkotrajna rešenja. Postoje složene međuzavisnosti koje se moraju respektirati pri društvenom odlučivanju i regulisanju odnosa s prirodnom okolinom kada se prisvaja njeno bogatstvo, zato da bi ono bilo usklađeno sa suvremenim potrebama i mogućnostima društvenog ekonomskog razvoja" (Lang, 1979.).

Naučna istraživanja odnosa u sistemu čovek – životna sredina, moraju se bazirati na istorijskoj prošlosti, savremenoj društvenoj stvarnosti i postavljati osnove za budućnost. Samo tako istraživači i praktičari mogu doći do pravih, naučno zasnovanih i u praksi prihvatljivih rešenja. Ona su opravdana, jer su problemi na relaciji čovek – životna sredina globalni. To potiče i brojnih saznanja i konkretnih primera o sve većem, najčešće neracionalnom i neplanskom iskorišćavanju životne sredine. Na to se nadovezuju povremene katastrofalne pojave zagađenostin vode, vazduha, zemljišta, biljnog i životinjskog sveta. Kako je to okvir turističkih kretanja, dolazi se do zaključka da je prostor a njegov razvoj sve manji i sve ugroženiji. Problemi prekomernog ugrožavanja životne sredine počeli su se jasnije ispoljavati šezdesetih godina našeg veka. Našto kasnije organizuju se svetske konferencije o nastalim problemima. Brojni zaključci i proklamacije imaju više političku nego naučnu i aplikativnu

notu. U tome ima i pomodarstva. Kao da su do nedavno svi hteli da proizvode sve i da turizam razvijaju svuda. Sada kao da svi hoće da zaštite životnu sredinu misleći na proizvodnju (Stanković, 1998).

Naučno zasnovana shvatanja potvrđuju činjenicu da prostora nema na pretek i da se sa njim mora racionalno postupati. Turizam se ne može beskrajno širiti, već mora biti bolje i racionalnije organizovan od niza drugih delatnosti. Zbog toga je potrebno intenzivno proučavati i redovno pratiti stanje životne sredine. Ima brojnih primera iz naše zemlje i sveta, koji pokazuju da su razvojem turizma znatno unapređeni pojedini krajevi. Zahvaljujući turizmu dobili su novu fizionomiju i nove funkcije. Naravno, ima i primera da je neplanskim razvojem turizma, posebno predimenzioniranim objektima infrastrukture i prometa, priroda ugrožena. U nizu slučajeva još uvek nema adekvatnih rešenja poboljšanja komplementarnosti i smanjenja rizika u prostoru a potrebe turizma, ali i od turista. Potrebno je jasno definisati sisteme informisanja, zakonsku regulativu, standarde i normative, kapacitete, vrste turizma, stepen zaštite i kontrole, nadležnosti i obaveze korisnika i slično (Dragićević, 1987).

Ovakav pristup problemu turizma i prostora je višestruko opravdan, jer je razvoj domaćeg i inostranog turizma u nizu zemalja u direktnoj zavisnosti od stanja životne sredine i spomeničkog fonda u njoj. Za kompleksan, ekonomski i društveno opravdan razvoj turizma, nisu dovoljni samo zakonom zaštićeni prostori i objekti, jer i u najboljem slučaju ne zahvataju više od 2 do 10% državne teritorije. Za turizam, kakav je potreban savremenom čoveku, potrebno je mnogo više prostora. "Jedno od osnovnih pitanja u vezi turističkog korištenja prostora glasi – ima li uopće dovoljno (ekološki kvalitetnog) prostora? Sve intenzivnije dinamiziranje života na sve većim područjima jedno je od najvažnijih obilježja današnjice: demografska je gustoća sve veća, životni su sadržaji sve brojniji, složeniji i međusobno sve povezaniji, a putem intenzivnog prometa sve se više šire u prostoru čija je kakvoća sve manja. To znači da se kao novim nužno javljaju konfliktne situacije među kojima je problem prostornih mogućnosti, odnosno moguće opterećenosti prostora. Zato odmah treba utvrditi: životno vrednog i prihvatljivog prostora nema dovoljno (ni u globalnim razmjerama), a pogotovu ga nema dovoljno a intenzivnu i kvalitetnu turističku djelatnost koja zahtjeva i ekološke standarde, posebno visoke i najviše kakvoće. Turistički je prostor (za taj pojam ovdje uključuje i ekološku kvalitetu koju je neobično lako narušti) ograničen i taj će problem u budućnosti biti sve teži " (Pavić, 1987).

U sistemu čovek – životna sredina, procesi koji su od značaja za razvoj turizma, sa aspekta domicilnog stanovništva moraju se pratiti tokom planiranja, izgradnje, upravljanja, održavanja, nadgledanja i modifikovanja prvobitnog stanja i osnovnih projekata. Ishod mora biti na zadovoljstvo inicijative i receptive. "Fizički, prostorni i društveni oblici turizma moraju biti kompatibilni i integrisani sa ljudskom i prirodnom životnom sredinom odredišta, npr. u usvajanju lokalnih stilova i razmera arhitekture, mesnih planera i radnika na svim nivoima i korišćenju lokalnog materijala. Oval poslednji zahtev mora da ima dodatno osiguranje da ne dođe do uništenja životne sredine" (Proser, 1997).

Turistička receptiva dugo se rukovodila ekonomskim efektima koji se postižu razvojem turizma. Tokom vremena sazrelo je shvatanje o naglašenim i brojnim međuzavisnopstima turizma i prostora. Iz toga se izvode zaključci o potrebi planskog i kontrolosanog razvoja turizma. Isti se tretira tako da ne ugrožava atraktivne atribute privlačnosti, bez obzira da li su prirodne ili spomeničke, već doprinosi unapređenju istih, jer oni samo kao takvi čine osnovu ponude. Na ovu temu moguća su razmišljanja u više pravaca, ali se dolazi do jednostavnog zaključka. "Prvo, količina raspoloživih resursa se smanjuje i postavlja ograničenja daljem turističkom razvoju oblasti. Resursi koji se fizički i/ili ekonomski ne mogu uvećati (npr. plaže, mesta od prirodnog i istorijskig interesa) u tom smislu postaju ograničavajući faktor. Drugo, kvalitet resursa opada u negativne efekte po turizam, jer **a)** ponuđeni turistički proizvod postaje inferiornog kvaliteta i **b)** količina proizvoda visokog kvaliteta (koji je bio inicijalni razlog turističkog razvoja) se smanjuje. Da bi se ovo izbeglo, neophodno je turističko planiranje u kome odnos turizma i okruženja zauzima centralno mesto u smislu određivanja smernice i ograničenja rasta i razvoja turističkih aktivnosti" (Zečević, 1997).

Navedeni stavovi navode na zaključak da je za turizam kakav je potreban savremenom čoveku i društvu neophodno raspolagati prostorima izvorne fizionomije i organizovanim osnovnim i dopunskim funkcijama koje su komplementarne, a ne kolizione turimu. Turizam je svojevrstan potrošač prostora. često koristi one objekte, površine, oblike reljefa, hidrografske objekte, živi svet i druge pojave, koje nisu interesantne za niz drugih delatnosti. Pri njihovoj valorizaciji moraju se uvažavati zonalni i azonalni elementi u prirodi, lokalni i globalni modifikatori, evolutivni procesi i stanja, sinhronost i asihronost, ali i ekonomska moć receptivnih turističkih regija i spremnost država i društva da u pravo vreme na pravi način investiraju sredstva u turističke objekte i infrastrukturu, kroz koje se ovaploćuju prirodni i antropogeni potencijali.

Već je rečeno da se degradacijom životne sredine brzo i lako, često nepovratno, smanjuju i gube turistički potencijali. Smatramo da je nauka do sada bolje pratila i upoznala uzroke nego posledice takvih pojava i procesa. U vezi s tim zaključujemo da je od posebnog značaja zakonska regulativa, jer se iz opštih akata moraju sažimati odluke za konkretne primere i lokacije. Osnovna opredeljenja društva na planu razvoja turizma, moraju biti komplementarna sa njegovim akcijama na zaštiti i unapređenju životne sredine i to kako za potrebe stanovništva turističkih regija, tako i za turiste koji ih posećuju. Jasnije od drugih akcija i propisa, moraju se primenjivati i uvažavati konstruktivni stavovi ekonomske politike, jer razvoj turizma, kao privredne delatnosti, potencira proširenu reprodukciju, koja se mora zasnivati na stvaralačkom odnosu prema prirodnim i stvorenim dobrima koja razrešavaju jednu ili više turističkih potreba, omogućuju jednu ili više vrsta turima (Stanković M. S. 1995.).

Zagađenost i zaštita

Zagađenost i zaštita životne sredine nametnula su se savremenom čevečanstvu kao dva slož problema. Aktuelna su i akutna do te mere, koju generacija pre naše nije mogla ni pretpostaviti. Či se da prirode ima na pretek, da je ona svačija i ničija, da je neiscrpna i da se odlikuje velikim stepen samoregulacije, te se može beskrajno trošiti. Regionalne izdiferenciranosti problema zagađenos zaštite životne sredine za svakodnevni život domicilnog stanovništva i za turiste i akcije njene zaš globalni su problem. Kao takav nema pravi ekvivalent u prošlosti razvoja ljudskog društva na na planeti. Savremeni svet jasno shvata da slobodne, izvorne, nezagađene, neurbanizovane životne sred ima sve manje, a ugrožene i degradirane sve više. Uzroci ovakvog stanja bolje su poznati od posled jer ove ponekad sa stanovišta jedne generacije, jedne turističke regije ili jedne vrste turizma, predstavljaju pravu opasnost. Sasvim je sigurno da će se svet sve više urbanizovati i razvijati na pl industrije i kao takav zahvatati nova prostranstva, odnosno, produkovati niz štetnih materija i posled po životnu sredinu (Stanković, 1990).

Zbog napred navedenog, konfliktnim situacijama u životnoj sredini, posebno onim prostorima imaju izvesne atribute turističkih privlačnosti, treba posvećivati posebnu pažnju. "Prostor sa svo sadržajima i lokacijama bitna je i neizostavna komponenta u turističkoj djelatnosti, a konfliktne situa zbog ekološke kakvoće i organizacije prostora svakako su ovdle najteže i mogu otežati ili čak doves pitanje i samu osnovnu i turističku djelatnost. Dok je, za razliku u industriji, u urbanom životu i moguće trpjeti određene ekološke probleme, a promašaje u odnosu na pomenutu lokaciju mogu sakriti iza viših cjena, itd. – u turizmu konfliktne situacije mogu onemogućiti i samu djelatnost" (Pa 1987).

Osnovu turizma čini kretanje ljudi. Zbog toga se na prvi pogled čini da se on može razvijati svuda, saobraćaj višestruko prožima prostor spajajući kraća i duža rastojanja. Ipak se ne može prenebregn činjenica da su turisti, negde ranije, negde kasnije, turističkom tržištu predstavili predeone cel naglašenih turističkih vrednosti i odgovarajuće ponude. Kada je reč o prirodnim turističk vrednostima, onda takve prostore označavamo sanatogenim, koji su fizionomski i finkciona kontrasni gradskim naseljima, industrijskim centrima i velikim kunurbacijama. Iz gradskih nasel industrijskih regija, ka sanatogenim prostorima usmeravaju se turisti različitih uzrasta i prohteva. znači da je turizmu potreban sve veći prostor za normalno funkcionisanje, bez obzira da li je on u t prostoru (regiji) dominirajuća ili objedinjujuća funkcija.

Svojim tradicionalnim i savremenim metodama proučavanja prostora za potrebe turizma, turistič geografija doprinosi definisanju turistički vrednih prostora, bez obzira da li je reč o heterogen homogenim ili kompleksnim turističkim regijama, zonama, centrima i lokalitetima. Uz uvažava optimalnih kapaciteta prostora, postavlja osnove zaštite, očuvanja i revitalizacije onih elemenata k predstavljaju turističku vrednost. Naučne i praktične osnove takvih proučavanja su brojne i raznovrs međusobno uslovljene, često komplementarne, ali i kolizione sa zahtevima drugih delatnosti za jedn istim prostorom (Stanković, 1994).

Savremeni turizam je zahvatio prostrane delove Zemlje i izazvao i izaziva u njima pozitivne i negativ pojave, procese i promene. U osnovi, turizam štiti prostor od drugih delatnosti. Ako se planski razv na određenom prostoru, na ovom se ne mogu razvijati takve delatnosti koje zagađuju životnu sredi Kvalitetna životna sredina je osnov i okvir razvoja turizma i zato na takvim prostorima ne sme zagađivača vode, vazduha, zemljišta i vegetacije. Turizam pospešuje akcije zaštite prirodnih antropogenih vrednosti koje valorizuje. Višestruke funkcije turizma jasno se uočavaju na primeri nacionalnih parkova, prirodnih rezervata, objekata svetske baštine. Turizam doprinosi estetsk unapređenju lika pejzaža. Svuda i uvek turizam naglašava potrebu estetskog uobličavanja prostor bori se protiv objekata koji ga narušavaju. Turizam stvara prostor privlačnog izgleda i odgovaraju funkcija. Uz to, podstiče svest ljudi o potrebi zaštite, unapređenja i revitalizacije životne sred (Stanković, 1991).

Od interesa je napomenuti da se "Isticanje pozitivnih efekata turizma hronološki javilo pre uočava negativnih efekata. To je već tradicionalno stanovište koje dominira u starijoj literaturi. Pored istica pozitivnih ekonomskih efekata (devizni priliv, otvaranje novih radnih mesta, ekonomski razv multiplikativni efekat itd.), uočeno je da turizam podstiče i obnavljanje starih spomenika; da pojed regije doživljavaju razvoj upravo zbog istorijskih mesta, tradicionalnih gradova i kvartova koje progr još nije zahvatio; da se razvija svest o vrednosti kulturno–istorijskog nasleđa i prirode; da turiz podstiče zaštitu prirode i stvorene sredine (mnoge istorijske građevine, zamkovi, manastiri, crkve, s itd. ne bi mogli biti obnovljeni bez prihoda od turizma). Neki autori su čak smatrali da turizam don ekonomske koristi bez ikakve štete po okolinu" (Čomić, Pjevač, 1997).

Naravno, sve masovniji turizam izaziva izvesne negativne posledice u životnoj sredini, što se mo sprečavati preventivnim i svrsishodnim planiranjem. Kako je za turizam potrebno sve više prostora, i se često dobija na račun smanjenja šumskih, livadskih, pašnjačkih ili obradivih površi Turističko–ugostiteljski objekti turističke infrastrukture često se grade na mestima pogodnim poljoprivredu. Neprimerenom gradnjom objekata, turizam degradira pejzaž. Velika gustina izgradn uniformnost i strani materijali, izazivaju negativne estetske i ekonomske efekte turizma u prostoru. važi za neka turistička naselja, koja postaju svojevrsni gradovi i negacija sama sebi. Od interesa s predimenzioniran saobraćaj, prekomerna količina čvrstog otpada, branje šumskih plodova i lekovit bilja, neadekvatno restaurirani spomenici i sl.

Razvijati turizam znači dovesti što veći broj ljudi u prostor ili spomenički kompleks, turistički centar regiju. Za sve to potrebno je, pored ostalog, izgraditi infrastrukturu, smeštajne objekte, ugostiteljs kapacitete, sportske terene i još mnogo turistima potrebnih objekata. Svi oni neminovno transformi prvobitni prostor, te on često gubi autentičnost. Ima primera neadekvatne izgradnje, nauč

nedovoljno osmišljenog iskorišćenja prostora, rušilačkog ponašanja samih turista i sl. što je negacija turizma (Koen, 1984).

Nameće se zaključak da je potrebno detaljno opšte i specijalističko poznavanje kolizionih i komplementarnih odnosa turizma i prostora. Naravno, uz niz specifičnosti, mnogo toga je opšte i zajedničko za zaštitu prirode u celini. "Upravo izučavanje životne sredine, kao nezamenljive osnovice čovekovog postojanja i njegovih aktivnosti, intenzivno deluje na razvoj interdisciplinarnih naučnih oblasti, na integracione procese u savremenoj nauci uopšte. Ovakva svestrana koncentracija nauka, metoda i materijalnih sredstava ka problemu životne sredine, u smislu upoznavanja datog velikog sistema u svoj njegovoj složenosti, dinamičnosti i procesnosti, a sa bitnim ciljem utvrđivanja zakonitosti i optimalnih mogućnosti regulisanja odnosa između prirode i ljudskog društva, predstavlja istorijski uslovljenu, dijalektički zakonitu pojavu, nametnutu neophodnim i neodložnim potrebama društvane prakse" (Radovanović, 1977).

Više i češće nego brojne druge privredne i vanprivredne delatnosti, turizam pokreće akcije i potrebe zaštite i unapređenja prirodnih i antropogenih vrednosti, koje zatim valorizuje. Prirodni kompleksi, spomeničke vrednosti, zakonom zaštićena dobra i dr. iako nisu isključiv proizvod turizma, samo posredstvom turizma, dobijaju pravi značaj i prave funkcije. Na takvim prostorima izbegavaju se kolizije i do najveće moguće granice potenciraju elementi komplementarnosti, osnova razvoja turizma, uz odgovarajuću valorizaciju (Stanković, 1996).

Literatura

Stanković, M.S., (1979): Zaštita životne sredine i savremeni turizam, Geographica Slovenica, broj 9, Ljubljana.

Kripendorf, J., (1986): Putujuće čovječanstvo – Za novo poimanje slobodnog vremena i putovanja, Zavod za istraživanje turizma i Sveučilišna naklada "Liber", Zagreb.

Stanković, M.S., (1982): Tourisme et protection de la nature. Repports presentes au 32 congres de L□ AIEST, ST. Gall.

Stanković, M.S., (1993): Turizam kao svetski proces, Glasnik Srpskog geografskog ruštva, Sveska LXXIII, broj 2, Beograd.

Stanković, M.S., (1996):Naučni i aplikativni značaj turističke geografije, Zbornik radova Geografskog instituta "Jovan Cvijić", sveska 46, Beograd.

Lang, R., (1979): O ekonomskoj politici, prema prirodnoj okolini čovjeka, Zbornik radova "Privredni razvoj i čovjekova radna i životna okolina", Izdavačko–instruktivni biro, Zagreb.

Stanković, M.S., (1998): Geografska istraživanja sistema čovek – životna sredina, Zbornik radova Ekološka istina, Tehnički fakultet, Bor, Zavod za zdravstvenu zaštitu "Timok", Zaječar, Negotin.

Dragićević, M., (1987): Problemi saturacije jugoslovenskog turističkog prostora. Zbornik radova "Turizam i prostor – ekološki aspekti konfliktnih situacija", Institut za turizam, Zagreb.

Pavić, R., (1987): Turizam, ekologija i prostor. Zbornik radova "Turizam i prostor – ekološki aspekti konfliktnih situacija", Institut za turizam, Zagreb.

Proser, R., (1997): Turizam kao globalna industrija, Održivi turizam u zaštićenim oblastima, Agencija "KODA", Beograd.

Zečević, B., (1997): Strategijske osnove razvoja održivog turizma: Upravljanje prirodni resursima, kao faktorima atraktivnosti, Održivi turizam u zaštićenim oblastima, Agencija "KODA", Beograd.

Stanković, M.S., (1995): Pozitivni i negativni uticaji turizma na životnu sredinu, Glasnik Srpskog geografskog društva, sveska LXXV , broj 1, Beograd.

Stanković, M.S., (1990): Turizam i životna sredina, Posebna izdanja Srpskog geografskog društva, knjiga 69, "Ekologija i geografija u rešavanju problema životne sredine", Beograd.

Stanković, M.S., (1994): Turistička geografija, Univerzitet u Beogradu, Beograd.

Stanković, M.S., (1991): Ekologija i turističko tržište, geografski godišnjak Srpskog geografskog društva, Podružnica Kragujevac, broj 27, Kragujevac.

Čomić, Đ., Pjevač, N., (1997): Turistička geografija, Savezni centar za unapređenje hotelijerstva i ugostiteljstva, Beograd.

Radovanović, M., (1977): O sistemu čovek – životna sredina, "Saopštenja", kljiga 6, Institut za urbanizam Srbije, Beograd.

Koen, E., (1984): Uticaj turizma na fizičku okolinu, "Turizam" Broj 11, Turistički savez Hrvatske, Zagreb.

Stanković, M.S., (1996 a): Teorijske osnove turističke valorizacije jezera. Glasnik Srpskog geografskog društva, sveska LXXVI, broj 2, Beograd

Turizam
Časopis Instituta za geografiju

Marinoski, N.*

Transformacija prostora pod uticajem turizma u Makedoniji

Rezime *Transformacija geografskog prostora pod uticajem turizma uslovljena je internim i eksternim faktorima Interni obuhvataju problem aktiviranja i afirmacije turističkog prostora. Eksterni uticaji unetih elemenat sadržani su pre svega u smeštajnim kapacitetima i infrastrukturalnoj uređenosti.*

Transformacija se može definirati kao pozitivna i negativna. Odnosno, turizam se nalazi u funkci zaštitie i ugrožavanja geografske sredine.

Ključne reči: *transformacija, prostor, Makedonija*

Abstract *The transformation of the environment under influence of tourism is determined by internal and exter nal factors. The internal factors comprise the problem of activating and affirmation of the touris space. The external influences are inputed elements, reflected by the accommodation facilities and th level of infra structural development.*

The transformation can be defined both as positive and negative because it protects and endangers th environment.

Key words: *transformation, environment, Macedonia*

Uvod

Geografska sredina sadrži brojne međusobno povreane elemente koji čine prostorni sistem. Prostor sistem se nalazi pod uticajem unutrašnjih i spoljnih faktora. Rezistentnost prostornih elemenata relativna. Turizam predstavlja aktivnost koja se nalazi u neposrednoj vezi sa prostornim elementim Turizam valorizuje elemente prostora tako da oni dobijaju nove aksiološke karakteristike. To znači da preko turističkog razvoja određenog prostora doprinosi afirmaciji i vitalizaciji njegovih elemenat Turizam, isto tako, u prostor unosi nove elemente i sadržaje čime prostor dobija novu turistič fizionomiju. Na taj način geografska sredina se transformiše u receptivni prostor koji omuguća zadovoljenje turističkih potreba. Stoga se najveći broj istraživača upravo bavi problemima receptivn prostora kao geografske sredine specifičnog sadržaja.

Međutim, treba naglasiti da se formiranjem receptivog prostora formira i emitivni prostor u koji turiza unosi značajne sadržajne elemente. Emitivni prostor se karakteriše time što u njemu deluju turistič agencije, te su posredničke organizacije glavni uneti sadržaj turističke delatnosti. U emitivnu sredinu unose elementi informativnog i propagandnog sadržaja, u tu svrhu se koriste reklamni panoi, poslovn stambeni objekti za reklame i drugi prikladni objekti i mesta.

Prema tome, uticaj turizma na geografsku sredinu nije imanentan samo receptivnoj sferi. On u ovo smislu ima univerzalne okvire.

Transformacija geografskog prostora pod uticajem turzima ima pozitivno i negativno značer Smatramo da se u aksiološkom smislu problem ocene svede na nivo održlivosti stepena razvo Turizam se može razvijati i koristiti životnu sredinu do stepena kad počne da je iskorišćava, odnos kada počne da nestaje njegova sirovinska baza.

U literaturi se kao najčešći pozitivni efekti turizma u prostoru ističu: obnavljanje i restauracija postoje istorijskih mesta, zgrada i spomenika, transformacija postojećih starih zgrada i mesta u obje turističke namene, zaštita prirodnih resursa, donošenje administrativnih i planskih mera za zaš pojedinih osetljivih prostora, zaštita prostora od druge aktivnosti, unapređenje estetskih kvalit prostora, unapređenje dostupnosti prostora, stvaranje novih turističkih prostora, valorizacija prosto izgrađivanje svesti o životnoj sredini.

Kao negativni efekti uticaja turizma na sredinu, najčešće se navode: zagađenje prostora prouzrokov izgradnjom turističkih objekata i opreme, zagađenje vazduha, vode, tla, zvučno zagađenje, smanje prirodnih i poljoprivrednih površina, uništenje flore i faune, degradacija pejzaža i kulturno–istorijs spomenika, zakrčavanje prostora, geološki oblici degradacije, prostorna redistribucija stanovišt banalizacija prostora.[1)]

Razvojem turizma, elementi geografske sredine koje ne može da valorizuje nijedna druga privre delatnost dobijaju ekonomsku i društvenu vrednost. Kao primer mogu da posluže planinski vrh pećine, lednici, endemske i reliktne forme vegetacije, vulkanske erupcije, obale, snežni pokri providnost i boja vode, insolacija i drugo.

Sličan odnos turizam ima i prema antropogenim elementima životne sredine. Legende i monumenti se vezuju za određeni element geografske sredine turizmom dobijaju tržišnu vrednost. Na osnovu t vrednost dobijaju i najobičniji prostorni elementi kao kamen, drvo i slično. Postavlja se pitanje na št ličili kulturno–istorijski spomenici bez turističke posete. [2)]

Transformacija geografskog prostora pod uticajem turizma u Republici Makedoniji ide paralelno turističkim razvojom. Razvoj turizma u Republici Makedoniji podrazumeva otkriće novih prost

*Dr Naume Marinoski, Fakultet za turizam i hotelijerstvo, Ohrid

aktiviranje nedovoljno afirmiranih elemenata geografske sredine i zaštitu prirodnih i antropogenih vrednosti.

Transformacija se isto tako odnosi na unete sadržaje kakvi su, na primer, smeštajni kapaciteti, saobraćajna infrastrukturalna i suprastrukturalna uređenost i dr.

Turističko aktiviranje prirodnih vrednosti

Transformacija geografskog prostora Republike Makedonije započinje njegovim turističkim aktiviranjam. Turistička organizaciona forma se javlja 1927. kada je osnivano turističko društvo "Jug". Prve prostorne celine koje su turističkih aktivirane su atraktivni delovi planina Pelister, Buševa, Ljuboten i Kajmakčalan. To je period od 1926. do 1938. kada su izgrađeni smeštajni kapaciteti na ovim planinama. Na ovaj način dolazi do aktiviranja jedne posebne funkcije planinskog prostora.

Tridesetih godina dolazi do aktiviranja lokaliteta na Ohridskom i Dojranskom jezeru čime se unose kupališni elementi u prostor makedonskih jezera.

Iako se može konstantovati da banje u Republici Makedoniji imaju dugu tradiciju, primera radi, Katlanovska Banja korišćena je još u rimskom periodu, ali turističko aktiviranje ove banje datira iz 1934. Izgradnjom hotela "Pčinja", pomenute godine se unosi se nov sadržaj na ovom prostoru.

Od strane eminentnih stručnjaka u Makedoniji do danas je diferencirano 172 turistička lokaliteta.[3] Ovaj broj nije konačan jer se proces aktiviranja novih turističkih prostora u Republici Makedoniji nastavlja. Od planinskih prostora posebno mesto u turističkom razvoju zaslužuje sledećih 13 planina: Šar Planina, Bistra, Stogovo, Korab, Jablanica, Galičica, Pelister, Buševa, Jakupica, Skopska Crna Gora, Osogovo, Maleševske planine i Kožuv. Na ovim planinama danas ima 6 zimsko–sportskih centara i to: Popova Šapka na Šar Planini, Mavrovo na Bistri, Kruševo na Buševi, Nižepole na Pelisteru, Oteševo na Galičici i Ponikva na Osogovu. U povoju je razvoj zimsko–sportskih terena i turističkih centara u Višni na Jablanici i Golaku na Maleševskim planinama.

Međutim, karakteristično je da su kapaciteti petostruko veći. U Makedoniji može da se formira 30 zimsko–sportskih centara ukupne denivelacije skijaških staza 115 kilometara. To znači da će planinski prostor Republike Makedonije doživeti nove transformacije pod uticajem turističkog razvoja.

U Republici Makedoniji registrirano je ukupno 164 pećine, a pretpostavlja se da nihov ukupni broj iznosi 400–500. Izvršena je turistička valorizacija ovih formi tako da su izdvojene pećine sa karakterom prirodnih retkosti, posebno značajne pećine, značajne i naglašeno vredne pećine, međutim one nisu turistički valorizovane i predstavljaju turistički potencijal. Njihovim aktiviranjem doći će do transformacije ne samo pećina već i okolnog prostora.

U Republici Makedoniji najveći turistički značaj imaju 3 tektonska jezera, te je transformacija prostora oko ovih jezera najznačajnija. Osim toga, 15 veštačkih akumulacija i 25 većih glacijalnih jezera su ocenjena kao osnova razvoja jezerskog turizma. [4]

Transformacija geografske sredine je izvršena i u banjskom prostoru. Na teritoriji Republike Makedonije broj termomineralnih izvora iznosi 65. Turistički je aktivirano 8 banjskih lokaliteta u kojima su uspostavljeni specifični funkcionalni oblici pod uticajem ove delatnosti. Na više mesta bušenjem su otkrivene termomineralne vode, što znači da postoje mogućnosti da i ovi prostori dobiju novi turistički sadržaj.

Prostor na koji turizam treba da deluje u transformaciji prostora su reke. Naime, i pored velike mogućnosti koje rečni tokovi poseduju, one su na nivou potencijala. Dominantan faktor ovakvog stanja predstavlja zagađenje. Zagađene vode su registrirane u Vardaru, Lepencu, Pčinji, Treski, Crnoj Reci, Bregalnici, Strumici i dr. Voda ovih reka je ocenjena trećom i četvrtom kategorijom tako da ne može da se koristi za kupališne aktivnosti.

S obzirom da u ovim rekama živi oko 55 vrsta riba, one su pogodan prostor za ribolovne aktivnosti.

Za lovnu turističku aktivnost izdvojeno je 30 lovišta ukupne površine od 3 miliona hektara što predstavlja solidnu osnovu za razvoj lovnog turizma.

Turizam i zaštićeni prirodni elementi geografske sredine

Zaštićeni prostori predstavljaju celine koju imaju posebne vrednosti te je stoga zakonom reguliran njihov status. Korisćenje ovih vrednosti je moguće samo u granicama humane dimenzije. Turizam u tom pogledu zauzima posebno mesto.

U Republici Makedoniji se od ukupnog prirodnog nasleđa, pod zaštitom zakona nalaze sledeći elementi geografske sredine:[5]3 nacionalna parka, 2 područja prirodne lepote, 3 memorijalna spomenika prirode, 10 specijalnih rezervata, 48 vrsta ptica i 55 spomenika prirode.

Evidentirana su još: 2 nacionalna parka, 9 strogih prirodnih rezervata, 18 naučno–istraživačkih prirodnih rezervata, 15 područja posebnih prirodnih karakteristika, 25 karakterističnih pejzaža, 17 posebnih prirodnih rezervata, 150 pojedinačnih floristićkih vrsta na celoj teritoriji Republike Makedonije, 63 grupnih floristićkih vrsta, 45 manjih grupa floristićkih vrsta u određenim područjima, 45 kultiviranih floristićkih vrsta u gradskim i prigradskim prostorima, 247 životinskih vrsta od kojih 218 ptica, 9 insekata, 4 vodozemca i 13 reptila, 152 spomenika prirode od kojih 24 geološke i petrografsko minerološke prirode, 19 geomorfoloških, 77 hidrografskih, 32 botanička i 24 memorijalna.

Jedna prostorna celina pripada svetskom prirodnom i kulturnom nasleđu. Na listi UNESCO–a se nalazi ohridski prostor.

Na osnovu odnosa elemenata geografske sredine koji imaju vrednost i njihovog turističkog aktiviranja odnosno njihove transformacije pod uticajem turizma, definirali smo istraživanje turističke ponude Republike Makedonije. Na osnovu ovih istraživanja diferencirali smo sledeće kategorije:[6]

- zaštićene vrednosti koje su uključene u turističku ponudu, gde smo izdvojili nacionalne parkove tektonska jezera, Markove Kule, Katlanovsku banju, Skopsku tvrđavu, Demir Kapiju i Popovi Šapku.
- zaštićene vrednosti koje nisu uklopljene u turističku ponudu, gde smo uvrstili ostale element geografske sredine. Od ukupno 35 registriranih formi prirodnog nasleđa u turističku ponudu nij uključeno 19, kao ni 24 spomenika kulture.
- zakonom nezaštićene vrednosti koje su uključene u turističku ponudu, gde smo uvrstili planin Bušavu, Golak, Ponikvu, Jablanicu, ostale banje i veći broj veštačkih jezera
- zakonom nezaštićene vrednosti koje su turistički potencijal, gde smo ubrojili Skočivarsku klisuru pećine Dona Duka, Alilica, Makarovec, Jaorec i još osam u literaturi registrovanih značajnih pećina glacijalna jezera na Šar Planini, Jablanici, Stogovu i Jakupici, 46 lovišta i 10 ribolovnih centara.

Može se konstantovati da su mogućnosti za aktiviranje novih turističkih prostora veoma naglašene i d će se zaštita nezaštićenih vrednosti nametnuti u ovom kontekstu.

Turističko aktiviranje antropogenih elemenata

Pored uloge i značaja koje turizam ima na afirmaciji prirodnih vrednosti, naglašeno mesto u ovo pogledu imaju antropogene vrednosti. Turističku fizionomiju dobijaju geografski elementi kulturnc nasleđa i stvaralaštva.

Na prostoru Republike Makedonije ukupan broj kulturno–istorijskih spomenika iznosi oko 700. Vel broj ovih vrednosti je uključen u turističku ponudu Republike Makedonije. Međutim, postoji veon značajan broj onih kulturno–istorijskih spomenika koji nisu turistički aktivirani, među njima se nala dva lokaliteta paleolitske kulture. Iz neolitske kulture izdvojeno je 11 lokaliteta koliko i iz eneolita. bronzanog vremena otkriveno je 14, a iz gvozdenog doba 30 važnih lokaliteta. Međutim, svega o 10% od ovih otkrivenih lokaliteta je uključeno u turističku ponudu dok su ostali samo turistič potencijal na koji turizam sada nema direktni uticaj.

Relativno veću uključenost u turističku ponsudu beleže antički spomenici predrimskog perioda. Od ovakvih lokaliteta 10 je uključeno u turističku ponudu Republike Makedonije. Iz rimskog perio izdvojeno je 11 važnih gradova i svi su uključeni u turističku ponudu, tako da se turistič transformacija već uočava.

Manastiri i crkve koji potiču iz IX–XV veka su najvredniji spomenici slovenske kulture na prostc Republike Makedonije. Oni su uključeni u turističku ponudu. Neki od ovih manastira imaju i smešta kapacitete i već primaju goste, takav je primer sa Sv.Naumom i Sv.Joakimom Osogovskim, a prave napori ka uključivanju i drugih manastira u ovu delatnost. Prema tome, turizam je na pra transformacije i manastirskog prostora unošenjem svojih elemenata.

Brojne etnografske vrednosti predstavljaju sastavni deo turističke ponude Republike Makedonije. N turizam zaštićuje i kao takve koristi, druge prisposobljava svojim potrebama, prenoseći ih u nc sredinu u kojoj će privući pažnju turista.

Slične karakteristike poseduju manifestacije, jasno je da punu afirmaciju Struške večeri poezije Ohridsko leto dobijaju posredstvom turizma.

Smeštajni kapaciteti kao turistički razvojni element geografskog prostora

Od unetih elemenata u geografski prostor posebno mesto zauzimaju smeštajni kapaciteti jer oni d posebnu fizionomiju i determinišu turistički razvoj.

Obim i dinamika smeštajnih kapaciteta Republike Makedonije dati su u sledećoj tabeli:

Tabela 1. Obim i dinamika smeštajnih kapaciti

Godina	Broj ležaja	Indeks
1953	3.744	
1960	10.626	
1965	14.652	
1970	19.859	
1975	35.578	
1980	52.399	
1985	69.317	
1990	82.411	
1995	78.913	

Izvor: SGM 1954–1996

Na osnovu tabelarnih pokazatelja može se uočiti da je prisutan permanentan porast smešt kapaciteta. Najveći porast, u odnosu na baznu godinu je zabeležan 1990. kada dostiže 82.411 ili ir 2200 u odnosu na baznu 1953. To znači da je prisustvo ovog faktora geografske sredine vc naglašeno u prostoru Republike Makedonije u odnosu na godinu kada započinje transforn kapaciteta od zatvorenog u otvoreni tip.

Posledice transformacije

Na osnovu aktiviranih elemenata geografske sredine i na osnovu unetih elemenata razvoja turizma mogu se izdvojiti najznačajnije transformacije prostora Republike Makedonije.

- U planinskim prostorima iskorišćene planinske strane za lociranje skijaških staza, pristupnih puteva, žičare i ski liftova. Smeštajni kapaciteti omogućuju unošenje najznačajnije ekonomsko–geografske dimenzije, ali i izmene slike planinskog pejzaža.
- Najveću promenu je doživeo priobalni prostor tektonskih jezera. Oskudna zemljoradnja i ribarstvo dobili su novi sadržaj preko turizma. Osim velikog broja smeštajnih kapaciteta osnovnog karaktera, izdaje se višak stambenog prostora. Kod stanovništva nema predrasuda u pogledu primanja turista u svoje domove, a kuće i stanovi se plilagođavaju ovoj nameni. U naseljima kao što su Peštani, Podmolje, Radočda beleži se značajniji porast broja stanovnika tako da turizam predstavlja faktor sprečavanja depopulacije.
- Iseljena sela, kao na primer Gorna Belica i Galičnik, se vitaliziraju izgradnjom novih kuća i vikendica. Vitalizacija je prisutna i u selu Višni koje je bilo na ivici potpunog iseljenja. Stvaraju se samostalna vikend–naselja, kao na primer Matka, Mala reka, Orešani ili čitave zone vikend–kuća kao što je primer u podnožju Skopske Crne Gore.[7]Vikendice i vikend–kuće su prisutne u svim turističkim područjima Republike Makedonije.
- Problem saturacije je veoma ižražen. Tako, na primer, maksimalan kapacitet plaža Dojranskog jezera iznosi 7.200 kupača, a u letnjim mesecima za vikende boravi i preko 50.000 posetilaca.[8] Veliki problem je zagađenje prostora obzirom na vakvog prisustva turista.
- Izgradnja kolektorskog sistema za zaštitu voda Ohridskog, Prespanskog i Dojranskog jezera predstavlja, između ostalog, posledicu razvoja turizma.
- Kružne saobraćajnice oko jezera predstavljaju faktor koji smanjuje kontaktibilnost vode i kopna.
- U toku ljetne sezone dolazi do prekomernog opterećenja saobraćajnica. Veliki problem se u tom pogledu javlja posebno na saobraćajnici koja se proteže obalom Ohridskog jezera. Zbog toga je u toku izgradnja saobraćajnice koja treba da razreši ovaj problem.
- Smeštajni kapaciteti često narušavaju prirodnu fizionomiju prostora. U literaturi se kao primeri u ovom smislu ističu hotel "Car Samoil" u Banji Bansko i "Termal" u Kosovraškoj Banji. Smeštajni kapaciteti isto tako zagađuju životnu sredinu.

Sve ovo je dokaz da transformacija prostora Republike Makedonije ima pozitivnu i negativnu akono–taciju.

Napomene

1) Đ.Čomić i N.Pjevač "Turistička geografija", Savezni centar za unapređenje hotelijerstva i ugostiteljstva, Beograd, 1997 str. 104–107.

2) N.Marinoski "Turistička eksploatacija na životnata sredina"–Društvo za nauka, Bitola, 1996, str.177

3) A.Stojmilov "Turistička geografija", Prosvetno Delo, Skopje, 1993, str.10

4) Ibid, str.98

5) M.Zikov i V.Atanasovski "Prirodnoto nasledstvo vo Republika Makedonija i načinite na negova zaštita", Ekologija i zaštita na životnata sredina, Društvo na ekolozite na R.Makedonija, Skopje, 1993, str.31–32

6) N.Marinoski "Ekološka osnova na turističkiot razvoj vo Republika Makedonija", Simpozium Ohrid, 1997, str.6–7

7) Ibid str. 161

8) Ibid str. 161

Literatura

Đ.Čomić i N.Pjevač "Turistička geografija", Savezni centar za unapređenje hotelijerstva i ugostiteljstva, Beograd, 1997.

N.Marinoski "Turistička eksploatacija na životnata sredina"–Društvo za nauka, Bitola, 1996.

A.Stojmilov "Turistička geografija", Prosvetno Delo, Skopje, 1993.

M.Zikov i V.Atanasovski "Prirodnoto nasledstvo vo Republika Makedonija i načinite na negova zaštita", Ekologija i zaštita na životnata sredina, Društvo na ekolozite na R.Makedonija, Skopje, 1993.

N.Marinoski "Ekološka osnova na turističkiot razvoj vo Republika Makedonija", Simpozium Ohrid, 1997.

"Statistički godišnici na Republika Makedonija", 1954/96.

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Čomić, Đ.*

Teorijska konceptualizacija međuodnosa turizam – fizički prostor

Rezime *Osnovni cilj članka je da se ukaže na neke bitne teorijske aspekte odnosa između turizma i fizičkog prostora. U tom smislu, u prvom delu se analizira odnos turista prema prostoru, polazeći od Fromovog koncepta imanja i bivstvovanja kao teorijskog okvira istraživanja. Posebna pažnja je posvećena identifikaciji specifičnih imalačkih oblika odnosa prema prostoru, kao što su: čulna aproprijacija, markiranje i razgraničenje teritorije, kretanje i aktivnosti u prostoru, rekonstrukcija ličnog prostora, verbalna aproprijacija i materijalna aproprijacija. U drugom delu rada se istražuje odnos turizma kao društvenog fenomena prema prostoru. U tom smislu se prvo identifikuju glavni agensi transformacije (kretanje, boravak, aktivnosti), zatim modusi korišćenja (prostor kao cilj, sredstvo i kombinovani modus) i, najzad, intenzitet transformacije i sukcesivne faze. Faze transformacije su prikazane kroz analizu slučaja obalnih regija koje su primer najintenzivnije transformacije fizičkog prostora od strane turizma.*

Ključne reči: *turizam, prostor, teorija, aproprijacija, transformacija, uređenje.*

Abstract *This article considers some important aspects of relationship between tourism and physical environment. In the first part the relationship between individual tourist and environment is analyzed, using the Fromms concept of "to have or to be" as a basic theoretical research frame. Special attention is paid to the identification of specific forms of "to have" relation to environment like: sensorial appropriation, marking and delimitation of territory, movements and acctivities, reconstruction of personal habitat, verbal appropariation and, finally, material appropriation. In the second part is explored the relation between tourism, as a social phenomenon, and environment. The study revealed the main factors of transformation (movement, accomodation, acctivities), then the forms of utilisation (environment as a goal, instrumental value or commbination of two) and, finally, the intensity of transformation process and its succesive phases. Phases of transformation are presented through the case study of coastal regions which are the example of the most intensive tourist transformation of physical environment.*

Key words: *tourism, physical environment, theory, transformation, equipment*

Uvod

Fizički prostor za geografe, odnosno "priroda" za više filozofski usmerene autore, je još od antike bila predmet izučavanja i teorijskog razmišljanja, pri čemu je odnos čovek – priroda imao posebno mesto Kada je reč o turizmu, kao relativno novom fenomenu, njegov uticaj na transformaciju fizičkog prostora je sve više predmet izučavanja geografije, ekologije i drugih srodnih disciplina, o čemu postoji bogata stručna i naučna literatura u svetu. Međutim, efekti koje turizam ima na prostor su samo posledica odnosa turista prema prostoru. To znači da uzroke, tj. korene efekata turizma na prostor, treba tražiti u baznim odnosima turista – prostor koji se posredstvom planiranja i uređenja transponuju u različite korespondentne oblike transformacije prostora. Imajući to u vidu, predmet analize će prvo biti različiti odnosi turista prema prostoru, a zatim uticaj turizma, kao globalnog fenomena, na transformaciju fizičkog prostora.

Tipologija odnosa turista prema fizičkom prostoru

Polazeći od Fromovog (Fromm,1980) koncepta imanja i bivstvovanja, kao teorijskog okvira istraživanja predmet analize će biti različiti oblici imalačkog odnosa turista prema prostoru, s obzirom da bivstvujući odnos nije relevantan kao faktor transformacije prostora. U tom smislu neophodno je pristupiti identifikaciji odgovarajućih imalačkih tipova odnosa turista prema prostoru koji se javljaju u praksi. Radi se, u stvari, o specifičnom obliku apropriacije, koji predstavlja čin kojim se nešto prisvaja i koristi za zadovoljavanje sopstvenih potreba. U konkretnom slučaju postavlja se pitanje kako, na koji način, turisti vrše čulnu, psihološku i simboličku apropriaciju prostora.

1. **Čulna aproprijacija.** Pogled, tj. posmatranje i opažanje prostora čulom vida, je minimalni i najčešći oblik apropriacije spoljnjeg sveta. Svaki turista, koji ima zdravo čulo vida, može "posedovati svet" posredstvom pogleda na geografske oblike. Većina turista upravo i odlazi na put da bi doslovno "videli svet". Oni su u žurbi, kratko borave na određenom mestu, pa se kao glavni ili jedini mogući oblik apropriacije javlja vizuelni način, tj. čuveno "razgledanje mesta" (sightseeing) koje je predmet kritike teoretičara turizma. Ostala čula su znatno manje zastupljena kao sredstvo turističke percepcije sveta, međutim, to ne znači da su ona beznačajna i da se mogu zanemariti, jer bez njih nema potpunog doživljaja prostora.
2. **Markiranje i razgraničenje teritorije.** Turista koji dolazi u novi prostor odmah teži da, na neki način, "prisvoji" makar njegov delić za sebe. On to radi tako što ga "označava" na specifičan način čime drugima stavlja do znanja da je zauzet, da pripada samo njemu i da drugi ne smeju da ulaze u njega. Individua, u stvari, teži da simbolički obeleži i razgraniči sopstveni prostor od tuđeg. U tom smislu se koristi niz ličnih predmeta koji se identifikuju sa ja. Na primer, na plaži se ostavljaju torba, odeća, peškir, ležaljka, novine, suncobran, krem za sunčanje i drugi lični predmeti, a povremeno čak improvizuju i ograde od kamenčića, peska ili drugog materijala, kako bi se jasno razgraničilo i označilo sopstveno mesto. Kumulacija ličnih predmeta–markera pruža turisti osećaj privremenog

*Dr Đorđe Čomić, Viša hotelijerska škola, Beograd

ali ekskluzivnog vlasništva nad određenim komadićem prostora, čime se zadovoljava njegova imalačka potreba koja je nužni preduslov za uživanje u tom prostoru.

3. **Kretanje i aktivnosti u prostoru.** Savremeni turisti se često porede sa nomadima, jer su stalno u pokretu. Oni nisu sposobni da čulnu aproprijaciju prostora dožive sedeći satima na jednom mestu i mirno posmatrajući pejzaž. Statička dimenzija doživljavanja prostora, u kojoj su i posmatrač i pejzaž nepokretni, danas nije popularna među masovnim turistima. Njima je mnogo bliži drugi, fundamentalno različit – kinetički način doživljavanja i individualne interakcije s prostorom. Kretanje nije samo sredstvo u funkciji promene mesta, već ima i smisao po sebi kao kretanje radi kretanja, jer ono, nezavisno od cilja, predstavlja izvor uživanja. Turistima se, kako ističu pojedini teoretičari, pejzaž javlja kao neprekidna sukcesija pokretnih slika koje brzo promiču.
4. **Rekonstrukcija ličnog prostora.** Turisti koji odlaze od kuće, proporcionalno udaljavanju od nje, osećaju sve veću nesigurnost i strah, jer gube poznati oslonac koji im pruža osećaj bezbednosti. Zbog toga imaju potrebu da i u nepoznatim zemljama, na neki način, rekonstruišu svoje stalno stanište, tj. svoj lični prostor. Tu ulogu imaju hoteli, tj. hotelske sobe, pokretni karavani, šatori, itd., koji se stalno ili privremeno instaliraju u prostoru i predstavljaju utočište za turiste. Pored toga, turisti oko sebe često raspoređuju intimne predmete (u ovom slučaju predmeti nemaju funkciju markera namenjenih drugima, već su u funkciji potreba samog turiste za sigurnošću i utočištem). Po šatoru i oko njega, po hotelskoj sobi ili kupeu spavaćih kola, turisti imaju tendenciju da rasporede ili razbacaju brojne lične predmete, kako bi na taj način bezlični prostor učinili bliskijim i osećali se "kao kod kuće".
5. **Verbalna aproprijacija.** Ovde se radi o tome da turisti, posredstvom verbalnog znanja o prostoru i njegovog poznavanja, imaju osećaj da ga poseduju, po principu "znam te, dakle imam te". Ovakav pristup, po Fromu, odražava tzv. "imanje znanja" koje podrazumeva sakupljanje što većeg broja činjenica koje se mogu memorisati i odneti kući u sopstvenoj glavi. Jedan od glavnih razloga što turisti traže informacije o turističkim atrakcijama je što slike, zbog brzine kojom se apsorbuju, ne drže dugo njihovu pažnju. Zbog toga oni traže "priču" koja je vezana za sliku atrakcije koju posmatraju, koja je objašnjava i pruža njen verbalni nastavak. Zato se turisti zasipaju izgovorenim i pisanim rečima.
6. **Trajna materijalna aproprijacija.** Ovde se radi o dve vrste analognih aproprijacija koje imaju negativne efekte na turistički prostor. Prva je želja turista da na "trajan" način obeleže svoje prisustvo ne određenom mestu, posebno ukoliko se radi o nekom čuvenom lokalitetu (planinski vrhovi, pećine, piramide, antički hramovi i sl.). To se najčešće obavlja ostavljanjem određenih belega, zastava i slično, odnosno, pisanjem ili urezivanjem sopstvenog imena i eventualno datuma posete na zidove i stubove građevina, na kamenim pločama, na zidovima pećina, itd. Drugi način prisvajanja je uzimanje fragmenata prostora, kako bi oni u stanovima turista dobili status suvenira. Turisti odnose raznovrsne predmete sa lica mesta: školjke, kamenje, kristale, pesak, svetu vodu u flašicama, vazduh u konzervama, ali odvaljuju i pećinski nakit, ornamente s hramova, delove polomljenih statua, itd. Oni ih tako "zarobljavaju" u svom domu i imaju ih u trajnom vlasništvu.

Svi navedeni imalački modusi, koji karakterišu individualni odnos turista prema prostoru, na neposredan ili posredan način bivaju transponovani na odnos turizma prema prostoru, odnosno na stepen transformacije i način uređenja prostora. Imajući to u vidu, u sledećem delu će biti analizirani najvažniji agensi, modusi i efekti turističke transformacije prostora.

Agensi, modusi i efekti turističke transformacije prostora

Uređenje i opremanje prostora za potrebe turizma predstavlja najsnažniji oblik društvene aproprijacije prostora. Da bi se ostvario izbalansirani razvoj turizma, koji usklađuje stepen društvene aproprijacije posredstvom uređenja sa inherentnim karakteristikama prvobitnog prostora, sve više se primenjuju koncepti tzv. "nosećeg kapaciteta" prostora i "održivog razvoja". U tom smislu veoma je bitno, kako s teorijskog tako i s praktičnog aspekta, utvrđivanje glavnih agenasa, modusa i efekata turističke transformacije prostora:

1. Agensi transformacije

Kretanje. Masovna kretanja turističkih tokova zahtevaju poboljšanje, proširenje i izgradnju nove saobraćajne infrastrukture, kako između emitivnih i receptivnih zemalja, tako i unutar receptivnih regija. Putevi sa svim pratećim statičnim objektima (prilazi, signalizacija, pumpe, parkinzi, moteli, itd.) i saobraćaj na njima, kao dinamička komponenta, predstavljaju važan agens transformacije i komponentu fizionomije pejzaža tranzitnih prostora. Već sama izgradnja autoputeva, koja pored asfaltnih kolovoznih traka obuhvata izgradnju brojnih pratećih objekata, utiče na radikalan preobražaj fizičkog prostora. Pored toga, autoputevi "troše" i sve šire pojaseve okolnog prostora za objekte kojima je važna njihova blizina. Najzad, za sam turizam najpogubniji su oni i putevi koji tangiraju ili prodiru u samo "srce" turističkog resursa, kao što su, na primer, putevi koji idu duž same obale ili se završavaju na njoj u obliku velikog parkinga;

Smeštaj. Objekti za boravak turista, tj. hoteli i drugi smeštajni objekti, svojim izgledom, brojem i dominantnim položajem u receptivnim regijama, predstavljaju najznačajnije i najspecifičnije elemente koji utiču na oblikovanje turističke fizionomije prostora. Oni takođe zauzimaju najdominantnije i najmarkantnije lokacije, po pravilu to su centralni delovi naselja, obalne linije ili druga atraktivna mesta. Imajući ovo u vidu, smeštajni objekti značajno utiču na oblikovanje vizuelnog identiteta naselja i lika širih područja;

Prisustvo i aktivnosti turista. Već samo statičko i dinamičko prisustvo turista i njihovih vozila u receptivnoj regiji predstavlja faktor privremene transformacije pejzaža i izvor polucije. Međutim, turisti tokom boravka žele da se bave i brojnim sportsko–rekreativnim i kulturno–zabavnim

aktivnostima. Neke od ovih aktivnosti direktno, a druge indirektno utiču na transformaciju fizičkog prostora. Tako, na primer, kupanje zahteva uređenje plaža (kabine, sanitarni blokovi, ambulanta, spasilačka služba, kiosci za prodaju hrane i pića, itd.), dok nautizam povlači za sobom izgradnju luka, marina, parkinga, hangara, radionica, a uz to okupira velike površine vodenog prostora koje zagađuje izbacivanjem otpadaka i goriva.

2. Modusi korišćenja.

Prostor koji ima smisao po sebi, koji predstavlja cilj posete zbog svoje estetske vrednosti i drugih inherentnih karakteristika. Ovde se, u stvari, najčešće, radi o turizmu baziranom na uživanju u pejzažu (landscape based tourism). Turista koji dolazi na planinu želi da uživa u njoj samoj, u lepoti prirode, a ne da je koristi kao sredstvo za upražnjavanje sportskih i rekreativnih aktivnosti;

Prostor kao sredstvo za nešto drugo, tj. namenjen za bavljenje određenim turističkim aktivnostima (activity based tourism). U ovom slučaju prostor nema samisao po sebi, nije cilj posete zbog svojih inherentnih karakteristika, već zbog toga što pruža povoljne mogućnosti za upražnjavanje određenih sportsko–rekreativnih i drugih aktivnosti. Prostor se, u ovom slučaju, javlja kao instrumentalna vrednost, kao puki "nosač" aktivnosti. Tipičan primer je skijanje na planini, gde turisti ne dolaze toliko radi same planine, koliko zbog toga što ona svojim određenim prirodnim uslovima – snežnim pokrivačem i strmim padinama (koje su naknadno transformisane u skijaške staze), pruža idealne uslove za bavljenje skijanjem.

U praksi su retki navedeni ekstremni odnosi prema prostoru i modusi njegovog korišćenja, pa se najčešće javlja određen stepen međusobnog preklapanja i kombinovanja.

3. Efekti transformacije.

Turističko uređenje koje transformiše prirodnu sredinu u geografsku zavisi od same prirode date sredine i od tehnika organizacije prostora kojima raspolaže određeno društvo. Primer najintenzivnije transformacije fizičkog prostora od strane turizma su obale toplih mora. One predstavljaju takve prirodne prostore koji su predmet svesnog, kontinuiranog i koncentrisanog uređenja od strane receptivnog društva, a u funkciji razvoja turizma. Tu je najveća koncentracija turista i opreme, a fizionomija prostora je u potpunosti posledica turizma. Na transformaciju obale deluju svi navedeni agensi koji tokom vremena, kroz kumulativni efekat, dovode do postupnog pretvaranja prirodnog prostora u geografski. Sumirajući radove većeg broja istraživača Barton (Burton,1997:79–83) identifikuje sledeće sukcesivne faze razvoja obalnih turističkih regija:

Prva faza. Malobrojni turisti, ne grade se posebni objekti, veoma mali uticaj na fizičku sredinu.

Druga faza. Promene malih razmera, izgradnja skromnih vikendica i kampova. Zanemarljiva oštećenja obalne vegetacije.

Treća faza. Grade se prvi luksuzni hoteli, dolazi do destrukcije lokalnih staništa i oduzimanja poljoprivrednog zamljišta za potrebe razvoja turizma. Dolazi do određenog stepena zagađenja i degradacije resursa, s obzirom da lokalna infrastruktura, kao što su vodovod i kanalizacija, još uvek nisu poboljšani kako bi zadovoljili uvećane potrebe.

Četvrta faza. Dolazi do rapidne promene korišćenja zemljišta, sa porastom različitih zona namenjenih za smeštaj, zabavu i rekreaciju trurista. U zaleđu se grade stambeni blokovi za smeštaj pridošlih radnika. Problemi zagađenja su privremeno smanjeni zbog poboljšanja lokalne infrastrukture. Kuće starosedelaca (koje se sada nalaze na atraktivnim lokacijama u centru naselja) bivaju otkupljene, konvertirane za turističke potrebe ili potpuno srušene kako bi ostavile mesto novim, mnogo većim objektima.

Peta faza. Broj turista je veliki, a mesto i plaža su zakrčeni, zagađeni i bučni. Izgrađen je veliki broj različitih tipova smeštajnih objekata koji se sve više šire i u dubinu, ka zaleđu. Takođe se razvija i sve veći broj turističkih atrakcija.

Šesta faza. Javljaju se ozbiljni problemi zagađenja, s obzirom da pritisak turista nadmašuje kapacitet infrastrukture, a ne vrše se nove investicije u taj sektor. Dolazi do strukturalnih promena u smeštajnim kapacitetima, tako što se hoteli konvertuju u apartmanska naselja (namenjena turistima niže kupovne moći) ili u druge profitabilnije, neturističke objekte. Opšte odsustvo novih investicija radi održavanja i unapređenja objekata dovodi do opadanja prometa i sniženja profita.

Zaključak

Imajući u vidu navedeno, može se zaključiti da se odnos turista prema prostoru kreće u veoma širokom rasponu: od individualnih psiholoških i simboličkih oblika, preko ličnih formi materijalne aproprijacije, do društvene aproprijacije posredstvom uređenja i opremanja širokih prostornih obuhvata za potrebe masovnog turizma. Svi ovi procesi deluju kumulativno, s tim što najveći uticaj na transformaciju fizičkog prostora ima upravo uređenje i opremanje za potrebe turizma, odnosno njegovi glavni agensi kretanje, boravak i aktivnosti turista.

Literatura

Burton, R. (1997): Travel Geography, Longman, Harlow

Čomić Đ., Pjevač N., (1997): Turistička geografija, SCUUH, Beograd

From, E. (1980): Imati ili biti, Naprijed, Zagreb

Fisher, G.E. (1981): La psychosociologie de l espace, PUF, Paris

Farell B.H., McLellan R,W. (1987): Tourism and Physical Environment Research, Annals of Tourism Research Vol.14, No.1

Regnauld H. (1998): L espace, une vue de l esprit, Presses Universitaires Rennes

Lynch K., (1976): Managing the Sense of a Region, Massachusetts Institute of Technology

Uticaj turizma na reljef, hidrografiju i klimu

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Kosar, Ljiljana*

Transformacija prostornog okruženja hotela u svetlu propisa o kategorizaciji

Rezime *U radu se pristupa hotelijerstvu kao fundamentalnom pojavnom obliku privređivanja u turizmu. Ističe se prostorna dimenzija hotelijestva kao uslov funkcionisanja delatnosti. Posebnosti poslovanja hotela konkretizovane u heterogenom i kompleksnom produktu, razmatraju se sa aspekta funkcionalnosti prostora. U tom kontekstu, prisutan je osvrt na transformaciju fizičko–geografskih elemenata prostora kao posledice gradnje i poslovanja hotela. Domaći zakonski propisi o minimalnim uslovima, razvrstavanju i kategorizaciji ugostiteljskih objekata višestruko tretiraju prostornu dimenziju poslovanja: sa stanovišta lokacije i ispunjenosti minimalnih zahteva u pogledu karakteristika zemljišta i obezbeđenosti komunalne infrastrukture; sa stanovišta posebnih zahteva za pojedine vrste objekata; sa stanovišta obaveznih i fakultativnih kriterijuma kategorizacije.*

Ključne reči: *hotel, prostorno okruženje, transformacija, propisi, kategorizacija*

Abstract **Transformation of Spatial Environment of a Hotel in context of Categorization Rules**

The article considers hotel industry as a basic manifestation form of touristic economy. Special attention is paid to the spatial dimension of hotel industry, as a condition of profitability. Characteristics of hotel business, materialized in the heterogeneous and complex product, are considered in context of the functional dimension. In that context is explored the transformation of physical elements of space, as a consequence of construction and functioning of a hotel. Domestic official categorization includes the multidimensional spatial aspects: location, characteristics of land use, communal infrastructure, specific demands for every types of hotel propertties, obligatory and facultative criterions of categorization.

Key words: *hotel, spatial environment, transformation, rules, categorization*

Uvod

Suštinske odrednice turizma čine čovek i prostor. Kao posledica razrešenja turističke potrebe čoveka na turistički atraktivnom prostoru nastaju ekonomski efekti turizma. Ekspanzivni, velikim delom spontani, pa čak i stihijni razvoj turizma doveo je do ozbiljnog narušavanja ekološke ravnoteže u prirodi. Tek poslednja decenija XX veka obeležena je intenzivnim naporima da se aktivnošću međunarodnih organizacija, nekontrolisani turistički razvoj "obuzda" i zameni tzv. održivim razvojem. Turizam se, dakle, vraća svojoj suštini – prostoru, tretirajući ga na nov i konstruktivan način. U tom kontekstu postaju sve aktuelnija mnoga pitanja vezana za transformaciju prostora pod uticajem turizma.

Hotelijerstvo kao faktor transformacije prostora

Turističko–agencijsko poslovanje i hotelijerstvo čine osnovu privređivanja u turizmu, s tim što se u "lanac usluga" uključuju i brojne komplementarne delatnosti (saobraćaj, trgovina, zanatstvo, komunalna delatnost, i dr.). Hotelijerstvo kao baza privređivanja u turizmu funkcioniše preko mreže svojih objekata, lociranih na turistički atraktivnom prostoru. U kojoj meri je lokacija značajan faktor poslovanja hotelijerskih objekata potvrđuje činjenica da se njihova tipologija, između ostalog, vrši na osnovu glavnih fizičko–geografskih karakteristika prostora (banjski, planinski, primorski tip hotela, na primer). S druge strane, za razliku od turističko–agencijskog poslovanja, tehničko–tehnološki i organizacioni okviri poslovanja u hotelijerstvu podrazumevaju angažovanje znatnih prostornih površina. Uticaj turizma na transformaciju prostora se, dakle, u velikoj meri manifestuje preko hotelijerstva.

Omasovljenje turističkih kretanja dovelo je sedamdesetih godina XX veka do intenzivne, gotovo "konfekcijske" gradnje hotelijerskih objekata velikih kapaciteta, "turističkih spavaonica" koje se u građevinskom i arhitektonskom smislu nisu mnogo razlikovale od stambenih zgrada. Razumljivo je da se u toj fazi turizam preko hotelijerstva nepovoljno odražavao na transformaciju prostora, tim pre što su za gradnju korišćene najatraktivnije, u prirodnom, a samim tim i turističkom smislu najvrednije lokacije. S obzirom da građevine koje čine objekte hotelijerstva neminovno uslovljavaju određene izmene u prostornom okruženju, pitanje atraktivnosti lokacije može se tretirati sa više aspekata. Turistička atraktivnost lokacije vezuje se za pristupačnost objekta turistima i blizinu primarnog resursa. Uz laku dostupnost, zahvaljujući dobroj saobraćajnoj povezanosti i mogućnosti korišćenja različitih vrsta prevoza, za turiste su najprivlačniji objekti smešteni u zonama najizrazitijeg delovanja atraktivnih atributa primarnih turističkih resursa (primorski hoteli na plaži; planinski hoteli uz ski staze; banjski hoteli u neposrednoj blizini termo–mineralnih izvora i sl.). S druge strane, postavlja se pitanje u kojoj meri su izabrane lokacije zaista pogodne sa stanovišta uvažavanja određenih fizičko–geografskih kriterijuma. Veliki je broj primera "nesrećno" izabranih lokacija koje su se u prvi mah činile veoma atraktivnim za turiste, pa čak smatrale i ekskluzivnim (objekti u središtu šuma, na vrhovima planina, u priobalnim zonama visokih talasa i sl.). Prevashodno rukovđeni tržišnom orjentacijom u poslovanju, odnosno očekivanim ekonomskim efektima, investitori se uglavnom nisu u dovoljnoj meri obazirali na mikroklimatske osobenosti izabranih lokacija. To je neretko dovodilo do znatnog umanjenja atraktivnog delovanja primarnih turističkih resursa, a samim tim i do ozbiljnog osujećivanja očekivanih ekonomskih

*Dr Ljljana Kosar, Viša hotelijerska škola, Beograd

efekata poslovanja (objekti u zimsko–sportskim planinskim centrima locirani u zonama izrazitih vetrova i snežnih nanosa; objekti rekreativno–rehabilitacionog karaktera okruženi visokim rastinjem i izloženi povećanoj vlažnosti vazduha i dr.). Zapostavljanje pomenutih i drugih prirodnih specifičnosti konkretnih prostornih celina u fazi pripreme, kao i u fazi same gradnje, dovelo je do korišćenja građevinskih materijala koji nisu predstavljali odgovarajuću zaštitu od eventualnih nepogoda. S druge strane, takođe su veoma česti primeri neadekvatnih rešenja u domenu komunalne infrastrukture, pre svega odvoda otpadnih voda. Kanalizacioni izlivi u vodene tokove ne samo što direktno ugrožavaju mogućnost kupališne rekreacije, već se i nepovoljno odražavaju na podvodnu floru i faunu. Neodgovarajuće odlaganje građevinskog šuta i čvrstih otpadaka nepovoljno utiče na sastav podloge, a time i na postojeći biljni pokrivač. Razumljivo je da se navedeni, a i mnogi drugi nepovoljni uticaji na prostorno okruženje hotelijerskih objekata multiplikuju u uslovima intenzivne, nekontrolisane gradnje, odnosno u odsustvu uvažavanja kriterijuma nosećeg kapaciteta prostora.

Treba, međutim, istaći i pozitivne aspekte uticaja turizma, odnosno hotelijerstva na transformaciju okolnog prostornog okruženja. "Privremeno stanovanje" turista u hotelijerskim objektima, odnosno zadovoljavanje njihovih egzistencijalnih (smeštaj i ishrana), a uz to i raznih drugih potreba, nameće svojevrsnu "humanizaciju" do tada često nepristupačnih i neupotrebljivih prostora (obrada podloge građevinskog zemljišta, pošumljavanje, odnosno stvaranje zelenih površina u prostornom okruženju objekata, uređenje priobalnog pojasa i dr.). Pozitivni efekti transformacije prostornog okruženja pod uticajem hotelijerstva podrazumevaju intenziviranje njegovih prirodnih svojstava i obogaćenje estetske dimenzije arhitektonskim rešenjima koja se u potpunosti uklapaju u postojeći pejzaž.

Prostorni aspekt poslovanja u hotelijersrtvu

Ugostiteljski objekat za smeštaj, bez obzira na vrstu, pojmovno se determiniše kao prostorna i funkcionalna celina, tehničko–tehnološki opremljena i organizaciono–kadrovski ekipirana na način koji obezbeđuje pružanje ugostiteljskih i drugih pratećih usluga, povezanih u integralni produkt. Izuzimajući kampove i netipične oblike smeštaja (u pokretnim ugostiteljskim objektima), po pravilu se radi o građevinskoj celini opremljenoj i organizovanoj da funkcioniše na određenom prostoru. Prostor se u građevinskom i funkcionalnom smislu organizuje u skladu sa poslovanjem konkretnog objekta, zavisno od vrste, tipa, kapaciteta i kategorije. Teorija i praksa hotelijerstva danas registruju brojne i raznovrsne oblike pružanja ugostiteljskih i drugih pratećih usluga, smeštene u prostorne okvire najrazličitijih objekata. Ugostiteljski objekti za smeštaj stacionarnog karaktera, locirani u odgovarajućim turističkim mestima (primorskim, planinskim, banjskim), shodno odgovarajućoj tržišnoj orijentaciji, sve se češće grade u arhitektonskim formama razbijenog tipa (više funkcionalno povezanih manjih građevinskih celina). Primeri takvih objekata uvedeni su i u domaću zvaničnu klasifikaciju (turistička naselja, turistički apartmani, apartmanski blokovi, apartmanska naselja). Iako hotel kao reprezentativan ugostiteljski objekat za smeštaj, u arhitektonskom smislu prevashodno asocira na kompaktnu građevinsku celinu, sve su prisutnije disperzirane prostorne forme (depandansi funkcionalno povezani sa osnovnim objektom, hoteli– klubovi, hotelski kompleksi sa zajedničkim prostorima za sport, rekreaciju, zabavu i razonodu). Moteli, kao specijalizovani vid smeštaja hotelskog tipa, takođe se diferenciraju, pri čemu se mogu izdvojiti složenije prostorno–funkcionalne varijante označene kao "motor–hoteli" (kompleksi sa objektima tipa motela, obično većeg kapaciteta i višeg nivoa komfora u odnosu na "standardne" motele, koji uključuju posebno organizovan i opremljen prostor namenjen parkiralištima, garažama, servisiranju i pranju motornih vozila, pumpnim stanicama, kao i drugim potrebama motorizovanih tranzitnih gostiju). Ovakve vrste motela karakteristične su pre svega za SAD. Prema Standardnoj međunarodnoj klasifikaciji aktivnosti u turizmu (Standard International Classification of Tourism Activities – SICTA), usvojenoj u Otavi 1991. godine, evidentiraju se objekti slobodnih građevinskih, odnosno prostorno–funkcionalnih formi, kao što su rančevi, rekreativni parkovi i dr.

Obogaćivanje sadržaja turističkog boravka hotelijere upućuje na obezbeđenje određenih pogodnosti z goste u sopstvenom objektu, čime se stiču komparativne prednosti u odnosu na konkurenciju. Rukovođena prevashodno tržišnim, odnosno ekonomskim kriterijumima, poslovna politika hotelijerski preduzeća često je jednostrano pristupala mikrolokaciji objekata sa pratećom suprastrukturom. Kriterijum izbora dodatnih, mahom rekreativnih sadržaja, prevashodno opredeljivan preovlađujućim tržišnim tendencijama, uglavnom je zapostavljao ostale, pre svega zdravstvene aspekte ov problematike. Gradnja otvorenih bazena na visokoplaninskim lokalitetima, na primer, nije preporučljiv zbog relativno niskih srednjih mesečnih temperatura vazduha u letnjem periodu. Na ovom mestu treb istaći i mikrolokacione specifičnosti gradnje otvorenih bazena u pogledu dužine dnevne osunčanost koje isto tako nisu u dovoljnoj meri uvažavane.

U praksi hotelijerskog privređivanja očekivane komparativne prednosti mogu se ispoljiti i ka nedostaci, s obzirom na ograničene mogućnosti korišćenja određenih rekreativnih elemena suprastrukture, što znači nedovoljnu rentabilnost uloženih investicija. S druge strane, gradnja ovakvil sličnih elemenata prateće opreme hotelijerskih objekata angažuje znatne prostorne površine, obično ekološki visoko vrednim lokacijama, što neminovno iziskuje promene u izvornoj fizionomiji pejzaža

Prostor u funkciji kriterijuma kategorizacije hotela

Oficijelna verifikacija kvaliteta hotelskog produkta ostvaruje se važećim propisima koji tretiraju min mum tehničkih uslova za obavljanje ugostiteljske delatnosti uopšte, razvrstavanje, odnosno klasifikac ugostiteljskih objekata, kao i kategorizaciju, tj. rangiranje unutar iste vrste objekta. S obzirom prostor predstavlja sastavnu komponentu pojmovnog određenja ugostiteljskog objekta, razumljivo je prostorna dimenzija pomenutih propisa nezaobilazna. U domenu opštih minimalnih uslova, pros se tretira sa stanovišta opremljenosti infrastukturnom mrežom, odnosno ispunjenosti određenih usl za lokaciju i izgradnju ugostiteljskih objekata. Ovo naročito dolazi do izražaja na primeru kampova, g se posebno insistira na uslovima za njihovu lokaciju i navodi da se kampovi ne mogu locirati:

presušenim rečnim koritima, lokacijama izloženim opasnostima od čestih bujica i poplava i drugim lokacijama opasnim po zdravlje ljudi; na udaljenosti od kulturno–istorijskih spomenika i kompleksa, manjoj od 500 m; u blizini industrijskih postrojenja opasnih po zdravlje ljudi; na udaljenosti manjoj od 50 m od autoputa, magistralnog ili regionalnog puta. Takođe se insistira na kvalitetu zemljišta, odnosno kamp jedinica, posebno dimenzioniranim i obeleženim površinama za postavljanje šatora, prikolica i sl., na visini, poreklu i kvalitetu rastinja, kao i na širini i podlozi saobraćajnica unutar kampa, zavisno od kategorije. Specifičnosti prostorne organizacije iz čega proizilazi i organizacija poslovanja u kampu, ukazuju međutim, na potrebu za očuvanjem izvornih karakteristika prirodne sredine, što samo po sebi nameće minimalne izmene okruženja.

Građevine osnovnih ugostiteljskih objekata za smeštaj, u zavisnosti od vrste, tipa kapaciteta i kategorije, angažuju veće ili manje prostorne površine. Propisima se utvrđuju minimalne površine smeštajnih jedinica, odnosno soba, kupatila u njihovom sastavu, zajedničkih kupatila, širine hodnika i stepeništa, površine prijemnog hola, prostorija za usluživanje hrane. Prema važećim domaćim propisima kapacitet objekta izražen brojem soba ne predstavlja kriterijum ni klasifikacije ni kategorizacije. Drugim rečima, više nije utvrđen minimalni broj soba kojim objekat mora raspolagati da bi se razvrstao kao hotel. Broj apartmana u sastavu smeštajnog kapaciteta hotela pojavljuje se, međutim, kao kriterijum kategorizacije. Tako hoteli sa pet zvezdica moraju imati najmanje šest, sa četiri četiri, a novoizgrađeni hoteli sa tri zvezdice najmanje dva apartmana. Imajući u vidu funkcionalnu organizaciju prostora u apartmanu (spavaća soba, izdvojeni dnevni boravak, kupatilo), razumljivo je da on zahvata osetno veće površine od klasičnih jedinica za smeštaj, tj. soba. Ovo naročito dolazi do izražaja kod hotela sa četiri i pet zvezdica koji obično raspolažu sa više apartmana od propisanog minimuma, često veoma luksuznih, rezidencijalnog tipa. Da hoteli viših kategorija angažuju veće prostorne površine pokazuje i obaveza postojanja posebno izdvojenih prostorija iako njihov kapacitet nije normiran važećim propisima. Misli se na aperitiv bar u prijemnom holu ili u neposrednoj blizini, koji je obavezan za hotele, počev od nivoa tri zvezdice, na prostorije za boravak gostiju (najmanje jedna u hotelima sa dve i tri zvezdice, više prostorija u hotelima visokih kategorija), prostorije za čitanje i pisanje (u hotelima sa četiri i pet zvezdica), na doručkovaonice (u hotelima sa pet zvezdica), na posebne garderobe za privremeno odlaganje prtljaga gostiju (za novoizgrađene hotele, počev od nivoa tri zvezdice), na dodatne prostorije za osoblje, pored obaveznih garderoba (ofis za sobarice, počev od nivoa dve zvezdice, trpezarija za osoblje – u novoizgrađenim hotelima, počev od nivoa tri zvezdice, prostorija za lekarske intervencije i soba za odmor osoblja – za novoizgrađene hotele sa četiri i pet zvezdica, kuhinja za personal za novoizgrađene hotele sa pet zvezdica).

Mada površine magacinskih prostorija i kuhinjskog bloka nisu propisima posebno utvrđene, sama procesno–tehnološka izdiferenciranost ovih prostora ukazuje na veće dimenzije, u skladu sa višom kategorijom (na primer, posebni magacini za pojedine vrste namirnica i ostalih roba, posebni rashladni uređaji, izdifrencirana odeljenja hladne kuhinje, kafe kuhinje, odnosno kuhinje doručka, "room ser–vice"–a, poslastičarnice i dr.). Smeštanje obaveznih elemenata opreme, u funkciji propisanog asortimana proizvoda i usluga, shodno odgovarajućoj kategoriji hotela, takođe zahteva namenski prostor (priprema jela i ponuda pića, posebno vina, sadržaj i usluživanje doručka po principu samoizbora – tzv. "švedski sto" i dr.).

Prvoklasnost i ekskluzivnost uređenja i opreme, kao obavezan kriterijum kategorizacije hotela sa četiri, odnosno pet zvezdica odnosi se kako na javne, tako i na smeštajne prostore, s tim što se ne misli samo na kvalitet enterijerske obrade, već i na dimenzije obaveznih elemenata opreme, funkcionalnost njihovog razmeštaja u prostoru, uz poštovanje najviših standarda u pogledu obezbeđenja pristupa i prolaza.

Domen fakultativnih elemenata kategorizacije hotela, takođe je u neposrednoj vezi sa angažovanjem određenih prostornih površina. Objekti viših kategorija, kako nalažu važeći domaći propisi, u obavezi su i da ostvare veći broj bodova po osnovu fakultativnih elemenata (hoteli sa jednom zvezdicom 20, sa dve 30, sa tri 50, sa četiri i pet zvezdica 60 bodova). Nosioci najvećeg broja bodova upravo su elementi iz grupacije kriterijuma pod nazivom "Uređenje i oprema" i odnose se na prostore opremljene raznovrsnim sadržajima za sport, rekreaciju, zabavu, razonodu, edukaciju, stručne skupove i poslovne sastanke. Mnogi od njih smešteni su unutar objekta (zatvoreni bazeni, bazeni za hidromasažu, gimnastičke dvorane, teretane, kuglane, saune, solarijumi, saloni za masažu, kozmetički, frizerski saloni, biblioteke, kongresne dvorane, saloni za sastanke, butici, trgovine i dr.). To u arhitektonsko–građevinskom smislu nameće angažovanje znatnih prostornih površina, nezavisno od osnovnog, smeštajnog kapaciteta objekta.

Propisi o kategorizaciji hotela tretiraju i neposredno prostorno okruženje oko objekta, kako u domenu osnovnih, tako i u domenu fakultativnih elemenata. Radi se o angažovanju odgovarajuće uređenih i opremljenih prostornih površina za pojedine namene. Posebno uređeni pristupi za vozila karakteristični su za hotele sa četiri (natkriven prilaz za vozila) i pet zvezdica (natkriven prilaz za vozila van javne saograćajnice). Za novoizgrađene objekte kapaciteta 50 i više soba, osim ako su locirani u užem gradskom jezgru ili na prostoru nacionalnog parka, obavezno je obezbeđenje pristupa za invalide (rampe za kolica, rukohvati i dr.). Kapacitet parkirališta se normira procentualnim odnosom broja parkirališnih mesta i broja soba, zavisno od kategorije objekta (za najmanje10% soba u hotelima sa jednom, 20% sa dve, 40% sa tri i 60% soba u hotelima sa četiri i pet zvezdica), s tim što postoje odstupanja za lokacije u užem gradskom jezgru i nacionalnom parku. Garaža za najmanje 20% soba obavezna je u hotelima sa pet zvezdica. Propisi nameću više standarde za motele (jedno parkirališno mesto po sobi, odvojen parking za laka i teška vozila – obaveza za motele svih kategorija; natkriven parking za putnička vozila gostiju koji koriste usluge smeštaja – obaveza za motele sa dve i tri zvezdice; garaža – za motele sa tri zvezdice). Lociranost parkirališta i garaža u neposrednoj blizini osnovnog

objekta podrazumeva se kad su u pitanju moteli, dok su za hotele na teritoriji nacionalnog parka dozvoljena, pa čak i poželjna odstupanja. Pri tome se misli na mogućnost izgradnje parking prostora van užih zona zaštite prirodne sredine. Ako bi, na primer, došlo do izmeštanja parkirališta iz neposrednog prostornog okruženja hotela, prevoz gostiju i prtljaga morao bi se organizovati na odgovarajući način, zavisno od konkretnog lokaliteta (vertikalni transport, mini–voz, vozila na elektro–pogon i dr.). Ovakve vrste prevoza zahtevaju znatno manje izmene prostornog okruženja, proizvodeći takođe neuporedivo slabije negativne efekte na ekosistem, nego što je to slučaj sa velikom koncentracijom motornih vozila na parkiralištima neposredno uz hotel.

Pogodnosti za goste u formi fakultativnih kriterijuma kategorizacije iz grupacije "Uređenje i oprema" u velikoj meri angažuju neposredno prostorno okruženje i transformišu ga izgradnjom otvorenih bazena terena za tenis i druge sportove, igrališta za decu, pa čak i heliodroma. Imajući u vidu dimenzije sportskih terena i sastav podloge, nema sumnje da se radi o posebnoj obradi znatnih površina odnosno izmeni izvorne fizionomije neposrednog prostornog okruženja hotela. To pored mogućih nepovoljnih ekoloških posledica narušava i estetski sklad pejzaža. Reč je o kriterijumima kategorizacije na osnovu kojih se ostvaruju bodovi potrebni za određenu kategoriju, pa je razumljiva težnja hotelijera da prilikom gradnje objekta obezbede i prostor za pomenute i slične pogodnosti. S obzirom da propisi o kategorizaciji ne utvrđuju udaljenost od osnovnog objekta, na ekološki vrednim lokacijama moguće je primeniti sličan pristup kao i za parkirališta, kako bi se nepovoljni uticaji na transformaciju neposrednog prostornog okruženja sveli na što manju meru.

Domaći propisi o kategorizaciji uključuju i grupaciju fakultativnih elemenata pod nazivom "Položaj izgled objekta". Oni tretiraju smeštaj objekta na određenoj lokaciji i ocenjuju je kao dobru, odličnu i ekskluzivnu, pre svega sa stanovišta atraktivnosti neposrenog prostornog okruženja. Takođe s ocenjuje pristup do objekta i saobraćajna povezanost. Spoljni izgled objekta je elemenat iz ov grupacije koji tretira održavanje fasade, hortikulturno uređenje uz zgradu, uređenje pristupni saobraćajnica, spoljnu informatiku i sl. i rangira se kao dobar, odličan i besprekoran. Ovaj elemena nažalost, za sada ne uključuje aspekt arhitektonskog uklapanja u okolinu. Četvrti i poslednji elemenat ove grupacije odnosi se na prostor oko objekta na raspolaganju gostima, pri čemu se prevashodr misli na zelene površine. Ovaj elemenat tretira samo kvantitativni aspekt, normirajući kvadrature p sobi i apartmanu (od 5 do 25 m^2 – 1 bod; od 26 do 50 m^2– 2 boda; od 51 do 75 m^2 – 3 boda i prel 75 m^2 – 4 boda), ne zalazeći u kvalitet raspoloživih prostornih površina u neposrednom okružen objekta. S obzirom da se radi o grupaciji fakultativnih kriterijuma na osnovu kojih se mogu ostvar bodovi, neophodna je stručna procena njihovog kvaliteta, zasnovana na multidisciplinarnom pristup koji uključuje turizmološki, geografski, ekološki, arhitektonski, građevinski aspekt.

Uspostavljanju nove poslovne filozofije turističkog privređivanja nužno je krajnje ozbiljno, sistemats stručno pristupiti, u skladu sa konceptom održivog razvoja. U tom smislu sve će više dolaziti izražaja funkcionalni pristup realizaciji produkta hotela. Pri tome se misli na nešto izmenjen odn prema fizičkoj, odnosno prostornoj objedinjenosti njegovih, pre svega dodatnih komponen Kriterijumu lociranja elemenata prateće suprastrukture neposredno uz osnovni objekat ne može se novim okolnostima nekritički i jednostrano pristupati, bez uvažavanja ekološkog stanovišta. U takv uslovima, međutim, može doći do izvesnog narušavanja uobičajenog komfora turista, što se m nadomestiti odgovarajućim organizacionim merama, odnosno besprekornim funkcinisanj tehnologije pružanja usluga. Novi koncept organizacije rada zahteva određene zahvate u pogle obezbeđenja komunikacije između nosilaca, kako u procesnom, tako i u prostornom smislu. Postiza maksimalne funkcionalnosti u uslovima ograničenih prostornih mogućnosti, sa klijentelom razvij ekološke svesti, daje produktu hotela novu, autentičnu dimenziju i fizionomiju, a time i sasvim posel kvalitet. U tom pravcu bi trebalo da se kreću i dalja razrada, korekcije i dopune prostornog aspe domaćih propisa o kategorizaciji.

Literatura

Vajt, P.: Ekološki odgovoran marketing turizma, "Održivi turizam u zaštićenim oblastima", Zbornik rad Agencija "Koda", Beograd 1997.

Čomić, Đ., Pjevač, N.: Turistička geografija, Savezni centar za unapređenje hoteljerstva–ugostitelj Beograd 1997.

Kosar, Lj. Hotelijerstvo, Savezni centar za unapređenje hotelijerstva–ugostiteljstva, Beograd 1998.

Pisarski, A.: Scope of the Industry, Standard International Classification of Tourism Activities, Internati Conference on Travel and Tourism Statistic, Otawa 1991.

Pravilnik o razvrstavanju, minimalnim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata, Službeni gl Republike Srbije 66/1994

Milenković, S.*

Reljef kao značajan faktor razmeštaja turizma u prostoru

Rezime *Fizičko–geografske osobine reljefa determinišu razmeštaj turizma u prostoru preko privlačnosti turističke destinacije, saobraćajnih turističkih koridora, turističke infrastrukture i formiranja turističke tražnje.*

Svojim oblicima i prirodnim karakteristikama on integralno deluje preko ostalih delova fizičko–geografske sredine na celokupnu fizionomiju turističkog prostora.

Na osnovu ocene nekih parametara reljefa pokazano je da on, zapravo, predstavlja prvu kariku u lancu određujućih prirodnih osnova turističke valorizacije geografskog prostora.

Ključne reči: *reljef, prostor, uticaj, sredina, turizam.*

THE RELIEF AS IMPORTANT FACTOR ARRANGEMENT OF TOURISM IN THE SPACE

Abstract *The physical–geographical attributes of the felief determine the arrangement of toursim in the space over the attraction of the touristic distance, traffic touristics corridor, the touristic infrastructure and the forming touristic demand.*

By the own forms and bu the nature characteristic, in integral effect over the rest parts of physi–cal–geographical environment to the integral physiognomy of the touristic space.

On the base of the estimate any parameters of relief, it is showed that it, actually, presents the first link in the chain of the natural bases which determines the touristic valorisation of the geographical space.

Key words: *relief, space, influence, environment, tourism.*

I Prostor, kao osnovna supstanca razmeštaja turističkih kapaciteta, jednom kad se iskoristi, ili neracionalno izgubi, ne može se više povratiti. Zato je turizam različit od drugih privrednih grana. Dok druge grane svoj egzistencijalni kapital gube i vraćaju, turizam svoj prirodni kapital čuva i razvija, ili ga gubi zauvek.

Reljef u turizmu predstavlja taj osnovni prostorni deo fizičko–geografske sredine sa višestrukom namenom. Za razliku od drugih delova te sredine (biljni svet, klima i sl.), reljef povezuje sve delove turističke delatnosti, od razmeštaja turističke tražnje, preko saobraćajnih turističkih koridora do lociranja turističke ponude. On u isto vreme izgrađuje parametre različitih oblika turističke aktivnosti, odnos demografske preraspodele i vrstu turističke infra– i supra– strukture.

Iz navedenih razloga reljef je i proučavan na različite načine i različitim metodama. Tako imamo čisto deskriptivne (opisivanje njegove unikalnosti i prirodno–estetske vrednosti), preko matematičkih i kartografsko–grafičkih modela izražavanja idealne vrednosti reljefa, do ekonomsko–ekološke vrednosti, koja danas ima najznačajniju funkciju.

Zato ne bez razloga, prof. Jost Kripemdorf kaže: "Predeo ili prostor predstavlja stvarnu sirovinu, egzistencionalnu osnovu i pokretačku snagu razvoja turizma". (1)

Razmatrajući reljef i njegov uticaj na turizam, moramo uvek imati u vidu dve činjenice, i to:

prvo, da je prostor, a samim tim i reljef, prirodno dobro i osnova razmeštaja turizma, ali da je on ograničen, tj. da sve više postoji saturacija prostora, pa se moraju koristiti i veoma nepristupačni i nepogodni oblici reljefa (odseci, planinski vrhovi, klanci, erozivni tereni i sl.) i

drugo, potreban, ili konstantni kvalitet turističke atraktivnosti reljefa sve više opada neracionalnom i neplanskom gradnjom, tj. korišćenjem pojedinačnih oblika geo–morfološke bilanse jedne zemlje, ili svega u celini.

Ako se ne primene racionalne metode proučavanja i turističkog vrednovanja prirodnih karakteristika reljefnih struktura, onda je čitav prostor mnogih zemalja na dobrom putu da doživi "stečaj".

II U analizi fizičko–geografskih osobina reljefa, koje utiču na turizam, poslužićemo se određenim kvantitativnim modelima i odrediti moguća područja i oblike turističke izgradnje. U tom smislu obično se polazi od integralne ocene reljefne strukture i koeficijenta njegove prirodne prilagodljivosti turizmu.

Ako postavimo model:

$I_r = a^b$

imaćemo da je

$a = V_{max(i)} : V_{max(r)}$

pri čemu je:

*Dr Svetislav Milenković, Ekonomski fakultet, Kragujevac

I_r – koeficijent prirodne integralne vrednosti reljefa za turističke potrebe;

$V_{max(i)}$ – maksimalna visina turističkog lokaliteta;

$V_{max(r)}$ – maksimalna visina regiona ili zemlje gde se taj lokalitet nalazi (misli se na n.v.).

$$b=\frac{1}{h}\ \frac{V_{max(nvm-nv_1)}-V_{max(nvrm-nvr_1)}}{V_{max(nvrm-nvr_1)}}$$

pri čemu je

$V_{max(nvm-nv1)}$ – razlika između najviše i najniže tačke lociranja pojedinih turističkih objekata i

$V_{max(nvrm-nvr1)}$ – razlika između najniže i najviše tačke regiona, ili zemlje gde su turistički lokaliteti razmešteni.

h – intenzitet razuđenosti reljefa i njegova pogodnost za turizam (pećine, planine, kanjoni, zalivi itd.).

Dalje imamo da je:

$$h-x\left(\frac{n\ DH}{d}\right)=y$$

pričemu je

n – broj pozicija lokacije turističkih objekata,

DH – razlika u nadmorskoj visini između pojedinih objekata,

d – dužina mogućeg korišćenja turističkog područja u km, i

x i y – parametri promene od nepredvidivih okolnosti (zemljotres i sl.).

Konačno dobijamo:

$$I_r=\left(\frac{V_{max\ m}}{V_{max\ r}}\right)^{\frac{1}{h}\ \frac{V_{max(nvrm-nvr_1)}-V_{max(nvm-nv_1)}}{V_{max(nvrm-nvr_1)}}}$$

Ako je I_r=1, onda sve reljefne strukture podjednako utiču na razmeštaj turističkih objekata.

Ako je I_r manje od 1, u tom slučaju reljef ne odgovara za razvoj turizma (ravnice, područje z poljoprivredu, itd.).

Ako je I_r veće od 1, reljefne strukture na tom prostoru su dominantne i prioritetne za razvoj turističk delatnosti (planine Kopaonika, Zlatibor, Karpati, Balkan u Bugarskoj, Kolorado u Americi, Alpi i slično).

Ovako izražen koeficijent prirodne prilagodljivosti reljefa za turizam utiče na tip turističkih naselja. Tak ako je I_r manje od 1, za jedan turistički centar potrebno je 500 ha prostora i on mora pretežno da buc zbijenog tipa. Ako je I_r=1, potrebno je 1000 ha za jedan centar i najbolji je mešoviti tip gradnje. Ako je veće od 1, korisna površina je 1500 ha i obično je to razbijeni tip gradnje. Očigledan primer poslednje tipa imamo na Kopaoniku, Kučaju, itd. Drugi tip je specifičan za Zlatibor, a prvi za primorske oblasti malo korisnog prostora.

Za izgradnju infrastrukture i suprastrukture (staza za skijanje, puteva, žičara) značajan je odnos:

(n DH):d

što predstavlja nagib terena i mogućnost njegovog iskorišćavanja. Tako na primer, ravničarski pred ima vrednosti H=1–2, predalpski ili predplaninski h=2–4, a tipično alpski ili planinski h=5. Na osno toga ravničarsko–turistička pogodnost reljefa je oko 33%, u predplaninskom području od 33–55% planinskom (alpskom) do 92%.

U daljem postupku određivanja uticaja reljefa na prostornu koncentraciju turističkih objekata iman

D=N:S

pri čemu je

D – koncentracija turističkih objekata (zbijeni, razbijeni ili mešoviti tip) u prostoru u zavisnosti od komponenata reljefa (NV, razuđenosti, unikalnosti i sl.);

N – broj turističkih objekata po vrstama i nameni (hotel sa pratećom infrastrukturom zahteva prostor i više elemenata reljefa, motel, pansion, turističko naselje, itd.) i

S – površina prostora na kome je skoncentrisano više turističkih lokaliteta ili samo jedna, u km^2

Za navedenu analizu imamo zanimljiv primer Barbadosa (2), gde se posmatraju 6 tipičnih c prostora koncentracije turizma u zavisnosti od reljefa, i to:

1) priobalni niski delovi pogodni za zbijeni tip gradnje objekata i to pre svega hotelskih naselja;

2) zaleđe sa većom razuđenošću, ali sa opasnim mestima gradnje, zbog velikog odrona, erozije turističkih terena, na kome se obično gradi,

3) predplaninski deo sa izletničkim i objektima stacionarnog turizma za lovce i avanturiste;

4) planinski deo sa koncentracijom objekata planinskog turizma, ali koji je dobra dopuna primorskom;

5) unutrašnji delovi ruralnog prostora sa razvojem seoskog turizma na barbadoski način i

6) prostori izgrađenih terasa za avanturiste, zeleni putevi i slično, duž planinskih klanaca, prevoja, klisura i kanjona.

Prikazani model može da se primeni na alpski predeo, Karpate u Rumuniji, oblast severozapadne Grčke i manjim delovima naše zemlje.

Veoma interesantno pitanje odnosi se na veličinu gravitacione zone pojedinih turističkih lokaliteta. Ona se dobija na sledeći način:

$$L=\sqrt{\frac{S}{N}p}$$

pri čemu je

L – površina prostorne gravitacione zone turizma u zavisnosti od reljefnih struktura. Ostale oznake su kao u prethodnom slučaju.

Tako imamo da je prirodno–reljefna gravitaciona zona lokaliteta Babin Zub na Staroj planini oko 100.000 ha. Razvoj turizma na Homoljskim planinama zahteva 100 km^2. Na karpatima u Rumuniji ta gravitaciona zona turističkog korišćenja je 1750 km^2, a planine Balkana u Bugarskoj blizu 500 km^2. Kao što vidimo, turistički lokaliteti u zavisnosti od oblika reljefa integralno povezuju veći prostor. Švajcarski alpi, na primer, reljefnu zonu od 12.000 km^2, što je praktično zasićenje prostora i van granice Švajcarske.

Na kraju, razmatrajući uticaj reljefa na turizam i obratno, u zavisnosti od njegovih prirodnih karakteristika, izdvajamo dva oblika rangiranja, ili taksonomskog poretka turističkih pozicija u prostoru, i to:

a) normalnu hijerarhiju, posmatrajući samo prirodne oblike reljefa. Tako planine određuju oblik i vrstu turizma u prostoru.(3) Tako zapravo imamo čisto sportsko–rekreativne, izletničke, manifestacione planine, itd. i

b) slojevitu hijerarhiju, u onom slučaju kada su pojedinačni oblici reljefa neistovetni, a ukupnost njihova ne mora da stvara kompleksnu bazu razvoja turizma.

Takva hijerarhija se ispoljava na više načina preko reljefnih parametara kao što su:

- reljef – nosilac drugih prirodnih resursa značajnih za turizam, kao što su retki oblici (Đavolja varoš, posebni oblici stena, itd.);
- reljef kao osnova izgradnje saobraćajnica i drugih infrastrukturnih turističkih objekata;
- reljef kao osnova koncentracije turističke tražnje, demografskih kretanja značajnih za turizam i sl.;
- reljef kao osonova koncentracije turističkih destinacija i
- reljef kao privlačna snaga, povećani domet osvajanja turističkog prostora.

Zaključak

Reljef sigurno predstavlja fundament fizičko–geografske sredine za razvoj turizma. Pošto je to osobina i jedan od kvaliteta geografskog prostora, on je sve više u mnogim zemljama s jedne strane maksimalno iskorišćen, a s druge strane, njegove opasne karakteristike pretvaraju se u korisne (strmi odseci, predeli podložni lavinama, nepristupačni tereni) jer se pretvaraju u turističke lokalitete. Reljef svojim elementima stvara i posebne turističke celine naročito na Bahamima gde su pojedina ostrva samo jedan turistički objekat, ili kao celovite gradove hotele (Sveti Stefan, itd.).

Povezujući zemlje odakle dolaze turisti sa zemljama u koje idu, on određuje i njihove saobraćajne koridore. Takođe, utiče na kvalitet, vrstu i obim turističke infrastrukture.

Svojom unikalnošću i estetski stvara jedinstvene pejsažne i ambijentalne celine u sadejstvu sa drugim delovima fizičko–geografske sredine.

Integralno dejstvo reljefa na statičko–dinamičku funkciju razvoja turizma, preko neposrednog i posrednog određivanja oblika i vrste turističke delatnosti i izgradnje do pozitivno–negativnih dejstava, stvara sliku prostora koji se zove turistički.

Iz tih razloga reljef treba uzeti u obzir na prvom mestu u razvoju kontinentalnog turizma i dati mu adekvatnu fizičko–geografsku izuzetnost i primenu uz korišćenje svih dostignuća tehničko–tehnološke ere društvenog razvitka, a samim tim i prirodnih osobina turističke valorizacije geomorfološke strukture.

Literatura

1. Jost Kripendorf, "Landvirtsaffresser", Bern, 1985.
2. Matjaž Jeršič, "Turistična geografija", Institut za geografijo, Ljubljana, 1986.
3. Stevan Stanković, "Turistička geografija", Srpsko geografsko društvo, Beograd, 1990.
4. Stevan Stanković, "Turizam u Jugoslaviji", Turistička štampa, Beograd, 1985.

Miljkoviić, Lj.*

Turistički kompleks "Lisine" i njegov značaj u transformaciji lika Gornje Resave

Rezime *Područje Lisina nalazi se na oko 20 km od Despotovca. To je manje tektonsko–eroziono proširenje u kom se spajaju kanjonsko–klisuraste doline Resave, Suvaje i Čemernice. U netaknutoj prirodi, na mestu gde se čemernica uliva u Resavu, izgrađen je 1993. godine motel "LISINE" visoke "B" kategorije. Vlasništvo je Dragana Stojadinovića – Lazića iz Despotovca. Objekat nije narušio atraktivnost ovog dela Istočne Srbije, naprotiv, oplemenio je svojim sadržajima Gornju Resavu i znatno doprineo boljem upoznavanju brojnih prirodnih retkosti visoke vrednosti. Motel ima veoma atraktivan položaj jer se nalazi na putu koji vodi ka strogim prirodnim rezervatima kao što su prašume Vitanovača i Dubašnica, u neposrednoj je blizini jednog od najviših vodopada u Srbiji na otoci Velikog vrela, nedaleko od Resavske pećine, manastira Manasija, Despotovačke banje, podno živopisnih odseka Beljanice i Kučajskih planina. Izgradnjom kompleksa "LISINE" anamiran je sportski ribolov na Resavi, lovni turizam, izletnički i rekretativni turizam, planinarstvo i mnogi drugi oblici zdravog načina života i druženja u prirodi.*

Ključne reči: *Lisine, Resava, Beljanica, Kučaj, turizam, priroda*

Abstract **The Tourist Complex Lisine and its Importance for the Transformation of the Image of Gornja Resava**

The area of Lisina is situated at about 20 km from Despotovac and represents a smaller erosive widening where craggi and rocky valleyus of Resava, Suvaja and Cemernica are brought together. In this untouched nature where Cemernica flows into Resava, a motel of high "B"standard called "LISINE" bas been built. The owner is Dragan Stojadinović–"Lazić" from Despotovac. The building itself has not disturbed the attractiveness of this part of the eastem Serbia, but, on the contrary, it has enriched Gornja Resava with its facilities and contributed to better familiarization with its numerous natural characteristics of great value. The motel is on the very attractive location, because it is on the road to natural preserves, the virgin forests of Vitanovaca and Dubasnica, close to the highest falls in Serbian on the Veliko vrelo, not far from the Resava's cave, Manasija monastery and Despotovac spa, in the foot of Beljanica and the Kucajske mountains. The complex "LISINE"offer fishing on Resava, hunting tours, holiday, hiking and many other healthy ways of spending one's time in the country.

Key words: *Lisine, Resava, Beljanica, Kucaj, tourism, nature.*

Uvod

Sliv Resave predstavlja veoma kompleksnu geomorfološko–hidrološku celinu Istočne Srbije. U morfološkom pogledu može se podeliti na dva načina.

Ako slivno područje Resave posmatramo sa aspekta osnovnih morfostrukturnih celina, možemo ga podeliti na donji i gornji deo sliva. Donji deo sliva karakteriše prostrana dolinska topografija koja se stapa sa velikomoravskom udolinom i nisko, obodno pobrđe. Gornji deo sliva Resave formiran je u planinskoj, beljaničko–kučajskoj oblasti. Granica između donjeg i gornjeg sliva bila bi na izlazu Resave iz Manasijske klisure.

Sliv Resave, ako posmatramo sa aspekta savremenog reljefa postalog modeliranjem osnovnog tektonskog reljefa pod dejstvom različitih, pojedinačnih ili složenih egzogenih procesa, možemo podeliti na donji, srednji i gornji deo.

Donjem delu sliva pripada široka dolinska ravan ispunjena jezerskim sedimentima sa blagim kosama, nizvodno od Manasijske klisure. Pod srednjim delom podrazumeva se deo sliva Resave od ove klisure do Lisina, a karakteriše ga zastupljenost nekoliko manjih kotlina između kojih su kraće klisure–suteske. Gornji deo sliva formiran je u najvišem, planinskom području severne strane Kučajkih planina i južne strane Beljanice, gde dominiraju kanjonsko–klisuraste doline Resave, Suvaje i Čemernice.

Autor smatra da je druga podela adekvatnija sa geomorfološkog stanovišta, jes se savremen reljef mora posmatrati kao rezultat uzajamnog delovanja endogenih i egzogenih procesa. Dakle, obradiće se sliv Resave uzvodno od Lisine.

Tektonsko–erozivno proširenje zvano Lisina ima izgled manje kotline nalazi se na mestu gde se spajaju Čemernica, Resava i Suvaja. Neposredno ispred ušća Čemernice u Resavu, smešten je motel "LISINE" sa pratećim objektima. Njegovom izgradnjom dodatno su obogaćeni ogromni turistički potencijali ovog dela Istočne Srbije.

*Dr Ljupče Miljković, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

Turističko–geografski položaj Gornje Resave

Gornja Resava leži između planina Beljanice na severu i Kučaja na jugu. To je tipično planinska oblast koja se odlikuje različitom geološkom građom, složenim tektonskim odnosima i veoma raščlanjenim reljefom u kome, pored planinskih bila, dominiraju kanjonsko–klisuraste, doline i kotline duboko urezane u moćnim partijama krečnjaka.

Granice sliva Gornje Resave su dosta nejasne u delu izgrađenom od krečnjačkih stena u kojima najčešće postoji veće ili manje odstupanje topografskog od hidrografskog razvođa. U starijim, paleozojskim stenama granica je dosta jasna i određena je linijom koja spaja najviše tačke između sliva Resave i susednih slivova. Sliv Resave na obuhvaćenom delu okružen je slivom Mlave na severu, slivom Zlotske reke na istoku, površi Rtnja na jugoistoku i slivom Velike Morave na jugozapadu. Na zapadnoj strani Gornja Resava se nadovezuje na središnji deo koji zahvata deo sliva od Lisine do izlaska Resave iz Manasijske klisure.

Geološko–geomorfološke karakteristike

U geološkoj građi Gornje Resave dominiraju paleozojske i mezozojske formacije. Geološku osnovu čine paleozojski, vodonepropusni kristalasti škriljci koji izgrađuju jezgro Beljanice i Kučajskih planina. Erozivnim i tektonskim procesima, najstarije geološke formacije su otkrivene i kao takve imaju veoma važnu ulogu u formiranju normalne hidrografije u, inače, bezvodnom krečnjačkom terenu. Preko paleozojskih sedimenata leže slojeviti, bankoviti i masivni krečnjaci mezozojske starosti, među kojima preovlađuju kretacejski krečnjaci. U izvorišnim delovima Resave i njenih pritoka, kao i na stenovitim odsecima otkrivene su magmatske stene (daciti, andeziti, rioliti), dok se u kotlinskim ravnima na manjim površinama sreću miocenski sedimenti.

Tektonski odnosi su dosta jasni u istočnom delu gde i pored vidljivih tragova pomeranja u zemljinoj kori, paleozojske stene leže u osnovi mezozojskih tvorevina. Međutim, u zapadnom delu tektonski odnosi su mnogo složeniji. Duž dubokih rasednih linija znatno stariji permski peščari su navučeni preko miocenskih, jezerskih sedimenata, a ovi preko kretacejskih krečnjaka.

U vrlo složenim geološko–tektonskim i erozivnim uslovima u Gornjoj Resavi je formiran veoma dinamičan sklop reljefnih oblika.

Dolinski reljef

U Gornjoj Resavi dominiraju tri klisurasto–kanjonske doline: Čemernice, Resave i Suvaje (Kločanice). Zajedničke su im osobine da čine jednu celinu jer se završavaju na istočnoj strani kotlinice Lisine, zatim imaju uporedničko pružanje, gornji delovi sliva su im formirani u paleozojskim škriljcima pa imaju izgled klisura sa manjim proširenjima, dok su donji delovi toka usekli duboke kanjone u krečnjačkim stenama.

Dolina Čemernice usečena je između više stotina metara visokih odseka Beljanice (1336 m) na severu i nešto blažih strana Golovršca (969 m) na jugu. Odseci Beljanice prate je sve do njenog završetka u Lisinama.

Dolina Resave ima kompozitni karakter i sastoji se iz dva kanjona i jednog proširenja. U izvorišnom delu Resave, u krečnjačkoj površi između Glopskog krša i Osojnjaka, formiran je Glopski kanjon dužine 5,5 km, čije su vertikalne strane visoke i preko 400 m. Kanjon se završava na ušću Stanojeve reke u Resavu, odnosno u Ostrićkom erozionom proširenju.

Nizvodno od Ostrićkog proširenja Resava je usekla Sklopski kanjon. Po dužini od oko 10 km i vetrikalnih strana visine i preko 500 m, spada u najdublje i najdivljije kanjone kod nas, a ime je dobio po tome što mu se strane toliko približavaju kao da se spajaju. Sklop je formiran između kraške zaravni Vita Bukva na jugu i Dugog dola na severu. Po dnu kanjona mestimične širine 2–3 m, nalaze se ogromni krečnjački blokovi, duboki virovi i džinovski lonci koje je voda izdubila u suženim delovima korita. Na stranama kanjona nalazi se veliki broj pećina, a u nižim delovima slabiji ili jači kraški izvori i vrela.

Kanjon Suvaje formiran je u donjem delu reke Kločanice, leve pritoke Resave, između Vite Bukve na istoku i Babine Glave na zapadu. Kanjon počinje podno Velikog brda, a završava se u Lisini. Ima dužinu 6 km i vertikalne strane visine i do 450 m. U letnjem delu godine predstavlja pravu skaršćenu dolinu. Tada Suvaja potpuno presahne jer se vode Kločanice (čiji je nastavak) gube u ponorima i pukotinama iznad kanjona. Na stranama ovog kanjona nalaze se brojni pećinski otvori od kojih oni na levoj strani pripadaju sistemu Resavske pećine.

Kraški reljef

Kraško područje Gornje Resave prema morfološko–hidrološkim karakteristikama pripada dubokom i plitkom kršu.

Plitki krš zastupljen je u gornjim delovima sliva Resave i njenih pritoka i pripada Beljanici i Kučaju. Krečnjačke partije su male debljine i javljaju se u vidu manjih krpa okruženih vodonepropusnim škriljcima u osnovi. Zbog toga ova područja karakteriše pojava kontaktnih izvora od kojih počinju kraći tokovi, čija se voda gubi u ponorima na drugoj starni uvala. U ovom kršu formirane su velike uvale – Rečke i Busovata, kao i Divljakovačko polje (uvala).

Duboki krš se odlikuje potpunom bezvodicom i postojanjem moćnih partija krečnjaka u kojima su usečeni kanjoni Resave (Glop i Sklop) i Sušice (Kločanice).

Pećine

U kršu Gornje Resave posebno mesto pripada pećinama. Zahvaljujući kompleksnom sklopu povoljnih prirodnih okolnosti, zastupljenost i razvijenost pećina u ovom delu Istočne Srbije više podseća na terene u holokarstu. Jer, pravi pećinski sistemi sa više ulaznih i izlaznih otvora javljaju se na čitavom području. Ogromnih su dimenzija, prebogate su raznovrsnim pećinskim nakitom, a kroz mnoge teku prave podzemne reke. Najpoznatija među njima, a ujedno i prva uređena u Srbiji je Resavska pećina, otvorena za turistička posećivanja 1972. godine. Osim ove pećine, koju su do sada posetile na stotine hiljada turista iz zemlje i inostranstva, delimično ili potpuno je istraženo preko stotinu pećina (Radoševa, Maretova, Velika Atula, Hajdučka, Velika pećina...).

Hidrografija Gornje Resave

Hidrografsku okosnicu Gornje Resave čini reka Resava sa svojim pritokama: Čemernicom i Suvajom (Kločanicom). To su veoma snažni rečni tokovi u vlažnijem delu godine, kada se kroz sužene delove kanjona probija ogromna količina vode preko krečnjačkih gromada, glačajući vertikalne litice produbljujući džinovske lonce (čevrntije). Preko leta Resavine pritoke skoro da presuše jer smanjenu količinu vode gube u ponorima korita.

Ponornice su česta pojava u Gornjoj Resavi. Resava u Glopskom kanjonu preko leta potpuno presahne reka Kločanica gubi svoj tok u izduhama i ponorima ispod Vite Bukve, dok se površinske vod Jelovačkog polja gube u ponorima potoka Izvore (na najnižem otvoru Resavske pećine) i potoka Bar koji se nakon podzemnog toka, nastavlja Jelovačkim potokom.

Izvori i vrela su veoma važni hidrografski objekti. Najčešće se javljaju u predelima izgrađenim o nekrečnjačkih stena, ali su najizdašniji u supodini moćnih krečnjačkih serija. Ispod visokih stenoviti odseka, iz otvorenih ili maskiranih pećinskih otvora, izbijaju na površinu prave podzemne reke u jakir kraškim vrelima, nastavljajući kao površinski tokovi. Najizdašnija su Veliko i Malo vrelo. Veliko vrel izbija ispod vertikalnih odseka Beljanice, tačnije na severnoj strani Lisina, podno Radoševe pećine. I otvora skrivenog ogromnim kamenim blokovima, u maksimumu izbija i preko 2 m^3/sec, a u minimum oko 0,2 m^3/sec. Malo vrelo ističe iz pećinskog otvora visokog 12 m i širokog 15 m, koji se nastavlja prostran, ujezereni kanal, a prividno završava sifonom nakon 15 m. U maksimumu iz Malog vrela izbi oko 1,5 m^3/sec, a u minimumu oko 100 l/sec. Oba vrela hrane ponornice iz istoimenih uvala ko topografski pripadaju slivu Mlave. Veliko vrelo hrani Busovata, a Malo vrelo ponornica Rečke.

Vodopadi su redovni pratioci rečnih tokova Gornje Resave. Najimpozantniji je živopisni vodopad otol Velikog vrela usečen u moćnim naslagama bigra. Sa visinom od oko 20 m spada u najviše vodopade Srbiji. Osim njega, treba napomenuti i vodopad na Resavi, tzv. Zelenik visine preko 5 m.

Prilog 1. Vodopad na otoci Velikog vrela

Turistički kompleks "LISINE" kao faktor valorizacije turističkih potencijala Gornje Resave

Turistički kompleks "LISINE" smešten je u zapadnom delu tektonsko–erozivno proširenja Lisina, ispred ulaza Resave u manju sutesku koja spaja ovu kotlinu sa Strmostenskom. Leži neposredno na ušću Čemernice u Resavu. Udaljen je od Despotovca 20 km, povezauje ih kvalitetan asfaltni put.

U sastavu turističkog kompleksa nalazi se motel, mrestilište i ribnjaci za uzgoj kalifornijske pastrmke i manja hidrocentrala za lokalne potrebe. Ukupna korisna površina svih objekata iznosi oko 1,5 ha.

Motel "Lisine" izgrađen je 1993. godine i raspolaže sa 10 dobro opremljenih soba i potkrovljem sa ukupno 30 ležaja. Motel ima restoran u dva nivoa sa ukupno 200 mesta. U letnjem periodu u funkciji je i velika bašta koja se u vidu platforme prostire do iznad same Resave. Do motela se dolazi preko modernog mosta na Resavi, napravljenog za potrebe ovog objekta. Od ovog mosta put se nastavlja levom stranom Čemernice i posle tridesetak metara dolazi se do glavnog ulaza u motel koga čini pešački drveni mostić preko ove reke. Sa njega se najpre ulazi u pokrivenu letnju baštu, a potom i u sam objekat.

Prilog 2. Motel "Lisine"

Prilog 3. "Ukroćena" Resava i ribnjak (u drugom planu)

Motel "LISINE" ima veoma atraktivan položaj, o čemu je bilo reči napred. Njegovom izgradnjom mnoge prirodne vrednosti koje su dugo vremena bile samo turistički potencijali visokih vrednosti, postale su mnogo dostupnije iz više razloga. Ulaganje u propagandu ukupne ponude ovog motela doprinelo je da su ovde već stalni gosti iz Beograda, Kruševca, Požarevca, Svilajnca i drugih gradova. Skrovitost i okruženje netaknutom prirodom prepunom reljefnih, hidrografskih, biogeografskih i drugih rariteta, učinili su ga veoma primamljivim. Motel je posebno interesantan za organizovane proslave, ali i za porodične vikend aranžmane.

Preduzimljivošću vlasnika Dragana Stojadinovića, zvanog "Lazić", gostima je na raspolaganju pribor za pecanje pastrmke na ujezerenom delu Resave u zoni turističkog kompleksa, zatim pecanje za sportske ribolovce na brzim vodama Resave i njenih pritoka, ogranizuje se lov na sitnu i krupnu divljač u Gornjoj Resavi sa stručnim vodičem, poseta bačijama, planinarenje i speleološka istraživanja ili turistički obilazak Resavske pećine i drugih speleoloških objekata. Izletničke ture do vodopada na otoci Velikog vrela ili pešačenje do najatraktivnijeg dela kanjona Sklop ili kanjona Suvaje, ostaju u najdubljem sećanju, isto kao i zaglušujući zvuk zapenušalih kraških vrela, vertikalne litice odseka Beljanice, netaknute bukove šume ili čist vazduh koji razdire pluća.

U sklopu motela nalaze se moderni bazeni za uzgoj kalifornijske pastrmke poređani u vidu kaskada, ukupnog kapaciteta oko 3 vagona. Proces je potpuno zaokružen – od mrešćenja do plasmana na tržište. Ribnjak koristi vodu Čemernice u vlažnijem delu godine, a Resave u sušnijem, letnjem periodu.

Protočna voda iz ribnjaka usmerena je betonskim koritom ka manjoj hidrocentrali, čiju električnu energiju vlasnik koristi za sopstvene potrebe, iako joj je kapacitet znatno veći.

Resava je u zoni turističkog kompleksa ujezerena, čime je postignut dodatni estetki momenat.

U planu je proširenje smeštajnih kapaciteta, dovršenje izgradnje terena za male sportove, uvođenje u jelovnik isključivo sopstvene, ekološki čiste hrane, izrada karte zastupljenosti i čestine pojave divljači u Gornjoj Resavi i td. Dovršenjem asfaltnog puta koji od Despotovca vodi kroz kanjon Resave prema Borskom jezeru i povezivanjem borske i resavske turističke regije regionalnom saobraćajnicom, Gornja Resava će dobiti jedno od najvažnijih mesta u turističkoj ponudi Srbije, a turistički kompleks "LISINE" će doživeti potpunu turističku afirmaciju kao objekat visoke vrednosti.

Literatura

Paunković, Đ. (1953): Reljef sliva Resave. SAN, Posebna izdanja, knj. CCXI, Geografski institut, knj 5, Beograd.

Petrović, J.(1974): Krš Istočne Srbije. SGD, Posebna izdanja, knj. 40, Beograd.

Petrović, J.(1984): Resavske pećine. Turistička štampa, Beograd.

Romelić, J.*
Plavša, J.**

Uticaj izletničko–rekreativnih kretanja na prirodnu osnovu receptivnog prostora južnog Banata

Rezime *U radu su obrađeni uticaji izletničko–rekreativnih kretanja na prirodnu osnovu receptivnog prostora južnog Banata. Lokaliteti i mikrolokaliteti koji su izloženi ovakvim kretanjima pokazuju različit obim i strukturu promena što zavisi od vrste i inteziteta uticaja. Na prvom mestu se radi o stepenu izgrađenosti materijalne osnove. Da bi se karakter uticaja jasnije shvatio, u radu smo odredili kombinaciju realizovanih elemenata materijalne osnove: receptive, prilaznih i internih komunikacija, ifrastrukture i suprastrukture. Drugi faktor čini stepen sezonalne koncentracije posetilaca, a zatim karakter aktivnosti koje turisti upražnjavaju na datom prostoru, itd. Uočili smo i da su izletničko–rekreativna kretanja uticala na menjanje onih prirodnih elemenata koji su kao turistički resursi na datom prostoru najviše bili eksponirani i, prema tome, koje je nizom mera bilo potrebno pretvoriti u turističku vrednost.*

Ključne reči: *Izletnička kretanja, rekreacija, destinacija, fizičko–geografski elementi prostora*

Abstract *Generally, transformation of one area by the civilization and human activity influences is unavoidable process. Human kind need for the space, specific activities and living and developing conditions is growing as it developing itself and its activities. in this changes, human very often forgets natural laws and conditions and, and sometimes also forgets the level of its influence on this changes. The tourism one of activities, which is present in all areas of human living. It appears in human kind, has effects on area and influences the changes of area and human kind. We are the witnesses of many changes, as in physical–geographic as in social–geographic changes of area by the tourism influences. What are those changes like? Building of hotels, tourist villages, entertainment parks, ski centers; maintenance of beaches, national parks, area around cultural objects. Tourists are searching for conditions which they want to have in tourist places. Are all of the changes that are happening in tourist areas negative for this area or, maybe, this changes help cultivating of this area? Examples for all this changes you can find anywhere. This paper has for its aim classification of changes which appeared by the influence of tourism, based on aerial criteria, and aimed for identification of future needs of researches which could find if and how much does tourism influence the area.*

Key words: *tourism, urbanism, relief, tourist objects*

Uvod

Južni Banat je prostor oivičen Dunavom na jugu, jugoslovensko–rumunskom granicom na istoku i dolinom Tamiša na severu i zapadu. U navedenim granicama prostor zahvata površinu od 4.630 km^2. U sastav ove celine ulaze opštine Alibunar, Bela Crkva, Kovin, Pančevo, Plandište i Vršac, kao i manji delovi opština Sečanj i Zrenjanin.

Izletničko–rekreativna kretanja poseduju niz specifičnosti koje, pored ostalog, dolaze do izražaja u načinu ispoljavanja uticaja materijalnog faktora, dolazaka posetilaca i njihovih aktivnosti na prirodne elemente receptivnog prostora. Na izletničko–rekreativnim lokalitetima osnovnu vrstu receptivne, komunikacijske, infrastrukturne i suprastrukturne osnove čine: saobraćajni pristupi; objekti vodosnabdevanja; odvođenje otpadnih i atmosferskih voda; uređene zelene i rekreativne površine; javna kupališta; objekti restoraterstva; ambulante, trgovine, itd. Pošto su navedeni objekti karakteristični za afirmisane i uređene lokalitete to bi funkcionisanje ovakvih objekata imalo uticaj na stanje prirodne sredine u njima. Priroda neafirmisanih lokaliteta izložena je uticaju posetilaca i eventualno inicajalnim, kampanjskim akcijama materijalnog opremanja u onim slučajevima gde se počelo sa realizacijom idejnih projekata, gde postoje pokušaji bespravne, a time obično i haotične gradnje i sl. Neosporno je da vrednosne procene efekata turizma na elemente prirodne sredine pripadaju relativnim kategorijama. Mi ćemo u našim razmatranjima polaziti od koncepta održivog razvoja, koji podrazumeva takvu poziciju turizma u kojoj on ne samo da ima ulogu zaštitnika prostora od degardirajućeg delovanja drugih delatnosti već i od samog sebe, odnosno sopstvenog prekomernog ispoljavanja.

Pritom je razumljivo da kao i drugi oblici turističkih kretanja i izletničko–rekreativna imaju ambivalentni karatker, odnosno njihov razvoj povlači za sobom čitav niz paralelnih pozitivnih i negativnih efekata.

*Dr Jovan Romelić, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

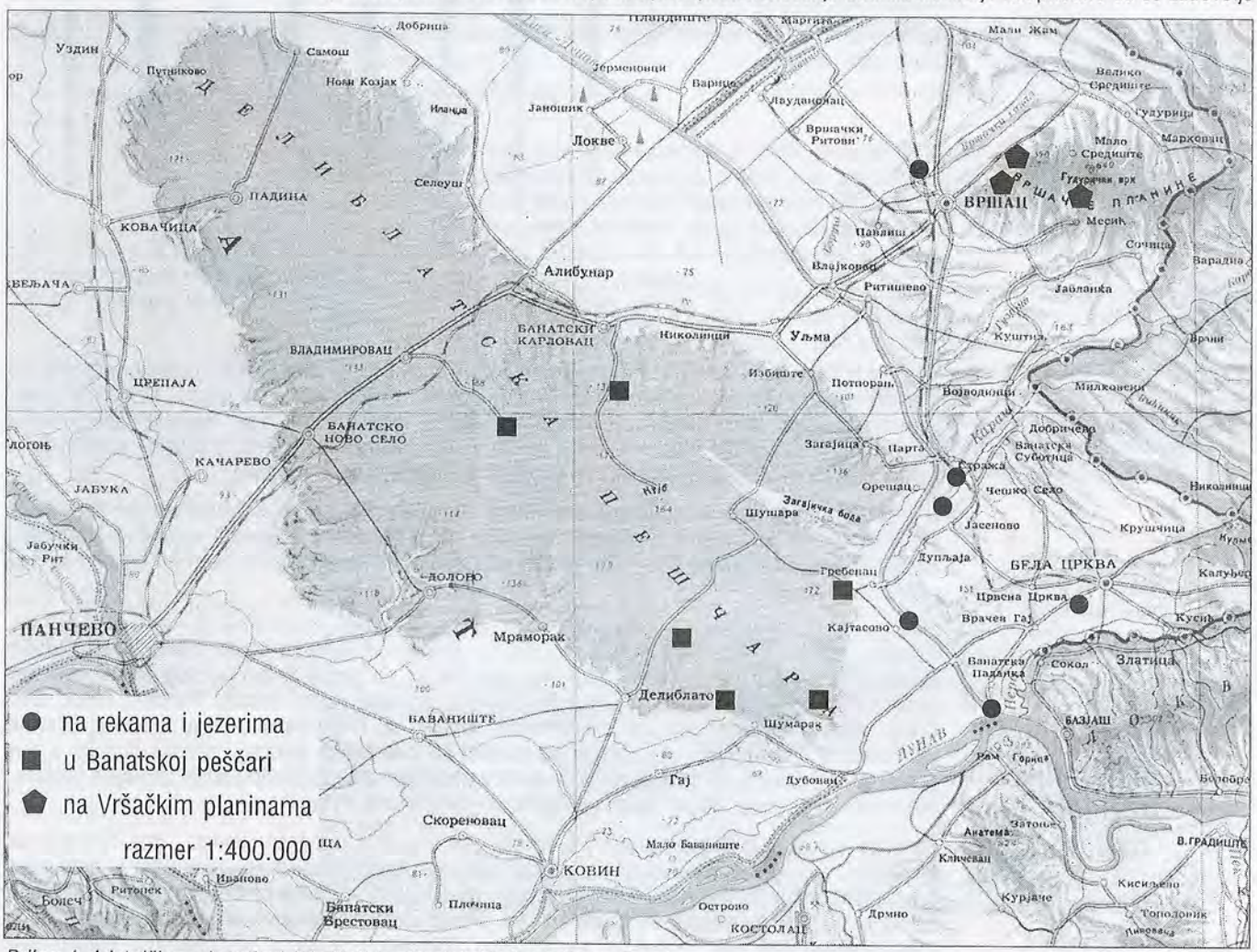
**Dr Jovan Plavša, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

Izletničko–rekreativni lokaliteti

U južnom Banatu formirana su tri izletišta koja raspolažu odgovarajućim atraktivnim atributima: rekreativnim, kuriozitetnim i esteskim. To su Vršačke planine, Belocrkvanske jezera i Devojački bunar u Banatskoj peščari. Za ove lokalitete je karakteristično da raspolažu i receptivnom osnovom, dobrom pristupnom i internom komunikacijskom mrežom i delimično izgrađenom infrastrukturom i suprastukturom.

Osim njih postoje izletišta koja poseduju uglavnom rekreativne i estetske atribute, dok su ostali faktori turističke ponude slabo izraženi. U našem radu ćemo i na njih obratiti pažnju jer su brojni, karakteriše ih sezonska posećenost, koja u špicu može da bude izrazito velika, i gde su uticaji ovih kretanja imali za posledicu transformaciju u konstituciji fizičko–geografskih komponenata prostora. Jednu grupu potencijalnih izletišta čini prostor koji se može definisati kao Posebna Dunavska turistička celina koji obuhvata pribobalje Dunava od Beograda do Golupca, a koji je sa banatske strane vrlo malo turistički iskorišćavan.

Postavlja se pitanje, polazeći od definicija turističkih resursa i turističkih vrednosti[1], da li je samo tri pomenuta prostora mogućno svrstati u kategoriju turističkih vrednosti? Da li su se ostali manji lokaliteti i mikrolokaliteti po svojim karakteristikama zadržali na nivou resursa koji su sposobni da kao spoljni stimulans privuku posetioce, ili su procesom transformacije planskom ljudskom aktivnošću postali adekvatni za korišćenje? Koliko su transformisani i opremljeni? Kod većine takvih prostora postoje saobraćajnice koje omogućavaju neposredan prilaz automobilima. Kod hidrografskih objekata izabrani su bezbedni prilazi vodi i izdvojena alternativna mesta za kupanja plivača i neplivača. Od elemenata materijalne osnove na nekima nema gotovo ničega, negde se javljaju u inicijalnom vidu (kupališta na manjim rekama), ili su to novopostavljeni objekti, koji su sve češći, ali nisu nikako planskog karaktera, a ukoliko su odgovarajući po karakteru ponude i izgrađeni prema zakonitostima mikrolokacije, stvar su poslovnog instikta pojedinaca. U svakom svakom slučaju njihovo postavljanje je vrlo bitno za adekvatno turističko korišćenje resursa tj. za njegovo dobijanje pozicije turističke vrednosti. U tom smislu najbliži statusu turističke vrednosti je lokalitet na Dunavu kod Banatske Palanake (Stare Palanke), koji je osposobljen za sportski ribolov, izvesne sportove na vodi i konzumiranje ribljih specijaliteta. Ostali potrebni sadržaji receptivne osnove, pre svega smeštaja i infrastrukture, od koji su najbitniji oprema za rekreaciju, pa čak i bezbednost obalskih delova za kupanje ne postoje. Otuda ni ovo nisu prave turističke vrednosti. Ali, ako uzmemo u obzir činjenicu da je planska transformacija i opremanje turističkih resursa saobrazno stepenu socio–ekonomske razvijenosti prostora, onda je za naše prilike ovo bliže turističkoj vrednosti. Prema tome, i kod manjih, neafirmisanih prostornih celina manje ili više planiranim poduhvatima izvršena je transformacija njihovih prostora u smislu osposobljavanja za korišćenje onoliko koliko je neophodno da se zadovolje

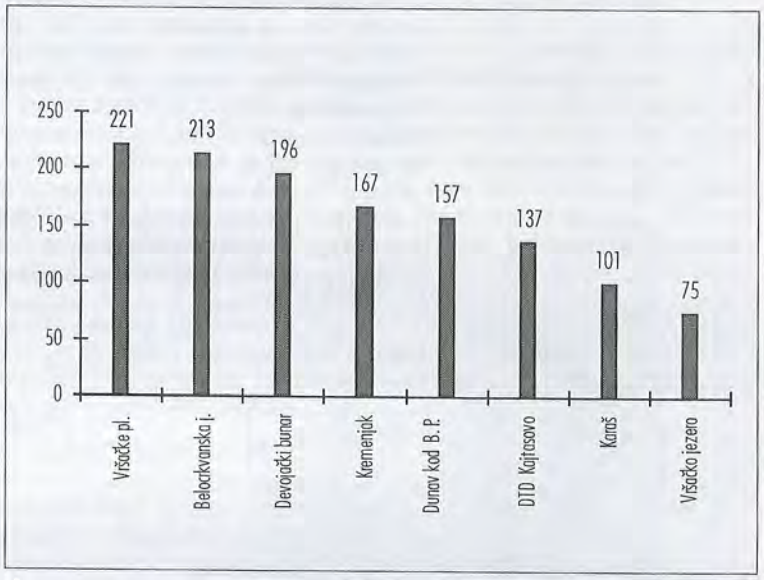
Prilog 1. Izletničko–rekreativni lokaliteti i mikrolokaliteti u južnom Banatu

skromne rekreativne potrebe ili niz rekreativnih potreba u najelementarnijim oblicima. Prema tome sami izletnici upražnjavaju rekreaciju u kvalitetu, obimu i stepenu raznovrsnosti koliko im nudi izdašnost resursa, ali i vrlo skromna materijalna osnova. U stvari može se konstatovati da je stanje atraktivnog turističkog potencijala neafirmisanih prostora dosta uslovljeno niskim stanjem njegovog eksternog segmenta (eksternog potencijala) odnosno obimom i karakterom tražnje i sl. Dakle interni potencijal je relativno skromniji nego kod afirmisanih prostora. To je izraženo kod njegovog resursnog dela, ali ne izrazito. Ali je najuočljivije kod receptivne, komunikacijske, infrastrukturne i suprastrukturne osnove.

Među mnogobrojnim, prihvatili smo smo definiciju (Čomić, Pjevač, 1997) da prirodni resurs čini skup objekata i pojava u prostoru sposobnih da kao spoljni stimulans privuku turiste. Transformacijom i opremanjem turističkih resursa za potrebe turističkog korišćenja dobija se turistička vrednost.

U celini posmatrano izletničko–rekrativnim prostornim celinama, bez obzira na to da li poseduju karakter resursa ili pravih turističkih vrednosti, u južnom Banatu smatramo sledećim: Bela stena ostrvo na Dunavu kod Pančeva; u Banatskoj peščari – Devojački bunar, Kremenjak kod Grebenca, lokalitet Vrelo blizu sela Šumarak, Šušara, Dragićev hat – Palfi kolonija, Spomenik, Mramoračke šume, Omladinsko naselje "Paja Marganović"; na Vršačkim planinama – Vršačka kula, Terasa Misa, manastir Mesić, Široko bilo sa planinarskim domom, Odmaralište Crveni krst, Planinarska transverzala, Đavolja jazbina, Vršačko jezero; Belocrkvanska jezera; ušće Kanala Dunav–Tisa–Dunav kod Stare (Banatske) Palanke; brana na kanalu Dunav–Tisa–Dunav kod Kajtasova; kupališni lokaliteti na Karašu kod Straže, Vojvodinaca, Jasenova i drugih mesta.

Vrednovanjem lokaliteta sistemom bodovanja prema stepenu zainteresovanosti pojedinih tržišnih (starosnih) grupacija (Albreht i drugi, 1973) dobijen je rang lokaliteta prema broju aktivnosti koje mogu da se odvijaju.

Grafikon 1. Rang vrednosti važnijih lokaliteta sistemom bodovanja prema stepenu zainteresovanosti pojedinih tržišnih (starosnih) grupacija (modifikovano po – Álbreht i drugi, 1973)

Uočljivo je da tri pomenuta prostora poseduju najveću vrednost. Vršačke planine možemo prihvatiti kao lokalitet sa nizom mikrolokaliteta. To se donekle odnosi i na Belocrkvanska jezera. Devojački bunar, međutim, strogo uzevši predstavlja mikrolokalitet i sa nizom drugih čini sastavni deo lokaliteta Banatske peščare. Slične prostorne kombinacije postoje i kod drugih celina, a njihovo određivanje je zavisno od stepena izdiferenciranosti na pojedinim nivoima veličine prostora.

U našim razmatranjima neće biti analiziran uticaj izletničko–rekreativnih aktivnosti na sve destinacije, već prvenstveno na one prema kojima je turistička tražnja obimnija, a ponuda veća. Ovo proizilazi iz postavljene hipoteze da su upravo na takvim prostorima fizičko–geografski elementi sredine doživeli najkorenitije izmene.

Disperzivni centri koji izletničko–rekreativnom tražnjom utiču na formiranje ponude

Gradska naselja kao ishodišta učesnika izletničko–rekreativnih kretanja prema lokalitetima u južnom Banatu dela se u dve grupe. Prvoj pripadaju veća mesta na samoj teritoriji južnog Banata, a drugoj gradovi van ovog prostora. U važnije južnobanatske emitivne centre spadaju Pančevo, Vršac, Bela Crkva i Kovin. Mesta sa manjom disperzivnom zonom su Plandište, Kovačica, Alibunar, Banatski Karlovac i dr. Rastojanja i saobraćajna povezanost sa lokalitetima pokazuju njihovu poziciju u zoni poludnevnih i dnevnih izleta. Razumljivo je da se u momentima podudaranja tražnje za vikend izletima i odgovarajuće ponude javlja i takav vid izletničko–rekreativnih kretanja.

Poseban značaj za aktiviranje izletničko–rekreativnih lokaliteta u južnom Banatu ima činjenica da Beograd, kao najveći emitivni centar Jugoslavije, ima vikend disperzivnu zonu koja u potpunosti zahvata teritoriju južnog Banata. O tome svedoči podatak da je rastojanje od Beograda do najudaljenijih delova južnog Banata svega nešto preko 100 km. Pravci izletničko–rekreativnih kretanja Beograđana su izrazito disperzivni, ali s obzirom na brojnost učesnika i izuzetnu pristupačnost gotovo svih izletničko–rekreativnih lokaliteta u južnom Banatu, to se veliki deo njihove ponude mora prilagoditi

segmentima tražnje Beograđana. Od većih gradova koji se nalaze izvan ovog područja, a čija veličina disperzivne zone zahtava južni Banat spada Zrenjanin. To je posebno značajno jer ovaj relativno veliki urbani industrijski centar nema u svojoj okolini atraktivne lokalitete tako da su relativno gusto raspoređeni lokaliteti u južnom Banatu, koji pripadaju izletničkoj zoni dnevnih izleta, značajan predmet interesovanja Zrenjaninaca. S druge strane, emitivni cetri u severnom Banatu, Sremu, Bačkoj i centralnoj Srbiji malo su uključeni u izletničko–rekreativna kretanja prema južnom Banatu. Izuzetak čini Kikinda koja pripada zoni vikend izleta i koju je primorana da iskorišćava zbog izuzetnog siromaštva u atraktivnim lokalitetima u svom disperzivnom prostoru poludnevnih i dnevnih izleta. S druge strane, postavljenjem mosta na Dunavu čime je otvoren put Smederevo–Kovin, atraktivniji srbijanski deo Podunavlja, a posebno Đerdap, uslovili su pojavu obrnutog procesa, tj. širenje granice izletničko––rekrativne kontraktivne zone i na teritoriju južnog Banata.

Uticaj izletničko––rekreativnih kretanja na prirodnu osnovu destinacija

Vršačke planine

Degradacione posledice neplanske gradnje kuća za odmor i rekreaciju

Prema usvojenim kriterijumima koje važe pri turističko–funkcionalnoj podeli planina, Vršačke planine bismo mogli uvrstiti u dve, međusobno komplementarne kategorije: 1) izletničko–rekreativnu i 2) sekundarno–boravišnu.

Prva potiče iz činjenice da ove planine čine izrazit kontrast okolnom ravničarskom prostoru svojim geološkim, morfološkim, mikroklimatskim, hidrografskim i fitogeografskim karakteristikama, dakle kompleksom koji pruža mogućnost rekreacije i pozitivnog zdravstvenog delovanja na čovekov organizam. Osim toga, nekoliko gradskih naselja, od kojih neka imaju značajnu emitivnu snagu, nalaze se u okviru izletničke kontaktivne zone Planine: Vršac, Beograd, Pančevo, Zrenjanin, Bela Crkva i dr.

Drugo kategorisanje ima osnovu u tome da Vršačke planine kvalitetima svojih prirodnih resursa i saobraćajnom pristupačnošću pružaju mogućnost gradnje kuća za odmor i rekreaciju, pretežno stanovništva koje se nalazi u užoj kontraktivnoj zoni, lokalnog, ali i regionalnog prostornog raspona.

Da bi sprečila već uočene tendencije intenzivnije haotične gradnje Skupština opštine Vršac je 1972. godine, a potom, 1976. godine donela odluku o prostornim i građevinsko–konstruktivnim kriterijumima gradnje kuća za odmor i rekreaciju i vinogradarskih kuća. Pri izboru lokaliteta za gradnju primenjen je princip postupnosti, s obzirom na to da je postojala dilema oko preciziranja prostora nad kojim će se primeniti kriterijumi zaštite kako se ne bi dogodilo da se gradnja odredi na mestima gde bi eventualno zaštićeni prirodni elementi na ovaj način bili ugroženi.

Dozvoljena je gradnja 239 kuća na površini od oko 107 ha i na udaljenosti od Vršca od 2 do 8 km i to na sledećim prostornim celinama: desna strana puta Vršac–Veliko Središte; potesi Vršačka kula, Turska glava; između odmarališta Crveni krst i Đakovog vrha; abrazivna terasa Široko bilo i potes Dumbrava.

Međutim, naša istraživanja su pokazala da je veliki broj takvih zgrada, od kojih su mnoge svojom namenom prevazišle potrebe rekreacije, građen van predviđenog prostora, tako da je u vreme ekspanzije ova pojava dobila obeležja haotičnosti, pri čemu je narušila prirodni kompleks Vršačkih planina. On je imao povratne negativne uticaje na opstanak građevina, bezbednost okolnog prostora i u krajnjem slučaju otežavao željeni opušteni način boravka u prirodi.

Vlasnici novoizgrađenih vikendica opsedaju gotovo svaki slobodan prostor, uglavnom van šumskog pojasa, čak i na terenima iznad treće kategorije pada podstičući tako pojavu erozije zemljišta. Ove nekadašnje stabilne travne površine oni izoravaju i pretvaraju u bašte. Time boravak u kućama za odmor i rekreaciju, osim svoje iskonske, primarne, dobija i znakove lukrativne funkcije. Erozijom su posebno ugrožene padine, gde je bespravna gradnja ovakvih objekata zauzela veći deo prostora od Vršca do Malog Središta. Osim toga, nagnuti tereni bivaju presecani mrežom puteva. Niz ovako nabijenu, tvrdu i usečenu podlogu uočeno je naglo slivanje vode u vreme pljuskova. Takve trase su se pretvorile u razgranatu mrežu useka, odnosno vododerina, koje postaju sve više osnova nastanka bujica.

Niz strme, odnosno vertikalne strane jaruga i vododerina prisutno je kretanje mase zemljišta koje je uslovilo pojavu popuzina i odrona. Oni se javljaju podrivanjem oslonca pod uticajem bujičnih voda. Gornja zemljišna masa kreće se pod uticajem gravitacije, zadržavajući se u vidu nanosa na pregibu strana i dna korita. Ovakvo kretanje zemljišta otkriva korenje drveća, destabilizuje ih pri čemu dolazi do rušenje stabla. Pojavu popuzina i odrona pospešuju ljudi koji seku drveće i žbunje na ivicama korita kako bi na bolji način vozilima prenosili građevinski materijal za gradnju vikendica i vinogradarskih kuća. Pojava popuzina je najizraženija na mestima gde podinu od škriljaca pokriva tanji sloj gline iznad koga se nalazi rastresito zemljište (Romelić, 1991).

Masovna i haotična gradnja vikendica, među kojima mnoge svojom monumentalnošću predstavljaju velike stambene zgrade, ima za posledicu razgranavanje mreže puteva od kojih su glavni koji se pružaju niz padinu, posebno ugroženi, jer su konstantno, u kritičkim periodima izloženi bujičnim vodama. Degradirajuće posledice ovakve pojave, biće samo delimično ublažene njihovim asfaltiranjem, budući da je uočeno, da na mestima gde takvi putevi fragmentarno postoje, dolazi do brzog potkopavanja njihovih ivičnih delova. To će zahtevati neplanirane investicije u rekonstrukciju i eventualno preduzimanje niza zaštitnih mera radi sprečavanja ili ublažavanja negativnih posledica.

Banatska peščara

Gradnje kuća i naselja za odmor i rekreaciju, odnosno sekundarna boravišta i posledice

Na teritoriji Specijalnog prirodnog rezervata Banatska peščara početkom sedamdesetih godin dozvoljena je bila gradnja kuća za odmor i rekreaciju na lokalitetima Mramorački vinogradi (zapadn ivični deo), Palfi kolonija (jugoistočni deo rezervata), s tim što je gradnja uzela maha znatno izna dozvoljenih normi na glavnom rekreacionom centru Devojačkom bunaru i Malom Lugu. Broj bespravn izgrađenih kuća na Devojačkom bunaru je dostigao kritični iznos tako da je vršeći pritisak na prosto počeo da utiče na njegovu degradaciju i da otežava realizaciju projekata oko očuvanja prirodne sredin na nivou koji zadovoljava kriterijume rezervata. Samoinicijativnom gradnjom internih saobraćajnic neplanskim rešavanjem komunalnih problema, bavljenjem poljoprivrednim aktivnostima nedozvoljenom obimu bivaju ugrožene biljne vrste koje su pod zaštitom, a nekadašn prirodno–geografski kompleks dobija karakteristike geografske urbane sredine. Sve se ovo dešava n terenu Devojačkog bunara čiji delovi pripadaju kategoriji rezervata za održavanje genetskog fonda. jednom delu ovog prostora, to je površina od 1,20 ha, u drugom 1,60 ha i u trećem, koji je objedinje sa lokalitetom "Tilva", površina je 179,88 ha. Otuda su još početkom sedamdesetih godina stručnja upozoravali da će stihijna izgradnja i urbanizacija uticati na to da će ovoj rekreacioni centar dožive sudbinu Zlatibora (Albreht i drugi, 1973). Ovakve bojazni istraživača su se obistinile zbog čega nadlež u "Srbijašume" i stručnjaci koji prate stanje ekosistema u Peščari nalaze dovoljno argumenata da ov lokalitet stave izvan granice Specijalnog prirodnog rezervata.

Iako će verovatno u dogledno vreme Devojački bunar, iz gore navedenih razloga, biti izuzet iz prosto Specijalnog prirodnog rezervata, od mera zaštite prirode ne treba odustati jer se jedino tako, u drugo njegovom delu (van vikend naselja), može održati izletničko–rekreativna funkcija u svo najkompleksnijem značenju.

Podučeni negativnim primerom Devojačkog bunara, na ostalim lokalitetima je zakonskim meram formalno stopirana gradnja čak i onih objekata koji su ranije bili odobreni. I pored toga ona nastavljena. Jedino su pad nacionalnog dohotka i socijalno–ekonomska kriza doprineli da trend gradn krene silaznom linijom.

Najveći broj lokaliteta predviđenih za gradnju kuća za odmor nalaze se u zaštitnoj zoni u hatarir Šušara, Dupljaja, Kajtasovo, Dubovac, Deliblato i Mramorak. Određeno je da jedna grupacija sad minimalno 10 a maksimalno 60 objekata. Površina parcele iznosi 1.500 m^2. Od te površine polovi mora biti korišćena za formiranje parka a druga polovina za smeštaj objekta, voćnjaka, vinogra povrtnjaka i sl. Udaljenost između kuća ne može biti veća od 10 m. Ukupna površina kuća ograničava na 56 m^2. Takođe, Prostornim i Detaljnim urbanističkim planom su predviđene i ost propozicije gradnje koje se odnose na upotrebu materijala za gradnju, stila, ali i opšteg izgled morfološke koncepcije grupacije kuća, odnosno naselja. U početku su praćena uputstva data u dozv za gradnju, međutim, kasnije su ona zanemarivana da bi u mnogim slučajevima dobila pravu funkc kuća za stanovanje.

Istraživanje i korišćenje termalnih i termomineralnih voda za rekreativne potrebe

Za prostor južnog Banata je karakteristično da termalne i termomineralne vode ne izbijaju na površ prirodnim putem, već je taj proces iniciran bušenjem terena radi ispitivanja njegovih litološki stratigrafskih osobina i pronalaženja ležišta ugljovodonika. Veliki broj takvih bušotina nisu imali rezultat pronalaženje nafte i prirodnog gasa već termalnih i termomineralnih voda. Pronalaženje ta vode na izletištu Devojački bunar teklo je uporedo sa procesom formiranja rekreacionog centra, št pružalo mogućnost da se stvori potpunija i raznovrsnija ponuda gradnjom rekreacionog bazer pratećih, komplementarnih objekata. Na lokalitetu Devojački bunar iz bušotine dubine 600 m kaptiranim vodonosnim horizontom 336–448 m izbija voda izdašnosti 600 l/minut temperature 25°C. Hemijskom analizom utvrđeno je da od lekovitih sastojaka ona sadrži gvožđe i da posed sledeće relevantne osobine: alkalna rekcija pH–8,1; ispareni ostatak 0,532 g/l; težina utvrđenih jon 0,543 g/l; karakteristični joni su natrijum – 0,131 g, hidrokarbonat – 0,308 g i hlor – 0,068 g/l. (Lašl 1981) Budući da u rekreacionom centru postoji bazen 20x30 m u kome je korišćena voda iz freat izdani, to je kasnije sprovedena termomineralna voda. Štaviše, u planu je izgradnja hotela zatvorenim bazenom koji bi se snabdevao ovom vodom.

Istraživanja vode za piće i u rekreativne svrhe imale su za posledicu otkrivanje novih termominera izvorišta na lokalitetu Tilva u neposrednoj blizini izvorišta. Bušotina Ti–4 urađena je 1965. godine. dubinu 1.031 m, kaptirani interval 1.010–1.020 m i ukupnu mineralizaciju 29,0 g/l. Ti–6 izbušer 1969. godine do dubine od 1.119 m. Ima kaptirni interval 1.100–1.110 m i ukupnu mineraliz 31,2 g/l.

Može se konstatovati da stalna težnja i ambicija da se od Devojačkog bunara s sportsko–rekreativni centar ne samo izletničkog već i stacionarnog karaktera, sa možda čak i izves pretenzijama da se u ponudu segmentira i zdravstveno–lečilišna komponenta, inicirali su s vren na vreme traganje za termomineralnom vodom adekvatnog kvaliteta. Traganja nisu imala za posle spektakularne rezultate, ali su oni bili dobra prirodna osnova za iskorišćavanje vode u sport –rekreativne svrhe. Adekvatni projekti nisu realizovani zbog nedostatka finasijskih sredst Razmatrajući ambicije turističke ponude i stepen i karakter tražnje, dolazimo do zaključka da je d što planovi nisu realizovani, jer su toliko bili nerealni da bi samo imali za posledicu uzaludno tro finansijskih sredstava, bez odgovarajućih pozitivnih izlaznih efekata.

Uticaj lovnog turizma na promene u fauni Banatske peščare

Sa stanovišta lovno–prirodne osnove, odnosno lovnog turizma, a s obzirom na specifičan milje Peščare, divljač je razvrstana u odnosu na zaštitu, gajenje i korišćenje. Ovo razvrstavanje je izvršeno na sledeći način: glavne uzgojne vrste divljači: jelen, srna i divlja svinja (1); vrste divljači koje će se štititi i koristiti: zec, fazan, jarebica, prepelica, grlica, gugutka, divlji golub, šumska šljuka i divlja patka (2) i trajno zaštićena divljač: sve ostale vrste, među kojima su neke retke i proređene vrste, a neke nemaju lovni značaj.

Lovni turizam u specijalnom prirodnom rezervatu potrebno je da se odvija u skladu sa koncepcijom zaštite i korišćenja koji su usklađeni sa održavanjem divljači na odgovarajućem nivou. Međutim, zamišljeno lovno gazdovanje je teško ostvarljivo jer je divljač vrlo pokretna, tako da zalazi u okolna lovišta koja se nalaze u nadležnosti drugih lovačkih društava koji ne poštuju principe lovnog gazdovanja. U takvim uslovima gustina lovne divljači suviše je mala da bi lovni turizam, pogotovo odstrel krupne divljači od strane inostranih lovaca–turista, mogao biti garantovano uspešan.

Zbog toga se odlukom nadležnih organa 1980. godine, pristupilo osnivanju uzgojnog centra na ograđenom lokalitetu Dragićev Hat koji se nalazi u jugoistočnom delu Banatske peščare. Time je inicirano formiranje dovoljne mase lovnog fonda za optimalno funkcionisanje turizma u uslovima zaštićene prirode. U vreme ograđivanja zatečeno je oskudno stanje divljači: 25 divljih svinja, 15 jelena i 40 grla srna. Sistemom savremenog uzgoja šest godina kasnije povećan je broj krupnih divljači na: 300 divljih svinja, 60 jelena i 60 grla srna. Realizacijom plana sredinom osamdesetih godina, počeo je intenzivniji odstrel divljači. Tako je u periodu 1986–1993. godine odstreljeno 429 primeraka visoke divljači, od čega 33 jelena, što je relativno malo, ali se radi o vrlo kvalitetnim primercima (preko 220 poena). Najviše je ulovljeno divljih svinja (266 komada) od kojih neki primerci dostižu visoku vrednost do 130 poena. Negativno je što je u ulovu odstreljeno relativno veliki broj najkvalitetnijih krmača koji je iznad optimalne norme, što se kasnije odrazilo na dalju reprodukciju, odnosno nepovoljnu strukturu fonda. Broj odstreljenih jelena, oko 140 grla, je na predviđenom nivou, mada se to odrazilo na strukturu fonda u korist košuta. Veliku štetu ovoj koncepciji i uopšte optimalnom opstajanju divljači čini krivolov kojim su naročito ugrožene divlje svinje, ali i druge divljači.

Škola u prirodi kao institucija koja doprinosi izgrađivanju svesti mladih o vrednosti prirodne sredine

Za potrebe škole u prirodi u Peščari se kao osnova koriste objekti koji su nekada služili kao omladinska naselja gde su bili smešteni učesnici radnih akcija, a kasnije i za školske i omladinske aktivnosti u prirodi. To je objekt "Čardak" kome je pridodato nekadašnje omladinsko naselje "Paja Marganović". Škola raspolaže zatvorenim i otvorenim učionicama, velikim restoranom za ishranu, dok se u centru prostora nalazi otvoreni podijum velikih dimenzija za organizovanje priredbi. Pojedine osnovne škole po nekoliko dana organizuju ovde boravak svojih učenika nižih razreda.

Struktura vaspitno–obrazovnih aktivnosti je složena zbog toga što se redovna nastava prilagođava mogućnostima konkretne škole. Takođe, rad se usklađuje sa principima celodnevnog vaspitno–obrazovnog rada učenika. Otuda strukturu vaspitno–obrazovnih aktivnosti u školi u prirodi čine sledeće aktivnosti: nastava; samostalan rad učenika; slobodne aktivnosti, organizovane u vidu sekcija; proizvodni i drugi društveno–koristan rad (uređivanje parkovskih površina oko objekta škole, postavljenje hrane za divlje životinje, čišćenje šume od opalih grana, sakupljanje lekovitog bilja, itd.); aktivnosti u slobodnom vremenu (detaljnije upoznavanje životinjskog sveta okoline, postavljenje veštačkih gnezda i hranilišta, uvežbavanje savladavanja prepreka i zadataka trim staze, pešačenje različitim tempom, takmičenje u skokovima u vis, elementarne igre, itd.).

Za sve vidove aktivnosti škola u prirodi na Čardaku raspolaže potrebnom materijalnom osnovom, a prirodna okolina pruža bogat izbor korišćenja.

Navedene aktivnosti organizovane po određenim didaktičko–metodičkim principima, pored ostalog, stavljene su u funkciju izgrađivanja svesti mladih o vrednosti i potrebama očuvanja prirodne sredine.

Negativne posledice sezonske masovne posete neopremljenih izletišta

Najveći broj neopremljenih izletišta, kao što je pomenuto, nalazi se na obodnim delovima Peščare. Sa povećavanjem intenziteta izletničko–rekreativnih aktivnosti, na takve lokalitete dolaze posetioci koji su navikli na relativno dobar standard. Da bi se omogućilo da boravak bude što osmišljeniji, bogatiji, raznovrsniji postavljaju se na brzinu improvizovani objekti za prodaju hrane, pića i drugih proizvoda kao i industrije zabave, itd. Oni često prenatrpavaju prostor. Izletišta se nužno transformišu, gube svoju prirodost i autentičnost. Vrlo često se od prevelike gustine objekata materijalne osnove i gužve ljudi u njima i oko njih ne vidi priroda zbog koje su ljudi došli. Sve ono što postoji da bi pomoglo i sprečilo da se prostor ne prenatrpa otpacima i ne pogaze biljke, usled velikih gužvi prestaje da funkcioniše. Česte žurbe podstaknute željom da se izletišta što pre improvizovano i privremeno opreme odgovarajućim objektima, imaju za posledicu zauzimanje najatraktivnijih mesta, a da se pri tome ne obezbeđuje takvo njihovo funkcionisanje koje ne bi ugrožavalo prirodnu sredinu.

Zagađenje prirode čvrstim otpadom, odnosno klasična slika izletišta bez korpi za otpatke, je vrlo akutno na izletištima i naseljima sekundarnim boravištima. Ovaj problem je sve izraženiji sa sve većom upotrebom sintetičkih plastičnih masa kod koje mikroorganizmi nisu u stanju da izvrše enzimsku razgradnju. Dakle, ovaj fenomen udružen sa nemarnošću prouzrokovao je niz problema. Trajno se narušava estetska komponenta prostora otpadom rezistentnim na biodegradaciju. Njegovim odbacivanjem u velikim količinama smanjuje se kapilarna propustljivost zemljišta, pregrađuju se uski

vodoprolazi i vodotokovi, sprečava se i usporava biorazgradljivosti čvrstog otpada zapakovanog plastične vreće, itd.

Usled neopreznog rukovanja vatrom neretko česti su šumski požari na mestima divljeg kampovanja Seče se mlado drveća radi loženja. Branje i čupanje cveća i pečuraka može dovesti do smanjenja i nestanka pojedinih vrsta. S druge strane, poznato je da vegetacija najviše utiče na atraktivnos ravničarskih prostora, a naročito na esteske, kuriozitetne ili atribute znamenitosti.

Priroda je ugrožena i parkiranjem automobila na najdelikatnijim mestima, pri čemu svaka biljka ko svojom građom ne može da ošteti auto, ili ne predstavlja fizičku prepreku, biva pogažena. Ovo s dešava u špicu poseta, kada izgrađena parkirališta ne mogu da prime sva vozila i kada se u traganju z pogodnim mestima zaboravljaju obziri i ograničenja.

Uređenje voda za potrebe kupališno–rekrativnih aktivnosti

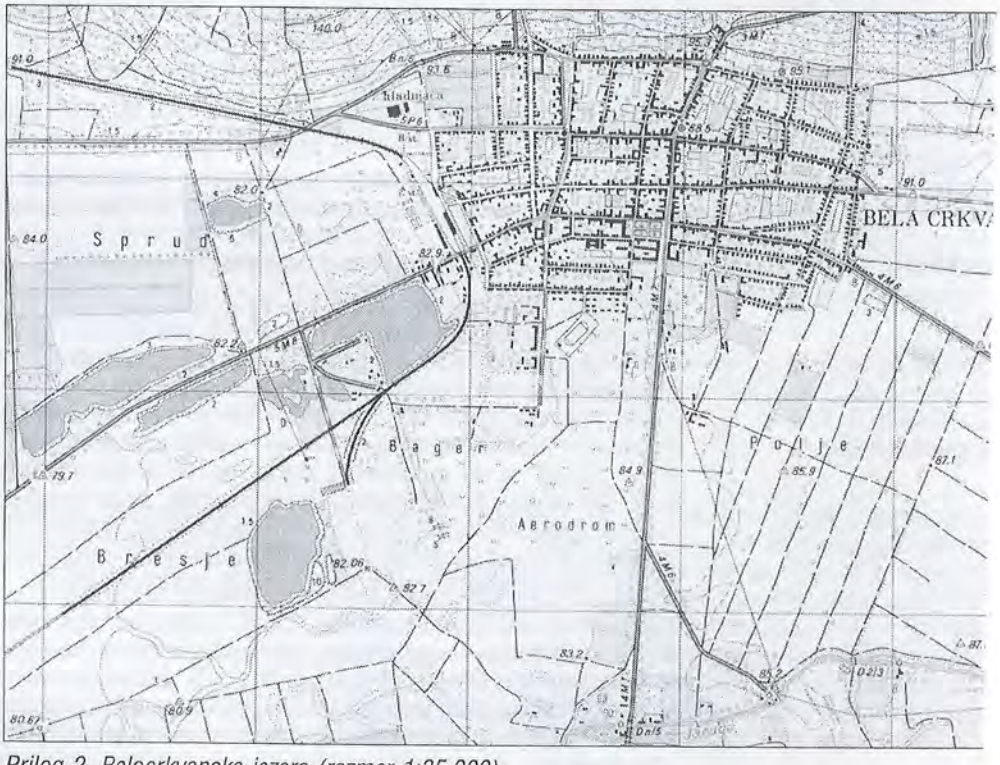
Bitan preduslov rekreacije na vodama je uređenost vodenih tokova i akumulacija, kao i odsustv zagađenosti. Iz ovoga proizilazi da je potrebno potencirati rekreaciju i uređenje lokaliteta na mestim gde postoje predispozicije za razne aktivnosti na vodi, jer to doprinosi očuvanju i zaštiti voda. To se r rekama i jezerima u južnom Banatu jasno uočava.

Rekreativne aktivnosti na vodi su različite i brojne i pristupačne svim uzrastima. One se u južno Banatu odvijaju na Belocrkvanskim jezerima, na nekoliko lokaliteta na manjim rekama, prvenstver Karašu, u manjoj meri Neri, kanalu Dunav–Tisa–Dunav, Dunavu, Mesićkom jezeru, Vršačkom jezer bazenu na Devojačkom bunaru, kao i manjim uređenim bazenima gde se sam proces kupanja odvi pod apsolutnom kontrolom.

Belocrkvanska jezera

Nastojanje da se hidrografski objekti iskoriste za potrebe kupanja i drugih oblika rekreacije najviše uticalo na uređenje, odnosno organizovane poduhvate koji su bili podređeni rekreaciji Belocrkvanskim jezerima. Sedam takvih jezera, u okolini Bele Crkve, nastalo je eksploatacijom šljun za potrebe gradnje železničke pruge, a potom i za potrebe industrije betona. Po završet iskorišćavanja u primarne svrhe akumulacije su imale karakter poloja, koje je postepeno zahva proces zamočvarivanja ukoliko nisu zatrpavani gradskim otpadom. Stanovništvo Bele Crkve spontano počelo da koristi za kupanje najbliže depresije u vrelim letnjim danima. Potom se priš preuređenju jezera neposredno uz naselje (Gradsko jezero), tako da je sam hidrografski objekat okolinom dobio fizionomiju savremeno uređenog rekreacionog centra, koji se s pažnjom i sistematič dograđuje, osavremenjava i održava.

Povećanje broja kupača na Gradskom jezeru dovodi do prezasićenosti kupališta, tako da sve veći b kupača, u nastojanju da izbegne prevelike gužve, dolazi do neuređenog Vračevgajskog jezera. međuvremenu se, uz postojeći auto–kamp pored Gradskog jezera, zbog bolje pristupačnosti tere ovde formira novi divlji kamp. Upravo povećane potrebe za novim kupalištima sa uređenim objektim pratećom materijalnom osnovom uslovile su donošenje i postepenu realizaciju plana za njego uređenje. Tako se ovo jezero sa neadekvatnim prilazima u vidu zemljanih puteva, sa močvarn vegetacijom u obalskom delu, tendencijom zabarivanja u plitkim obalskim sektorima, ovim akcijama postepeno uređuje i dobija karakteristike savremenog kupališno–rekreacionog centra. Pošto

Prilog 2. Belocrkvanska jezera (razmer 1:35.000)

zainteresovanost za Belocrkvanska jezera išla uzlaznom linijom i dimenzije kontraktivne zone povećavane, može se očekivati da će doći do postepenog uređenja i ostalih jezera, naročito onih koji su većih dimenzija i gde je eksploatacija šljunka i peska tek završena. Voda je u njima, po pravilu, čista bez znakova početaka zamočvarivanja, prilazi i obale uz manje intervencije pružaju mogućnost svrsishodne lokacije objekata, a da oni, pritom, ne smetaju i zauzimaju prostor koji je pogodan za sportsko–rekreativne aktivnosti.

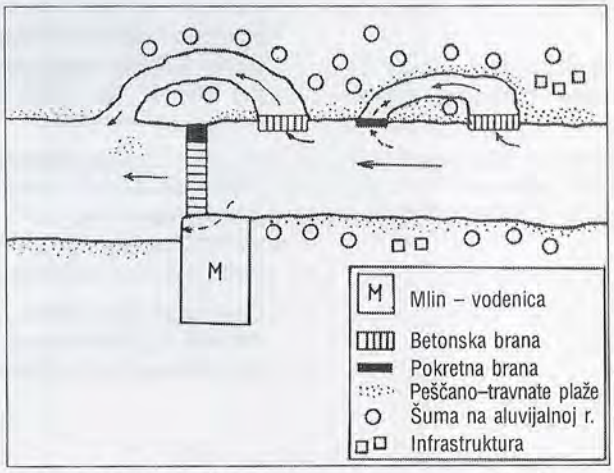
Ovakvi poduhvati, ma koliko imali kampanjski karakter, pre svega zbog nedostatka sredstava, pored toga što neosporno obogaćuju turističku ponudu, pretvarajući ovo područje u sve značajniju izletničko–rekreativnu destinaciju sa sve većom kontraktivnom zonom, utiču na pobošanje estetskih atributa prostora. Od nekada zapuštenih obalskih prilaza, stvaraju se uređeni parkovski prostori, omogućena je pristupačnost jezerima u svim vremenskim prilikama, sigurnost je povećana usmeravanjem kupača ka adekvatnim sektorima. Na osnovu proučavanja ranije naklonosti posetilaca izgrađeni su prostori koji omogućavaju i dalje upražnjavanje njihovih naklonosti i potreba, bez opasnosti da ugroze prirodu, itd.

Turistička tražnja, kako iskustva pokazuju, prevazilazi obim i strukturu izgrađene materijalne osnove. Međusobna relativno bliska rastojanja između jezera pružaju mogućnost formiranja obimnije i raznovrsnije turističke ponude. Ona podrazumeva smelije i skupe zahvate kojim bi se jezera međusobno spojila u jednu celinu, izgradili prateći objekti koji bi predstavljali neophodni sastavni deo nautičkog turizma, itd.

Karaš

Reka Karaš je od izuzetnog značaja za rekreaciju stanovništa ne samo iz naselja koja se nalaze u njegovoj dolini, već i onih koja pripadaju njegovoj poludnevnoj ili dnevnoj izletničkoj kontraktivnoj zoni. Uređena kupališta postojala su još tokom 19. veka i bila su u neposrednoj vezi sa okolnostima nastalim gradnjom mlinova–vodenica. Da bi ovi objekti radili u kontinuitetu, čak i onda kada je proticaj bio suviše mali, uz mlinove je reka pregrađivana betonskim branama, sa propustima sa strane, kojima je prema potrebi, protok vode bio sprečavan ili omogućavan u doziranom iznosu. Usled uspora voda je akumulirana uzvodno od brane, vodena masa je popunjavala celo korito, a dubina vode je znatno povećana. Brane su građene ne samo u glavnom toku već i na mestima gde su se od njega odvajali rukavci čime je postizana još veća kontrola protoka vode, odnosno vodostaja. Tako je praktično kretanje vode ostvarivano prolaskom vode kroz otvore za pokretanje turbina. Takvi delovi reka koji su delom imali karakteristike jezerskih akumulacija bili su vrlo privlačni za kupanje za razliku od delova toka van akumulacija gde su prilazi vode usled promene vodostaja bili teški ili nemogući usled velikih naslaga mulja. Zagati su postali svojevrsni vodopadi upotpunjavajući svojom atraktivnošću privlačnost takvih mesta, samim tim postali su najposećeniji punktovi duž rečnog toka. Najraniji hidrotehnički radovi koji nisu bili u neposrednoj funkciji mlina već stvaranja sigurnijih prilaza reci, svedoče da su ovakve akumulacije u suštini imale polifunkcionalnu namenu, mada je neosporno da je kupališna imala sekundarni značaj. Oni su karakteristični za delove toka Karaša kod Straže, Vojvodinaca i Jasenova.

Šezdesetih i sedamdesetih godina, mali kapacitet mlinova imao je za posledicu prestanak rada i iskorišćavanja objekata i opreme za druge svrhe (proizvodnja stočne hrane) i prestanka upotrebe vode kao energetskog izvora. Više nije bilo ekonomskih interesa da se sistem zagata održava. Javili su se prvi znaci oštećenja, delimičnog rušenja, prodora vode kroz pukotine. Pretila je opasnost da reka, uništavanjem sistema, zagata dobije drugačiju, prvobitnu fizionomiju. Stanovnici okolnih naselja koja koriste takva mesta za kupanje i druge oblike rekreacije nisu pomirljivo prihvatili ovaj degradacioni proces. Izdvojena su potrebna finansijska sredstva koja su omogućila rekonstrukciju i dalje održavanje sistema zagata. Od tih sredstava vrši se odvajanje za betoniranje obala gde je ono neophodno. Zabranjuje se odbacivanje čvrstog otpada i suspedovanog organskog materijala iz fabrika stočne hrane u reku. Grade se sportsko–rekreativni tereni. Preduzimljivi pojedinci postavljaju objekte za prodaju hrane i pića. Uređuju se i održavaju prilazni putevi, biraju povoljni tereni za postavljanje šatora i kamp prikolica. Zakorovljeni, nepristupačni prostor uz obalu uređuje se, pretvara u uređen travnati teren koji

Prilog 3. Hidrotehničkim intervencijama na reci Karašu stvoreni su uslovi za duže i bezbednije kupanje

zajedno sa aluvijalnom šumom u zaleđu i rekom u prvom planu postaje harmoničan, oplemenjen i humanizovan.

Polifunkcionalna namena Mesićkog jezera

Mesićko jezero izgrađeno je da bi se njegovim korišćenjem ostvario dvostruki efekat – sanacioni, jer smanjuje štetne posledice bujičnog karaktera potoka Mesić (1) i rekreativni (2). Potok Mesić se sliva sa južnih padina Vršačkih planina i pored ostalog prolazi kroz naselje Mesić svojim gornjim tokom i Vršac, srednjim i donji tokom. Ima dužinu od 11,4 km, relativno prostran sliv od 31,9 km^2, izrazito razvijenu izvorišnu čelenku, prosečan pad mu je 8,2 m/km i prihvata najveći deo voda koje se slivaju sa južnih padina, površinski i posredstvom jaruga i vododerina sa kojima se sučeljava, a koje u njega u vlažnom periodu unose veliku količinu nanosa. U gornjem toku gotovo da i nema dolinu, već ona ima karakteristike korita uzanih strmih strana (38–43°) (Bugarski, Tomić, 1988). Tek kod sela Mesić prolazeći kroz pliocene, a potom i kvartarne sedimente, proširuje dolinu i do 0,5 km.

Pri pojavi ekstremenih dnevnih padavina (apsolutni dnevni maksimum u avgustu je 122 mm i junu 84 mm) poplave čine redovnu pojavu. Među njima svojom razornošću i štetama koje su nanesene Vršcu i okolini ističu se poplave 1941, 1942, 1946, 1954, 1956, 1957. i 1975. godine.

Pregrađivanjem potoka u potesu između sela Mesić i Vršca stvoreno je akumulaciono jezero i postignuta nizvodna regulacija toka kojom su učestalost i posledice poplava znatno smanjene, ali one i pored toga ugrožavaju delove grada uz Mesićevu dolinu, pričinjavajući, doduše, znatno manje štete nego ranije. Pozicija dodira sa periferijskim delovima grada, dobra saobraćajna povezanost, odsustvo zagađivača, okolni ravni, travnati tereni, pristupačnost i postepeno spuštanje obalskih delova prema vodi i nastavljanje jezerskog dna uglavnom bez naglih promena dubina i niz drugih morfometrijskih hidroloških (hemijskih i fizičkih) povoljnosti pružali su predispozicije za upražnjavanje kupališno–rekreativnih aktivnosti. Urađeni su planovi za plansku izgradnju receptivne osnove poboljšanje osnovne i izgradnju posebne (turističke, interne) saobraćajne mreže i turističke infrastrukture, ali do sada planirana realizacija nije ostvarena. Štaviše, ne samo da se odugovlači sa izgradnjom neophodne materijalne osnove čime jezero zadržava karakteristike neizgrađenog, "divljeg izletišta, već se zanemaruje još jedan kompleks činjenica od čijeg stanja zavisi u kojoj meri će jezero ostvarivati kako rekreativnu tako i sanacinonu funkciju. Naime, velika količina suspendovanog materijala i bujanje hidrofilne vegetacije različitih kategorija i obima u celini povišavaju nivo dna jezera odnosno njegov akumulativni potencijal. Brana je nedovoljno otporna na kinetičku energiju vodotoka kritičkim momentima, zbog čega su nadležni primorani da preko brane propuste takvu količinu vode koja preliva nizvodne delove korita potoka u samom gradu (Romelić, 1995).

Predlozi za rešavanjem problema bi se sastojali u produbljivanju sanacione akumulacije u potočnoj dolini, ojačavanju brane, proširivanju užih delova korita potoka i produbljivanju delova na mestima akumuliranog nanosa. Uz ovo sledi, razumljivo, realizacija zamišljne restoraterske, komunikacijske i infrastrukturne osnove.

Istraživanje i iskorišćavanje izdanskih voda različitih nivoa za potrebe izgradnje kupališno–rekreacionog centra u Vršcu

U Vršcu je bušenjem bunara za potrebe električne centrale uz jezersku depresiju nastalu ekspoatacijom šljunka došlo do izbijanja termomineralne vode koja nije odgovarala nameni, ali je iskorišćena zajedno sa postojećim jezerom za formiranje rekrecionog centra. Nivo vode u jezeru nije bio zadovoljavajući tako da je 1953. godine izbušen još jedan bunar. Gvozdene cevi su tokom vremena istrulele a filteri uređeji začepljeni, zbog čega se 1955. i 1959. godine pristupa novim bušenjima. Jezero je tokom vremena bivalo sve zasićenije hidrofilnom vegetacijom. Nakon čišćenja i produbljavanja dna, zašlo se vodonosne slojeve, što je dovelo do smanjenje saliniteta (Laškov, 1982).

Osamdesetih godina, pod uticajem zagađenosti freatske izdani, smanjenja izdašnosti i prestanka rada pojedinih izvora, jezerska voda je dostigla nivo morbidnosti i time postala neupotrebljiva za kupanje. Sredinom osamdesetih godina jezero je pročišćeno, dno zasuto peskom i šljunkom, postojeći izvori blokirani i zamenjeni novim iz viših slatkovodnih vodonosnih arterskih horizonata. Osim toga, priobalni delovi su betonirani, izgrađena je nova ograda, podignut restoran, hotel i prateći rekreativno–sportski objekti solidne mogućnosti i raznovrsnosti upotrebe. Navedenim poduhvatima jezero je dosti optimalan lokalni značaj, jer predstavlja jedinu rekreativnu konstituciju u gradu pogodnu za kupanje osveženje tokom leta.

Uz jezero se nalazi slobodan travnati prostor koji je u zvaničnim publikacijama registrovan kao au –kamp. Međutim, i pored neospornih prirodnih predispozicija, prostor ne poseduje zadovoljavaj infrastrukturu, tako da je u letnjoj polovini godine uglavnom zaposednut divljim auto kamperi odnosno strancima koji se nalaze u tranzitu preko Rumunije i Jugoslavije i ovde traže predal prespavaju, koristeći usluge sanitarija na jezeru.

Uređenjem ovog jezera, jedan od najzapuštenijih perifernih delova grada je poprimio elem savremenog rekreacionog centra, što je neminovno dovelo do uređenja i okolnog prostora koji stambeno–poslovnu funkciju.

Prilog 4. Vršačka kula – mesto okupljanja izletnika

Zaključak

Izletničko–rekreativna kretanja kao najmasovniji oblik turizma u južnom Banatu imaju neosporno niz uticaja na prirodnu osnovu posećivanih prostora. Oni se ispoljavaju kao pozitivni efekti na sledeći način: sa ekspanzijom ovih kretanja, uz nastanak novih, vrši se obnavljanje i restauracija starih zapuštenih izletišta koja izvesno vreme nisu ničemu koristila; preduzimaju se mere zaštite prirodnih resursa, naročito osetljivih, jer bez njihovog očuvanja gubi se mogućnost vikendne rekreacije lokalnog stanovništva; zaštićuju se izletničko–rekreativni prostori od drugih aktivnosti; unapređuje se njihov estetski kvalitet; poboljšava se pristupačnost; vrši valorizacija; itd.

Negativni efekti imaju karakter pojava koje su karakteristične za ove oblike kretanja i u drugim sredinama: zagađenje i degradacija zemljišta sa jako izraženom denudacijom; degradacija pejzaža; uništavanje osetljivih prostora koji su pod zaštitom; banalizacija prirodne osnove visokih estetskih vrednosti, itd.

Iako negativni efekti ovih kretanja, izuzev kod vikend gradnja, nisu alarmantih razmera, da bi se predupredilo njihovo širenje i stihijnost, potrebno je pristupiti prostornom planiranju izletničko–rekreativnog turizma "kao integralnom obliku planiranja, koje pored prostornih, obuhvata i socio–ekonomske aspekte razvoja" (Čomić, 1997).

Literatura

Albreht I.i drugi, 1972. Razvoj turizma južnobanatskog područja. Institut za ekonomiku ivesticija, Beograd.

Čomić Đ., Pjevač N., 1997. Turistička geografija. Savezni centar za unapređenje hotelijerstva–ugostiteljstva, Beograd.

Jovičić Ž., 1989. Turistička geografija. Naučna knjiga, Beograd.

Laškov M., 1981. Korišćenje termalnih i termomineralnih voda u rekreativnim centrima SAP Vojvodine. Zbornik radova Prirodno–metematičkog fakulteta, broj 11, Novi Sad.

Romelić J., 1991. Oblici recentne erozije na Vršačkim planinama. Zbornik radova Instituta za geografiju sa naučnog skupa: Problemi i mogućnosti borbe proitiv erozije i drugih vrsta oštećenje tla. Posebna izdanja, Novi Sad, strana 33–38.

Romelić J., Tomić P., Marković B.S., 1995. Uticaj degradacionog delovanja Mesićkog potoka na stanje geografske sredine Vršačkih planina i neposredne okoline. Zbornik radova Naša ekološka istina, Treći naučni skup o prirodnim vrednostima i zaštiti životne sredine, Borsko jezero – Beograd, strana 309–312.

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Pecelj, M.*
Jović, G.**

Bioklimatska prospekcija Jablaničkog kraja u funkciji turizma

Rezime *Bioklimatska analiza jablaničkog kraja rađena je na osnovu ekvivalentnih temperatura (Et) i Šarlovog metoda (klimogram zapare), a antropoklimatska klasifikacija Krigera, dopunjena i prilagođena, poslužila nam je za određivanje bioklimatskih karakteristika. Ekvivalntne temperature su izračunate za meteorološku stanicu Leskovac (period 1954–1993. god.), svrstane u šest bioklimatskih klasa i tri vremenska tipa.*

Zastupljeni su hladni (5°C<Et<22°C), prijatni (22°C<Et<50°C) i pregrejani (50oC<Et<70°C) vremenski tip, sa klasama: hladno, veoma prohladno, sveže, ugodno, toplo i malo zaparno.

Ključne reči: *Ekvivalentne temperature, klimogram zapare, bioklimatologija, Jablanički kraj, antropoklimatska klasifikacija, vremenski tipovi i klase, hladni, prijatni i pregrejani.*

Abstract **Bioclimatic prospection of the area of Jablanica in the function of tourism**

Bioclimatic analyse of the area of Jablanica is done on the basis of equivalent temperature (Et) and methode of Sarlo (climogram sultru), and antropoclimte slassofication Kriger added and snitable sewed us for definig bioclimates of the area of Jablanica. Equivalent temperature ere colculated for meteo–station Leskovac for period 1954–1993, classified in to, six bioclimatic classes and the climate types.

There are: cold (5°C<Et<22°C), pleasant (22°C<Et<50°C) and overheat (50°C<Et<70°C) climate types with classes: cold, pleasant, warm, very cold and little sultry.

Key words: *Equivalent temperature, climogram syltry, bioclimatology, the area of Jablanica, aanthropoclimatic classification, climate types and classes, pleasant, cold and overheet.*

Različite odnose između organizma i višegodišnjeg stanja atmosfere, kao i trajnu vezu i višestruku interakciju u kojoj je dominirajući uticaj fizičke sredine u odnosu na povratnu čovekovu reakciju proučava bioklimatologija sa svojim disciplinama (klimatoterapija, klimatopatologija, klimatofiziologija). Uvođenjem različitih kompleksnih klimatskih veličina dobijenih kombinacijama pojedinih klimatskih elemenata (ekvivalentne temperature, indeks hladnoće, vazdušna entalpija, vazdušna moć hlađenja, radijaciono–ekvivalentno–efektivna temperatura i dr.) sagledava se bioklimatski uticaj, što sa medicinskog aspekta, višestrukog uticaja klime na zdravlje i izbor lokacije lečilišta ili rekreativne destinacije ima posebni značaj (Pecelj i dr., 1996, str. 184).

Bez obzira što živimo u vremenu kolosalnih naučnih i tehnoloških dostignuća, velikih umetničkih ostvarenja i privrednog razvoja, utisak je da su klimatsko–bioklimatski proračuni u turizmu nedovoljno poštovani ili pak potpuno zaboravljeni (Pecelj, 1998., str. 123).

Teritorija jablaničkog kraja nije izrazito turistički prostor. Međutim, jablanički kraj raspolaže sa jednim brojem visoko potencijalnih, prirodnih turističkih vrednosti, koje svojom izuzetnom vrednošću znatno premašuju usko lokalne, regionalne pa čak i državne okvire. Neke od njih, kao Sijarinsku Banju – kako po svojim termalnim vrelima tako i po gejzerima, ubrajaju u evropske kuriozitete. Ako bi se sačinio inventar prirodnih vrednosti, kao sintetički izraz celokupnog prostora, ističe se njegova nesumnjiva ekološka vrednost. Izuzimajući donje delove toka Iablanice, kao i neke urbane celine, koji su, usled industrijalizacije, poprimili i određenu dozu zagađenosti, daleko najveći deo jablaničkog kraja pokriva ekološki čisti i zdravi prostori, koji za razvoj turizma danas, a i u budućnosti, imaju jednu od presudnih uloga. Dalje, veoma intenzivan život čoveka u ovim krajevima još iz vremena praistorije ostavio je niz značajnih lokaliteta, spomenika i najrazličitije tragove drevne civilizacije (Caričin grad – Iustinijana Prima), koje srećemo na čitavom prostoru i koji su predmet živog interesovanja posetilaca ovih krajeva (Iović, 1996., str. 88).

Polazeći od navedenog jamačno držimo da bi turističko–propagandna ponuda jablaničkog kraja bila kompletnija ukoliko bi sadržala bioklimatske analize i bioprognoze. Ovaj rad predstavlja prilog bioklimatskim istraživanjima u funkciji turizma.

Naša bioklimatska analiza zasniva se na kombinaciji temperature i pritiska vodene pare, što je osnova određivanja fizioloških osećaja toplote i vremenskih tipova u skladu sa Krigerovom antropoklimatskom klasifikacijom, dopunjenom i raščlanjenom na tri vremenska tipa i devet fizioloških osećaja toplote (tab 1). Takva kombinacija pored temperature i pritiska vodene pare uvažava strujanje vazduha i vazdušni pritisak i poznata je kao ekvivalentna temperatura (Et), (Milosavljević, 1985., str. 121.). Značaj ekvivalentnih temperatura u bioklimatologiji je u tome što izazivaju različita osećanja toplote kod zdravih bolesnih ljudi, što može, za potrebe rekreacije i turizma i posebno sa medicinskog stanovišta poslužiti kao osnova za klasifikovanje vremena. Iablanički kraj je predeona celina u južnoj Srbiji na čijem se prostoru nalaze izuzetan banjski potencijal, značajni istorijsko–turistički lokaliteti i određene prirodne lepote koje se mogle komplementarno valorizovati, pa bi jedna ovakva bioklimatska analiza bila od koristi.

*Dr Milovan R. Pecelj, PMF, Odsek geografija, Priština

**Mr Goran S. Iović, PMF, Odsek geografija, Priština

Pored ekvivalentnih temperatura za kompletiranje bioklimatskih karakteristika koristimo i klimogram zapare (Šarlov metod) koji kombinuje temperature i relativnu vlažnost vazduha. Suština ovog metoda je da se toplota lakše prenosi ukoliko je vreme suvo i vetrovito a teže ukoliko je vlažno i bez vetra. Takve nesnosne vrućine poznate su u klimatologiji kao zapara. Dakle, čovek pri istoj temperaturi ima različite osećaje toplote što zavisi od vlažnosti vazduha i veličine pritiska vazduha (Dukić, 1981., str. 332).

Tab. 1. Klasifikacija fizioloških osećaja toplote i vremenskih tipova

Et u °C	<5	5–18	18–22	22–30	30–40	40–50	50–58	58–70	>70
Fiziološki osećaj toplote	vrlo hladno	hladno	veoma prohladno	sveže	ugodno	toplo	malo zaparno	zaparno	veoma zaparno
Vremenski tip	hladni			prijatni			pregrejani		

Ekvivalentna temperatura vazduha je praktično temperatura suvog vazduha koju bi on imao kada bi se pri konstantnom pritisku kondezovala celokupna vodena para u vlažnom vazduhu i time oslobođena sva toplota koja je prethodno utrošena prilikom procesa kojima se ostvaruje dotok vodene pare u atmosferu. Ona uvažava latentnu toplotu na koju računamo pri kondenzaciono–sublimacionim procesima. Prelaz vode iz jedno u drugo agregatno stanje prati oslobađanje ili utrošak energije, što izaziva grandiozne procese u geografskom omotaču. Da bi 1 gram vode prešao u parno stanje potrebna je energija od 2.533 J 103 J (Milosavljević, 1985., str. 189).

Rezultati i diskusija

Ova bioklimatska analiza zasnivala se na meteorološkim podacima za stanicu Leskovac za vremenski period 1954–1993. godine. Koristeći navedene veze temperature, pritiska vodene pare i relativne vlažnosti vazduha izdvojeni su vremenski tipovi i fiziološki osećaji topolote (ekvivalentne temperature) i klimogram zapare (tabela 1 i 2).

Kod ekvivalentnih temperatura izdvajaju se sva tri vremenska tipa (hladni, prijatni i pregrejani) i šest fizioloških osećaja toplote (od osećaja hladno do osećaja malo zaparno).

Hladni vremenski tip (5°C<Et<22°C) je zastupljen u periodu novembar–mart. Dominira fiziološki osećaj toplote hladno (Et=5–18°C) tokom tri zimska meseca (januar, decembar i februar). Fiziološki osećaj veoma prohladno (Et=18–22°C) je u martu (Et=19.0°C) i novembru (Et=21.2°C). Klasa vrlo hladno Et=5°C nije zastupljena, ali joj se u januaru vrednosti delimično približavaju (Et=8.8°C). Zima je godišnje doba sa najmanje akumuliranom latentnom toplotom u toku godine. Ianuar kao i najveći deo zime karakterističan je po dominirajućem uticaju srednjeevropskog anticiklona koji donosi suvo i tmurno vreme. To je period inverzionih manifestacija prvenstveno radijacionog tipa, što je posledica reljefnog sklopa i lokalnih uslova.

Tab. 2. Godišnji tok ekvivalentnih temperatura (Leskovac 1954–1993) u °C

J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	G
8,8	12,7	19,0	27,3	38,9	45,4	52,3	50,1	41,2	30,9	21,2	12,6	30,0

Prijatni vremenski tip (22°C<Et<50°C) odlikuje jesen (septembar, oktobar), najveći deo proleća (april, maj) i početak leta (juni). Zastupljene su sve klase ovoga vremenskog tipa. Klasa sveže (Et=22–30°C) zastupljena je u graničnim mesecima april (Et=27.3°C) i oktobar (Et=30.9°C). Klasa ugodno (Et=30–40°C) zastupljena je u maju (Et=38.9°C). Na kraju, klasa toplo (Et=40–50°C) je zastupljena u junu (Et=45.0°C) i septembru (Et=41.2°C).

Pregrejani vremenski tip (50°C<Et<70°C) zastupljen je tokom dva najtoplija letnja meseca u julu (Et=52.3°C) i avgustu (Et=50.1°C). Tada je zastupljena klasa malo zaparno u graničnim vrednostima. To je period uticaja anticiklonske aktivnosti. Tada je najviše akumulirane latentne toplote, što je posledica termičkih karakteristika čiji godišnji tok konačno prati pritisak vodene pare. Međutim, klimogram zapare ne konstatuje prisustvo bilo kakvog oblika zapare, što, opet, prisustvo ovog vremenskog tipa relativizira unutar same metode.

Zaključak

Dominira *prijatni vremenski tip* i traje šest meseci. Zastupljene su sve njegove klase. Ovaj tip obuhvata celi vegetacioni period i proteže se na oktobar, što je vrlo značajno za produženje turističke sezone. *Hladni vremenski tip* traje četiri meseca i zastupljene su klase hladno i veoma prohladno. Zastupljenost klase koja se normativno significira kao malo zaparno ukazuje na prisustvo *pregrejanog vremenskog tipa*, tokom dva letnja meseca (juli, avgust).

Koristeći Šarlov metod za određivanje zapare, preko kombinacije relativne vlažnosti vazduha i temperature, na klimogramu zapare se uočava zatvoren oblik krive, koji je prilično udaljen od granice razdvajanja *zone zapare od zone komfora* (ugodnih osećaja). Zato i pored visokih letnjih temperatura zapare nema u klasičnom obliku. Razlog je u maloj relativnoj vlažnosti vazduha tokom letnjih meseci. Naravno da se na osnovu mesečnih srednjaka ne isključuju pojedini dani sa zaparom (što je opet relativizirano u okvirima samog postupka, odnosno metode).

Prilažući dijagram ekvivalentnih temperatura sa vremenskim tipovima i klasama i klimogram zapare za Leskovac, spomenimo da je valjan monitoring vremena i klime od presudnog značaja za bioprognozu. Sa stanovišta turističke valorizacije, posebno turističko–propagandne ponude i prospekcije, jablanički kraj tako nešto mora uspostaviti. Delimično otežavajuća okolnost, u ovom trenutku, nalazi se u postojećem meteorološkom osmatračkom sistemu, neadekvatno razvijenom na ovom prostoru.

Sa bioklimatskog stanovišta, koje uvažava ekvivalentne temperature i klimogram zapare, koje evoluiraju fiziološke efekte klimatskih uticaja, jablanički kraj sa okolinom može se smatrati povoljnim prostorom, što se u skladu sa drugim fizičkogeografskim i antropogeografskim predispozicijama može komplementarno dopunjavati i adekvatno turistički valorizovati. To je stvar ozbiljnih razmišljanja, što pripada domenima turističkih planova i interesa, kao i savremenih ekoloških zahteva.

Literatura

Milosavljević, M., (1985). Klimatologija. "Naučna knjiga", Beograd.

Dukić, D., (1981). Klimatologija. "Naučna knjiga", Beograd.

Palagiano, C., (1995). Le Politiche Sanitarie e le atuali prospettive. "Geografia medica", Ijuinto ceminario Internazionale, Perugia.

Pecelj, M., Popara, S., Iović, G., Stevanović, V., (1996). Bioklimatske karakteristike Podunavlja. Zbornik radova naučnog skupa "Podunavlje u Srbiji – urđenje, zaštita i razvoj", Novi Sad.

Pecelj, M., Iović, G., Stevanović, V., (1996/97). The elements of the Pristina Bio–Climatic Characteristics, Univ. Thought, Nat., Sci., Pristina.

Pecelj, M., (1998). Klimatsko–bioklimatske prospekcije banjsko–klimatskih mesta. Zbornik radova naučnog skupa, Bukovička Banja.

Pecelj, M., (1998). Bioklimat, zdravlje i graditeljstvo. Ecologica, posebno izdanje, br. 4., Beograd.

Pecelj, M., (1996). Bioklimatske karakteristike Pećke Banje. Zbornik radova, Fizičko–geografski procesi na Kosovu i Metohiji, br. I, Priština.

Iović, G., (1996). Turistički potencijali Iablanice. Magistarski rad, Geografski fakultet, Beograd.

Iović, G., (1996). Turistička valorizacija Iablanice. Leskovački zbornik, br. XXXVI, Leskovac.

Iović, G., (1997). Lebane (monografija). Istorijski arhiv – Leskovac, knj. 3., Leskovac.

Sarlau, K., (1941). Die Schnju und Beheglichkeit als Klimagrosen. Z. Hygiene u Inf... Krankh 123.

Vujević, P., (1948). Meteorologija, Beograd.

Radulović, Olivera*

Dosadašnji uticaj turizma na prostor Specijalnog rezervata prirode "Deliblatska peščara"

Rezime *Na jednom specifičnom prostoru, kakav je Specijalni prirodni rezervat "Deliblatska peščara", turizam je delatnost koja može definitivno naći svoju opravdanost. Prvenstveno iz razloga što se u novije vreme menjaju potrebe turističke tražnje, koja preferira prostore zaštićene prirode, autohtono, specifično. Cilj rada je da ukaže na oblike turizma koji su do sada bili zastupani na prostoru Deliblatske peščare, kao i da se daju neke perspektive za njegov budući razvoj. Deliblatska peščara je 80–tih imala svoju šansu za razvoj turizma. Tada su funkcionisali: lovište, izletište Devojački bunar, kao i omladinsko naselje "Paja Marganović". Krajem 80–tih sve je palo u zaborav. Turizam je predviđen za razvoj i Regionalnim prostornim planom. Postojale su različite inicijative za taj razvoj, neke manje, neke više uspešne. Jedno je evidentno danas: turizam na Deliblatskoj peščari predstavlja samo uspomenu. Optimistički planovi su u toku, vrlo iscrpni, i ostaje nam da se nadamo da će se primeniti do kraja.*

Ključne reči: *Deliblatska peščara, Regionalni prostorni plan, održivi turizam.*

Abstract *Special natural reserve "Deliblatska peščara" is very unique area in which tourism may find it's justification. First of all, tourist supply have some changed needs and they are concetreted on protected areas that include something authentic, specific. Most important thing is to point to all representative forms of tourism, but also give some perspective for future. Deliblatska peščara has it's chance for developing tourism in 80's. There were hunting area, weekend tourism in "Devojački bunar", and youth colony. Then, everything felt in past. Tourism is predicited to be some of developing activities in Regional plan. There were different initiatives for that development, some less, some more succesful. One thing is evident: tourism on Deliblatska peščara is only past. Very detailed plans are underway, and we must have hope for their realisation.*

Key words: *Deliblatska peščara, Regional plan, eco tourism.*

Uvod

Deliblatska peščara je jedan specifičan prostor, oaza peska smeštena u jugoistočnom delu Vojvodine–Banatu. Specifična je zbog svog postanka, karaktera, reljefa, biljnog i životinjskog sveta.

To je prostor najveće koncentracije kontinentalnog peska u Evropi, čiji su pojedini predstavnici biljnog i životinjskog sveta zaštićeni kao retki i endemični.

I sama Peščara je na površini od oko 350 km^2 (po novom sagledavanju površina) zaštićena i proglašena za Specijalni prirodni rezervat još 1965. godine.

Upravo je u toku izrada detaljnog plana zaštite prostora, po kome će on biti podeljen na tri zone različitog stepena zaštite. Svaka od tri zone će imati propisane dozvoljene aktivnosti kao i noseći kapacitet, tj. dozvoljen broj posetilaca koji će u istom trenutku moći boraviti na Peščari.

Ovaj odgovoran posao inicirali su i prihvatili stručnjaci Zavoda za zaštitu prirode Srbije, Odeljenje u Novom Sadu, i JP "Srbijašume".

Deliblatska peščara je tokom prošlosti bila predmet brojnih istraživanja. Po sadašnjim planovima, u odnosu na prostor zahvaćen Regionalnim prostornim planom do 2000. godine, nekadašnji Specijalni prirodni rezervat (u toku je i definisanje budućeg statusa zaštite po kome će prostor imati naziv Specijalni rezervat prirode) bi se trebao povećati za oko 50 km^2 i uključiti u turističke tokove adekvatnom akcijom i poštovanjem pravila ponašanja u zaštićenoj sredini.

Dosadašnji razvoj turizma i njegov uticaj na prostor Specijalnog prirodnog rezervata "Deliblatska peščara"

Izrada Regionalnog prostornog plana Deliblatske peščare do 2000. god. planirala je i razvoj turizma. Turizam je delatnost koja upravo u oblastima zaštićene prirode, može unaprediti čitav prostor i približiti ga širem sloju zainteresovanih.

Deliblatska peščara ima sve predispozicije za razvoj turizma: specifično okruženje, blizinu emitivnih područja, relativnu izgrađenost smeštajnih kapaciteta i putne mreže i dr.

Uprkos svemu, razvoj ove delatnosti tekao je vrlo sporo, a svoj maksimum je dostigao 80–tih godina. Krajem ove decenije sve je stalo, a Deliblatska peščara skoro zaboravljena.

Neumitno nam se nameće pitanje: Zašto? Ovo pitanje su sigurno sebi, i mnogima, postavili svi oni poznavaoci Peska i zaljubljenici u njegove lepote, jedinstvenosti.

Početni koraci razvoja turizma su bili oformljavanje izletišta "Devojački bunar" 1972. godine. Za potrebe izletničkog turizma na ovom lokalitetu izgrađena je kompletna infrastruktura: vodovodna mreža, parking, lokalitet je povezan asfaltnim putem, izgrađen je olimpijski bazen, sportski tereni.

*Olivera Radulović, dipl. turizmolog, Novi Sad

Leti, za vreme vikenda, ovde se sakupljalo 1000–1500 posetilaca. Regionalnim prostornim planom je predviđena izgradnja vikendica, oko 1000 njih u blizini Specijalnog prirodnog rezervata i oko 600 izvan zaštitne zone. Time je kompletna izgradnja zakonski dozvoljena i samim tim je još komplikovanija situacija oko širenja vkend naselja.

Danas imamo evidentan problem: isključivanje Devojačkog bunara iz granica Deliblatske peščare. Po mišljenju stručnjaka Zavoda za zaštitu prirode Srbije, ovaj lokalitet više na zadovoljava kriterijume koje jedan zaštićen prostor mora imati. Glavni razlog tome je širenje vikend zone. Na ovaj način imamo negativan uticaj turizma na geografsku sredinu, ali samo ukoliko se ispostavi da je širenje vikend naselja inicirano radi razvoja turizma ili da je stanovništvo sa tim ciljem gradilo vikendice.

Kad malo bolje sagledamo stvari, ipak nam se čini da nije baš sve tako, tj. turizam nije u celosti bio razlog širenja vikend zone, a pogotovo ne u tolikoj meri da dovede do isključivanja ovog lokaliteta iz sastava Specijalnog prirodnog rezervata.

Drugi oblik turizma koji se intenzivnije razvijao je lovni turizam. Lovstvo na ovom prostoru ima dugu tradiciju. Postoje svedočenja da su lovci posećivali Deliblatsku peščaru još u 19. veku. Pisani dokumenti koji potvrđuju ovu konstataciju nalaze se u Državnom istorijskom arhivu u Beloj Crkvi.

Za potrebe lovnog turizma je 1980. godine formiran Lovno uzgojni centar "Dragićev hat" sa površinom 1.700 ha. Obuhvata jugoistočni deo Peščare, u blizini Dunava sa osnovnim zadatkom: gazdovanje lovnom divljači sa posebnim naglaskom na korišćenju te divljači, tj. lovni turizam. Postojanje ovakvog centra je važno, jer su sve aktivnosti vezane za lov skoncentrisane na jednom mestu i lakše je obavljati zaštitu i unapređenje prostora.

Ovaj vid turizma je transformisao prostor u tom smislu što su sagrađene lovačke kuće, u kojima borave lovci. Neke od njih su veoma lepe spoljašnosti i unutrašnjosti, kao npr. na lokalitetima Šumarak ili Dolina. Na lokalitetu Rošijana se nalazi kompleks zgrada autentične vojvođanske arhitekture koje su zapuštene, ali se od avgusta pristupilo trogodišnjem projektu obnove.

Lovište "Deliblatski pesak" je izuzetno atraktivno, tako da bi moglo doneti i veće ekonomske dobiti uz povećanje brojnog stanja divljači.

Nekadašnji status bogatog i jedinstvenog saveznog lovišta može definitivno uticati na sadašnji rejting.

Pored prethodna dva pomenuta lokaliteta, tu je još i omladinsko naselje "Paja Marganović", sagrađeno 1978. za potrebe organizovanja škola u prirodi. Ovo naselje je kompletno infrastrukturno opremljeno sa 16 bungalova, kapaciteta 450 ležajeva, restoranom i ostalim pratećim sadržajima (sportski tereni). U njemu se trenutno nalaze izbeglice sa ratom zahvaćenih područja i ono se ne može koristiti u turističke svrhe.

Što se tiče manifestacionog turizma, valja pomenuti Sabor pčelara koji se održava na Devojačkom bunaru svake godine.

Postoji još jedan lokalitet na kom je po Regionalnom prostornom planu do 2000. bila predviđena izgradnja sportskih hala manjih razmera, olimpijskog bazena, sauna i sl. To su Zagajička brda smeštena u SI delu Peščare. Ovaj lokalitet pleni svojom morfološkom izraženošću, a lesne tvorevine sežu do 249 m nadmorske visine.

Sva sreća što je, pretpostavljam, nedostajalo sredstava za ove objekte, jer bi sada bili svedoci negativnog delovanja turizma na prostoru Deliblatske peščare koji bi transformisao jedan prostor čija je vrednost upravo u autentičnosti i mirnoći pejzaža koji naprosto vraća duševni mir.

Perspektive razvoja Deliblatske peščare kao turističke destinacije

Uslov budućeg razvoja Deliblatske peščare leži u novom definisanju statusa zaštite, podeli prostora i novom tretiranju turizma kao delatnosti koja će ovaj prostor unaprediti, a ne degradirati. Shodno tome glavni pečat nosi konstatacija da svi oblici turizma, kao i njegovi učesnici, moraju imati prefiks eko– ili održivi. Jedino će u tom slučaju čitav prostor ostati raritetan i svedočiti i dalje o prošlim vremenima. Pogotovo treba imati u vidu inicijativu za uključivanje Deliblatske peščare u svetsku mrežu rezervata biosfere u okviru UNESCO–vog projekta MAB (Man and Biosphere).

Sadašnji optimistički planovi imaju u vidu kompletan prostor Specijalnog rezervata prirode, koji nudi, u turističkom smislu, sve ono što savremenog turistu privlači: jedinstveno, specifično, avanturizam, zaštićena priroda i sl. Shodno tome, razvijali bi se, pored izletničkog, omladinskog i lovnog turizma, još avanturistički, rekreativni, nautički, manifestacioni.

Dakle, ovi planovi će u svojoj perspektivi imati jedan širok pristup razvoju turizma kao delatnosti koja će prostor transformisati, ali do granice prihvatljivog, tj. neće ga degradirati i uticati na celokupan ekosistem.

Turizam će biti podređen prirodnim zakonima, ali bi ipak mogao i pod tim uslovima funkcionisati, bar tako pokazuju brojni primeri u svetu.

Zaključak

Prilikom sagledavanja ukupnog učinka u oblasti turizma na prostoru Deliblatske peščare, ne možemo da ne primetimo da je malo učinjeno za njegov razvoj, pogotovo u poslednje vreme.

Konstantno tretiranje Peščare kao izuzetnog turističkog potencijala nameće nam ideju o novim oblicima turizma i novim mogućnostima njenog uključivanja u savremene tokove turizma.

Isto tako, primećujemo da je stepen kontrole dozvoljenih aktivnosti malo popustio, što je dovelo do inicijative za isključivanjem Devojačkog bunara iz sastava Deliblatske peščare.

Međutim, ovaj lokalitet bi ipak mogao uspešno obavljeti svoju turističku ulogu.

Sa druge strane, globalno gledano, turizam nije u većoj meri transformisao ovaj prostor.

Po mom skromnom mišljenju, to je pozitivno.

Ostaje nam na znanje za budućnost koliko i kako moramo postupati sa jedinstvenim prostorima zaštićene prirode čiji čarobni predeli oživljavaju pred očima svakog ko ih poseti.

Literatura

Popov M. i ostali, 1994. Deliblatski pesak. Zbornik radova VI, Šumsko gazdinstvo "Banat", Beograd.

Butorac B., Vesna Habijan–Mikeš, 1997. Peščarska područja Srbije. Zavod za zaštitu prirode Srbije, JP "Srbijašume", JP "Palić–Ludaš", Beograd.

Nadaški M. i ostali, 1981. Regionalni prostorni plan Deliblatske peščare do 2000., Zavod za urbanizam Vojvodine.

Tomka D. 1989. Turizam u zaštićenoj prirodi. Partizan Vojvodine, Novi Sad.

Mc Intosh R., Charles Goeldner, J. R. Brent Ritchie, 1995. Tourism: principles, practises, philosopihies. John Wiley & Sons, Inc. New York.

Đeri, Lukrecija*

Uticaj turizma na celokupan razvoj pejzažnog parka Logarska dolina

Rezime *Logarska dolina sa svojim prirodnim i antropogenim vrednostima u nedirnutom prirodnom okruž izgrađenom materijalnom bazom i infrastrukturom pruža izuzetne mogućnosti za r sportsko–rekreativnog, izletničko–rekreativnog, sportsko–manifestacionog, zdravstveno–lečilišn seoskog oblika turizma. Logarska dolina je pravi primer kako jedna turistička destinacija može do turistički bum, da bi kasnije zbog neadekvatnog pristupa prirodi i neplanskog razvoja turizma pot degradirala. Ona je pravi primer kako sa malo truda i puno volje možemo sprečiti propadanje prirc i antropogenih vrednosti.*

Ključne reči: *Logarska dolina, turistički razvoj, seoski turizam.*

Abstract *Logarska dolina, with its natural and social values in untouched natural surroundings, with its d oped material basis and infrastructure offers extraordinary facilities for medical and country tou Logarska dolina is a real example for a touristic destination how to pass ouer a touristic prosper be later totaly degraded because of unadequate treatment of natur and because od unprepared d opment of tourism. It is a real example how to prevent ruination of natural and social values with bition and with a lot of good will.*

Key words: *Logarska dolina, touristic prosparity, country tourism.*

Istorijski pregled turističkog razvoja

Prirodne lepote Logarske doline, koja se nalazi u severnom delu Republike Slovenije, u neposr blizini Austrijske granice, počeli su otkrivati već u drugoj polovini XVIII veka naučnici i planin otkrivanju čudnovatih predela Kamničko–Savinjskih Alpa pomagali su im domaći vodiči. Zahval njima i uz njihovu pomoć poznati planinar Johannes Frischauf, univerzitetski profesor iz Gr sistematično je otkrivao slovenske Alpe i pripisivao im slovenski značaj.

Najstariji pisani dokument koji nam govori o broju i sastavu posetilaca u Logarskoj dolini je l gostiju gostioničara Erjavca iz 1862. godine. Sa povećanjem broja posetilaca i razmahom planin pojavila se potreba gradnje planinarskih kućica za prihvat turista. Prvi takav objekat izgrađen Okrešlju 1976. godine. Posle rata grade se novi ugostiteljski objekti, od kojih su preovladavali sinc domovi. Taj smer u turističkom razvoju pokazao se kao pogrešan i postepeno je doveo do degra prirodnih lepota Logarske doline.

Razlozi degradacije Logarske doline

Turistički bum dolina je doživela u 60–tim i 70–tim godinama ovog veka, da bi kasnije, zbog stihij neplanskog razvoja turizma, postepeno nazadovala. Do degradacije je došlo zbog ugroženosti obr površina, stihijske i neadekvatne izgradnje prenoćišnih kapaciteta, stalne opasnosti od požara, c kampiranja, nedostatka organizovanog odlaganja otpadnih materijala, nepodobnih tabli i ozn vanpansionskih usluga, neadekvatnih puteva i sanitarija i nekvalitetne promocije Logarske dolin

Ugroženost obradivih površina

Jedan od najvećih problema u Logarskoj dolini bilo je parkiranje. Neuređena i neoznačena parki nisu mogla prihvatiti reku turista, koji su naročito za vreme vikenda posećivali dolinu. Zbog tc najviše stradali travnjaci i pašnjaci, što je dovelo do ugroženosti odnosno potpunog izum pojedinih biljnih zajednica.

Stihijska izgradnja prenoćišnih kapaciteta

Za vreme najvećeg prosperiteta Logarske doline, bio je izrađen projekat za razvoj turizma, predviđao intenzivnu izgradnju materijalne baze i infrastrukture, ali je bio u potpunoj suprotnc interesima domaćeg stanovništva i odluke o pejzažnom parku kao zaštićenom području. Sve dovelo do narušavanja prirodne harmonije i uništavanja prirodnog okruženja. Smanjivali su se prostori flore i faune što je dovelo do degradacije ekološkog sistema doline.

Stalna opasnost od požara

Logarska dolina pruža idealne mogućnosti za izlete i aktivan odmor u prirodi. Vremenom se sv povećavao broj vikend–turista koji su ložili vatru na zabranjenoj teritoriji. Zbog toga je postojala opasnost od šumskog požara.

Divlje kampiranje

Za ljubitelje kampiranja dolina pruža bezbroj pogodnosti i mogućnosti odmora u atrak prirodnom okruženju. Međutim, divlje kampiranje, izvan označenih mesta dovodi do niza posledica. Neposredno su ugrožena tla pod šatorima, okolina je ugrožena raznim otpacima, ol

*Lukrecija Đeri, dipl. turizmolog, Bačka Topola

površine oko šatora su ugrožene zbog parkiranja, loženja vatre, i svršavanja bioloških potreba. Ovi problemi su ubrzo ostavili pečat u prirodnom okruženju i doveli do njegovog postepenog degradiranja.

Nedostatak organizovanog odlaganja otpadnih materijala

Masovni turizam, pored pozitivnih, prvenstveno materjalnih, rezultata ostavlja za sobom i niz štetnih posledica. Sve to dolazi još više do izražaja zbog nedostatka organizovanog odlaganja otpadnih materjala, koje za sobom ostavljaju ekološki neosvešćeni turisti.

Nepodobne table i oznake

Degradaciju Logarske doline svakako je ubrzavao i nedostatak tabli i oznaka u zaštićenom prostoru. Posetilac koji dope u nepoznat kraj prvenstveno se orijentiše prema turističkim tablama i kartama. Mnogi nesporazumi, kao što su divlje parkiranje, ugroženost obradivih površina, divlje kampiranje, opasnost od požara itd., mogli bi se izbeći sa adekvatno obeleženim i postavljenim tablama i oznakama.

Neuređeni putevi

Logarska dolina je bogata prirodnim i kulturnim vrednostima. Dugo godina nije bilo uređenih puteva do tih zanimljivosti, pa je otkrivanje njenih lepota bilo prepušteno stihiji i slučajnosti.

Neadekvatna vanpansionska ponuda

Raščlanjen reljef i očuvana priroda doline pruža izuzetne mogućnosti za razvoj raznih oblika turizma (jahanje, jedriličarsko padobranstvo, alpinizam, planinarenje...) koje je potrebno na sistematičan i jedinstven način ponuditi posetiocima.

Neuređene sanitarije

Neuređene sanitarije su jedan od osnovnih razloga zagađenja prirodnog okruženja, naročito kod masovnog oblika turizma koji je karakterističan za dane vikenda.

Mnogi od pomenutih uzročnika degradacije doline danas su uspešno sanirani, a dolini je vraćena ekološka ravnoteža, što je ujedno jedan od važnih zadataka razvojnog plana svakog zaštićenog područja.

Mere zaštite prirodnih i kulturnih vrednosti

Zbog neospornih prirodnih lepota i kulturnih vrednosti opština Mozirje je 1987 godine proglasila Logarsku dolinu za zaštićeni pejzažni park. Odlukom o pejzažnom parku propisan je stepen zaštite prirodnih i kulturno–istorjskih dobara, ograničena je delatnost u turističkim objektima i kretanje turista u zaštićenoj zoni. Međutim, odlukom nisu definisani upravitelji niti formalni izvršioci odluke o proglašenju Logarske doline za pejzažni park. Zbog toga se degradacija doline dalje nastavjala. Da bi se taj proces zaustavio formirano je preduzeće za razvoj doline pod imenom Logarska dolina d.o.o. Preduzeće je formalni izvršilac svih oluka u vezi sa pejzažnim parkom Logarska dolina.

Formiranju preduzeća pristupili su svi domaćini i vlasnici okolnih zemljišta, što je najbolji dokaz želje da se očuva prirodna lepota i kulturna baština doline od koje zavisi život i privređivanje njenih stanovnika. Zajedno sa pravima preduzeće je preuzelo na sebe i obavezu zaštite prirodnog okruženja. Jedan od zadataka je i davanje smernice pojedinačnim investitorima pri projektovanju i izgradnji infrastrukture i raznih objekata, zatim uređenje i zaštita Logarske doline, uređenje ulazne zone (zabrana motornog prometa), organizovanje sprtsko–rekreativnih manifestacija, prikazivanje etnološko zanimljivih običaja, promocijske aktivnosti itd.

Na ulazu u Logarsku dolinu plaća se doprinos za parkiralište, koji je predviđen kao parkirnina za označena parkirališta i kao doprinos za očuvanje doline, zaštitu obadivih površina i zaštitu od požara.

Pozitivan uticaj turizma na razvoj pejzažnog parka

Turizam kao jedan složen fenomen pored negativnih ima i niz pozitivnih uticaja na razvoj pejzažnog parka, iako se ti uticaji ogledaju prvenstveno kod uticaja turizma na društveno–geografske karakteristike određenog prostora.

Za Logarsku dolinu je karakterističan oblik turističke ponude tzv. seoski turizam, koji je na teritoriji bivše Jugoslavije u početnoj fazi razvoja. Ovaj vid turizma je u svetu dosta raširen, zbog svojih pozitivnih vrednosti i prednosti. Naročito dolazi do izražaja kod tzv. individualnog turizma, koji u središte interesovanja stavlja turistu individuu i njegove potrebe. Seoski turizam je značajan i za racionalizaciju privređivanja određenog prostora. Seoska gazdinstva na području Logarske doline adaptiraju svoje sobe i preuređuju ih za prihvat turista čime se racionalizuje iskorišćavanje stambenih prostorija. Ujedno i celokupnu poljoprivrednu proizvodnju, preradu mleka i mlečnih proizvoda stavljaju u službu turizma nudeći svoje proizvode gostima.

Razvoj turizma povoljno utiče i na izgradnju materjalne baze i infrastrukture. Usavršavaju se saobraćaj, električni vodovi, telefonski priključci, vodosnabdevanje, odvođenje i prečišćavanje otpadnih voda itd.

Sve intenzivniji razvoj turizma je glavni pokretač preorijentacije sa primarnih delatnosti na tercijarnu delatnost, što se prvenstveno ogleda u smanjivanju broja zaposlenih u poljoprivredi i ribarstvu i povećanju broja zaposlenih u trgovini i ugostiteljstvu. Ta preorijentacija obezbeđuje mladima mogućnost zapošljavanja u dolini i time sprečava dalji odliv stanovništva u veća urbana središta.

Zaključak

Razvoj turizma u Logarskoj dolini ima i pozitivan i negativan uticaj kako na fizičko–geografske tako društveno–geografske karakteristike prostora.

U većini slučajeva smo skloni da zaboravimo na negativne posledice, koje naročito masovni o turizma ostavlja na prirodno okruženje. Kod pomenutog oblika turizma radi se o kretanju miliona lj o razmeni njihovih tradicija i kulture, o masovnom korišćenju materijalne baze i infrastrukture i raz pogodnosti određene destinacije. Zato moramo biti ekološki potpuno osvešćeni prilikom organizova i planskog rukovođenja razvoja turizma kako u globalnim, tako i u manjim razmerama.

Logarska dolina sa svojim prirodnim i antropogenim vrednistima u nedirnutom prirodnim okruže izgrađenom materijalnom bazom i infrastrukturom pruža izuzetne mogućnosti za raz sportsko–rekreativnog, izletničko–rekreativnog, sportsko–manifestacionog, zdravstveno–lečilišnog seoskog oblika turizma. Logarska dolina je pravi primer kako jedna turistička destinacija može doži turistički bum, da bi kasnije zbog neadekvatnog pristupa prirodi i neplanskog razvoja turizma potpu degradirala. Ona je pravi primer kako sa malo truda i puno volje možemo sprečiti propadanje prirodn antropogenih vrednosti. Dokaz za to je formiranje preduzeća za zaštitu Logarske doline, koji plan rukovodi turističkim razvojem na celom području pejzažnog parka u skladu sa ekološkim oblicima turizm

Ako se posmatraju pozitivni uticaji turizma, kao jednog složenog fenomena, na fizičko–geograf karakteristike određenog prostora, kao i na ostale faktore jedne destinacije, uočava se potreba dal usavršavanja i razvoja svih oblika turizma. Osnov svakog turističkog razvoja čine dobro opremljer visokokvalitetna materijalna baza i infrastruktura, kao i izgrađeni turistički imidž i dobro usmere promocione aktivnosti određene destinacije.

Literatura

Strahovnik, V., (1994): Strategija razvoja Krajinskega parka Logarska dolina. Elaborat. Epsi, Nazarje.

Badovinac, B., et al., (1991): Zgornja Savinjska dolina. Vodič. Epsi,Nazarje.

Krajevni leksikon Slovenije, (1976) Svet med savinjskimi Alpami in Sotlo. Knjiga 3. Državna zalo Slovenije,Ljubljana.

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Tuntev, Z.*

Uticaj nove marine u razvoju turizma i transformaciji Ohridske rivijere

Rezime *Poznata je činjenica da postojeće ohridsko pristanište ne može da zadovoljit ni minimalne uslove prihvata, održavanja i usidrenja celokupnog fonda plovećih objekata ohridskog obalnog pojasa.*

Velika zastupljenost plovećih objekata u vodama Ohridskog jezera i konstantno povećanje njihovog broja su bazične pretpostavke za izgradnju adekvatnijeg pristaništa – marine i savremene prateće infrastrukture. Time bi se otvorili potpuno novi horizonti u razvoju turizma, a Ohrid bi konačno dobio svoju pravu fizionomiju eminentnog i afirmisanog turističkog centra Republike Makedonije. Istovremeno, konstruisanjem nove i savremene marine izvršila bi se jaka transformacija svih fizičko – geografskih elemenata priobalnog prostora Ohridskog jezera.

Ključne reči: *turizam, jezerski saobraćaj, ploveći objekti, marina.*

Abstract *The well–known fact is that the Ohrid city present harbour is not capable to content the minimum conditions of acceptation, maintenance and anchorage the entire sail fleet of the Ohrid Lake.*

Large presence of boats in the lake and constant increase of their number represents some of the basic arguments for construction the new port – marine with modern concomitant infrastructure, that would open a quite new perspective in tourism development. In the same time, Ohrid would finally acquire its real physiognomy of eminent and affirmative tourist center in Republic of Macedonia, with ostensible transformation of all physical and geographical elements of Ohrid littoral area.

Key words: *tourism, lake traffic, sailing boats, marine.*

Prirodna tektonska jezera predstavljaju najznačajnije hidrografske turističke vrednosti Republike Makedonije. Najveće ostvarenje turističkog prometa realizuje se putem stacionarnog boravka turista na obalama Ohridskog, Prespanskog i Dojranskog jezera, gde je locirano više od 80% svih vrsta smeštajnih i ugostiteljskih kapaciteta. Ipak, grad Ohrid je najrazvijeniji turistički centar i bazični nosilac turističke ponude u Republici Makedoniji.

U globalnim razmerama, između turizma i saobraćaja postoji snažna povezanost, međuzavisnost i komplementarnost. Sa jedne strane, brzi razvoj turizma je jednostavno nezamisliv bez izgradnje adekvatne saobraćajne infrastrukture, a sa druge strane turizam u značajnoj meri utiče na razvoj saobraćaja. Zbog toga, pored ostalih najsignifikantnijih segmenata u razvoju turizma u ohridskom regionu, osobitu pažnju zaslužuje upravo razvoj saobraćaja. U tom kontekstu, nameće se značenje saobraćaja koji se odvija u vodama Ohridskog jezera, najveće akvatične površine i istovremeno najznačajnije hidrografske celine u Republici Makedoniji.

Bez obzira na činjenicu što se preko Ohridskog jezera proteže granična linija sa Republikom Albanijom, jezerski saobraćaj nema apsolutno nikakav međunarodni komunikativni značaj. Pored toga, ova vrsta saobraćaja nema skoro nikakav uticaj na obim prevoza robe i putnika, niti na bilo koje privredne aktivnosti, osim možda na ribolov. Zbog toga, kada se govori o razvoju vodnog saobraćaja na Ohridskom jezeru, misli se na njegov značaj za razvoj turizma i to isključivo u regionalnim, odnosno nacionalnim okvirima.

Velika akvatična površina jezera, dužina i pristupačnost obalne linije, kao i ogroman broj prirodnih i antropogenih atraktivnosti u priobalnom pojasu, spadaju u grupu osnovnih faktora koji uslovljavaju postojanje velikog broja plovila, među kojima najveće učešće i najznačajniju ulogu imaju čamci, gliseri i, u poslednje vreme, jahte. Pored njih, po jezerskoj površini plovi i nekoliko većih i manjih brodova, koji se najčešće koriste u turističke komercijalne svrhe, tačnije za grupni prevoz turista po ohridskoj rivijeri, noćna krstarenja, kao i eventualne linijske plovidbe (Ohrid – Sv. Naum – Struga) u toku letnje sezone.

Korišćenje navedenih plovećih objekata omogućuje najrazličite rekreativne, zabavne i sportske aktivnosti, kako u jeku letnje turističke sezone, tako i preko cele godine. U tom kontekstu, neophodno je potencirati njihov značaj u turističkom aktiviranju velikog broja prostornih formi i celina koje nemaju pristup kopnenim putem, a obiluju ekskluzivnim prirodnim i antropogenim motivima. Baš zbog toga, ploveća saobraćajna sredstva predstavljaju sastavni deo atraktivnih faktora i oni treba da igraju signifikantnu ulogu u obogaćivanju ukupne ponude ohridskog turističkog regiona.

U isto vreme, visoki stepen zastupljenosti plovećih objekata u vodama Ohridskog jezera i konstantno povećanje njihovog broja pretpostavlja i izgradnju adekvatnih pristaništa i savremene prateće infrastrukture. Imajući u vidu činjenicu da postojeće ohridsko pristanište ne zadovoljava ni minimalne uslove za usidrenje ukupnog fonda plovećih objekata, nameće se konstatacija da je jedna od bazičnih pretpostavki, koje se trebaju ostvariti da bi Ohrid konačno dobio pravo lice eminentnog i afirmisanog turističkog centra, izgradnja adekvatnog pristaništa – marine.[1]

*Mr Zoran Tuntev, Fakultet za turizam i ugostiteljstvo,Ohrid

Neophodnost postojanja i aktivnog involviranja savremene i kompletno opremljene marine u odvij saobraćaja u vodama Ohridskog jezera može se sagledati kroz nekoliko aspekata:

Prvo, pristanište i centralno gradsko jedro u celini dobili bi potpuno novu i daleko atrakti fizionomiju, karakterističnu za najveći broj mediteranskih turističkih centara, čiji je privlačni prim imidž nadaleko prepoznatljiv upravo zbog izgradnje i održavanja vlastitih marina;

Drugo, koncentracija plovećih objekata na jednom mestu istovremeno bi značila oslobađa adekvatnu turističku valorizaciju ogromnog priobalnog prostora, koji je trenutno prenatrpan čamc Ova konstatacija je naročito značajna kada se ima u vidu da tu spadaju nesumnjivo najatraktivniji d ohridske obale, koji se odlikuju naglašenim turističkim potencijalom.

Naime, problem uzurpacije prostora čamcima je posebno naglašen duž obalne linije centra gradskog područja, u kome se u stvari kriju ubedljivo najatraktivnije plaže i šetališta na ohrid rivijeri. Najdrastičniji primeri ovakve uzurpacije plaža javljaju se na potezu Sv. Jovan Kaneo – gra pristanište, naročito na lokacijama Velika i Mala plaža, Potpeš i Saraište, dok je ugrožavanje šeta posebno naglašeno u samom pristanišnom kompleksu, po gradskom keju i naročito na potezu od u kanal do Biljaninih izvora;

Treće, nova marina bi efikasno rešila i ogromni problem mnogobrojnih divlje usidrenih čamaca, gl i jahti, koji uzurpiraju veliki disperzivni i u isto vreme veoma atraktivni prostor priobalnog vod pojasa, izazivajući time ozbiljna narušavanja sigurnosti u odvijanju jezerskog saobraćaja. Ovaj pro je prisutan u toku letnje turističke sezone, kada postoji i najveća frekvencija u odvijanju jezer saobraćaja, ali i najveća potreba korišćenja priobalnog pojasa za veliki broj rekreativnih i spor aktivnosti;

Četvrto, pravilni prihvat i održavanje plovećih saobraćajnih sredstava u savremeno opremljenoj m koja, između ostalog, treba da obuhvati i adekvatnu čuvarsku i kompletnu servisnu službu, omog bi konstantnu bezbednost i permanentnu zaštitu plovećih objekata od eventualnih oštećenja i potp uništenja u slučaju jakih bura, kao i potpunu zaštitu od krađa i vandalizma;

Peto, ovakav sistem savremenog usidravanja plovećih objekata omogućio bi nadležnim orga mnogo efikasije izvršavanje svojih zadataka, povezanih pre svega sa obezbeđivanjem sigur jezerskog saobraćaja, a isto tako i sa registracijom plovećih objekata i integralnom regula ribolovnih aktivnosti.

Naime, nadležni organi, a osobito Kapetanija pristaništa – Ohrid, upravni organ Ministarst saobraćaj i veze u Vladi Republike Makedonije, dobijaju retku šansu za pravilnu regulaciju odno vlasnicima svih plovećih objekata. To znači da bi marina bila idealno mesto za utvrđivanje sposob saobraćajnih sredstava, kao i njihovu registraciju. Kada je reč o registraciji plovila, značaj spomenuti podatke registarskih knjiga Kapetanije pristaništa – Ohrid, prema kojima je, u nedos adekvatnog mesta za usidravanje i održavanje plovećih objekata, trenutno kompletnom registra evidentirano jedva 50% od ukupnog fonda plovećih objekata na ohridskoj obali.[2]

Istovremeno, samom registracijom i evidencijom svih plovećih objekata, mnogo efikasnije bi se problemi obezbeđivanja sigurnosti u odvijanju jezerskog saobraćaja. Rešio bi se i nivo zagađi voda od pogonskih motora i njihovo adekvatno sankcionisanje, koje ide u prilog savrem trendovima očuvanja prirodne sredine i u saglasnosti je sa najnovijim zakonskim normama u ekologije.

Sa druge strane, regulacija ribolovnih aktivnosti i njihovo adekvatno sankcionisanje imaju pos značaj, imajući u vidu konstantne i periodične zabrane ribolova u vodama Ohridskog jezera, kao re ranije uvedenog rigoroznog režima permanentne zaštite ribnog fonda;

Šesto, pored pravilnog regulisanja odnosa između nadležnih organa i vlasnika plovećih objekata, marina otvara široke mogućnosti za unapređenje taxi, rent a boat i službe za iznajmljivanje čam raznih sportskih rekvizita, kao i aktiviranje velikog broja profesionalnih i amaterskih klubova za spo na vodi – skijanje, gnjurenje, jedrenje, veslanje i slično.

Kao što je uobičajeno, izbor lokacije i projektovanje veličine, kapaciteta i opremljenosti marine treb se formulisati u skladu sa detaljnim urbanističkim planom grada, kao i u korelaciji sa trenutnim fo plovećih objekata i trendom razvoja saobraćaja u vodama Ohridskog jezera. Prema tome, pri izg nove marine potrebno je obratiti posebnu pažnju na sledeće:

- marina treba da bude dislocirana dalje od najstrožeg gradskog centra; [3]
- novo pristanište trebalo bi da obezbedi prostor za usidravanje 1.000–1.500 čamaca, kao i jahti; [4]
- ceo objekat mora biti lociran na mestu koje je neposredno povezano kopnenim putem;
- pored veznog (vodenog) usidrenja plovećih objekata, marina treba da obezbedi i dovoljno pr za kopneno (suvo) usidrenje;
- u sastavu nove marine trebalo bi da bude dovoljno mesta za rad sportskih klubova i adekv prostora za nesmetano odvijanje različitih rekreativnih aktivnosti;
- pored osnovne namene, novi pristanišni kompleks mora u sastavu imati i sledeće sad čuvarska služba, kompletni servis, benziska pumpa, parking za automobile i prikolice, kaf jahting klub sa informativnim deskom itd.

Napomene

[1] Prema definiciji prestižnog Oksfordskog rečnika (Concise Oxford Dictionary – US version, Oxford University Press, 1995), marina predstavlja specijalno dizajnirano pristanište koje je osposobljeno za usidravanje različitih tipova plovećih saobraćajnih sredstava (čamaca, brodova, jahti), odnosno za njihovo adekvatno prihvatanje, održavanje i servisiranje.

[2] Kapetanija pristaništa – Ohrid u svojoj registarskoj knjizi vodi kompletnu evidenciju o ukupno 1.000 plovećih objekata, odnosno čamaca, glisera i jahti.

[3] Po svemu sudeći, najbolja lokacija za izgradnju adekvatnog prihvatilišta celokupnog fonda plovećih objekata na ohridskoj obali je potez kod završetka gradskog keja i kanala kod Biljaninih izvora.

[4] Imajući u vidu brojno stanje čamaca, kao i činjenicu da je za svaki vez potrebno 2 do 2,5 metara širine, nameće se konstatacija da bi bilo najbolje da se u Ohridu izgrade dve posebne marine – jedna veća, namenjena za usidravanje čamaca, dok bi marina sa manjim kapacitetom bila isključivo namenjena jahtama.

Literatura

Knjiga o registraciji plovećih objekata Kapetanije pristaništa – Ohrid

Microsoft ENCARTA,The Complete Interactive Multimedia Encyclopedia: Concise Oxford Dictionary – US version, Oxford University Press, 1995

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Amidžić, Lidija*
Stevanović, V.**

Uticaj turizma na fizičke i biološke odlike Šar–planine

Rezime

Gorostasni masiv Šar–planine predstavlja prostor izuzetnog geo– i biodiverziteta. Njegove priro odlike su uticale, pre svega na razvoj zimskog turizma koji je trenutno u razmahu. Turistička delat donosi veliku ekonomsku dobit, ali i preti degradaciji prirode. Na Šar–planini je ta degradacija vidljiva mada još uvek nije dostigla alarmantne razmere. Proglašenje ovog masiva za nacionalni p upravo ima za cilj zaštitu i unapređenje prirode uz istovremeni kontrolisani i osmišljeni razvoj turizn

Ključne reči: *Šar–planina, geodiverzitet, biodiverzitet, turizam*

Abstract

The Influence of Tourism Toward Šara Mountain Physical Nd Biological Characteristics

Due to its space, height and extraordinary characteristics, Sara Mountain has its central position on Balkan Peninsula. Together with the Metohian spurs of Ošljak, Ostrovica and Kodža Balkan, the ma represents an exceptional example of luxurious geological, geomorphological, pedologic, climatic, drological, floral, vegetation and faunal diversity.

Unique natural conditions and diverse cultural–historical heritage offer conditions for the developn of all types of turism, starting with sport–recreational through health up to the educational one. H ever, tourism development started seriously disturbing the equilibrium of very fragile moun eco–systems at certain localities. The proclamation of the Šara Mountain major part as a National p among other, aims to develop tourism activities in accordance with overall protection and upgradin the Šara Mountain nature.

Key words: *Šara Mountain, geo–diversity, bio–diversiity, tourism*

Uvod

Na granici između Srbije i Makedonije uzdiže se gorostasni masiv Šar–planine koji zahvaljujući sv visini, prostranstvu i markantnosti, ima dominantan položaj na Balkanskom poluostrvu. Njegovo visokih površi s brojnim vrhovima visokim preko 2500m, prostire se u dužini od 85 km počev Kačaničke klisure i Ljubotena na severoistoku, do gornjeg toka Radike i Koraba na jugozapadu. O morfološki individualisana između Prizrensko–metohijske kotline na severozapadu i Pološke kotlin jugoistoku, Šar–planina zajedno sa svojim metohijskim ograncima Ošljakom, Ostrovicom i Ko Balkanom, predstavlja svojevrstan primer izvornog, neponovljivog i raskošnog geološ geomorfološkog, pedološkog, hidrološkog, klimatskog, i pre svega, biološkog diverziteta.

Fizičke odlike Šar–planine

Duga i složena geotektonska evolucija Šar–planine sa višestrukim orogenezama, uzdizanje nabiranjem terena praćenim intruzijama, magmatizmom i procesima metamorfizma, uslovil bogaćenje njenog geodiverziteta litološkim varijetetima različitog stepena kristaliteta (Belij, S. et 1996). U geološkom pogledu ovaj masiv predstavlja veoma složeno područje čije jezgro g regionalno metamorfisane stene paleozoika predstavljene škriljcima, interkalacijama merm kvarcitima, peščarima, konglomeratima i magmatskim stenama. Pored njih, u izgradnji Ljubote Ošljaka učestvuju karbonatni sedimenti srednjeg i gornjeg trijasa , a u izgradnji planinskog podr Kodža Balkana, uzvišenja oko Štrpca i Brezovice, jurske tvorevine tipa olistostromskog mela ultramafita i metamorfisanih stena. U zoni oko Broda su izdvojene šljunkovito–peskovite gline pripadaju neogenu dok su kvartarne tvorevine predstavljene različitim genetskim tipovima : fluvijal deluvijalnim i deluvijalno–proluvijalnim (Košćal, 1989).

Nemirna plastika šarskog masiva uslovljena je ne samo burnom geotektonskom dinamikom , ne kontinuiranim delovanjem fluvijalnih, kraških, gravitacionih , glacijalnih i periglacijalnih procesa koj stvorili impozantne snežaničke cirkove, vertikalne usečene litice, slapovite kaskade, rečne do alpskog tipa, kamene struje, mora kamenja, siliflukcione jezike...

Zahvaljujući mediteranskim prodorima sa Jadranskog mora dolinom Belog Drima i Prizrenske Bistri sa Egejskog mora dolinom Vardara, Tetovske Pene i Lepenca, u podnožju masiva vladaju ut blagotvorne submediteranske klime koja sa porastom nadmorske visine postepeno prelazi u umer kontinentalnu klimu sa župnim odlikama, preko subalpske, šumsko snežne, do alpske, odnos surove periglacijalne klime na najisturenijim grebenima.

*Lidija Amidžić, Zavod za zaštitu prirode Srbije, PMF, Odsek za biologiju, Priština

**Vladica Stevanović, Zavod za zaštitu prirode Srbije, PMF, Odsek za biologiju, Priština

Florističke, vegetacijske i faunističke odlike Šar–planine

Izuzetna specijska i ekosistemska raznovrsnost Šar–planine omogućena je prožimanjem uticaja brojnih provincija mediteranskog, srednjeevropskog, pontskog, borealnog i srednje južnoevropsko planinskog biogeografskog regiona preko kojih se prožimaju elementi srednjeg i istočnog Mediterana, srednje Evrope, južnosibirskih stepa, borealnih i arktičkih delova Evroazije.

U podnožju Šar–planine, posebno u njenim krečnjačkim klisurama kojima prodiru uticaji Mediterana, dominiraju niske kserofilne šume i šikare iz sveze *Ostryo–Carpinion orientalis* Ht. 1954. Između njih se na krečnjačkim liticama javljaju hazmofite endemoreliktne zajednice srpske ramonde (*Ramonda serbica* Panč.) iz sveze *Ramondion nathaliae* Ht. 1953, dok se uz donje tokove planinskih potoka i rečica sreću fragmenti higrofilnijih asocijacija obuhvaćenih svezom *Alnion glutinosae* Meijer Drees 1936. U ovom pojasu čest je stanovnik žutoglavi miš (*Apodemus flavicollis* Melchior 1834), običan puh (*Glis glis* L. 1766) ili belogrudi jež (*Erinaceus concolor*).

Iznad ovog pretežno kserofilnog pojasa, prostiru se heterogene i znatno degradirane zajednice iz sveze *Carpinion betuli* Ht. 1956 i *Quercion petraea–cerris* Lakušić 1967, tipične za subsrednjeevropsko–balkanski podregion. Njima se na Šar–planini pridružuju zajednice bukve i jele iz sveze *Fagenion moesiacae montanum* B.Jov. 1976 i *Abieti–Fagenion moesiacae* B .Jov. 1976. U ovom moćnom mezofilnom pojasu kao tipične vrste sisara javljaju se srna (*Capreolus capreolus*), riđa voluharica (*Clethrionomys glareolus Schraber*, 1780) i lešnjikarke (*Muscardinus avellanarius* L. 1758).

Na pretežno severnim ekspozicijama silikatnih masiva, ali i na serpentinitima šarskih ogranaka, iznad mezofilnog pojasa bukve nastupa antropogeno razbijen pojas endemoreliktnog bora molike (*Pinus peuce* Gris.). Njegove floristički jedinstvene zajednice obuhvaćene svezom *Pinion peucis* Ht. 1950, zajedno sa visokoplaninskim žbunastim zajednicama sveza *Juniperion sibiricae* Br.–Bl. 1939 i Vaccinion uliginosi Lakušić 1974. pridružuju se borealnom biogeografskom regionu. Od sisara, ovde su najčešće rovčica (*Sorex minutus* L., 1766, *S. araelus* L., 1758), divokoza (*Rupicarpa rupicarpa*), medved (*Ursus arctos*), veverica (*Sciurus vulgaris* L. 1758) i voluharica (*Arvicola terrestris* L., 1758). Visokoplaninske žbunaste zajednice iz navedenih sveza se mestimično penju do samih vrhova ovih vododrživih delova Šar–planine. Podnoseći uslove izuzetno oštre visokoplaninske klime, mozaično se smenjuju sa visokoplaninskom zeljastom vegetacijom rudina (*Seslerion comosae* Ht. 1935, *Poion violaceae* Ht. 1937, *Nardion strictae* Br.–Bl. 1926), kamenjara (*Silenion lerchenfeldianae* Ht. 1937), močvarnih livada (*Geion coccinei* Ht. 1949), tresavica (*Narthecion scardici* Lakušić 1968) i oko snežanika (*Ranunculion crenati* Lakušić 1966, *Salicion herbaceae* Br.–Bl. 1926) koje pripadaju srednjeevropskom planinskom biogeograrfskom regionu. Tipične vrste faune sisara na ovim delovima masiva su snežna voluharica (*Chionomys nivalis* Martius 1842), dinarska voluharica (*Ainaromus bogdanovi* V. et E. Martino 1992) značajna kao tercijarni relikt i balkanski endemit, slepa krtica (*Galpa romana* Thomas 1902), Savijeva voluharica (*Pitimus savii Selis*–Longchamps 1838).

Pretežno na krečnjačkim , ali i serpentinskim fragmentima Šar–planine i njenih ogranaka iznad prirodne granice bukovih šuma, uzdižu se zajednice visokoplaninskog endemoreliktnog bora munike (*Pinus heldreichii* Christ) objedinjene svezom *Pinion heldreichii* Ht. 1946 . U ovim jedinstvenim asocijacijama munike, veoma je čest šumski ris (*Lynx lynx paradina* Temminck) i vodena rovka (*Neomys fodines* Pennant 1771) Za najveće delove šarskih ogranaka Ošljaka, Ostrovice i Kodža Balkana vezane su zajednice visokoplaninskog bora krivulja (*Pinus mugo* Turra) sveze *Pinion mugo* Pawl. 1928.

Za razliku od silikatnih delova masiva, njene krečnjačke grebene prekrivaju zajednice drugačijeg florističkog sastava, uglavnom obuhvaćene svezama vegetacije rudina (*Onobrychido–Festucion* Ht. 1936, *Saxifragion sempervivi–Scardicae* Prov., *Edraentho–Seslerion* Ht. 1949), kamenjara (*Ramondion nathaliae* Ht. 1935), sipara (*Thlaspeion rotundifolii* Br.–Bl. 1926) i oko snežanika (*Arabidion coreulae* Br.–Bl. 1926, *Salicion retusae* Ht. 1949).

Gledano u celosti, osnovno obeležje živog sveta Šar–planine je dominacija glacijalno reliktnih i endemičnih vrsta koje predstavljaju kontinuitet drevne tercijarne flore i faune.

Uslovi za razvoj turizma na Šar–planini

Široko bilo Šar–planine sa veličanstvenim vrhovima u zaleđu prostranih cirkova, sa glacijalnim jezerima (Livadičko, Malo i Veliko Jažinačko , Vrbeštičko, Veliko i Malo Gornjeselsko...) ispod kojih se spuštaju strme valovske doline , sa gustom mrežom potočića i rečica koje se kaskadno prelivaju gradeći slapove i vodopade sve do podnožja gde su izdubile impozantne klisure i kanjone, sa prostranim livadama, pašnjacima i šumama, predstavlja prostor izuzetnih turističkih mogućnosti. Raznovrsnost prirodnih uslva, izuzetna koncetracija spomeničkog nasleđa (od vizantijskih utvrđenja, preko isposnica, crkava, manastira, spomenika, pa do Prizrena – grada muzeja), bogato i specifično etnokulturno nasleđe, omogućava razvoj različitih vidova turizma, od sportsko–rekreativnog, zadravstvenog do edukativnog.

Uticaj turizma na prirodne odlike Šar–planine

I pored ogromnih potencijala za razvoj turizma, on je na Šar–planini još uvek nedovoljno razvijen. Jedini prostor na kojem je došlo do razmaha turističke delatnosti je Sirinićka župa u kojoj je aktiviran turistički kompleks Brezovica.

Donji deo ovog kompleks počinje na visini od oko 900 metara gde se nalazi naselje Brezovica na nagnutoj terasi u proširenom delu doline Lepenca. Naselje ima primarnu turističku funkciju tako da se pored privatnih kuća u njemu nalazi hotel Narcis – A kategorije kapaciteta 300 ležaja, hotel Breza – B kategorije, kapaciteta 80 ležaja, hotel Junior, restorani, kafići, prodavnice.

Srednji deo ovog kompleksa obuhvata dolinu Muržice na visini od 900 do 1300 m. Na ovom prostoru smeštenom uglavnom u zoni bukovih zajednica, smešteno je vikend naselje, dečje odmaralište Lahor kapaciteta 250 ležaja, odmaralište Elektrokosmeta kapaciteta 60 ležaja i apartmansko naselje u izgradnji koje će biti kapaciteta 300 ležaja.

Gornji, visokoplaninski deo kompleksa, prostire se do nadmorske visine od 2497 metara. Najve atrakciju za turiste predstavlja smučarski centar smešten na zapadnoj strani Livadice (2497 m n.v.) izvorišnim čelenkama Berevačkog i Durlevog potoka. Na ovom delu poznatom pod imenom Stojko kuća ili Ski centar, nalaze se uređene smučarske staze koje se po dužini (od 521 do 1428 m prirodnom padu (od 31 do 53 %) mogu meriti sa najpoznatijim smučarskim stazama Evrope (Nikol 1996). Pored smučarskih staza, ski liftova i žičara, na donjim obroncima planinske kose se nalaze ho Molika – B kategorije kapaciteta 300 ležaja, objekat Kameni dom kapaciteta 75 ležaja, Sportsk –rekreativni centar kapaciteta 180 ležaja, vikendice, i nekoliko kafića.

Izgradnja navedenih objekata i sve intenzivnije korišćenje turističkog kompleksa kao, pre sve zimskog skijaškog centra, ostavili su vidljive negativne tragove na prirodne ekosisteme prostora. najvećeg stepena degradacije je došlo u visokoplaninskoj zoni gde se javljaju i najfragilniji ekosiste Uređenje lakih, srednje teških i teških ski staza, ski liftova i žičara, iziskivalo je obimne zemljane radc koji su inicirali pojavu erozije. Veliki nagibi terena, uništavanje vegetacijskog pokrivača tokom rado brzo topljenje snega krajem proleća i snažne bujice, postali su realna opasnost od intenzivnog razv procesa erozije. On je na pojedinim lokacijama veoma primetan, posebno na mestima gde se javlja ja bujična erozija koja je već dovela do pojave jaruga i vododerina.

Na prostoru Ski centra je došlo i do nepovratne degradacije endemoreliktne zajednice *Rhoc dendro–Pinetum peucis* Jank. et Bog. 1968 koja predstavlja neponovljivu kombinaciju endemorelik molike (*Pinus peuce* Gris.) i alpske ruže (*Rhododendron ferrugineum* L.), glacijalnog relikta koji se čitavom Balkanu sreće isključivo u nekoliko cirkova severnih padina Šare. Mada je ova zajednica prisut u cirkovima Livadičkog jezera, Durlevog potoka i Jažinačkog jezera, šteta je ogromna pošto se rac svetski jedinstvenoj zajednici veoma uskog areala, bogatoj endemoreliktnim vrstama. U nižim delovi turističkog kompleksa izgradnja turističkih objekata i vikend naselja je uticala na snažnu degrada pojasa bukovih sastojina iz asocijacije *Fagetum moesiacum montanum* Rudski 1949.

Intenziviranje turizma je dovelo i do zagađenje planinskih vodotoka ovog dela Šare, posebno s Muržice i Lepenca u koji se ona uliva. Od brojnih privatnih i društvenih turističkih objekata samo s hotelu Molika nalazi aparat za prečišćavanje otpadnih voda tako da se velike količine prljavš proceđuju kroz zemljište i ulivaju u Muržicu. Opasnost od zagađenja voda leži i u postojanju di deponija smeća, njegovom neažurnom odlaganju u za to predviđene deponije, nesavesnosti turista za sobom ostavljaju velike količine otpada.

Sve veći broj turista podrazumeva i veću frekvenciju vozila, veću količinu izduvnih gasova i povrem buku. Poseban problem ovog kompleksa predstavljaju neuređeni i neadekvatni parking prostori narušavaju ambijent i često predstavljaju deponije najrazličitijeg otpada.

Zaključak

Izuzetne prirodne odlike Šar–planine i njenih ogranaka uticale su na intenziviranje, pre svega, zims turizma. Razmah ove delatnosti je od izuzetnog ekonomskog značaja za do skora, vrlo izolova pasivne šarske prostore. Međutim, turizam postaje i sve veći faktor degradacije prirode ovog ma koji upravo svojom jedinstvenošću, diverzitetom i divljom lepotom pleni interes turista.

U cilju zaštite, unapređenja i racionalnog korišćenja prirode i kulturne baštine, Šar–planina je 1 godine proglašena za Nacionalni park u privremenim granicama. Do kraja 1998. godine bi trebale proglašene njegove trajne granice koje će pored Sirinićke župe obuhvatiti Sredačku župu i G Određivanje režima zaštite I, II i III stepena u Nacionalnom parku , upravo ima za cilj da se prec definišu prostorne celine na kojima će moći da se razvija turistička delatnost pod određe propisanim uslovima, a da se istovremeno sačuvaju i unaprede najreprezentativnije prirodne celi

Razvoj turizma još uvek nije alarmantno ugrozio šarske prostore, áli da ne bi došlo do veće degrada njegovo se intenziviranje mora vršiti kroz koordiniranu, na propisima i zakonima zasnovanu sara Zavoda za zaštitu prirode Srbije, Uprave Nacionalnog parka, turističkih radnika, opštinskih org inspekcijskih službi, ekoloških društava, stanovništva i turista. Jedino tako možemo imati Šar–pla veličanstvenu u svojoj raskoši i pristupačnu svima.

Literatura

Amidžić, L. et Belij, S. (1996): The Nature Reservation in the "Šar–planina" National Park as a Mod Floristic Diversity Conservation. Balkanska konferencija o nacionalnim parkovima–Zbornik radova. O

Amidžić,L., Janković, M.M. et Belij, S. (1996) : Osnovni šumski ekosistemi i rezervati Nacionalnog "Šar–planina". Apstrakt plenarnih referata na Međunarodnoj konferenciji "Šumski ekosiste nacionalnim parkovima". Bajina Bašta.

Belij, S., Amidžić,L., Jakšić, P. et Krivošej, Z. (1996) : Nacionalni park i rezervati u njemu kao model z diverziteta prirode na primeru Šar–planine. Zbornik sažetaka sa 5 Kongresa ekologa Srbije. Dr ekologa Jugoslavije. Beograd.

Dinić, J. (ed.) (1990): Opština Štrpce, Sirinićka župa – Odlike prirodne sredine. 37/I. SANU, Geog institut "Jovan Cvijić". Beograd.

Košćal, M. (1990): Geološke karakteristike – u monografiji Opština Štrpce, Sirinićka župa, Odlike pri sredine.37/I. SANU, Geografski Institut "Jovan Cvijić"

Nikolić, S. (1996): Brezovica – Turistička karta. Copyright, Izdavačka ustanova Zavod za kartoç "Geokarta". Beograd.

Petkovski, S., Amidžić,L., Belij, S. et Klinčarov,S. (1996): The Šara Mountain National Resources Cons tion. Balkanska konferencija o Nacionalnim parkovima–Zbornik radova. Ohrid.

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Vidić, Nada*

Uticaj turizma na fizionomsko–pejsažnu transformaciju Fruške gore

Rezime *Fruška gora – Alma Mons, Srpski Atos, bogatih prirodnih i antropogenih motiva, sa međunarodnim turističko–saobraćajnim položajem, čini osobenu turističko regionalnu celinu. Na ovoj horstnoj planini, najdominantniji je vikend turizam koji je uticao na fizionomsko –pejsažnu transformaciju fruškogorskog prostora. Uticaji drugih vrsta turizma.na promene Fruške gore su manji: izletnički, ekskurzioni, manifestacioni, stacionarni, banjski, tranzitni. U budućem razvoju turizma na Fruškoj gori, treba utivrditi noseće kapacitete (carrriyng capacity) ove planine.*

Ključne reči: *turizam, transformacija fizionomsko pejsažna, vikend turizam, carriyng capaccity*

Abstract **Influences of Tourism and Landscape Transformation of the Fruška gora**

The Fruška gora – Alma Mons – Serbian Atos, rich in natural and cultural factors is well located as far as international tourist traffic is concerned and represents a specific tourist region. Weekend tourism is predominant on this Horst mountain and it has influenced landscape transformation of the area of the Fruška gora. Influences of other types of tourism (holidays, excursions, recreation, cultural and other events, stationary and balneological tourism) on the changes of the Fruška gora are small. In the future development of tourism of the Fruška gora, there should established the carrying capacities of this mountain.

Key words: *tourism, weekend tourism, landscape transformation, carrying capacity.*

Uvod

Fruška gora – Alma Mons (Mons Almus), Srpski Atos – jedan je od najspecifičnijih turističkih kompleksa u zemlji.

Blage morfološke crte ove horstne planine, blagotvorna klima, živopisne potočne doline, bujna vegetacija, uticali su da Fruška gora predstavlja predeonu celinu visokih estetskih vrednosti.

Zbog prirodnih osobenosti, Fruška gora je proglašena za nacionalni park, 1960. godine.

Prema Regionalnom prostornom planu Fruške gore do 2000. godine (1), obuhvaćena je površina od 73.444 ha, od toga:

Zona Nacionalnog parka "Fruška gora", iznosi 25.094 ha (34, 16%) – 25.393 ha (8), a zaštitna zona Nacionalnog parka "Fruška gora" 48.350 ha (65,48 %).

Visokovredni prirodni i antropogeni motivi: 16 manastira, gradovi muzeji – Sremski Karlovci, Petrovaradin, izvanredna komunikativnost, sa međunardnim obeležjem, blizina Dunava – podsticajni su faktori razvijenog vikend turizma i u manjem obimu, ali ne manjeg značaja i drugih turističkih kretanja; izletničko–rekreativnog, ekskurzionog, stacionarnog, manifestacionog, verskog, tranzitnog turizma.

Vikend turizam i transformacija fruškogorskog prostora

Od svih turističkih kretanja, na Fruškoj gori najdominantniji je vikend turizam.

Sve do 70–tih godina Fruška gora je bila poljoprivredno područje, sa razvijenim vinogradarstvom i voćarstvom. Tih godina, zbog privrednog rasta najbližih gradova, povoljnih materijalnih uslova, pogodnih prirodnih uslova, blizine, na Fruškoj gori, počinje intenzivna gradnja kuća za odmor, osobito u opštinama: Novi Sad i Inđija.

Za relativno kratko vreme, novi rusticizam, je osvojio Frušku goru.Tako, danas, na Fruškoj gori ima : 19.193 vikendice, u opštinama : Inđija–6.563, Novi Sad –4.541, Beočin –2.340, Irig – 1.591, S.Karlovci– – 1.084, S.Mitrovica –1.031, S.Pazova – 916, Pećinci – 324, B.Palanka — 322, Šid –322 (9). (Tabela 1).

Tabela 1. Broj vikendica na Fruškoj gori

Opštine	Broj vikendica	Površina opštine (km²)
Novi Sad	4 541	690
Irig	1 591	226
Inđija	6 563	384
B.Palanka	322	579
Beočin	2 340	186
S.Mitrovica	1 031	762
Šid	322	686
S.Karlovci	1 084	51
Ruma	159	582
Pećinci	324	489
S.Pazova	916	391

*Mr Nada Vidić, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

Prosečna gustina vikendica iznosi 2,51 vikendica/ ha. Najveća gustina vikendica je u novosadskom gravitacionom (kontraktivnom) području, gde su izgrađena prava vikend naselja (Popovica, Paragovo Alibegovac, Čardak).

Neke vikend zone odlikuje visok stepen urbanizacije. U nekim vikend naseljima vikendice su ušorene dužina ulica iznosi između 800 do 1 000 m. Vikendice su građene po individualnom izboru: lokacije arhitektonskog rešenja zgrade, hortikulturnog uređenja okoline.

Novi rusticizam je potpuno transformisao – izvoran fruškogorski prostor:

- gradnja vikendica narušila je izvorne morfološke crte reljefa Fruške gore (vikendice su građene i na terenu sa nagibom iznad 5 stepeni, što zahteva nivelisanje dela građevinskog zemljišta),
- vikendice svojim estetskim izgledom, uređenošću okolnog prostora, čine skladnu – osobenu pejsažnu celinu.

Izgradnjom vikendica fruškogorski prostor doživeo je potpunu fizionomsko – pejsažnu transformaciju i čini posebnu predeonu celinu visokih estetetskih vrednosti:

- izmenjen je kvalitet življenja = rekreativna svojstva prirode utiču i na radnu aktivnost stanovništva na kvalitetno korišćenje slobodnog vremena
- izgrađene su saobraćajnice, izvršena elektrifikacija, (mreža nije jedinstvena), obezbeđeno j vodosnabdevanje (najčešće sopstveno)
- tradicionalna privredna aktivnost stanovništva – poljoprivreda – voćarstvo i vinogradarstvo, ka primarno zanimanje stanovništva, postalo je sekundarno – rekreativno zanimanje nekog "drugog stanovništva – vlasnika vikendica
- promenjeni su vlasnički odnosi – posedi su usitnjeni i povećan je broj vlasnika,
- u pojedinim vikend zonama, 1/3 vikendica predstavlja sekundarno stanovanje.

U Regionalnom prostornom planu Fruške gore do 2000. godine, nastojalo se da se usmeri viken gradnja i, između ostalog je zapisano : "... Zaustaviće se dalja agresija na ove prostore izgradnjom vikend naselja" (1, strana 48).

Drugi oblici turističkih kretanja i transformacija fruškogorskog prostora

Dok je ekspanzivan vikend turizam zasnovan na individualnoj snazi: inicijativnosti, kreativnosti, dru oblici turističkih kretanja zahtevaju kolektivnu aktivnost i potpuno marketinški pristup.

Međutim, svi drugi oblici turističkih kretanja na Fruškoj gori su u razvoju i turističke mogućnos fruškogorja, kako prirodne, tako i antropogene, nemaju pravu i potpunu turističku prezentaciju.

Izletničko–rekreativni turizam je među najstarijim oblicima turističkih kretanja. Nema pouzdan podataka o broju izletnika, osim procena da na Fruškoj gori ima oko 300.000 izletnika. Carriyr capaccity iznosi: 24,75 izletnika/ha.

Za ovu vrstu turizma izgrađene su pešačke staze, a postoje brojna poznata izletišta (Iriški vena Stražilovo, Brankovac, Ležimir, Andrevlje).

Maršute ekskurzionog turizma prate turističke pravce, koji povezuju spomenička mesta i rekreativ zone i koriste postojeće smeštajne kapacitete. Stražilovo je najposećenije, ponekad bude i oko 2.0 posetilaca i planira se proširenje smeštajnih kapaciteta.

Za stacionarni turizam koriste se: 13 odmarališta, 10 planinarskih domova, 4 hotela, sa 844 leža Objekti su veoma skromni i kako se vidi u njihovoj strukturi dominiraju odmarališta i domovi.

I ova vrsta turizma ima sezonski karakter i izgradnja smeštajnih kapaciteta je uticala na izme prostora.

Manifestacioni turizam ima dugu tradiciju i vezani za određene ličnosti : "Brankovo kolo", "Milic pohode", "Dositejevi dani". Ove manifestacije okupljaju velik broj poštovalaca Branka Radičevi Milice Stojadinović – Srpkinje, Dositeja Obradovića. Za ovu vrstu turizma koriste se postoj ambijentalne celine i postojeći objekti.

Vrdnik i Stari Slankamen su poznati centri banjskog turizma, sa naglašenim zdravstver karkteristikama. U zdravstvene svrhe (a ne turističke) izgrađeni su i odgovarajući objekti. U Vrdniku *poslednjih godina, održavaju naučno–stručni skupovi.*

Verski turizam je tek na početku svog razvoja. Pojedini manastiri okupljaju veći broj posetilaca vreme manastirskih slava. Srpki Atos sa 16 manastira, koji su revitalizovani, predstavljaju kultu baštinu, kakva se retko može susresti, na tako malom i lako dostupnom prostoru.

Tranzitni turizam, karakterističan za istočni deo Fruške gore, gde su saobraćajnice najgušće, ne bitnijeg uticaja na promenu fruškogorskog prostora.

Zaključak

Fruška gora predstavlja turističku regionalnu celinu sa izraženim prostornim kontinuitetom prirodn antropo – motiva, sa visokim stepenom njihove homogenosti, kompozicijskom skladnošću.

Turistički potencijali Fruške gore, još uvek nisu dovoljno i na pravi način iskorišćeni.

Ako se bude inovirao Regionalni prostorni plan Fruške gore do 2 000. godine i uopšte, pri planir razvoja turizma na Fruškoj gori, treba voditi računa o turističkoj nosivosti fruškogorskog prostora pouzdanim parametrima istražiti carriyng capaccity ovog prostora.

Literatura

1. Grupa autora Zavoda za urbanizam Vojvodine: Regionalni prostornin plan Fruške gore do 2 000. godine, Novi Sad, 1981.
2. JP Nacionalni park "Fruška gora": Program zaštite i razvoja područja Nacionalnog parka "Fruška gora" za period od 1996–2000. godine, S.Kamenica, Grad Novi Sad, 1996.
3. Dr Dragica Tomka Ahmetović: Turizam u zaštićenoj prirodi –marketing koncepcija –Novi Sad, 1995.
4. Dr Đorđe Čomić: Problemi utvrđivanja kapaciteta turističkog prostora, "Turizam" 1/98, Zagreb
5. Dr Đorđe Čomić: Procena optimalnih kapaciteta prometa turističkih lokaliteta i problematika zaštite životne sredine na Kopaoniku, Zbornik radova PNF, Beograd, 1990.
6. URBIS Zavod za urbanizam: Analiza vikend izgradnje i bespravne izgradnje u opštini Novi Sad, 1990.
7. Mr Dobrica Jovičić: Razvoj turizma i zaštita prirode u nacionalnim parkovima, Beograd, 1997.
8. Zakon o nacionalnim parkovima –"Sl.glasnik RS ", 3/93
9. Popis stanovništva 91 – Stanovi –Beograd, 1996. godine

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Stanojević, M.*

Uticaj turizma na transformaciju termomineralnih izvora Prolom banje

Rezime *Turizam treba shvatiti kao proizvod delovanja različitih prirodnih, društveno–istorijskih i ekonomskih faktora. U prostoru su uočljivi i različito se oseća njihov uticaj na pojedine vidove turizma.*

Iako pojedine elemente prostora zbog složenosti proučavamo pojedinačno, moramo imati na umu da se svi elementi nalaze u uzročno posledičnim vezama.

U Prolom banji prevagu nad ostalim elementima prirode imale su termo–mineralne vode, koje su poslužile ka okosnica razvoja banjskog turizma. Za relativno kratko vreme uvršćena je u red renomiranih banja Srbije.

Uzvratno dejstvo turizma na pojedine elemente prostora, u ovom slučaju na termomineralne vode je pozitivno, jer su dobile veću upotrebnu vrednost u razvoju masovnog banjskog turizma. Zajedno sa ostalim elementima prostora oplemenjuju i privlačnije deluju na posetioce.

Pored pozitivnih promena koje je turizam izvršio u fizionomiji prostora, evidentne su i odgovarajuće negativne posledice, pre svega, otpadne vode i određen stepen zagađenosti životne sredine.

Ključne reči: *turizam, transformacija, termomineralni izvori*

Abstract **The Influence Of Tourism On Transformation Of Thermomineral Springs In The Spa Of Prolom**

Tourism is to be understood as a product of the affect of different natural, socio–historical and economic factor. They are very noticeable in the space all around and their influence on certain aspects o tourism is visible in different ways.

Although we study some elements of space one by one due to the complexity, we must hve in mina that all the elements are in cause and effect connection.

In the Spa of Prolom, thermomineral waters prevailing over other natural elements, served as th framework of the development of the spa's tourism. For a short time it has been included in the serie of renowned spa's of Serbia.

A returt effect of tourism of on certain elements of space, here on thermomineral waters, is positive since they got higher usability in the development of mass spa tourism. Together with the other ele ments of space, they enrich the visitors and have greater attracton.

Besides positive changes wich tourism has done in the physiognomi of space, some negative conse quences are evident, above all in the form of waste waters and certain degree of environmenta pollution.

Key words: *tourism, transformation, thermo–mineral springs.*

Uvod

Prolom banja spada u red mlađih banja Srbije. Kao prirodno lečilište priznata je tek 1977.g Pretpostavlja se da je banja korišćena još u rimsko doba. U upravi banje se čuvaju inhalatori urađeni o kamena, koji po mišljenju profesora dr E. Stojiljkovića pripadaju ovom periodu. Po narodnom predanju naš poznati srednjovekovni car Uroš dugo je bolovao od neizlečivih rana na telu. Podanici su ga odve u jednu banju jugoistočno od Bele Crkve (Kuršumlija) gde se on kupao i rane izlečio. Kako su po tel ostali ožiljci, nazvali su ga Uroš rapavi. Za ovo možemo vezati kamene ostatke kade koje se čuvaju u t banji. Takođe su oko izvora nađeni temelji zgrada i i groblje udaljeno od izvora oko 100m, na osnov kojih zaključujemo da je tu postojalo balneološko naselje. U srpsko srednjovekovno doba, kao i mnog druga balneološka naselja, Prolom banja je zapustela. Turci su ovo mesto zvali banja ali mineraln izvore nisu koristili. Posle oslobođenja od Turaka, tačnije 1889, mesno stanovništvo počinje da koris banju za lečenje šuge.

Sve do 1961.g. banja je bila u privatnom vlasništvu. Jula 1961.g. izvršena je eksproprijacija privatno zemljišta sa zgradama i predata društvenom sektoru. Intenzivan razvoj banje počinje od 1962.g. Ka banjsko i klimatsko lečilište sada posluje u sastavu "Planinka" DOO iz Kuršumlije. Raspolaže sa 44 ležajeva, u hotelu Radan sa depadansima (sa dve zvezdice) i 1700 ležajeva u domaćoj radinosti. Prem podacima Statističkog godišnjaka Srbije, Beograd, 1996.g. na listi poznatih banjskih mesta nalazi se Prolom banja (podaci se odnose na 1994.g.). Prolom banja je tada učestvovala sa 12 585 dolazaka 123 414 noćenja i prosečnim boravkom od 9,8 dana. Metropola banjskog turizma – Vrnjačka ban tada je ostvarila 100 027 dolazaka i 488 099 noćenja. U 1997.g. na nivou Republike Srbije ostvareno 2 413 572 dolaska, 7 275 330 noćenja; u Vrnjačkoj banji 97 564 dolaska, 477 761 noćenje, a u Prolo banji koja predstavlja okosnicu razvoja turizma Topličkog kraja 11 911 dolazaka i 104 326 noćenja

*Mr Mladen R. Stanojević, Gimnazija, Prokuplje

Turističko – geografski položaj

Prolom banja leži u jugoistočnom podnožju planine Sokolovice, pod vrhom Aleksino brdo, na nadmorskoj visini od 550–668 m, u srednjem delu Prolomske reke. Administrativno pripada SO Kuršumlija, na jugu Srbije. Od Beograda je udaljena 290 km (preko Kruševca), 318 km (preko Niša), od niša 82 km i Kuršumlije 23 km. Povezana je autobuskim linijama iz Beograda, Novog Sada, Niša, Kruševca i Leskovca.

Do najbližeg transbalkanskog puta koji spaja Podunavlje i Jadransko more (Topličke magistrale kod sela Rudare) povezana je asfaltnim putem u dužini od 10 km.

Postoji mogućnost korišćenja avionskog (aerodromi u Nišu i Prištini) i železničkog prevoza (železnička stanica u Rudaru udaljene od banje 10 km).

Prirodne mogućnosti razvoja turizma

Za razliku od morbidnih prostora, Prolom banja je sanatogeni prostor koji svojim prirodnim turističkim vrednostim privlači posetioce.

Geološki sastav i reljef kao turistička vrednost

Prostor Prolom banje sastavljen je od starih kristalastih škriljaca predstavljenih pretežno gnajsevima i mikašistima koji su sastavni deo Rodopske mase. Škriljci su probijeni izlivima granita, andezit i dacita. Osnovni kristalasti teren presečen je brojnim tektonskim pukotinama krajem miocena. Zatim je došlo do spuštanja terena duž rasednih linija uporedničkog pravca i nastala je prolombanjska kotlina. Južnije pukotine su poslužile Prolomskoj reci za usecanje doline. Glavni rased je nešto severnije od doline Prolomske reke, pruža se na pravcu zapad–severozapad–istok–jugoistok i predstavlja glavnu termalnu liniju banjskih izvora.

Prolom Banju okružuju planine Sokolovica i Radan planina sa svojim vulkanskim kupama (Arbanaška planina, Sokolovica, Sokolov vis ili Đak planina, Prolomska planina i Mehanska planina). (Maćejka, Tanasković, 1994)

Turistička vrednost reljefa proističe iz njegove građe i morfologije. (Stanković, 1978). U neposrednom okruženju u podnožju Prolomske planine nalazi se Đavolja Varoš – raritet svetskog značaja.

Konfiguracija terena Prolom banje predodredila je izgradnju pojedinih građevinskih objekata. Lokacijski raspored objekata se uklapa u prirodni ambijent. Turistička izgradnja nije bitnije uticala na promenu morfologije terena.

Klima kao turistička vrednost

Na klimu Prolom banje i okoline najveći uticaj imaju prostrane kopnene i vodene površine, koje su dosta udaljene. Atlanski okean je udaljen oko 1600 km i vrši veliki uticaj na klimu Prolom banje, posredstvom vazdušnih masa što se oseća preko povećanja količine padavina. Polupustinjske i pustinjske oblasti Afrike i jugozapadne Azije, posredstvom kontinentalnih tropskih vazdušnih masa, često u toku leta utiču na vreme iznad banje uslovljavajući vrlo toplo i suvo vreme. U toku zime hladne vazdušne mase koje se obrazuju iznad Arktika i Ruskih nizija, presele se izvesno vreme na Balkansko poluostrvo, pa tada nastupaju velike hladnoće.

Od lokalnih faktora koji utiču na klimu Prolom banje najviše deluju: nadmorska visina (550–700 m), visina i pravac pružanja planina i dolina, različite vrste podloge (šume, livade, njive, voćnjaci, stenovite i vodene površine) i toplota iz zemljine unutrašnjosti.

Klima Prolom banje je umereno–kontinentalna sa odlikama subalpske. (Maćejka,1984).

Srednja godišnja temperatura vazduha u Prolom banji je 9,0°C, a amplituda srednjih mesečnih temperatura 21,9°C. Letnji meseci su dosta topli i pogoduju turističkim kretanjima. Jesen je toplija od proleća i odlikuje se stabilnijim vremenom. Dosta visoke apsolutno maksimalne i dosta niske apsolutno minimalne temperature vazduha ukazuju na kontinentalnost banjskog prostora i Topličkog kraja. Negativne srednje mesečne temperature u januaru (–2,1°C), i februaru (–0,1°C) pogoduju dugom zadržavanju snežnog pokrivača, što je od značaja za sportove na snegu. S obzirom da banjski lečilišni turizam ne zavisi mnogo od klimatskih faktora, pogodnost klime treba koristiti za obogaćivanje sadržaja turističkog boravka u Prolom banji i prihvatanje većeg broja turista koji ne dolaze u banju radi lečenja, već zbog odmora i rekreacije. (Stanković, 1978). U turističkom oblikovnju prostora na tom planu nije mnogo urađeno.

Prosečna godišnja visina padavina u Prolom banji je 846 mm. Raspored padavina je približno neujednačen kako po mesecima, tako i po vrsti, i uglavnom preovlađuju kiša i sneg. Najviše padavina ima u junu (96 mm) i maju (82 mm), a najmanje u januaru, februaru po 46 mm i martu 50 mm. Letnje kiše su obično pljuskovite. Posle njih vreme se brzo stabilizuje. Sanatogeni značaj letnjih kiša je veliki, jer donose izvesno osveženje i poboljšavaju komunalnu higijenu.

Za Prolom Banju, a naročito za njenu okolinu, karakterističan je snežni pokrivač u zimskim mesecima. Snežni pokrivač jednak ili belji od 10 cm održava se oko 60 dana godišnje. Snežni pokrivač jednak ili deblji od 30 cm održava se samo 5–10 dana u godini. Ovakva visina snežnog pokrivča i njegovo trajanje uz nedostatak uređenih terena za zimske sportove zbog nerešenih imovinsko pravnih odnosa, omogućuje samo masovan izlazak na sneg radi razonode i rekreacije, jer uslova za sportska takmičenja nema.

U zdravstvenom pogledu klima banje je veoma pogodna, jer deluje stimulativno pošto jača otpornost ljudskog organizma. Pgododnosti se mogu koristiti kod lečenja plućne tuberkuloze praćene

povremenim iskašljavanjem krvi, hroničnih bolesti disajnih organa, za astmatičare, bolesnih od hronične pneumonije, tonzilite, žučnog kamena, kamena u bubregu, dijabetesa, miokardiodistrofije, stenokardije, oporavak posle infarkta, miokarda, za starije i nervozne osobe i uopšte rekonvalescentima. Aklimatizacija traje dva–tri dana i normalizuje se pritisak u krvnim sudovima.

Mikroklimat Prolom banje je prijatan jer je udaljena od aerozagađenja Niša, Prokuplja, Kuršumlije, Blaca i ostalih industrijskih mesta uže i šire okoline.

Termomineralne vode kao turistička vrednost

Termomineralne vode Prolom banje pojavljuju se na mestima ukrštanja glavnog raseda čiji je osnovni pravac pružanja zapad–severozapad – istok–jugoistok sa dva sporedna poprečna raseda, međusobno udaljene oko 950 m. Termalna voda se pojavljuje iz jedne veće pukotinske zone u andezitima koji su krupnim rasedima izdeljeni u blokove. (Milovanović, 1976). Duboke pukotine omogućavaju prodiranje atmosferske "vadozne" vode do usijane magme i nazad do površine. Na tom putu ona se zagreje i obogaćuje mineralnim sastojcima magme i stena kroz koje usput prolazi. (Rodić, 1987).

Prolomska banja sa temperaturom vode od 25,5–33,8°C pripada grupi hipotermalnih voda. Prema veličini opšte mineralizacije čiji je sdržaj do 0.32 g/l, ova voda se smatra nisko–mineralizovanom.

Postoje dva razvijena izvorišta prirodnih temalnih voda i pet bušotina u njihovoj blizini, čiji je položaj na desnoj dolinskoj strani Prolomske reke, relativno visoko, oko 50 m iznad dolinskog dna, istočno ili glavno izvorište u dolini Ravićkog (banjskog potoka) i zapadno izvorište ili "Pupavci" u dolini Dubokog potoka.

Glavni izvor je dugo predstavljao prirodni basen, vir, čiji je prečnik bio oko 100 cm, a dubina do 60 cm.

Ovde su žene iz okoline donosile i prale veš, a primećivale su da ogrebotine brzo zarastaju. Kasnije se ovaj izvor koristio za kupanje, mada se rano ujutro na njemu zahvatala voda za lečenje bolesti želuca, creva, jetre, žuči, bubrega i bešike pijenjem. Ovaj izvor je kaptiran 1962.g. a 1963.g. teren ispod kaptaže je udubljen, napravljena dva stepeništa i postavljena česma sa dve samoizlazne lule. U toku 1976.g. teren oko česme je proširen i sama česma je preuređena i postavljena i treća slavina, izgrađeno 8 stepenica i podignuta nadstrešnica dimenzija 9x7x4 m. Temperatura i izdašnost se stalno prate. Temperatura se kreće od 24,6°C–28,2°C, a izdašnost od 0.08 – 0.20 l/s. Urađen je projekat za adaptaciju glavnog izvora lekovite vode. Pod, stepenice i jednim delom zidovi nadstrešnice biće obloženi reljefnom keramikom. Ostali deo zidova biće omalterisani fasadeksom. Na izvoru će se postaviti senzorske slavine (dve u sredini i dve sa strane). Krovna konstrukcija se oplemenjuje osvetljenjem, a na ulaznom delu će se postaviti polukružna klupa sa žardinjerom za sedenje.

Desetak metara severoistočnije od prethodnog nalazio se drugi termalni izvor. Njegova izdašnost je bila 0,17 l/s, kao i prvog izvora. Voda ovog izvora je presušila posle izrade bušotina u 1981 i 1982.g.

Izvor za oči nalazio se oko 40 m severoistočno od prethodnog, u blizini puta za Bačije, odnosno glavnu ulicu što je od hotela Radan vodila ka vrhu banjskog naselja uz Raićki potok. To je izvor sa temperaturom vode sličan pomenutim, ali znatno manje izdašnosti od 1 l/min. Kada je urađena prva bušotina u banji 1981.g. izvor je presušio.

Četvrti izvor se nalazi oko 320 m istočno od glavnog izvora, temperature 19,2°C i izdašnosti 0.17 l/s. Snižena temperatura vode je posledica mešanja termalne sa izdanskom vodom u blizini topogravske površine.

Osim četiri jača termalna izvora, bilo je i sedam slabijih pištaljina iz kojih je voda isticala u manjim mlazevima i okupljala se u manjim udubljenjima. Tu je rastao ševar, kiselila se konoplja i stvaralo lekovito blato, koje su posetioci koristili za mazanje obolelih delova tela.

Do pre 1982.g. Prolom banja je rasloplagala sa oko 0,34 l/s termalne vode, odnosno oko 30 000 litara dnevno. S obzirom da se deo te količine vode, koristio za potrebe kuhinje, za održavanje higijene i sl. u restoranu, hotelu i depadansu, ukupna količina vode za prodaju, piće na česmi i za razne lečilišne postupke, bila je znatno manja. To je bio ograničavajući faktor za dalji razvoj banje, pa su u toku 1981. 1982.g. izvršeni hidrološki radovi u cilju dobijanja većih količina toplije vode. U tom periodu urađene su tri istražne bušotine (B–1, B–2), a kasnije B–4 i B–5.

Bušotina B–1 urađena je 40 m istočno od glavnog izvora, sa izdašnošću 0,5 l/s i T od 30,2°C. Bušenje je osetno smanjilo vodu na glavnom izvoru, pa je rad prekinut na dubini od 21,5 m i bušotina je zatvorena.

Bušotina B–2 izvedena je na 100 m severno od glavnog izvora, a zapadno od puta što od hotela vodi u Ravički potok, do dubine od 150 m. Izdašnost bušotine je 2,5 l/s vode T od 31,5°C. Trenutno je zatvorena, jer se dobija na pritisku vode bušotine B–4. Pritisak vode na bušotini B–2 iznosi 1,8 bara.

Bušotina B–3 se nalazi na 100 m jugoistočno od glavnog izvora na platou ispred hotela Radan, u parkovnoj površini, neposredno pokraj autobuskog stajališta. Bušotinom se došlo do 160 m s količinom vode od 3 l/s i T do 28,7°C. U posmatranom periodu od 15.08.1992. do 10.08.1998.g. vode je iznosila od 28.7°C–30,0°C, a izdašnost od 1,5 do 3,0 l/s.

Od 1990.g. počela je da radi mala specijalizovana fabrika (pogon) "Planinka" za punjenje i iznošenj "lekovite" i stone vode iz Prolom banje na tržište. Iz bušotine B–3, cevovodom se sprovodi sterilno čist voda u prostoriju za punjenje vode. Voda se pakuje u flašama od 2 l, bez gaziranja, hlorisanja i bil kakvih drugih dodataka, dok se većina sličnih voda zasićuje ugljendioksidom.

Na ovj način omogućuje se kućno lečenje kao priprema pred odlazak na banjsko lečenje i kao produžetak banjskog lečenja izvesno vreme posle povratka bolesnika iz banje. Počev od 1990.g. jugoslovenskom tržištu i šire isporučene su sledeće količine lekovite prolomske vode: 1990.g. 951 945 l, 1991.g. 1 039 359 l, 1993.g. 2 752 390 l, 1997.g. 3 000 011 l, a u 1998.g. očekuje se proizvodnja od 4 000 000 l.

Najveći potrošači prolomske lekovite vode su: Novi Sad, Subotica, Zrenjanin, Kikinda, Sombor, Bačka Palanka, Odžaci i Inđija, zatim Beograd, Niš, Kragujevac, Kruševac, Čačak, Kraljevo, Lazarevac, Paraćin i drugi gradovi u Srbiji, Podgorica i Bar u Crnoj Gori, Skoplje i Kumanovo u Makedoniji.

Bušotina B–4 se nalazi na 17 m severno od bušotine B–2. Rađena je u toku 1992. i 1993.g. tako što je najpre produbljena do 350 m, a zatim do 500 m. Izdašnost je bila 2,47 l/s i T 33,8°C. Sada je izdašnost 1,5 – 2,0 l/s i T 33,6°C. Na bušotini B–4 treba nastaviti sa produbljivanjem do 1000 m, kako bi se dobila veća izdašnost vode i T preko 40°C. Na ovaj način povećale bi se količine vode za potrebe Prolom banje i smanjili troškovi energane za zagrevanje vode.

Rezervoar termalne vode, kapaciteta 200m^3 za potrebe smeštajno ugostiteljskih i medicinskih objekata Prolom banje nalzi se 30 m severno od bušotine B–4. Ograđen je i zaštićen sa strane, tako da u neposrednoj blizini ne postoji izvor zagađenosti.

Zapadno izvorište ili "Pupavci" nalazi se u dolini Dubokog Potoka, na oko 300 m uzvodno od njegovog ušća u Prolomsku reku, u ataru sela Veliko Pupavce, u zaseoku Vukovića. Predstavljen je sa dve grupe prirodnih termalnih izvora, međusobno udaljenih oko 80 m.

Bušotina B–5 urađena je u neposrednoj blizini izvora Slana bara 1986.g. do dubine 200 m, na kojoj je samoizlivom dobijena voda sa T od 30–31°C, i izdašnosti oko 10 l/s. Iz nje je izveden potisni termički izolovan cevovod u dužini od 957 m, do glavnog rezervoara termalne vode u Prolom banji, iznad banjskog parka. Oko dva meseca posle otvaranja bušotine, temperatura vode se stabilizovala na 30,5°C, a izdašnost na 6,75 l/s.

Prolom banja je sve do 1982.g. raspolagala neznatnom izdašnošću termalnih izvora, zatim u vremenu od 1982. do 1985.g. odlikovala se malom izdašnošću, a od 1986.g. ima srednju izdašnost termalnih voda, koje se kreće između 10,5 i 11,0 l/s, odnosno 900 000 do 950 000 l na dan. Sada se termalne vode Prolom banje koriste za punjenje rekreativno–ličilišnog bazena (kao najvećeg potrošača termalne vode), zatim za lečenje pijenjem i kupanjem, za spravljanje lekovitog blata, za punjenje plastičnih flaša za prodaju na tržištima širom zemlje kao "lekovite vode", punjenje raznih sudova i odnošenje van banje radi raznovrsne upotrebe, za higijensko kupanje, za potrebe pekare i restorana i zagrevanje banjskih objekata.

Prirodni izvori i bušotine imaju vode sličnog hemijskog sastava pošto im je poreklo zajedničko. Prema veličini opšte mineralizacije, koja se kreće od 183 mg/l do 322 mg/l, prolomske terme su vrlo nisko–mineralizovane vode. Njihov suvi ostatak na 180°C kreće se od 137 do 210 mg/l, što predstavlja najmanju vrednost među banjskim vodama u Srbiji. Ugljendioksida uopšte nema, dok je prisustvo sumporvodonika od 1,53 do 2,1 mg/l. Vrednost pH se kreće od 8,2 do 9,1.

Lekovite vode Prolom banje pripadaju azotnim, sulfidnim, silicijumskim, slabo–mineralizovanim alkalnim termama, koje pružaju mogućnost za veoma široke aplikacije.

Slabo–mineralizovane termalne vode primenjuju se kupanjem, pri oboljenjima lokomotornog aparata, nervnog i kardiovaskularnog sistema, kožnih i ginekoloških bolesti, kao i nekih poremećaja metabolizma, i pijenjem vode pri oboljenjima organa za varenje i izlučivanje.

Lekovito blato koje se danas upotrebljava u terapijske svrhe u Prolom banji, dobija se mešanjem termalne vode sa organskim i neorganskim materijama. Zemlja za prirpemu lekovitog blata uzima se iz neposredne blizine izvorišta "Pupavci". U zavisnosti od oboljenja koristi se toplo, indiferentno i hladno lekovito blato u blatnim kadama ili u vidu obloga. Blagovremeno deluje pri lečenju kožnih bolesti (ekcema, psorijaze, varikoznog ulkusa), na bolesti perifernih krvnih sudova (posebno na proširene vene), reumatska oboljenja i neka oboljenja prostate. (Institut za rehabilitaciju, 1990.).

U Prolom banji bi primarni značaj trebalo dati lečenju organa za izlučivanje i varenje, zatim kožnim bolestima, pa tek onda reumatskim, neurološkim i kardiovaskularnim.

Biljni i životinjski svet kao turistička vrednost

Prirodna vegetacija ima važan uticaj na razvoj turizma Prolom banje. Gotovo čitav banjski rejon je pod šumskim pokrivačem predstavljen hrastovim, grabovim i bukovim drvetom, dok manje ima jasike, leske i vrbe.

Za vreme izgradnje stambenih, balneoloških i infrastrukturnih objekata u krugu banje posečena je prirodna vegetacija. Na pojedinim mestima gde je za to bilo uslova zadržano je hrastovo drvo.

Zadnjih nekoliko godina prilično je rađeno na hortikulturnom uređenju banjskog prostora, ali još uvek nedovoljno na njenom potpuno estetskom oblikovanju. Sredstva za potrebe hortikulturnog uređenja, korišćena su za izgradnju pojedinih građevinskih objekata. Javljaju se problemi oko razgolićenosti terena, jer se neposredno na površini nalazi stenovita podloga i mogućnosti da opstanu pojedine zimzelene vrste. Teren se prekriva zemljom dopremljenom sa područja Kuršumlije.

U strukturi hortikulturnog sadržaja užeg banjskog prostora, pored hrasta, našli su mesto smrča, lipa, jela, tuja, žalosna vrba, breza, čempres, mačja leska, kedrovo drvo i ukrasno šiblje. Nedostatak dovoljne količine vode nepovoljno se odražava na fizionomiju banjskog zelenila.

Po okolnim planinama najviše se sreću zečevi, veverice, tvorovi, kune, lisice, jazavci i divlje svinje, manje srne i vukovi. Vrlo su retki jeleni, divokoze i divlje mačke. Od ptičjih vrsta najčešće su prepelica jarebica, grlica, gugutka, golub grivaš, sova, vrane, svraka i jastreb, ređe mišar i soko, a povremen gavran i orao. Na planini Sokolovici podignut je gater za gajenje muflona.

Ovako raznovrstan životinjski svet pruža mogućnosti razvoja lovnog turizma. Ograničavajući faktor je tome, što Prolom banja u svojoj turističkoj ponudi nije izgradila odgovafrajući objekat za smešta lovaca.

Zaključak

Evidentne su promene koje je turizam izvršio u prostornom oblikovanju Prolom banje. U procesu ko neminovno traje treba voditi računa, da pored pozitivnih promena ne dođe do neželjenih posledica zagađenosti životne sredine. Problem se javlja u nedovoljnoj vodosnabdevenosti i odvodu otpadni voda kod dela privatnog smeštaja. Nedostatak investicionih sredstava na turisitičkom uređenj banjskog prostora javlja se kao kočnica daljeg turističkog razvoja.

Literatura

Maćejka M.(1984)."Klima Prolom banje i njen značaj za turizam", Leskovački zbornik, knjiga 24, Narodn muzej, Leskovac.

Maćejka, Tanasković (1984), "Čudotvorne lekovite vode Prolom banje", Beograd.

Stanković S. (1978), "Turizmološki prikaz Brestovačke banje". Glasnik Srpskog geografskog društva, svesk 58, broj 2, Beograd.

Milovanović B. (1976), "Izveštaj o osnovnim hidrogeološkim karakteristikama termomineralnih voda n području Kuršumlije", Geozavod, Beograd.

Rodić D. (1987), "Geografija Jugoslavije I", Naučna knjiga, Beograd.

Institut za rehbilitaciju (1990), "Izveštaj o fizičko–hemijskoj analizi mineralnih voda Prolom banje", Beograd.

Podaci Uprave Prolom banje (1998).

Sopstvena istraživanja u periodu od 1970–1998.g.

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Obradović, D.*

Uticaj turizma na Ečanska jezera – ribnjake

Rezime *Veliki kompleks od 16 Ečanskih jezera – ribnjaka (21,2 km²) nalazi se u srednjem Banatu, jugozapadno od Zrenjanina, između Begeja i Tise. Prostiru se na dužini od oko 17 km, a njihovi baseni su napuštena rečna korita, rukavci i meandri koji su melioracionim radovima pretvoreni u najveći ribnjak jugoistočne Evrope. Ribarsko gazdinstvo "Ečka" osim osnovne delatnosti, uzgoja ribe, razvija i druge aktivnosti među kojima od 1975. godine i turizam. Formirana je posebna Radna jedinica za turizam i ugostiteljstvo i izgrađen savremeni hotel sa tri zvezdice što je doprinelo bržem razvoju, naročito, lovnog i ribolovnog turizma. Samo se, pored ostalog, od 10.000 sportskih i turističkih ribolovaca godišnje ostvaruje konstantan prihod od prodaje godišnjih i dnevnih dozvola za ribolov. Zato su, pod uticajem ribolovnog turizma, u središtu kompleksa Južnih jezera – ribnjaka 1991. godine namenski uređena i opremljena dva jezera: Sent Andreja I (1,5 ha) i Sent Andreja II (2,5 ha). Stvorena je prava oaza za pecaroše, a kapitalni primerci šarana, soma i amura čine jedinstvenim ovaj program ekskluzivnog ribolova u Jugoslaviji.*

Ključne reči: *ribolovni turizam, hidrografija, biogeografija, jezera–ribnjaci, Ečka, srednji Banat.*

Abstract **The Effect of Tourism on Echka Lakes – Fish Ponds**

A big complex of 16 Echka lakes– fish ponds (21,2 km²) is located in central Banat, southwest from Zrenjanin, betwin Begej and Tisa. It spreads along on about 17 kilometers, and their basins are de–serted river–beds, branches and meanders wich are with land–reclamation measures turned over into the largest fish pond of southeast Europe. The fishing farm "Echka" besides it's basic action, breeding fish, developes and some other activities among wich is sins 1975. and tourism. A special Working Unit was formed for tourism and restaurant management and modern three–star hotel was built wich contributed to the faster development , especially, of hunting and fishing tourism. Only from, besides all, 10.000 sport and touristic fishermen a year, we accomplish a constant income tanks to the sale of yearly and daylylicences for fishing. Because of all that, under influence of fishing tourism, in the mid–dle of Southern lakes–fish ponds complex in 1991. were in purphose made and equiped two lakes: Saint Andrew I (1,5 ha) and Saint Andrew II (2,5 ha). A real oasis was made for the fishermen, and the major examples of carps, sheatfishs and amurs make this program of exclusive fishing in Yugoslavia unic.

Key words: *Fishing tourism, hydrography, biogeography, lakes–fish ponds, Echka, central Banat.*

Uvod

Do 1891. godine aluvijalna ravan između Tise i Begeja, jugozapadno od Zrenjanina i Ečke, bila je močvarno zemljište sa bezbroj malih jezera veoma bogatih florom i faunom. Tada je izgrađen prvi ribnjak na Belom jezeru (Feherto) i započinje organizovani tov ribe. Kasnijim, opsežnim meliorativnim radovima najveći delovi aluvijalne ravni su isušeni, a na prostoru od 21,2 km², do danas, formirano je ukupno 16 jezera – ribnjaka različite veličine (sl. 1). Najveće je pomenuto Belo jezero (5,4 km²), veća jezera su loca (5,35 km²), Koča (3,44 km²), Mika (3,4 km²) i Brana (0,96 km²), a od preostalih 11 nijedno nije veće od 0,5 km². Dubine, najčešće, iznose 1– 1,5 m. Putem kanala i cevovoda jezera se snabdevaju vodom iz Tise i Begeja, ali se, pored toga, hrane freatskom i atmosferskom vodom (Tomić, 1992). Istočno i južno od jezera – ribnjaka do ušća Begeja u Tisu sačuvan je stari ambijent rita sa nizom mrtvaja, jezera i bara, koji predstavlja jedinstvenu ekološku celinu očuvane biocenoze karakteristične za barsko–močvarna staništa Panonske nizije. Zbog toga je ovaj zamočvareni teren (16,76 km²) zaštićen kao Regionalni park "Stari Begej" i Specijalni rezervat prirode "Carska bara" (4,5 km²), a od 1996. godine nalazi se na spisku močvara od međunarodnog značaja prema Ramsarskoj konvenciji. Izuzetnost, raritetnost i očuvanost prirodnih uslova na ovom prostoru predstavljaju svojevrsnu turističku atrakciju i realnu osnovu za razvoj specifičnih oblika turizma sa ekološkim aspektima (Obradović, 1997).

Karakteristike dosadašnjeg razvoja turizma

Ribarsko gazdinstvo "Ečka" osim osnovne delatnosti, uzgoja ribe, razvija i druge aktivnosti među kojima od 1975. godine i turizam. Istina, lovni turizam ima svoje početke već 1968. godine, ali je tada imao karakteristike stihijskog izlovljavanja barske pernate divljači. Takođe i restoran koji je radio od 1962/82. godine, nije mogao udovoljiti specifičnim zahtevima inostranih gostiju, pa se njegova funkcija svodila na podmirenje potreba lokalnog stanovništva. Formiranjem posebne Radne jedinice za turizam i ugostiteljstvo, ponovnim otvaranjem restorana (1990) sa kvalitetnom kuhinjom i dobrom uslugom (Borić, 1992), a naročito izgradnjom savremenog hotela sa tri zvezdice "Sibila" (1992), koji ima 17 soba sa 46 ležaja i restoran kapaciteta 240 mesta, brže se razvija turizam, posebno ekološki, lovni i ribolovni.

Ekološki ili eko–turizam je kulturno–obrazovni vid turizma koji se temelji na raznovrsnim prirodnim i zaštićenim vrednostima i njihovim raznolikim vaspitno–obrazovnim, turističko–rekreativnim i drugim obeležjima koja karakterišu Regionalni park "Stari Begej" (1.676 ha) i Specijalni rezervat prirode "Carska bara" (447,5 ha), koji takođe pripadaju Ribarskom gazdinstvu "Ečka". Od 1987. godine u turističko

*Mr Dragan Đ. Obradović, Geografski fakultet, Beograd

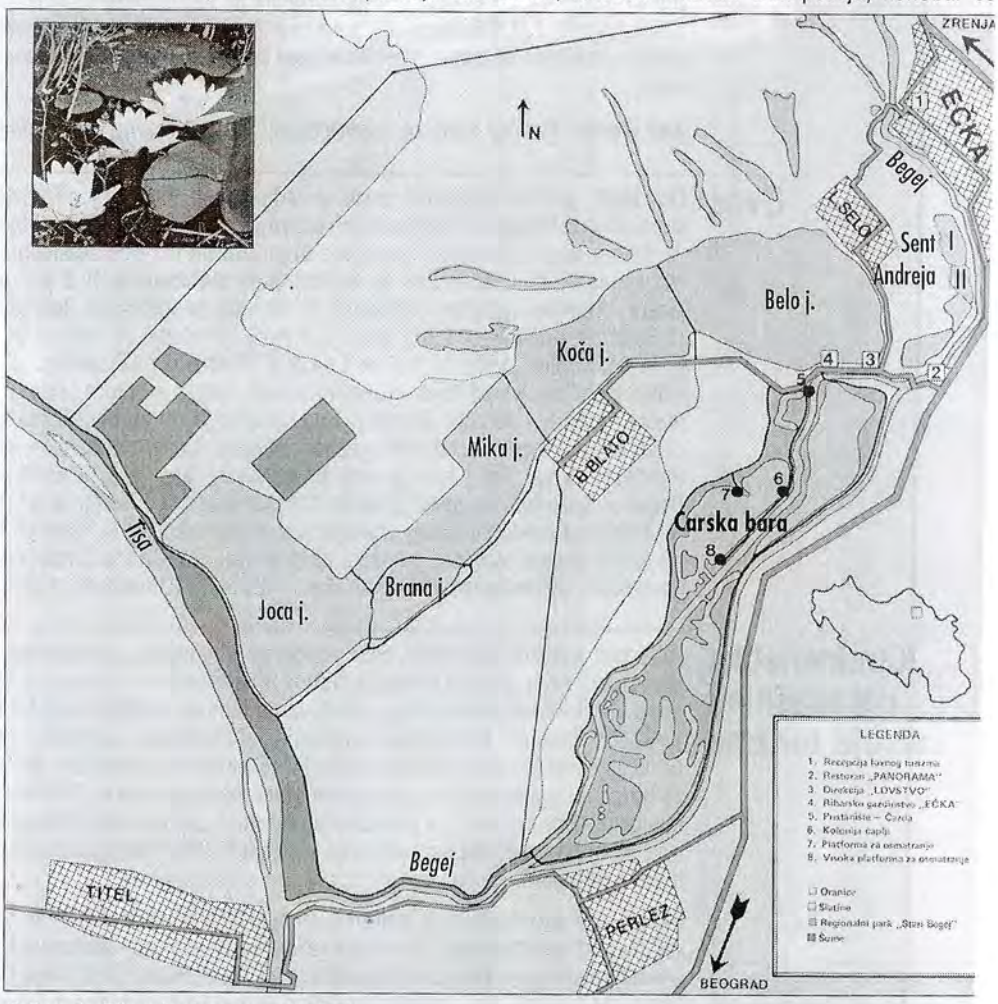
razgledanje Starog Begeja i Carske bare uključen je i brod–restoran sa 80 mesta na električni pogon što je značajno uticalo na veću turističku atraktivnost i posećenost. Programi obilaska zaštićene prirod "Stari Begej–Carska bara" sačinjeni su za organizovane grupe učenika i studenata, rekreativne grup odraslih (preduzeća i druga pravna lica), a postoje i specijalizovani programi za ornitologe i posmatrač ptica ("Bird njatching"). Za organizovane grupe posetilaca programi obuhvataju klasično turističk razgledanje brodom, foto–safari i kraću šetnju i boravak u zaštićenoj prirodi. Najčešći domaći posetio su grupe đaka, studenata i zaposlenih, a strani posetioci su članovi raznih udruženja i klubova ljubitel prirode i posmatrača ptica. Promet turista i njihova sezonska distribucija su strogo kontrolisani skladu sa zahtevima zaštite i održanja potrebne ravnoteže ekosistema i nenarušavanja mira u Parku, naročito u Rezervatu.

Lovni turizam je jedan od najprofitabilnijih vidova turističkog prometa, a osnovu njegovog razvoja čin raznoliki stanišni uslovi za egzistenciju brojnih lovno intetesantnih vrsta životinja. Atraktivan lov s organizuje na trofejnu visoku divljač (divlje svinje, srneću divljač i dr.) u lovištu Hajlaš (1.500 ha) pore Stare Tise i na vodenu pernatu divljač (divlje patke, divlje guske, barske šljuke i dr.), čija vodeni staništa obuhvataju 16 Ečanskih jezera–ribnjaka (2.120 ha). Zahvaljujući dugogodišnjem iskustv opremi kojom raspolaže i kvalifikovanim vodičima, organizacija lova je na visokom nivou. To potvrđu podatak da se godišnje opsluži preko 1.000 inostranih lovaca (Italijana, Nemaca, Španaca).

Ribolovni turizam se odvija na bogatim i raznovrsnim ribolovnim terenima Ribarskog gazdinstva "Ečk Ribolovcima je na raspolaganju preko 70 km navodnih kanala, Stari Begej u dužini od 12 km i d ribolovna jezera Sent Andreja I i Sent Andreja II, kao i desetine čamaca za iznajmljivanje, smešta transfer do ribolovnih terena. Obale su pristupačne i uređene za ribolov, a najčešće se love šara smuđ, som, štuka, tostolobik, amur, karaš (srebrni), linjak i dr. Samo se, pored ostalog, od 10.0 sportskih i turističkih ribolovaca godišnje ostvaruje konstantan prihod od prodaje dnevnih i godišn dozvola za ribolov.

Uticaj turizma na jezera – ribnjake

Pod uticajem sve razvijenijeg ribolovnog turizma, u središtu kompleksa lužnih jezera–ribnjaka, 19 godine namenski su uređena i opremljena za prave ribolovce dva manja jezera (sl. 2): Sent Andrej (1,5 ha) i Sent Andreja II (2,5 ha). Oba veštačka jezera imaju dubinu do 1,5 m, a kanalima su vezana tok Begeja čijom se vodom snabdevaju, sistemom pumpi koje regulišu punjenje i pražnjer Poribljavanje je izvršeno velikom količinom kvalitetne ribe, kao što su kapitalni primerci šarana, son amura i krupnog karaša. Mesta za ribolov su posebno uređena sa nastrešnicama od trske, što ambij čini lepšim. Na Sent Andreji I ima 15, a na Sent Andreji II 25 pecaroških mesta numerisanih za ribo po rezervaciji. Posetioci se do jezera prevoze vozilom Ribarskog gazdinstva, a od 5,30 sati pa dok r "radi" na usluzi im je odabrana ekipa koju čine vodič, konobar i kuvar. Dok pecaju, konobar će

Prilog 1. Ečanska jezera – ribnjaci

poslužiti hladnim pićem i kafom, a kuvar će spremiti zajednički ručak predviđen za 16 sati u improvizovanom restoranu, između dva jezera, sa drvenim stolovima i klupama pokrivenim nastrešnicama od trske. Program se završava obaveznim merenjem dnevnog ulova, jer ribolovac plaća vrednost 10 kg ribe po tržišnoj ceni. Ovaj jedinstveni program ekskluzivnog ribolova u našoj zemlji počinje 15. aprila i završava se 15. novembra, koliko traje i ribolovna sezona.

Zaključak

Uticaj turizma na Ečanska jezera – ribnjake najbolje se može videti na transformaciji fizičko–geografskih karakteristika prostora dva lužna jezera: Sent Andreje I i Sent Andreje II. Za potrebe ribolovnog turizma 1991. godine ova dva veštačka jezera su uređena i opremljena kao prava oaza za pecaroše, a kapitalni primerci šarana, soma, amura i krupnog karaša učinili su jedinstvenim ovaj program ekskluzivnog ribolova u Jugoslaviji. Nažalost, od početka ribolovnog turizma na jezerima Sent Andreja I i Sent Andreja II, s obzirom na negativna ekonomska i politička kretanja i nestabilnost u životu na našim prostorima, u proteklim godinama kapaciteti u ribolovnoj sezoni su samo delimično bili popunjeni. Zbog toga ostvareni rezultati nisu zadovoljavajući, ali prave mogućnosti ovog vida ekskluzivnog turizma od oko 5.000 pansion dana u sedmomesečnoj ribolovnoj sezoni valorizovaće se ubrzo po stvaranju povoljnih ekonomskih i političkih uslova za turizam uopšte.

Literatura

Borić, D. (1992): Turizam na području Ribarskog gazdinstva "Ečka", Ribnjak Ečka, monografija grupe autora, dd Ribarsko gazdinstvo, Lukino Selo.

Milovanović, D. i Živković, A. (1952–1953): Ispitivanje planktonske prodikcije u ribnjacima Ečke, Zbornik radova S.A.N., knj. 3, Beograd.

Obradović, Đ. D. (1997): Ekološki aspekti turizma u zaštićenoj prirodi "Stari Begej–Carska bara", saopštenje na naučnom simpozijumu sa međunarodnim učešćem "Ekološkite i sociopsihološkite aspekti na turizmot", Ohrid, Makedonija.

Stanković, S. (1975): Turistička valorizacija veštačkih jezera SR Srbije, Srpsko geografsko društvo, posebna izdanja, knj. 41, Beograd.

Stanković, S. (1994): Turistička geografija, Geografski fakultet, Beograd.

Tomić, P. (1992): Vode, Ribnjak Ečka, monografija grupe autora, dd Ribarsko gazdinstvo, Lukino Selo.

Uticaj turizma na biogeografiju i ekologiju

Skakun, M.*

Zakonska regulativa u oblasti turizma i zaštite životne sredine

Rezime *Turizam je kompleksna delatnost koja zaokuplja pažnju naučnika najrazličitijih profila (geografa, ekonomista, pravnika, istoričara umetnosti i dr.).*

Našem shvatanju najbliža je definicija turizma koji su dali Hunciker i Kraf, a koja pod tim pojmom podrazumeva "... skup odnosa i pojava nastalih prilikom putovanja i boravka stranaca u nekom mestu ukoliko taj boravak ne znači stalno nastanjivanje i nije vezan za sticanje zarade."

Za pravnike turizam predstavlja izuzetno zanimljivu oblast koju reguliše čitav niz zakonskih i podzakonskih akata našeg pravnog sistema kao i brojne međunarodne deklaracije, konvencije i ugovori.

Zaštita životne sredine kao uslov opstanka, a potom i preduslov razvoja turizma, takođe je predmet pravnog regulisanja, posebno u današnje vreme. Negativne posledice brzog tehnološkog razvoja primorale su čoveka da intenzivno radi na njihovom sprečavanju i uklanjanju. O značaju koji se pridaje ovom problemu govori i činjenica da se brojne međunarodne konvencije odnose na zaštitu životne sredine. Kod nas zaštita životne sredine predstavlja predmet pravnog uređenja Ustava Savezne Republike Jugoslavije, Republike Srbije i Republike Crne Gore, Zakona o zaštiti životne sredine Federacije i obe republike i drugih propisa.

Ključne reči: *turizam, zakon, regulisanje, pravo, ugovor, životna sredina, zaštita, zdrava, zagađivanje, stanje.*

Abstract *Tourism is a complex activity compising the attention of scienfists of various profiles (geographists, economists, lawers, historians, artists, and other).*

The definition which is the closest to our understanding is the one given by Hunziker and Krapf that refers to "... the cluster of relations and activities taking place during travelling and stay of strangers in a place if that stay does not assume permanent settlement and is not related to any earning of income."

For lawers, tourism represents a particularly interesting field regulating a whole series of legal and sublegal acts of our legal system as well as numerous international declarations, conventions, and treaties.

Environment protection as a condition of existence, as well as a prerequisite condition for tourism development is the subject of legal regulation, particularly nowadays. Negative consequences of the fast technological development have forced the mankind to become intensivly involved with the preventing and eliminating of these consequences. The significance of the matter is shown in the fact that numorous international conventions deal with the environmental protection. Environment protection in this country is the subject matter of the legal regulations included in the Constitution of F.R.Y., the R.ofS., and the Rep. of M.N., the Laws of Environment Protection and other.

Key words: *tourism, law, regulation, treaty, legal, environment, protection, healty, polution, condition.*

Turizam predstavlja kompleksnu i značajnu delatnost koja zaokuplja pažnju stručnjaka različitih naučnih disciplina: geografa, ekonomista, pravnika, istoričara umetnosti i mnogih drugih. Iz te kompleksnosti sadržaja i različitosti pristupa izučavanja, proizašao je čitav niz definicija turizma koje se mogu svrstati u četiri grupe:

1. nominalističke,
2. privredne,
3. univerzalne i
4. statističke.

Našem shvatanju turizma najbliža je definicija koju su dali Valter Hunciker i Kurt Kraf: "Turizam je skup odnosa i pojava nastalih prilikom putovanja i boravka stranaca u nekom mestu ukoliko taj boravak ne znači stalno nastanjivanje i nije vezan za sticanje zarade."

Turizam je za pravnike delatnost regulisana nizom propisa unutrašnjeg i međunarodnog karaktera, ali istovremeno i oblast u kojoj se neprestano javljaju novi odnosi koji nisu regulisani postojećim pravnim normama. Ovo dovodi do različitog shvatanja prirode propisa koji regulišu odnose u turizmu. Iz toga proizilaze i različiti nazivi ove grupe propisa: H. Klat upotrebljava izraz "turističko pravo", R. Baretje, "turizam i pravo", a L. Bil, "pravo hotela, restorana i kampova."[1]

Među autorima srpskog i hrvatskog govornog područja takođe nema saglasnosti u shvatanju prirode pravnih propisa koji regulišu odnose u oblasti turizma. Stefan Sušić otišao je najdalje u pokušaju zasnivanja nove pravne discipline turističkog prava. "Pod pojmom turističkog prava, ... podrazumijevaju se pravne norme koje reguliraju pravni položaj organizacija udruženog rada u oblasti

*Dr Milan Skakun, Viša hotelijerska škola, Beograd

turizma i turističkopravne poslove koje zaključuju subjekti turističkog prava."[2]

Profesor Radomir Đurović smatra da je "... turističko pravo, mada još nedovoljno izgrađeno, obl prava koja ima niz osobenosti i odličja i da će se "turističko zakonodavstvo" nesumnjivo dalje razvijat skladu sa potrebama života."[3] Vilim Gorenc smatra da je turističko pravo ukupnost "... svih normi k uređuju odnose u turističkoj privredi, jer osim propisa obuhvaća i druge izvore, kao što su poslov običaji, uzance, opći uvjeti poslovanja ..."[4] Implicitno, postojanje turističkog prava prihvata i profes Mirko Vasiljević koji kaže: "Opsežnost predmeta izučavanja vodi sve većoj specijalizaciji privredn (trgovinskog) prava, te se iz njega stvaraju i samostalne discipline: pravo industrijske svojine, pra osiguranja, međunarodno privredno (trgovinsko) pravo, saobraćajno pravo, bankarsko pra berzansko pravo, menično i čekovno pravo, turističko pravo itd."[5]

Kritikujući teoretičare koji čine napore da stvore i omeđe posebnu granu prava "turističko pravo", Iv Antunac otvara dilemu: "... radi li se tu o pravu i zakonodavstvu u turizmu ili turizma u pravu zakonodavstvu. ... Očito je da ima još mnogo pitanja koja čekaju odgovor, s podru pravnozakonodavnih aspekata turizma, kao i da je ta problematika mnogo šira i složenija problematike obligacionih odnosa na području turizma."[6] Po našem mišljenju, pravni odnosi u turizm u najvećoj meri obuhvaćeni su propisima privrednog i obligacionog prava, običajima i uzansama evidentno postojanje specifičnih turističkih poslova iz kojih nastaju SUI GENERIS ugovori.

Istorijski posmatrano prvi propisi u turizmu odnosili su se na aktivnosti i službe u turističkim mestin o proglašenju turističkim mestom, o uređenju i čistoći mesta, o boravišnoj taksi, o vodičim tumačima, o iznajmljivanju privatnih soba, o radnom vremenu trgovačkih radnji, o komunaln službama, o turističkim društvima itd. U vezi sa hotelijerstvom i ugostiteljstvom pojavili su se propis uređenju i opremi ugostiteljskih objekata, o kategorizaciji hotela i pansiona, o cenama ugostiteljs usluga, o prijavnoodjavnoj službi turista. Nakon toga dolaze propisi opšteg karaktera: o organim organizacijama u oblasti turizma, o zadacima i ciljevima unapređenja turizma, čuvanju i valoriza prirodnih i kulturnih bogatstava, o manifestacijama u vezi s turizmom, o turističkoj propagandi i slič

Po svojoj pravnoj prirodi ovi propisi bili su s područja civilnog, trgovačkog, administrativn upravnog, krivičnog, međunarodnog i drugih prava. Po vrsti, ovi propisi imali su formu zakona, urec naredbi, pravilnika, odluka itd. Formalni izvori prava u turizmu raznovrsni su i brojni, a mogu se pode na unutrašnje i međunarodne. Prema pravnoj snazi, svi formalni izvori prava poređani su u jed hijerarhijsku lestvicu. U pisane izvore prava spadaju ustav, zakoni i podzakonski akti, a u nepisa običaji. U našem pravu pisani izvori prava na hijerarhijskoj lestvici dolaze pre nepisanih, izuze ugovornom pravu gde sam ugovor dolazi na prvo mesto pod uslovom da je u skladu sa prinudn propisima (Ustavom, zakonima, međunarodnim ugovorima).

Turistička delatnost u Jugoslaviji ima pravno utemeljenje u odredbama Ustava SRJ[7], Ustava Republ Srbije[8] i Ustava Republike Crne Gore[9].

Zakoni značajni za obavljanje turističke delatnosti brojni su, ali među najvažnije, bez sumnje, spad Zakon o preduzećima, Zakon o obligacionim odnosima i Zakon o turizmu. Veliki značaj imaju i Pose uzanse u ugostiteljstvu.

Zakon o preduzećima[10] usvojen je 1996. godine i predstavlja LEX GENERALIS što se tiče pravn položaja preduzeća, izuzev ako za preduzeća iz određenih privrednih oblasti posebnim propisom nešto drugo predviđeno. Preduzeća su najvažniji učesnici privrednog života, a Zakon o preduzeći sadrži odredbe o njihovom nastajanju, organizovanju i pravilima po kojima posluju. Sve ovo odnosi svakako, i na preduzeća koja se bave turizmom.

Zakon o obligacionim odnosima[11] u tri glave (24, 25. i 26.) reguliše materiju vezanu za obavlja turističke delatnosti. Zakonodavac uvodi tri nova imenovana ugovora: o organizovanju putova posrednički ugovor o putovanju i o angažovanju ugostiteljskih kapaciteta (ugovor o alotmanu) č naglašava zainteresovanost za regulisanje pravnih odnosa u oblasti turizma. Time je Jugoslavija, po još samo tri države[12], u zakon unela posebne odredbe o ugovoru o putovanju.

Zakon o turizmu[13] Republike Srbije, stupio na snagu 8. juna 1994. godine u prvom članu defi materiju koju uređuje: turističku i ugostiteljsku delatnost, poslove na promociji i mere za unapređe razvoja turizma. Pod turističkom delatnošću "... smatra se turističko posredovanje, pružanje usl turističkog vodiča, usluga nautičkog turizma i usluga na skijaškom terenu."[14] Ugostiteljskom delatno "... smatra se pružanje usluga smeštaja, pripremanje i usluživanje hrane i pića."[15] Turističk ugostiteljsku delatnost mogu obavljati pravna i fizička lica "... koja ispunjavaju uslove utvrđene o zakonom i koja su upisana u sudski, odnosno drugi odgovarajući registar za vršenje te delatnost Turistička i ugostiteljska delatnost obavlja se u skladu sa "... ovim zakonom, propisima donetim osnovu ovog zakona, dobrim poslovnim običajima i uzansama koje se utvrđuju u okviru komor drugog oblika organizovanja."[17]

Posebne uzanse u ugostiteljstvu[18] utvrđuju poslovne običaje za poslove koji imaju za pred ugostiteljske usluge. Njihova primena ugovara se među strankama. Uzanse polaze od toga da poštenje i savesnost osnovna načela kojih se stranke moraju pridržavati u svom poslovanju. Uza utvrđuju zajedničke odredbe za ugovore o ugostiteljskim uslugama, dok se u trećem delu njihov određuju elementi ugovora o hotelskim uslugama. Uzanse takođe definišu i bliže određuju elem ugovora o alotmanu, kao i ugovora o uslugama prehrane i točenja pića.

U domaće izvore prava u turizmu spadaju još i sudska praksa, pravna nauka i tzv. autonomno turist pravo.

Izvori turističkog prava međunarodnog karaktera takođe su veoma brojni i raznovrsni. Usvojene su brojne međunarodne konvencije, a najveći značaj od svih imaju: Međunarodni hotelski pravilnik, Hotelijerska konvencija i Međunarodna konvencija o ugovoru o putovanju, kao i Direktiva Saveta Evropske unije od 13. juna 1990.g. Međunarodni hotelski pravilnik reguliše osnovna pitanja koja se odnose na dolazak gosta u hotel, njegova prava i dužnosti, rezervaciju usluga smeštaja i pansiona, prestanak ugovora, odgovornost hotelijera za imovinu gosta, plaćanje računa, pravo hotelijera na retenciju itd. Ova pravila nastala su u dugogodišnjoj praksi ugostitelja i imaju veliki značaj u nacionalnim pravnim sistemima i na međunarodnom planu.

Hotelijerska konvencija, ili međunarodna konvencija između FUAAV[19] i AIH[20] "CHOT"70" odnosi se na ugovore između hotela i putničkih agencija. To je dokument u kome je sistematizovana bogata međunarodna poslovna praksa koja je stvorila posebne običaje u međunarodnom turističkom prometu. Ova pravila su dopunski izvori prava, a priznaju ih i primenjuju nacionalni sudovi i arbitraže. Polazeći od potrebe da se na jedinstven način na međunarodnom planu, a na nivou država, regulišu uslovi o ugovoru o putovanju, aprila 1970.g. sazvana je u Briselu diplomatska konferencija o ujednačavanju uslova ugovora o organizovanju putovanja. Tom prilikom usvojena je Međunarodna konvencija o ugovoru o putovanju. Iako nikada nije ratifikovana, ova Konvencija izvršila je bitan uticaj na nacionalna zakonodavstva u "... oblasti obligacionih odnosa i zaštite potrošača i predstavlja temelj formiranja sudske prakse kao osnove za donošenje presuda u sporovima iz oblasti putovanja. Ova Konvencija unela je bitne novine koje su u manjoj ili većoj meri diskvalifikovale različite pristupe opštim uslovima putovanja koje su donosila udruženja putničkih agencija, posebno u oblasti ograničenja odgovornosti organizatora putovanja."[21]

Zemlje Evropske unije su juna 1990.g., u cilju zaštite potrošača, donele Direktivu (jedinstveni propis) kojom obavezuju organizatore putovanja i putničke agencije na: informisanje korisnika, izvršavanje turističkog aranžmana, sigurnost uplate klijenata, pravo odustanka organizatora putovanja, pravo izmene cena putovanja saglasno odredbama Direktive, pravo učesnika da uplaćeno putovanje prenese na treće lice i obavezu organizatora da to prihvati.

Evidentno je da se turizam razvijao i razvija u okviru postojećih zakonskih i drugih propisa i poslovnih običaja, ali i da je doprineo obogaćivanju zakonskih i drugih rešenja kroz praksu koju je stvarao. Brojni turistički ugovori nemaju uzora u postojećim propisima, oni su SUI GENERIS, i kao takvi predstavljaju začetak nove discipline turističkog prava.

Pretpostavka daljeg razvoja turizma svakako je "... očuvana i humana životna sredina."[22] Budući da priroda i društvo ne egzistiraju mehanički odvojeni jedno od drugog, da među njima postoji međuzavisnost i uzajamnost, "... zaštita prirode podrazumeva zaštitu društva i obrnuto."[23] Zanimljivo je shvatanje da se danas "... zahvaljujući boljoj informisanosti o pravom stanju životne sredine, odnosno o njenoj ozbiljnoj, pa često i alarmantnoj degradaciji, praktično sve ljudske aktivnosti, počev od celokupnog privrednog i naučno–tehnološkog razvoja do uživanja pojedinih ljudskih prava, socijalne politike pa i kulture i obrazovanja, posmatraju u sve većoj meri kroz ekološku prizmu."[24] Ekološku zaštitu u savremenim uslovima može obezbediti samo država, odnosno organizovana međunarodna zajednica, delovanjem svojih najvažnijih subjekata država, aktivnošću međunarodnih organizacija i intenzivnim međunarodno pravnim regulisanjem ugovornim putem, donošenjem ekoloških standarda i na druge načine.

Ostavljajući po strani međunarodno pravni aspekt zaštite životne sredine, pokušaćemo da analiziramo osnovne pravne akte SRJ, Republike Srbije i Republike Crne Gore, koji sadrže odredbe o zaštiti životne sredine. U najvišem pravnom aktu Savezne Republike Jugoslavije, Ustavu, definisan je načelan odnos prema životnoj sredini: "Čovek ima pravo na zdravu životnu sredinu i blagovremeno obaveštavanje o njenom stanju. Svako je dužan da čuva i svrsishodno koristi životnu sredinu. Država se stara o zdravoj životnoj sredini i u tom cilju utvrđuje uslove i način obavljanja privrednih i drugih delatnosti."[25]

U istom duhu napisan je i jedan član Ustava Republike Srbije: "Čovek ima pravo na zdravu životnu sredinu. Svako je, u skladu sa zakonom, dužan da štiti i unapređuje životnu sredinu."[26]

Nedvosmisleno ističući značaj zdrave životne sredine, Skupština Republike Crne Gore u članu prvom svoga Ustava, definiše Crnu Goru kao "demokratsku, socijalnu i ekološku državu."[27] Dalje, u jednom posebnom članu naslovljenom sa "Država i priroda" stoji: "Država štiti životnu sredinu. Sloboda privređivanja i sloboda preduzetništva ograničene su zaštitom životne sredine."[28]

Savezna skupština SRJ je , polazeći od potreba zaštite životne sredine, usvojila Zakon o osnovama zaštite životne sredine, koji je stupio na snagu 23. maja 1998. godine.[29] Ovim zakonom uređuju se principi, kriterijumi i mere kojima se obezbeđuje zdrava životna sredina u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Državni organi, preduzeća i druga pravna i fizička lica odgovorna su za stanje životne sredine. Zakon proklamuje uspostavljanje integralnog sistema zaštite životne sredine, planiranjem i upravljanjem prirodnim bogatstvima i sprovođenjem mera zaštite životne sredine.

Zagađivanje životne sredine sprečava se na mestu nastajanja, a zagađivač snosi troškove preduzimanja preventivnih i drugih mera zaštite životne sredine i odgovoran je za zagađivanje i štetu nanesenu životnoj sredini. Zakon predviđa javnost podataka o stanju životne sredine (član 12.), kao i obavezu nadležnih državnih organa da "blagovremeno i objektivno obaveštavaju javnost o stanju životne sredine i o zagađenjima koja mogu predstavljati opasnost za život i zdravlje ljudi i za životnu sredinu." (član 13.) U slučaju postojanja sumnje Savezno ministarstvo može naložiti ispitivanje tehnologije, proizvoda, poluproizvoda i sirovina prilikom uvoza u SRJ, a za zahvate koji dovode do zagađivanja životne sredine obavezna je "... izrada procene uticaja na životnu sredinu." (član 20.) Zagađivač životne sredine obavezan je da o svom trošku izradi i realizuje sanacioni program.

Članom 29. Zakona, u SRJ obezbeđuje se sistematsko osmatranje i merenje parametara stanja životne sredine. Monitoring se uspostavlja za praćenje prekograničnog zagađivanja, i to: stepena zagađenosti vazduha, zemljišta, biodiverziteta, šuma, voda, obalnog mora od interesa za celu zemlju, međunarodnih voda, klimatskih promena, ozonskog omotača, jonizujućeg zračenja, kao i preuzetih obaveza iz međunarodnih ugovora. (član 30) Radi prikupljanja i korišćenja informacija o stanju životne sredine u SRJ uspostavlja se jedinstveni informacioni sistem zaštite životne sredine. Zaštita životne sredine iz nadležnosti SRJ finansira se iz sredstava saveznog budžeta.

Narodna Skupština Republike Srbije usvojila je 17. oktobra 1991.g. Zakon o zaštiti životne sredine.[30] "Sistem zaštite i unapređivanja životne sredine obuhvata skup mera i uslova za: očuvanje i zaštitu prirodnih i radom stvorenih vrednosti životne sredine; zaštitu ljudi i životne sredine od zagađivanja; zaštitu od uticaja štetnih i opasnih materija, jonizujućih i nejonizujućih zračenja, buke i vibracija; zaštitu od uništenja i degradacije prirodnih vrednosti; kao i mera i uslova za unapređenje kvaliteta životne sredine." (čl. 2.) Republički zakon je daleko obuhvatniji od saveznog i pored već navedenih odredbi sadržanih u saveznom zakonu, posebno se navode objekti zaštite: vazduh, voda, zemljište, šume, biljni i životinjski svet i prirodna dobra u koja zakonodavac ubraja nacionalne parkove, parkove prirode, predele izuzetnih odlika, rezervate prirode, spomenike prirode i prirodne retkosti. Zaštićena prirodna dobra kategorišu se kao: prirodna dobra od izuzetnog značaja, prirodna dobra od velikog značaja i značajna prirodna dobra. Zaštićeno prirodno dobro zabranjeno je uništiti ili oštetiti njegova svojstva, a njihov izvoz, odnosno iznošenje u inostranstvo nije dozvoljen.

U nadležnost opština i grada spada preduzimanje mera za zaštitu od buke. U tom cilju određuju se zone naselja, zone odmora i rekreacije i obezbeđuje sistematsko merenje buke. Zakon definiše obaveze zaštite od jonizujućih zračenja i otpadnih i opasnih materija, njihove nosioce i mere koje se moraju preduzeti. Za nepoštovanje Zakona predviđene su veoma visoke novčane kazne, a prikrivanje informacija neophodnih za procenu opasnosti po životnu sredinu i život i zdravlje ljudi predstavlja krivično delo sa zaprećenom kaznom do pet godina zatvora. (član 109.)

Skupština Republike Crne Gore takođe je usvojila Zakon o životnoj sredini.[31] "Republika ustanovljava znak "EKOLOŠKA DRŽAVA CRNA GORA", kojim se izražava identitet Republike kao ekološke države. Republika na sebe preuzima obavezu očuvanja vrednosti i poboljšanja kvaliteta životne sredine, smanjenje rizika za život i zdravlje ljudi i otklanjanja i sprečavanja štetnih uticaja na životnu sredinu." Zakonodavac pod životnom sredinom podrazumeva prirodno okruženje: vazduh, zemljište, vodu i more, biljni i životinjski svet, klimu, zračenja, buku i vibracije, naselja, kulturnoistorijsku baštinu, infrastrukturne, industrijske i druge objekte.

Nadalje, Zakon definiše ciljeve i načine zaštite životne sredine. U principe zaštite životne sredine zakonodavac ubraja: očuvanje prirodnih vrednosti; biološku raznovrsnost; smanjenje rizika; procenu uticaja na životnu sredinu; alternativna rešenja; supstituciju hemikalija; ponovnu upotrebu i reciklažu; zagađivač plaća; korisnik plaća; obavezno osiguranje; javnost podataka i obaveštavanje. Mere zaštite životne sredine mogu biti: zabrane i ograničenja; programi zaštite prirodne sredine; zaštićena prirodna dobra; standardi; procena uticaja na životnu sredinu; monitoring i stimulativne mere.

Zakon predviđa izvore iz kojih se finansira zaštita životne sredine, odgovornost za zagađivanje i kaznene mere protiv odgovornih lica.

U oblast zakonodavstva koje se odnosi na zaštitu životne sredine spadaju i zakoni o nacionalnim parkovima, banjama, morskom dobru, lovstvu i drugi.

Može se konstatovati da je pravna regulativa u oblasti zaštite životne sredine kod nas razvijena, a po kvalitetu ne zaostaje za zakonima razvijenih država. Praksa, nažalost, govori o brojnim primerima nebrige, neodgovornosti i bahatosti kada je reč o primeni zakonskih odredbi. Samo striktno i dosledno poštovanje zakona o zaštiti životne sredine doprineće daljem razvoju kvaliteta života i turističke ponude.

Napomene

[1] Skakun M. Poslovno pravo u turizmu, Beograd, 1997.g., str. 9.

[2] Sušić S. Turističko pravo, Beograd, 1986.g., str. 23.

[3] Isto, str. 9.

[4] Gorenc V. Poslovno pravo u turizmu, Zagreb, 1985.g., str. 23–24.

[5] Vasiljević M. Trgovinsko pravo, Beograd, 1991. g., str. 5.

[6] Zakon o obligacionim odnosima, Knjiga o desetogodišnjici, Beograd, 1988.g., str. 179–180.

[7] Ustav SRJ, Odeljak III – Ekonomsko uređenje.

[8] Ustav Republike Srbije i Ustav Republike Crne Gore, odeljak III – Ekonomsko i socijalno uređenje, Beograd 1995.g., str. 21–25.

[9] Isto, str. 110–111.

[10] Zakon o preduzećima, "Službeni list", Beograd, 1996.g.

[11] Zakon o obligacionim odnosima, "Službeni list", Beograd, 1995.g

[12] Španija, Meksiko i Argentina

[13] Zakon o turizmu, "Turistička štampa", Beograd, 1995.g.

[14] Zakon o turizmu, član 2.

[15] Isto, član 3.

[16] Isto, član 4.

[17] Isto, član 5.

[18] Donete od strane Opšteg udruženja turističke privrede Jugoslavije (1982.g.) i Privredne komore Jugoslavije (1983.g.).

[19] Federation universalle des associations des agences de voyage

[20] Alliance internationale de l"hotellerie

[21] Popov D. Industrija putovanja, Beograd, 1997.g., str. 103.

[22] Vukasović V. Ekološka bezbednost i Balkan, "Međunarodni problemi" br. 3/96, str. 226.

[23] Štetić S., Todorović A. Turističke potrebe i turistička ponašanja, Beograd, 1995.g., str. 30..

[24] Đorđević M., Čomić Đ. Sociologija sa sociologijom turizma, Beograd, 1994.g., str. 66.

[25] Ustav SRJ, član 52.

[26] Ustav Republike Srbije, član 31., Beograd, 1995.g.

[27] Ustav Republike Crne Gore, član 1., Beograd, 1995.g.

[28] Isto, član 65.

[29] Zakon o osnovama zaštite životne sredine, "Službeni list SRJ", br. 24/98.

[30] "Službeni glasnik RS" br. 66/91.

[31] "Službeni list Republike Crne Gore" br. 12/96.

Literatura

Ustav SRJ, "Službeni list SRJ" 1992.g.

Ustav Republike Srbije i Ustav Republike Crne Gore, "Službeni list SRJ", Beograd, 1995.g.

Zakon o preduzećima, "Službeni list SRJ", Beograd, 1996.g.

Zakon o obligacionim odnosima, "Službeni list SRJ", Beograd, 1995.g.

Zakon o turizmu, "Turistička štampa", Beograd, 1995.g.

Zakon o osnovama zaštite životne sredine, "Službeni list SRJ", br. 24/98.

Zakon o zaštiti životne sredine, "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 66/91.

Zakon o životnoj sredini, "Službeni list Republike Crne Gore", br. 12/96.

Skakun M. Poslovno pravo u turizmu, Beograd, 1997.g.

Sušić S. Turističko pravo, Beograd, 1986.g.

Gorenc V. Poslovno pravo u turizmu, Zagreb, 1985.g.

Vasiljević M. Trgovinsko pravo, Beograd, 1997.g.

Popov D. Industrija putovanja, Beograd, 1997.g.

Štetić S., Todorović A. Turističke potrebe i turistička ponašanja, Beograd, 1995.g.

Đorđević M., Čomić Đ. Sociologija sa sociologijom turizma, Beograd, 1994.g.

Corke J. Tourism Law, Huntington, 1989.g.

Holloway, J.C. The Business of Tourism, 1985.g.

Ćurčić, Nevena*

Uticaji turizma na zaštićene prirodne prostore

Rezime *Danas se u svetu sve više analizira razvoj i efekti razvoja relativno novog vida turizma – ekoturizma, kao segmenta turističke industrije. U svetu nacionalni parkovi, kao jedan od oblika zaštićene prirode, pokrivaju preko 300 miliona ha površine, što odgovara približno veličini Indije. U ovim oblastima razvijene su brojne turističke aktivnosti, koje nacionalnim ekonomijama donose milione dolara prihoda godišnje. Cilj ovog rada je da ukaže na obim i značaj razvoja ekoturizma u zemljama u razvoju, kao i na pozitivne i negativne uticaje turizma na zaštićene prirodne prostore. U radu se skreće pažnja na najznačajnije efekte socio–ekonomske dobiti od turizma u nacionalnim parkovima. Posebno se ističu mogući negativni uticaji turizma na prirodnu sredinu u zaštićenim oblastima, kao i preporuke WTO i UNEP–a o uspostavljanju ravnoteže između pozitivnih i negativnih uticaja turizma. Ove smernice mogle bi da posluže kao dobar putokaz za razvoj ekoturizma u našoj zemlji, imajući u vidu veliki potencijal netaknute prirode i rastuću turističku tražnju na svetskom tržištu za zaštićenim prirodnim prostorima.*

Ključne reči: *zaštićene oblasti, ekoturizam, pozitivni i negativni uticaji turizma.*

Abstract **The influences of tourism on the protected natural environments**

In the modern world today, a development of a relatively new kind of tourism has increasingly been analyzed ecotourism, which is a part of tourist industry. The world's national parks, which belong to the protected areas, cover up over 300 million ha which is almost equal to the acreage of India. In these areas, many tourist activities have been developing and bringing millions of dollars per year to national governments. The target of this paper is to show the extent and importance of stimulating ecotourism in the developing countries, as well as to show positive and negative influences of tourism on the protected areas. We have shown significant effects of the social and economic gains that tourism gives to national parks, and the most important negative influences of tourism. We have included the recommendations of WTO and UNEP for creating balance between positive and negative influences. These guidelines can serve as a good example for the development of ecotourism in our country, bearing in mind the great potentials of untouched nature and increasing tourist demand for the protected natural environments.

Key words: *protected areas, ecotourism, positive and negative influences of tourism.*

Uvod

Ljudska populacija raste i pritisci urbanog života podstiču ljude da traže samoću prirode, što utiče da broj posetilaca u nacionalnim parkovima i zaštićenim oblastima konstantno raste. U početku je turizam u nacionalnim parkovima bio tradiconalno domaći, dok je u poslednje vreme međunarodni turizam postao važan faktor u istočnoj i južnoj Africi, Kosta Riki, Indiji, Nepalu, Indoneziji, Australiji i SAD.

Zaštićene oblasti pružaju značajan doprinos održavanju ljudskog društva, posebno kroz očuvanje svetske prirodne i kulturne baštine. Zaštićene oblasti mogu pružiti povoljnu priliku za ruralni razvoj i racionalnu upotrebu marginalnog zemljišta za istraživanje i monitoring, za očuvanje, edukaciju, rekreaciju i turizam. Sledstveno tome, preko 130 zemalja ima razvijene zaštićene oblasti, koje danas pokrivaju blizu 5% od ukupne Zemljine površine.

Od strane IUCN (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) osnovan je sistem kategorija zaštićenih oblasti i izvršeno njihovo definisanje. Od ovih kategorija najpoznatiji su nacionalni parkovi (kategorija II), koji su osnovani na 1400 mesta, pokrivaju preko 300 mil. ha površine (što je približno površini Indije). Sistemi zaštićenih oblasti vrlo su značajni i razlikuju se od jedne zemlje do druge, zavisno od potreba i prioriteta i od razlika u legislativi, institucionalnoj i finansijskoj pomoći.

Prirodni turizam (nature tourism), takođe poznat kao EKOTURIZAM, je relativno nov fenomen predstavlja jedan segment turističke industrije. On je definisan kao "turizam koji sadrži putovanja u relativno nedirnute prirodne oblasti sa specifičnim objektima za proučavanje, očaravajućim prizorima divljim biljkama i životinjama, boljim od svakog postojećeg kulturnog aspekta (zajedno iz prošlosti sadašnjosti) nađenog u ovim oblastima". On brzo raste i ceni se da je 1988. god. od prirodnog turizma zarađeno u zemljama u razvoju 12 biliona $. Prirodni turizam se razlikuje od masovnog ili boravišnog turizma po smanjenom udaru na okruženje i sa manjim zahtevom za razvojem infrastrukture Ekoturizam je fenomen sastavljen od širokog spektra opcija, rangiranih od "hard–core" (izvorni oblik) naučnog približavanja do slučajnih poseta prirodnih oblasti kao vikend aktivnosti ili uzgredan deo širil putovanja.

Nacionalni parkovi su, po definiciji, na raspolaganju masovnijim posetama. Međunarodni skup održa u Nju Delhiju novembra 1969. god. složio se da takva upotreba:"Može da se kombinuje s prevashodnom funkcijom očuvanja prirode kroz sistem zona. Po ovome, jedna zona bi mogla da s odredi da se u njoj konstruišu putevi i drugi prilazi, zgrade i druge građevine za smeštaj turista administracije parka, i u kojoj se mogu sagraditi odgovarajući rekreacioni objekti. Ova posebn turističko–administrativna zona ne bi bila određena prvenstveno za očuvanje prirode, ali bilo bi takvil

*Nevena Ćurčić, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

ograničenja da ima što manje remećenja funkcije očuvanja parka. Nacionalni parkovi takođe mogu zadovoljiti funkciju masovnijih poseta održavanjem divljine u celom nacionalnom parku ili u jednom njegovom delu, omogućujući ograničeni turizam posebne vrste"(UICN,1990.). Isto tako i druge kategorije zaštićenih oblasti su na raspolaganju za rekreaciju i turizam, a razlike su u ciljevima rukovođenja ovim oblastima, naročito u nizu koristi koje su zamišljene da se pruže lokalnom stanovništvu.

Ekonomika turizma u nacionalnim parkovima

Pored mnogih drugih funkcija (zaštite vododelnica i zemljišta, poboljšanja lokalne klime, održavanja populacija značajnih vrsta biljaka i životinja, naučnih istraživanja, edukacije, poboljšavanja uslova sredine u okružujućim oblastima i održavanje kulturnih vrednosti) nacionalni park igra značajnu ulogu u promociji turizma u skoro svim zemljama u razvoju. Mnoge od tih oblasti su centri međunarodnog turizma, pogotovo u istočnoj i južnoj Africi, Kosta Riki, Ekvadoru, Indiji, Nepalu i Indoneziji. U većini zemalja Azije i Južne Amerike turizam u nacionalnim parkovima je postao primarni nacionalni fenomen, a do skoro strani turista je bio samo sekundarna pojava. Parkovi poput Iguazu u Brazilu i Argentini primaju preko 2 mil. posetilaca godišnje, većinom iz susednih gradova. Rezervat Cibodas na Javi, Khao Yai NP na Tajlandu, Bharatpur NP u Indiji su primeri gde su domaći turizam i rekreacija vrlo značajni.

Turizam u prirodnim oblastima je ekonomski važan u mnogim zemljama u razvoju; u praktično svim tropskim oblastima lepote prirode se koriste u predstavljanju turistima bez obzira da li su nacionalni parkovi razvijeni za turizam na odgovarajući način. U zemljama sa izuzetnim prirodnim lepotama turizam se često koristi kao glavno opravdanje za stvaranje nacionalnog parka. U Keniji, na primer, turizam je najveći donosilac prihoda u vidu deviza, a taj prihod je iznosio 400 mil. $ u stranoj valuti 1988. godine. U ruandskom NP Volcans turističko posmatranje gorila godišnje donese oko 1 mil.$ od ulaznica, a 2–3 mil.$ od ostalih rashoda turista. Nepal je zaradio oko 45 mil.$ 1983. god. od turističkih atraktivnosti Himalaja–geografije, prirode i kulture. NP Galapagos u Ekvadoru zarađuje direktnim prihodom od turizma najmanje 700.000 $/god. Ekonomski model kenijskog Amboseli NP pokazao je da svaki lav vredi 27.000 $/god. u prihodu od turizma; slonovsko krdo vredi oko 610.000 $/god. jedino u posmatračke svrhe. Osim toga, ukupni dobitak mreže parkova (očekivan uglavnom od turizma) iznosi do 40 $/ha godišnje u poređenju sa 80 centi/ha od najoptimističnijih poljoprivrednih dobitaka.

Turizam u prirodi je vrlo unosan posao. Sistem nacionalnih parkova SAD–a je, na primer, daleko najveći pojedinačni sistem prirodnih lepota na svetu i primio je preko 270 mil. posetilaca 1989. god. (Baker, 1990); a oblasni parkovi (kojima upravljaju oblasne vlasti pre nego federalna vlada SAD) privukli su preko 500 mil. posetilaca, dok mnoge savezne države ističu godišnju posetu preko pet puta veću nego što imaju ukupno stanovnika. U Kanadi nacionalni parkovi privlače preko 20 mil. posetilaca godišnje, a provincijalni parkovi privuku još 47 mil. posetilaca godišnje (Prescott–Allen, 1986).

Društveno–ekonomska dobit od turizma u nacionalnom parku može biti značajna, a sledeće dobiti mogu biti najznačajnije:

- turizam pokreće lokalnu zaposlenost direktno u sektoru turizma, kao i u različitim pratećim delatnostima;
- on stimuliše profitabilne domaće industrije–hotele, restorane, transportne sisteme, proizvodnju suvenira i rukotvorina i usluge vodiča;
- on pokreće stranu razmenu;
- on menja oblik (unosi raznovrsnost) lokalnoj ekonomiji, naročito u ruralnim oblastima gde poljoprivredna zaposlenost može biti sporadična ili nedovoljna;
- on stimuliše ruralnu ekonomiju sa stvorenom potražnjom za poljoprivrednom proizvodnjom i ubačenim kapitalom;
- on stimuliše unapređenje lokalne transportne i komunikacione infrastrukture, koja donosi korist za lokalno stanovništvo;
- od zaštićenih oblasti, koje su razvijene za turizam, postaju izložbeni delovi zemlje, a lokalne vlade mogu biti voljne da pribave ekstra izvore za unapređenje razvoja u okolnim oblastima;
- turizam potstiče proizvodnu upotrebu zemljišta koja su ograničavajuća za poljoprivredu, osposobljavajući velike površine zemlje za ponovno pokrivanje prirodnom vegetacijom;
- on poboljšava interkulturna razumevanja i globalnu komunikaciju;
- on stvara rekreacione pogodnosti, koje mogu podjednako dobro koristiti lokalne zajednice, isto kao i domaći i strani posetioci;
- ako je ostvareno adekvatno upravljanje, on može omogućiti samofinansirajući mehanizam i, sledstveno tome, poslužiti kao oruđe za očuvanje prirodnog bogatstva.

Ove dobiti su naročito bitne za one oblasti namenjene zaštiti gde zemlja ima mali značaj ili je skoro bez značaja za poljoprivredu. Ispravno planiranje i upravljanje turizmom – što ekoturizam zaista i jeste – omogućava regeneraciju resursa i ne dovodi do zagađenja sredine.

Dok ekoturizam ne dobije viši prioritet u vladinim planovima, posebno u zemljama u razvoju, značajan napor mora biti učinjen za efektnije uključenje lokalnog stanovništva u turističke aktivnosti. Obično se seosko stanovništvo, živeći najbliže uz zaštićene oblasti, karakteriše vrlo niskim dohotkom, sa svega par ekonomskih opcija. Ekoturizam može za ove ljude predstavljati sigurnu ekonomsku alternativu, sa dodatnim prednostima, jer se ovi stanovnici mogu preobratiti u najsposobnije čuvare i održavaoce prirodnih oblasti, od čijeg blagostanja zavisi očuvanje prirodnih kvaliteta ovih sredina. Često lokalno stanovništvo poseduje praktično i pradedovsko znanje prirodnih karakteristika ovih regiona (pejzaž, flora i fauna) i – uz izvesna obučavanja – mogu se razviti u efikasne prirodne vodiče. Oni mogu takođe

direktno učestvovati u ekonomskim aktivnostima proizašlim iz poslovanja hotela, restorana i drugih turističkih usluga. U mnogim slučajevima lokalne zajednice mogu delovati kao koncesionari turističkih usluga, uz odgovarajuće administrativno obučavanje.

Obično upravljački autoriteti zaštićenih oblasti, posebno u manje razvijenim zemljama, oskudevaju u tehničkim, ekonomskim i organizacionim izvorima za efektnije upravljanje i razvoj turističkih aktivnosti u zaštićenim oblastima. U većini slučajeva to se odnosi na izdavanje dozvola za određene individualce, preduzeća ili lokalne zajednice za specifične turističke aktivnosti, kao što su izgradnja i rad smeštajnih objekata, restorana ili neobičnih radnji, jahanje konja, ekskurzije čamcem i drugi vidovi transporta, uz pratnju vodiča pešačenje ili bird watching ture; suveniri, knjižare, poljski vodiči i mnoge druge robe i usluge potrebne da potpomognu turizam. Naravno, ovo podrazumeva da postoji precizan plan za svaki park. Kroz upotrebu dozvola, lokalno stanovništvo može dobijati dobit od ekoturizma, što predstavlja prihode za život. Dozvole, zajedno sa ulaznicama, mogu doprineti stvaranju samofinansirajućeg mehanizma, koji je veoma potreban zaštićenim oblastima uglavnom naklonjenim recesivnim vladinim budžetima.

Negativni uticaji turizma na nacionalne parkove

Nacionalni parkovi, iako zaštićeni, nisu imuni na uništavanje, što je posledica neodgovarajućeg upravljanja, pritiska od okolnog stanovništva i prekomernog korišćenja od strane turista. Jedan od najizraženijih problema mnogih nacionalnih parkova i zaštićenih oblasti danas je kako izaći na kraj sa sve većim brojem posetilaca koji traže rekreaciju u prirodnoj sredini.

Mnoga mesta koja posećuju ekoturisti imaju krhke ekosisteme, koji ne mogu podneti uzmeniravanje. Originalni plan upravljanja predviđa da NP Galapagos, na primer, može da primi najviše 12.000 turista. Pravi broj posetilaca se kretao od 7.500 u 1975. god. do 32.595 u 1987. godini, pa su mnogi istraživač sada zabrinuti da ovaj preterani i nekontrolisani priliv može uzrokovati ozbiljno ugrožavanje prirodne sredine.

U nekim slučajevima turizam se negativno odrazio na divljač u zaštićenim oblastima. Postoje izveštaj da čite i lavovi smanjuju svoje lovačke aktivnosti kada je u njihovoj okolini više od šest vozila (Western Henry,1979). I u parkovima Annapurna i Sagarmatha posetioci koriste prirodne resurse koji su in dostupni na neodrživ način. Drveće koje se seče za potpalu vatre dovelo je do pogoršanja čovekov okoline.

Druge moguće negativne posledice koje se mogu primetiti su:

- lokalno stanovništvo može doći da razgleda zaštićene oblasti, iako su one ustanovljene zbo sticanja koristi od stranaca pre nego od njih samih;
- mnoge oblasti koje bi vredelo očuvati su vrlo malo privlačne turistima (npr. prostrane oblas tropskih šuma, a većina su močvare obrasle mangrovom), tako da mogu dobiti neodgovarajuć pažnju i tretman od strane uprave;
- ako oni koji odlučuju poveruju da parkovi postoje prvenstveno zbog ekonomske dobiti, a njihov očekivanja u ovom smeru se ne ispune, možda će početi da traže neku drugu profitabilniju korist o zemlje;
- vlasti mogu pokušati da traže da se uveća ekonomski prihod od parkova kroz neodgovaraju razvoj, tako da veliki hoteli, autoputevi ili golfska igrališta privlače više posetilaca, koji mogu d umanje prirodne lepote parka i da ga na kraju pretvore u oblast u kojoj je glavni cilj masov turizam pre nego očuvanje prirode.

Ravnoteža pozitivnih i negativnih uticaja

Koristi od turizma u NP mogu biti značajne, ali suprotne efekte koji nesumnjivo prate one pozitivn treba prevazići pažljivim planiranjem i delotvornim upravljanjem.

Vodeći princip za razvoj turizma u nacionalnim parkovima je upravljanje ljudskim i prirodnim resursim tako da bude što veće uživanje posetilaca, a što manji negativni uticaji od razvoja turizma. Ovo zahte objektivan pristup mogućim negativnim uticajima i ozbiljnu analizu o tome kako se ovaj potencijal mo kontrolisati. Greške su napravljene u turizmu, koji je u razvoju, u zaštićenim oblastima širom sveta šteta koja je iz toga proizašla je isuviše očigledna.

Zaključak

Razvoj turizma, a pre svega ekoturizma, jedan je od glavnih privrednih pokretača ekonomija zemalja razvoju. Prirodne lepote i netaknuta priroda su glavni donosioci stranih sredstava plaćanja ov zemljama. Zaštićene oblasti, a na prvom mestu nacionalni parkovi, širom sveta privlače milio posetilaca godišnje ostvarujući odrepene društveno–ekonomske dobiti od turizma kako za nacional ekonomiju, tako i za lokalno stanovništvo i različite prateće delatnosti. Ovo je naročito značajno za o zaštićene oblasti gde zemlja ima mali značaj ili je skoro bez značaja za poljoprivrednu proizvodnju

Osim dobiti, mnoga iskustva u svetu su pokazala i negativne efekte turizma na nacionalne parkove, k iako zaštićeni nisu imuni na uništavanje. Ovo je najčešće posledica neodgovarajućeg upravljan pritiska od lokalnog stanovništva i prekomernog korišćenja od strane turista. S toga da bi koristi turizma u nacionalnim parkovima bile značajne potrebno je negativne efekte prevazići pažljiv planiranjem i delotvornim upravljanjem. Ispravno planiranje i upravljanje turizmom omogućav regeneraciju resursa i ne dovode do zagapenja sredine, a to je glavni preduslov razvoja ekoturizm

Tabela1. Mogući negativni uticaji turizma na prirodnu sredinu u zaštićenim oblastima (WTO, UNEP, 1994)

	FAKTOR	UTICAJ NA PRIRODNU SREDINU	OBJAŠNJENJE
	Preopterećenost	Pritisak na životnu sredinu, životinje pokazuju promene u ponašanju	Prenadraženost, opadanje kvaliteta, potreba za određivanjem boljih propisa
	Prekomeran razvoj	Razvoj zapuštenih ruralnih malih naselja, prekomerne veštačke strukture	Nakazne imitacije urbane sredine
Rekreacija	Motorni čamci	Uznemiravanje divljači	Preosetljivost tokom sezone gnežđenja, buka
	Pecanje	Nikako	Nadmetanje sa prirodnim grabljivicama
	Safari pešice	Uznemiravanje divljači	Preterano korišćenje i erozija staza
Zagađenje	Buka (radio aparati i dr)	Remećenje prirodnih zvukova	Uznemiravanje divljači i drugih posetilaca
	Smeće	Narušavanje prirodnih predela, navikavanje životinja na smeće	Estetika i opasnost po zdravlje
	Divljanje i uništavanje	Oštećenje i upropaštavanje objekata	Uklanjanje prirodnih odlika
	Hranjenje divljači	Promene u ponašanju opasne po turiste	Premeštanje životinja iz njima odgovarajuće sredine
Vozila	Brzina	Smrtnost divljači	Ekološke promene, prašina
	Vožnja van puteva	Oštećenje tla i vegetacije	Uznemiravanje divljači
Razno	Sakupljanje suvenira	Ukljanjanje prirodnih lepota, razaranje prirodnih procesa	školjke, korali, rogovi, retke biljke
	Paljenje vatre	Smrtnost sitne divljači i uništavanje njihovih staništa	Remećenje prirodnog toka energije
	Putevi i iskopine	Nestanak staništa, drenaža	Estetski ožiljci
	Naponska mreža	Uništenje vegetacije	Estetski sudar
	Veštačke jame za vodu i zalihe soli	Neprirodna koncetracija divljači i oštećenje vegetacije	Neophodna je izmena tla
	Uvođenje egzotičnih biljaka i životinja	Nadmetanje sa divljim vrstama	Opšta zbrka

Literatura

Baker, Priscilla R.(1990): Tourism and Protection of Natural Areas, Nacional Park Service, Washington

IUCN(1990): 1990 UN List of National Parks and Protected Areas, IUCN/WCMC Gland, Switzerland/Cambridge, UK

Western D. and W. R. Henry (1979): Economics and Conservation in Third World National Parks, in Bioscience 29(7)

WTO, UNEP(1994): Guidelines – Development of National Parks and Protected Areas for Tourism, WTO, Madrid

Turizam
Časopis Instituta za geografiju

Gavrilović–Gagović, Slavica*
Gagović, N**

Troškovi ekološke zaštite i razvoj turizma

Rezime *Pri planiranju strategije razvoja turizma i celokupne privrede nekog turističkog mesta ili regiona treb imati u vidu sve šanse i izazove, ali i pretnje koje taj razvitak nosi. U određenom momentu, kada zaštitu vode i vazduha treba uložiti određena novčana sredstva, konkurentska pozicija ponude jedno turističkog mesta ili regiona može biti pogoršana u odnosu na neko drugo turističko mesto, ili regio gde nisu neophodna tako velika ulaganja u ekološku zaštitu.*

Ključne reči: *turizam; ekologija; troškovi ekološke zaštite; konkurentnost.*

Abstract *The planning of tourism strategy and the whole economic development must be based on chances an challanges as well as on certain threats of the development proccess. When the protection of air an wather demands financial inputs, the competitive position of certain tourist region can be change Then, some other tourist regions can become more competitive becouse of the lower charges of env ronmental protection.*

Key Words: *Tourism; Ecology; Environmental protection costs; Competition.*

Razvoj turizma i čitavog niza ekonomskih aktivnosti ima niz pozitivnih efekata na ekonomiju prosperitet nekog turističkog mesta, zemlje i/ili regiona. Međutim, on istovremeno men fizionomiju sredine u kojoj se razvija, izazivajući ne samo pozitivne, već i određene negativne promei (zagađenje vode i vazduha), pre svega u kontekstu nastanka potrebe da se pristupi odgovarajuć ekološkoj zaštiti. Takva zaštita iziskuje i odgovarajuće troškove, pa otuda neophodnost blagovremen sagledavanja i odmeravanja pozitivnih i negativnih efekata razvoja turizma i privrede u celini, u ci formulisanja racionalne razvojne i izvozne strategije.

Troškovi ekološke zaštite mogu bitno da izmene konkurentnost turističke ponude pojedinih mesta, da utiču na pomeranje postojećih turističkih tokova. Neka nova područja, ekološki očuvana imaju šan da postanu turistički atraktivnija i konkurentnija u turističkoj ponudi zahvaljujući manjoj potrebi ulaganjima u ekološku zaštitu. Međutim, uporedo sa razvojem turizma i raznovrsnih ekonoms aktivnosti, treba voditi računa da upravo taj razvitak u određenom momentu ne ugrozi postavlje ciljeve. Potrebe i zahtevi savremenih turista veoma su sofisticirani, a za njihovo zadovolje neophodna je bogata i raznovrsna ponuda. Takva ponuda podrazumeva ne samo visokokvalite osnovne turističke usluge saobraćaja i ugostiteljstva, već i obilje drugih proizvoda i usluga koji post predmet vanpansionske potrošnje. Obezbeđivanje bogate i raznovrsne ponude podrazumeva raz čitavog niza privrednih delatnosti, koji je, po pravilu povezan sa rizikom ugrožavanja prirodne sredi Otuda nastaje i potreba blagovremene ekološke zaštite, što podrazumeva i dodatne troškove. Zapra industrija predstavlja najveću pretnju očuvanju životne sredine i ekološkog okruženja svake regije.

U vreme kada ekonomske aktivnosti nisu bile dovoljno razvijene, bar ne do današnjeg nivoa, vazdul voda bili su besplatni, tako da je malo ko obraćao pažnju na njih kao faktore proizvodnje i industrijskog, bilo turističkog proizvoda. Savremeni nivo industrijalizacije doveo je u pitanje ekol opstanak planete, a naročito pojedinih njenih delova koji su izloženi permanentnom delovanju fabri nusproizvoda. Činjenica da se stepen razvijenosti jedne regije meri razvijenošću njene indust razgranatošću saobraćajne mreže i brojem vozila koji je opslužuje, kao i raznovrsnošću turisti ponude i brojem turista koji je posete, uvodi nas u svojevrstan paradoks. Što je viši nivo raz industrije, saobraćaja i turizma u jednoj regiji, postoji veća verovatnoća ugrožavanja njene priro sredine, a što je okruženje ugroženije to opada konkurentnost industrijske proizvodnje i pon saobraćajnih i turističkih usluga. Stoga, svaka privreda vremenom dolazi u konfliktnu situaciju stepenom sopstvenog razvoja, odnosno do tačke kada je neophodno kvantitativno narasle rezu njene ekspanzije pretočiti u jedan novi kvalitet, koji se ogleda u promeni strukture njene privre ponude.

Najbolji primer ove tvrdnje predstavlja azijsko–pacifički region. Odavno se zna za veliku zagađe priobalnih voda Singapura i Hong Konga, izvoz prljavih tehnologija u Republiku Koreju ili činjenic je Tajvan vodeća zemlja u svetu po broju kancerogeno obolelih na hiljadu stanovnika. Seoba indus zagađivača u region Azije i Pacifika, omogućila je tamošnjim zemljama monopol na proizvo štampanih ploča ili silicijumskih čipova, visok standard stanovništva, gustu saobraćajnu mrežu u ol velikih urbanih celina, najveće i najmodernije aerodrome i hotele, ali uz istovremeni proces er osnovnih resursa – vode i čistog vazduha. Stoga je teško zamisliti da turisti posećuju ove primc zemlje radi letovanja ili banjskog lečenja, već isključivo konzumiraju kapitalno najintenzivnije usluga, poput poslovnog, šoping ili kongresnog turizma. Za razliku od jednostavnijih oblika turis ponude, niske kapitalne intenzivnosti (kamperski turizam, seoski turizam, privatni smešta stambenim objektima, bungalovski turizam itd.), ovaj vid turizma iziskuje visoka ulaganja u luks hotele, aerodrome, kongresne sale, šoping centre i dr.

*Dr Slavica Gavrilović–Gagović, Institut za spoljnu trgovinu, Beograd

**Mr Nebojša Gagović, Institut za spoljnu trgovinu, Beograd

Veza između saznanja da ugroženi faktori prestaju da budu besplatni i stepena ugroženosti pojedinih regiona, kao i pretpostavka da se turistički proizvod (kompletan paket usluga koji se nudi turistima) po ekonomskim inputima (rad i kapital) malo razlikuje od industrijskog proizvoda, opravdava poseban interes za formulisanje koncepta međunarodne trgovine turističkim uslugama. U ovom radu će se, uz pomoć jednostavnog modela linearnog programiranja, izvršiti inkorporacija trećeg faktora proizvodnje turističkog proizvoda (pored rada i kapitala), čiste vode i vazduha, u jednačine koje determinišu osnovni ekonomski princip – maksimizaciju prihoda uz minimizaciju ulaganja osnovnih resursa.

Rad je podeljen u tri dela. U prvom delu se ukazuje da akumulacija kapitala proširuje turističku atraktivnost jednog regiona koja, za uzvrat, postaje limitirana standardima zaštite okruženja. Uvođenje zaštitnih ograničenja onemogućava da jedan ili oba faktora proizvodnje turističkog proizvoda (rad i kapital) ostvare punu zaposlenost. U drugom delu se uticaj ekološke zagađenosti prikazuje kroz cene u senci i dokazuje da u uslovima nepotpune zaposlenosti faktora, uopštene teoreme Rybczynsk–og i Stolper–a i Samuelson–a gube na značaju. U trećem delu se izvodi zaključak da eliminiacijom osnovnih zagađivača u svakom pojedinom segmentu ponude, dolazi do promene u strukturi međunarodne razmene turističkih usluga.

Polazna pretpostavka je da preduzetnici teže da maksimiziraju ukupni prihod u realizaciji dva turistička proizvoda, X_1 i X_2, po datim cenama P_{X1} i P_{X2}, u zavisnosti od homogenih produkcionih funkcija dve vrste turističkih proizvoda i relativne raspoloživosti faktora (rad i kapital), uz ograničenje da proizvodnja bilo kog od dva turistička proizvoda ne može biti negativna veličina. Treći faktor, čista voda ili vazduh, čija je raspoloživost ograničena ekološkim standardima, takođe se koristi kao input neophodan za kompletiranje ponude celokupne turističke usluge, odnosno turističkih proizvoda X_1 i X_2. Na bazi modela linearnog programiranja, maksimizacija prihoda (Z) predstavljena je jednačinom:

$$Z = p_{x1}X_1 + p_{x2}X_2 \qquad (1)$$

u zavisnosti od,

$$\begin{aligned} a_{LX1}X_1 + a_{LX2}X_2 &\leq L \\ a_{KX1}X_1 + a_{KX2}X_2 &\leq K \\ a_{MX1}X_1 + a_{MX2}X_2 &\leq M \end{aligned} \qquad (2)$$

i

$$X_1, X_2 \geq 0$$

gde je a_{ij} broj jedinica faktora i neophodan za proizvodnju jedne jedinice turističkog proizvoda j, a K, L i M faktori proizvodnje (kapital, rad i čist vazduh i voda).

Sledećom, dualnom jednačinom izražava se težnja preduzetnika da minimiziraju troškove.

$$Z = wL + rK + p_m M \qquad (3)$$

u zavisnosti od,

$$\begin{bmatrix} a_{LX1}a_{KX1}a_{MX1} \\ a_{LX2}a_{KX2}a_{MX2} \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} w \\ r \\ p_m \end{bmatrix} \geq \begin{bmatrix} P_{X_1} \\ P_{X_2} \end{bmatrix} \qquad (4)$$

$$w, r, p_m \geq 0$$

gde su w, r, p_m prihodi od upotrebe faktora – rada, kapitala i čiste vode ili vazduha.

Kada je nivo ukupne privredne aktivnosti u zemlji ili datom regionu dovoljno nizak, ograničenje zagađenosti u jednačini (2) gubi svaki značaj. Na sledećem grafikonu prikazana je ponuda tradicionalnog (radno– ili nisko kapitalno–intenzivnog) turističkog proizvoda X_1 i visoko kapitalno–intenzivnog turističkog proizvoda X_2 u jednoj zemlji ili regionu.

Linija GH predstavlja jednačinu (1), gde je Z_0 rešenje linearnog programskog problema. Linije AE i BD predstavljaju ograničenja faktora, kapitala i rada, respektivno. Uz pretpostavku da je

$$a_{LX1}/a_{LX2} > a_{MX1}/a_{MX2} > a_{KX1}/a_{KX2}$$

izlomljena kriva ABS predstavlja krivu proizvodnih mogućnosti, ili granicu efikasnosti.

Akumulacija kapitala dovodi do pomeranja linije AE u položaj A'E', označavajući porast raspoloživosti ovog faktora. Kriva proizvodnih mogućnosti je sada A'S'B'. Akumulacija kapitala je dovela do nadproporcionalnog rasta proizvodnje kapitalno–intenzivnog turističkog proizvoda X_2, pošto je

$$\Delta X_2/X_2 = CS'/OC' > AA'/OA = \Delta K/K.$$

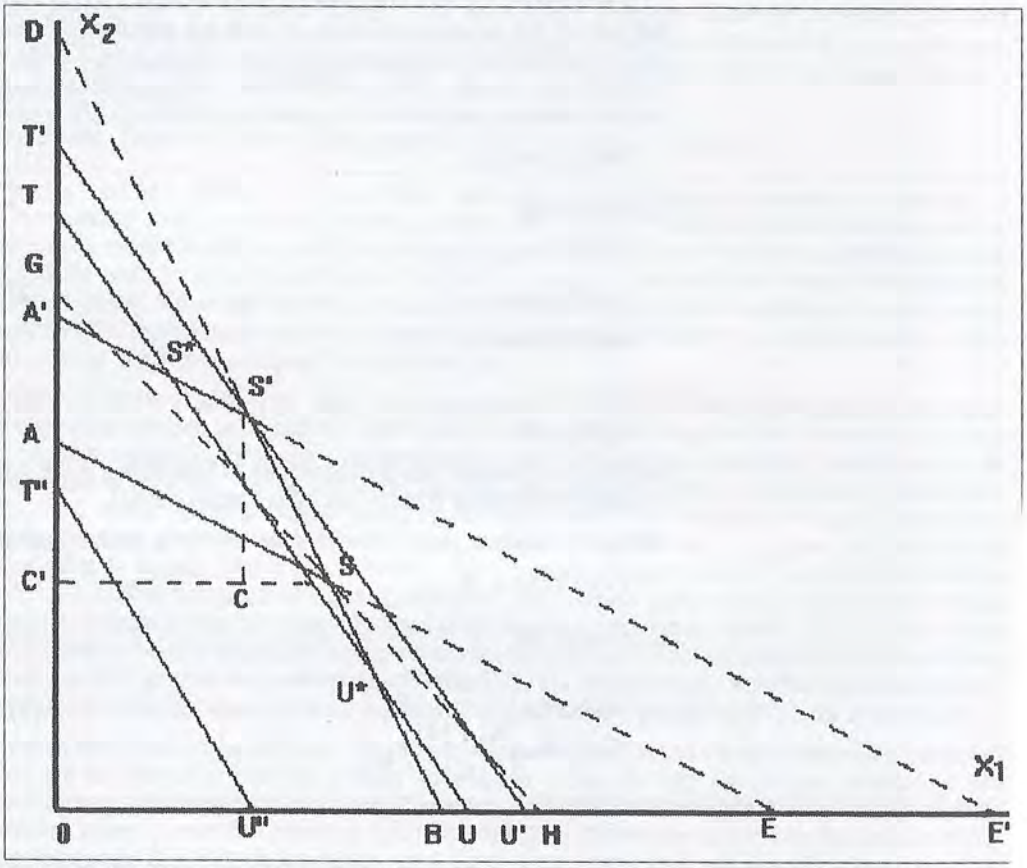
S druge strane, proizvodnja tradicionalnog proizvoda X_1 (niske kapitalne intenzivnosti), je opala zbog ograničenja o konstantnim odnosima cena turističkih usluga. U teoriji se ova zakonomernost naziva Rybczynski teorema.[1]

Kada stepen industrijalizacije, odnosno razvoja turističke ponude, dostigne određeni nivo, standardi ekološke zaštite se pojavljuju kao bitan faktor u jednačini (2). Ovo ograničenje je predstavljeno linijom

TU. Nova kriva granice efikasnosti je A'S*U*B. Tačka ravnotežne ponude pomera se iz S' u S* (ili U*). Teorema Rybczynski može, ali i ne mora važiti u ovim okolnostima. Neće važiti onda kada standardi okruženja postanu tako oštri da linija ograničenja iz pozicije TU pređe u novu T"U".

U okviru dualnog problema – minimizacija troškova faktora – posebnu pažnju privlači odgovor na pitanje važi li u novim uslovima teorija izjednačavanja cena faktora i efekat uticaja promena cena turističkih proizvoda na cene faktora. Drugim rečima, da li međunarodna razmena raznovrsnih turističkih usluga, pored izjednačavanja njihovih cena, vrši i egalizaciju cena različitih faktora. Japanski ekonomista, Nobuo Minabe, je dokazao da, u određenim situacijama, ravnotežne cene faktora (w, r, p_m) nisu jedinstveno determinisane datim cenama na konkurentnom tržištu robe i usluga, jer ni preduzetnici, a ni radnici, obično nisu voljni (ako već nisu primorani) da plate troškove zagađivanja, pošto bi to dovelo do snižavanja prihoda po osnovu rada i kapitala.

Stolper–Samuelsonov efekat podrazumeva da rast cene radno–intenzivnog (turističkog) proizvoda dovodi do više nego proporcionalnog rasta prinosa od rada i opadanja prinosa od kapitala. Do efekta ne dolazi, smatra Minabe, u slučaju kada zemlja nastavlja sa proizvodnjom oba proizvoda, X_1 i X_2. On tvrdi da rast cene X_1 nema uticaja na prinose odgovarajuće intenzivnog faktora (u ovom slučaju rada) kada se proizvodna tačka nalazi u S*. S druge strane, rast cene X_2 neće uticati na prinose korespodentno intenzivnog faktora (kapital) kada se proizvodna tačka nalazi u U*.[2]

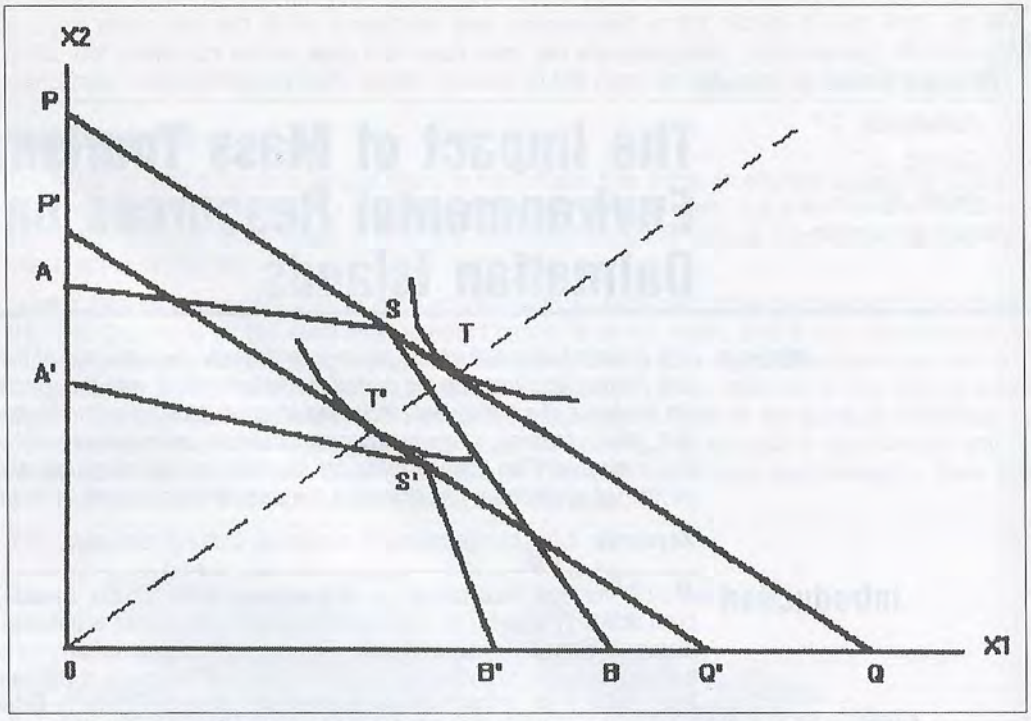
Prilog 1. Analiza proizvodnje dva turistička proizvoda uz prisustvo tri faktora – rada, kapitala i čistog vazduha i/ili vode

Na osnovu svega izloženog, analiza međunarodne razmene turističkih proizvoda između dve zeml ukazuje na činjenicu da se struktura komparativnih prednosti može menjati, ako dođe do aktiviran zagađivača i njihovog eliminisanja, što je prikazano na narednom grafikonu.

Tradicionalna kriva granice efikasnosti, ASB, predstavlja slučaj pre aktiviranja zagađivača. Tačke S i predstavljaju ponudu i potrošnju u slučaju kada su cene turističkih usluga određene nagibom PQ. polaznom modelu zemlja izvozi turistički proizvod X_2 u zamenu za uvoz X_1. Kada dođe do aktivirar zagađivača, a zatim njihovog eliminisanja, kriva granice efikasnosti pomera se u položaj A'S Struktura trgovine turističkim proizvodima se promenila. Zemlja sada izvozi X_1, a uvozi X_2.

Prema tome, kada bi turistički i industrijski preduzetnici ili opštine na čijim se teritorijama oni nala bili primorani da stanovništvu isplate nadoknadu za zagađivanje njihovog životnog okruženja, ili bolje da investiraju u neutralisanje uzročnika zagađivanja, aktuelne komparativne prednosti o regiona, kako na planu trgovine industrijskim proizvodima, tako i na polju trgovine turističk proizvodima, bile bi izložene značajnim promenama. U kojoj meri bi se održala konkurentska predn u izvozu proizvoda i usluga nastalih pod dejstvom tzv. "prljavih" tehnologija, postaje stvar d matematičke razrade, ali je sigurno da bi došlo do bitne promene u visini i strukturi njihovih troškova

Primera radi, dobar deo jugoslovenskog turizma zasniva se na ponudi robe i usluga relativno r kapitalne intenzivnosti (kampovi, smeštaj po domaćinstvima, bungalovi, hoteli nižih katego relativno neadekvatna infrastruktura, nerazvijena saobraćajna mreža, siromašna vanpansion

Prilog 2. Izmena u strukturi međunarodne razmene turističkih proizvoda izazvana aktiviranjem zagađivača

ponuda, a ni hoteli visoke kategorije često ne odgovaraju renomeu koji im je dat). Međutim, relativno nizak nivo zagađenosti naše teritorije omogućuje izvoz ovakvih usluga turistima koji su skloni da luksuz žrtvuju za relativno jeftin odmor i boravak u ekološki čistoj sredini. U slučaju intenziviranja procesa industrijalizacije i porasta nivoa zagađenosti okruženja, troškovi njene eliminacije znatno bi uticali na visinu i strukturu troškova jugoslovenskog turističkog proizvoda i učinili ga nekonkurentnim na međunarodnom tržištu. Retko ko bi bio spreman da posećuje domaće turističke centre, relativno skromne turističke ponude, po cenama koje odgovaraju prestižnim svetskim odmarališima. U takvoj situaciji bi i jugoslovenski turizam morao podići kvalitet usluga i obogatiti svoju ponudu turističkim proizvodom visoke kapitalne intenzivnosti. Srećom ili ne, domaća privreda radi smanjenim kapacitetima i momenat ulaska Jugoslavije u kritično polje ekološke zagađenosti još uvek se čini dalekim, tako da i njena relativno skromna turistička ponuda nalazi svoju klijentelu na svetskom tržištu.

Napomene

[1] Rybczynsky T.M., "Factor Endowtments and Relative Commodity Prices", Economica, n.s. Vol. 22, November 1955, pp. 336–341.

[2] Minabe N., "The Cost of Pollution and the Theory of International Trade", Osaka City University Review, Vol. 26, No. 1, January 1991, p. 34.

Literatura

Gavrilović S., "Usluge: svetski trendovi i naša stvarnost", Poslovni krug (Business Cyrcle), oktobar 1996.

Gavrilović–Gagović S. i Petrović P., "Promocija i program istraživanja turističkog proizvoda", Turizam, Br. 1, Institut za geografiju, Novi Sad 1997.

Gagović N., "Mogući efekti mera ekološke zaštite na komparativne prednosti izvoznika sa Dalekog istoka, Ekonomski anali, Ekonomski fakultet, Beograd, br.126, oktobar–decembar 1995.

Minabe N., "The Cost of Pollution and the Theory of International Trade", Osaka City University Review, Vol. 26, No. 1, January 1991.

Rybczynsky T.M., "Factor Endowtments and Relative Commodity Prices", Economica, n.s. Vol. 22, November 1955.

Turizam Časopis Instituta za geografiju

*Podobnikar, T.**
*Stančič, Z.***
*Kirgin, B.****
*Gaffney, V.*****

The Impact of Mass Tourism on Environmental Resources on the Central Dalmatian Islands

Abstract *The principal objective of this paper is to describe the influence of the mass tourism on environmenta and cultural resources on the central Dalmatian islands with the special emphasis on the island of Bra On the basis of a variety data including physical geography and human economy activities (as agricu ture, stock–farming, stone quarries and tourism) an erosion model of the island of Brač was derive and evaluated. Two major causes for the treat for environmental and cultural resources were foun decline of agricultural practices and the uncontrolled growth of tourist industry.*

Keywords: *tourism, environment resources, cultural resources, GIS*

Introduction

A multi–national research group of academics from Croatia, Canada, Great Britain and Slovenia ha been active in analysing environment changes and human adaptation of nature from the earliest pre history in central Dalmatia, Croatia. The project is currently carrying out work on a transect of islan running from the mainland to the small island of Palagruža in the centre of Adriatic and incorporati Brač, Šolta, Hvar, Vis and a number of smaller islands (Figure 1). Extensive archaeological and histo cal data was gathered using a variety of field techniques and integrated with natural environment da (pedology, lithology, vegetation, erosion, etc.) in a geographic information system (GIS).

The Adriatic islands have been in the focus of tourist industry for decades. Due to the war in the Ba kans this industry has declined. After the end of war growth of tourism is anticipated. This will cau dramatic impact on the natural and cultural resources.

The problems faced by regional cultural organisations were noted with concern by members of t project team. Therefore was decided to co–operate and share data with local environmental agenc and seek to investigate problems relating to the management of cultural monuments within the stu area. Consequently, the project database will ultimately form the basis for the local cultural resou management database and include data related to the condition of cultural monuments. As part of t agenda the team sought to identify procedures to investigate the current status of archaeological mo uments in the area and techniques to assess the impact of current land use strategies on monume at a regional level. During the fieldwork and after the initial analysis performed for the island of H and Brač, it was realised that there are two major reasons for threat to cultural resources. First is continues decline of agriculture and the second is growth of mass tourism which caused uncontro building and infrastructure construction.

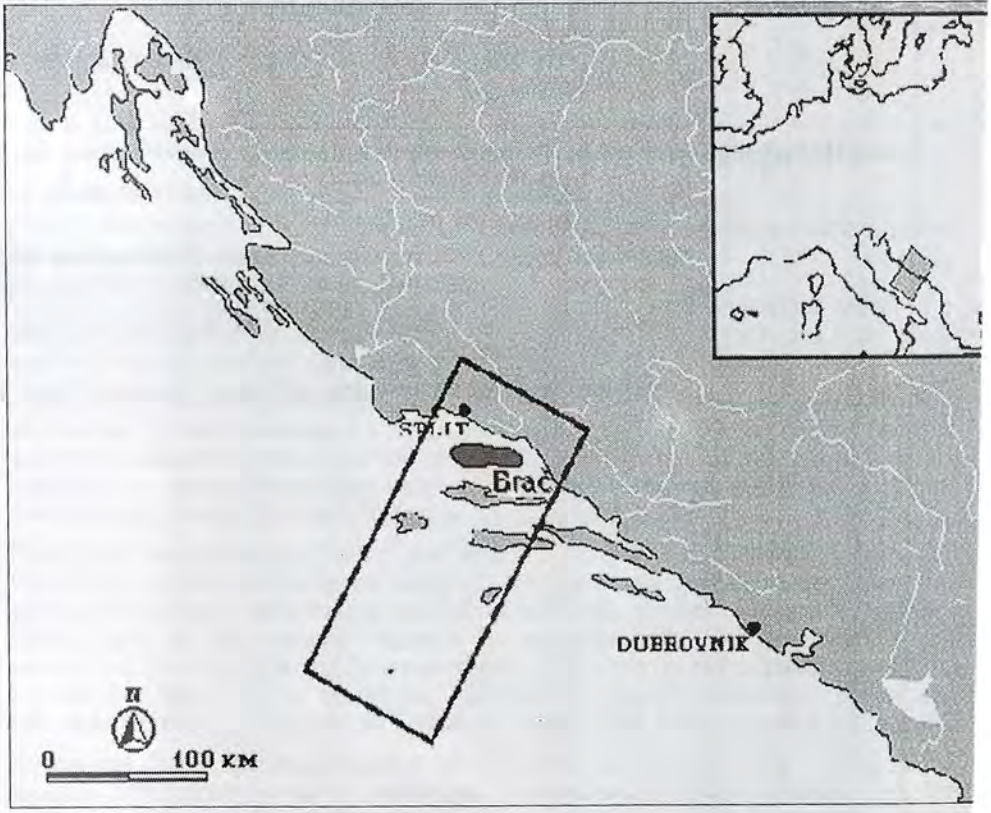

Figure 1. The study area

*M.Sc., Tomaž Podobnikar, Inštitut za prostorske študije, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana, Slovenia

**Ph.D., Zoran Stančič, Inštitut za prostorske študije, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana, Slovenia

***Branko Kirgin, Arheološki muzej Split, Split, Croatia

****Ph.D., Vincent Gaffney, Field Archaeology Unit, University of Birmingham, Great Britain

Environmental and land use data of the islands in central Dalmatia

Analysis within this part of the project has been concentrated on the islands of Hvar Brač, Vis, and Šolta. The islands are not far away from each other and are geologically, hydrologicaly, lithologically, climatically, and pedologicaly fairly similar. However in this paper we will focus on the island of Brač.

The island of Brač

The island of Brač is the third largest island in the Adriatic Sea. It has an elliptical shape with a maximum east–west length of 36km, a maximum north–south width of 12km, and a total surface of 395 sq. km. The orientation of the island is E–W and is different from the general orientation of the Adriatic coast, which is NW–SE.

From a geological perspective Brač is an anticline with an east–west strike surrounded by synclines; the Brač Channel is on the north and the Hvar Channel is on the south. Brač is also characterised by especially dramatic relief. The highest peak on the island, Vidova gora, rises 778m above sea level and is the highest peak on all the Adriatic islands (fig. 2). The depth of the channels is over 80m in some places. The core of the anticline which forms the mountainous spine of the island is composed of dolomites and limestones of the Lower and Upper Cretaceous. The anticline is asymmetrical and is much closer to the southern coast of the island. The relief is therefore asymmetrical – from the anticline the terrain drops dramatically to the southern coast.

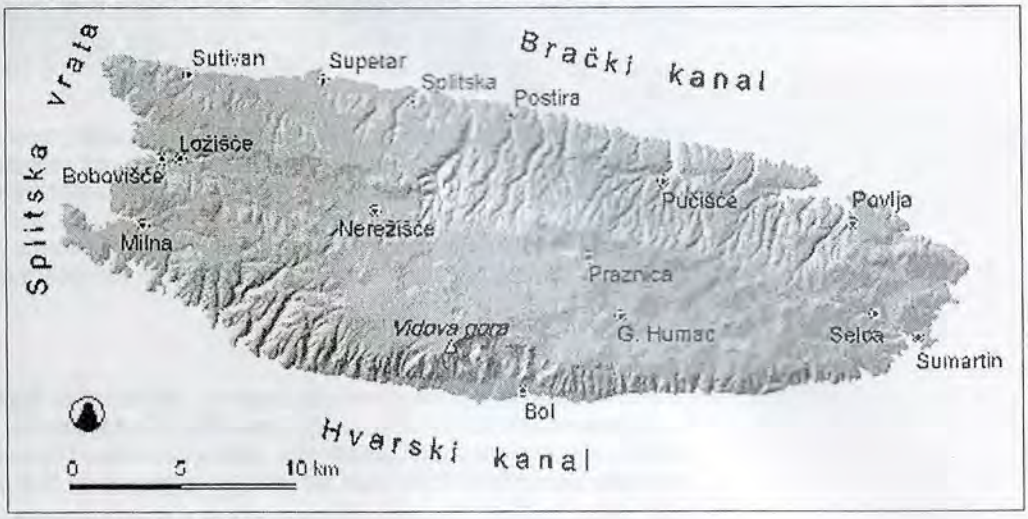

Figure 2. The Island of Brač

The coast is within 1km, measured in a straight line, of the highest peak. To the north, three plateaux can be distinguished. The highest plateau extends from the peak to an elevation of 700m; the second plateau is lower around the village Nerežišće. Finally, the lowland extends from sea level at the coast to an elevation of c.170m (Derado 1984). Due to the asymmetrical shape of the island most of the slopes are north facing.

The island is also characterised by numerous dry valleys, especially in its lower parts. Most of these valleys are tectonic in origin, although some are of fluvial origin. The valleys are often very deep and with very steep slopes. Most of the valleys on the northern coast have thick Pleistocene deposits and are very suitable for agriculture. The majority of these valleys were closely related to one of the major settlements on the island.

The geology and hydrology of Brač

The geology of the island is relatively monotonous (Čubraković 1984) and the majority of the Brač Lithology are limestones, dolomitised limestones, dolomites, sandy limestones, sandstones, flysch, breccia and quaternary deposits. For the Brač economy, the Sennon limestones are of extreme importance (Jelaska 1984). They are very frequent on the northern, eastern and sotheastern parts of the island. Here stone quarries are very frequent and the decorative stone has been used for centuries. Brač "marble" was used in the construction of Diocletian's palace during the late 3rd century AD.

The most marked occurrences of flysch, a redeposited limestone sediment, occur above Bol. Quaternary deposits occur in many localised areas and include isolated colluvial layers on the steep southern slopes and alluvial and brecchia deposits within the numerous north facing valleys. The distribution of lithological classes on the island is shown in figure 3.

The hydrology of the island is largely influenced by the permeable limestone, which has led to an almost total absence of surface water. The island of Brač is largely built of limestones and dolomites. The only real hydroisolator on the island are the Eocene flysch on the southern coast of the island close to Bol. This results in a series of seasonal or permanent streams occurring at the interface of the flysch and limestone.

Consequently, the north orientation of Brač, combined with the fact that the lower Cretaceous Dolomitic core represents a relatively impermeable barrier to ground water, probably influenced the circulation of ground water leading to frequent springs and underwater springs vrulje on the northern coast. Several attempts have been carried out in the 60's to drill wells about one thousand metres from

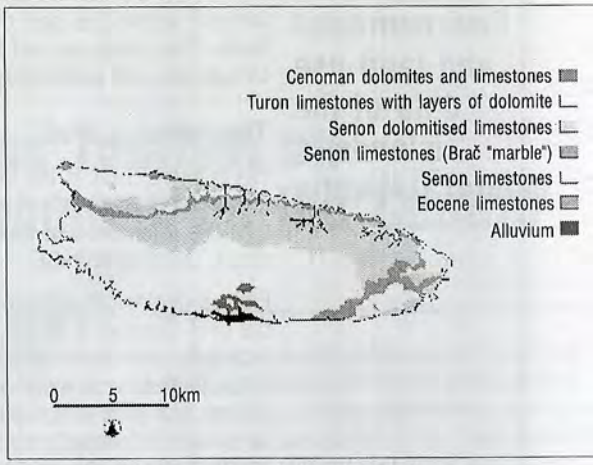

Figure 3. Lithology of the island of Brač

the coast in the north facing valleys with quaternary deposits (Čubraković 1984). Attempts to drill wel were unsuccessful, despite the fact that some wells gave up to 50 litres of water per second. The wat in these wells was of high salinity, exceeding 500 mg/l, which is considered to be inadequate for hu man consumption.

Since the island of Brač has very few resources of fresh water, most of the water for animal consump tion had to be collected in large ponds or lokve. Lokve were especially frequent in the upper platea where pastoralism was traditional. Water for human consumption was collected in cisterns. The situa tion changed dramatically when in the 70's a pipeline brought fresh water from the Cetina river fro the mainland. While one would expect that most of the old cisterns would be maintained for crop wa tering, the majority of water cisterns have already been abandoned and will be totally destroyed with a couple of years.

The climate of Brač

The first climatological measurements began on the island of Brač in 1897 when a meteorologic measurement unit was set at Nerežišče (Juras 1984). Real systematic measurements started in the 50 and 60's when rainfall measurement units were set in twelve. The mean annual number of hours of su is greater than in Split (2588 hours per year) and slightly lower than on Hvar (2673 hours per year).

The air temperature of Brač can be described as a temperature typical of Mediterranean climate, wi relatively mild winters and hot summers. However, there are significant differences between the coas air temperatures (16 degrees) and the air temperatures inland (12 degrees). The differences in air tem perature between the southern and northern coast are relatively high in autumn and winter. The dive sities within the island are due to the elevation and exposure to the wind.

Rainfall is an extremely important aspect in the Brač's typical Mediterranean climate. It varies from 7 mm in Ložišća to 1320 mm in Pražnice (the highest plateaux of the island). The driest areas are on t western and north–western coast. The rainfall is not regularly dispersed throughout the year. Most the rain is in the winter and autumn, much less in the spring.

Soils on Brač

The development of soils on Brač was influenced by similar factors as the soils on other islands Central Dalmatia: climate, geological basis, relief, live organisms and humans. Most of these facto can easily be compared with the island cases of Hvar, Vis and Šolta. Five different series' of soils a represented on Brač: soils developed on limestones and dolomites, soils developed on crystallis dolomites, soils on Eocene flysch and carbonate sandstone, soils on colluvial and delluvial deposi anthropogenic soils. On the basis of their agricultural potential, soil (Miloš 1984) is divided into fo groups whose distribution is shown in figure 4.

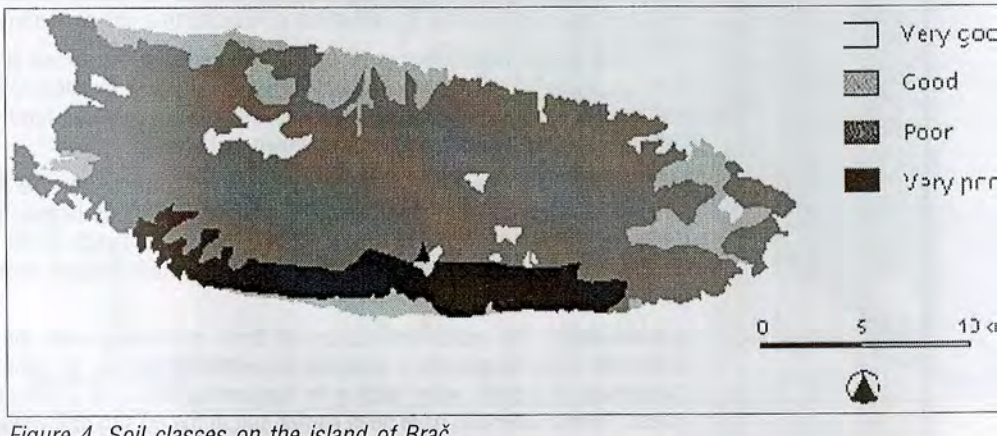

Figure 4. Soil classes on the island of Brač

Anthropogenic soils form a special class on all Central Dalmatian islands including the island of Brač. Due to lack of fertile soils, people had to create new fields. This process was continued throughout millennia. Massive stone clearances were needed when new fields were to be cleared and this process could not have been finished by a single generation. The quantity of rock cleared from fields could reach more than one tone of cleared rock per each square metre of productive land (Gams 1987)! The anthropogenic soils are extremely fragile and if not properly maintained they can be easily and completely lost.

Economic pursuits on Brač

The economy on the island of Brač is in many ways similar to the economic trends on all Central Dalmatian islands. It is marked by the decline of agriculture and fishing and a strong orientation towards the tourist industry. Following the Second World War, a couple of industries were developed on the island with the purpose to keep the Brač inland inhabited.

While Hvar has possibly the most fertile field in Central Dalmatia, and even šolta has used it's fields close to Grohote for growing cereals, Brač is characteristic for it's sheep grazing. The economy of the island was always based on grazing and agriculture. Generally speaking, the present day economy of the island is based on tourism, stone quarries, agriculture and sheep grazing. The tourist industry is centred in the coastal towns, stone quarries in a few of locations on the northern and eastern part of the island, agriculture mostly in the alluvial valleys and on the Nerežiško polje and sheep grazing on the plateaux above 400 metres above sea level (figure 5).

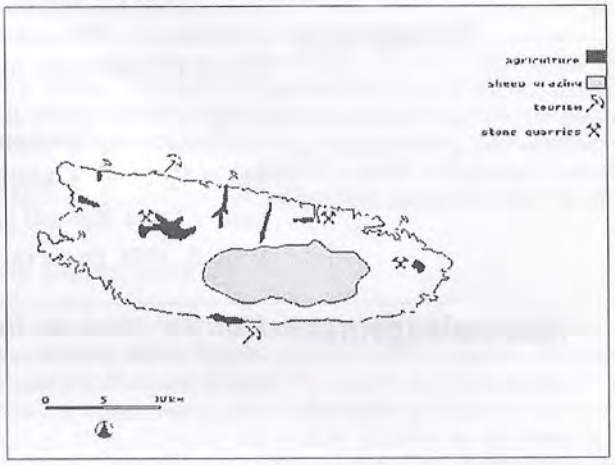

Figure 5. Economic pursuits on Brač

Unfortunately, recent work clearly indicates that virtually all aspects of agricultural and other traditional economic pursuits are in steep and probably terminal decline. The reasons behind this trend are complex and include localised factors such as the inefficient basis of agriculture on the island, the growth of the tourist industry, the attraction of employment within other regional centres (especially Split), poor political management, and the general depression of the market for traditional Mediterranean products.

GIS based erosion research in the Island of Brač

The most interesting analyses, which has been made and which is considering the impact of mass tourism on environmental and cultural resources of the islands, is producing the erosion model. In this analyses were using all environmental and other data, which were divided into particular coverages in GIS as they are:

- geology,
- pedology,
- hydrology
- meteorological data,
- digital elevation model (DEM),
- land use (derived from satellite images of LANDSAT Thematic Mapper),
- archaeological sites and monuments database.

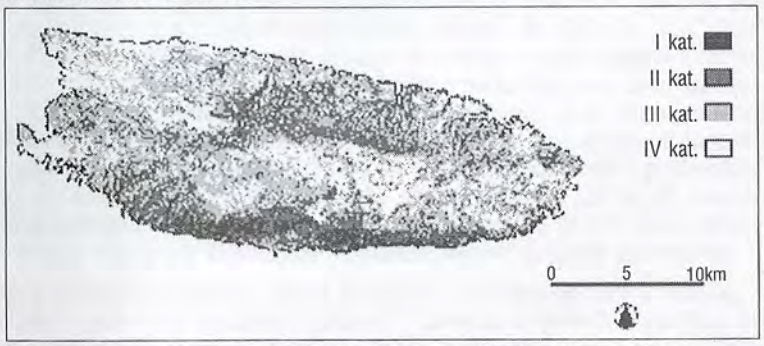

Figure 6. Four categories of erosion intensity for the island of Brač

The example presents the erosion model of the island of Brač (figure 6). In the erosion model w take into account also expanding of the tourist facilities, cutting the forests, fires, etc. We can clea see that almost all of surface is potentially vulnerable. Portion of surfaces with very high erosion (ca gories: I, II, III) is more than three–quarters.

Erosion is important in research from several different aspects. It has direct impact on the enviro mental resources providing basic circumstances for tourism, agriculture or other economies and v versa. We hope that the results of the erosion model could, despite limitations, be used also in mo toring the impact of erosion on sites, leading to a better understanding of the processes of site forn tion.

Conclusions

Croatia, like many eastern European countries, is changing fast. Dalmatia, formerly one of the m popular tourist resorts in Europe, has not suffered direct such severe damage during the Balkan co flict, however, when peace is established further threats to the regions heritage will emerge. New vestment and the uncontrolled growth of mass tourist industry are anticipated.

In the analysis performed here it has been suggested that there are two major causes for the threat environmental and cultural resources within this region. One is the dramatic decline of agricultu practices and the other is uncontrolled growth of tourist industry. It is hoped that the use of the resu presented will help local planners in anticipating and reacting to these threats and prove to be a use tool for cultural resource management and impact assessment.

Bibliography

Čubraković, V., 1984. Uvod u geologiju i hidrogeologiju otoka Brača. Bračkí zbornik 14, 17–22.

Derado, K., 1984. Reljef otoka Brača. Bračkí zbornik 14, 7–13.

Gams, I., 1987. A contribution to the knowledge of the patterns of walls in the mediterranean karst. In Proceedings of the International Symposium on Human Influence on Karst, Postojna, 76–88.

Jelaska, V., 1984. Geološki aspekti ukrasnog kamena otoka Brača. Bračkí zbornik 14, 43–46.

Juras, V., 1984. Klimatski prikaz otoka Brača. Bračkí zbornik 14, 57–65.

Miloš, B., 1984. Bračka tla. Bračkí zbornik 14, 66–77.

Acknowledgement

Ministry of Science and Technology of the Republic of Slovenia founded exchanges of experts the S vene–Croatian bilateral research program. Part of the research was made possible through the I search Supports Scheme of the open Society Institute grant (grant No.: 1363/1997).

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Vratuša, Vesna*
Anastasijević, N.**

Mitološki i kultni karakter našeg najznačajnijeg autohtonog bilja kao osnova turističkog funkcionisanja starih zelenih površina Beograda

Rezime *U radu se razmatraju mogućnosti da se mitološka i kultna verovanja srpskog naroda o najvažnijim autohtonim vrstama šumskog drveća Srbije i beogradskih parkova koriste u širenju interesovanja turista za stare i istorijski interesantne zelene površine Beograda. Vezanost domaćina za biljke može veoma uticati na razvijanje interesa posetilaca za obilazak ovih područja. Označavanjem interesantnih velikih stabala i korišćenjem stručnih i obrazovanih , kulturnih vodiča koji bi afirmisali i ove specifčna verovanja i običaje našeg naroda, mogli bi se postići vrlo dobri rezultati u ovom smislu.*

Ključne reči: *mitologija, ukrasne biljke, parkovi Beograda*

Abstract *Paper discusses the possibility of using mythological and cult beliefs of Serbian nation concerning the most significant autochthonous forest tree species of Serbia in increasing the tourist interest for old and historically attractive green areas of Belgrade. The bond that exists between the host and his plants may greatly influence the interest of visitors for these sites. Marking the interesting and significant large trees as well as engaging professional and well educated guides who would affirm these specific beliefs and customs of our people, would make a good ground for reaching excellent results in this sense.*

Key words: *mythology, ornamental plants, Belgrade parks*

Uvod

Među osnovne turistički interesantne elemente jednog područja koje se mogu pokazati posetiocima, naročito onima iz razvijenog dela sveta, svakako spadaju zelene površine grada i okoline. Baš zato, veoma je poželjno, tačnije neophodno, da se parkovi i druge kategorije zelenih površina razlikuju od sličnih tvorevina u gradovima iz kojih posetioci dolaze. Na taj način zadovoljava se jedan od osnovnih razloga turističkog putovanja, koji se najšire može definisati kao ljudska potreba za upoznavanjem različitosti, želja da se, bar nakratko, pobegne iz svakodnevnog životnog okvira. Zato je razumljivo što takav princip podrazumeva, kad je o zelenim površinama reč, obavezu da parkovi i sve druge zelene površine u koje turista dolazi, u najvećoj mogućoj meri odražavaju specifičnosti područja u kome se nalaze, grada u čijem tkivu postoje i funkcionišu, zemlje čiji narod ih je stvorio. Tajna uspešnog privlačenja pojedinaca da posete zelene površine gradova i okoline sigurno leži u mogućnostima da se tokom posete upozna i sagleda jedan drukčiji, specifičan parkovski pejzaž. Iako je sličan drugim lepim parkovima, što znači univerzalno prijatan, psihološki i estetski blagotvoran i ekološki visoko funkcionalan, on treba da bude istovremeno i sasvim specifičan, različit od onoga što se može videti kod kuće, na određeni način poseban, vredan eventualnog ponovnog dolaska.

Nije, međutim, nepoznato da se ovako definisana turistička privlačnost u našoj praksi još uvek ne ostvaruje, najviše stoga što još nema dovoljno pregalaca koji bi je pretvorili u jednu od poluga turističke efikasnosti. Takav zaključak odnosi se kako na opštu, tako i na pojedinačne aktivnosti savremenog turističkog rada u Srbiji, u kome i dalje preovlađuje rutina. Potreba da se turistima ponudi nešto novo i različito još ni teorijski nije dovoljno ozbiljno razmotrena kad je reč o trurističkim aktivnostima u pejzažnoj arhitekturi, koja je inače specifična i turizmu suštinski bliska delatnost. Ipak, razlozi za promenu ovakvog stanja u Srbiji, – kad se imaju u vidu potencijalne privredne i kulturne koristi od turizma razvijenijeg nego što je on danas, – više su nego očigledni, i to ne samo turističkim radnicima u užem smislu, nego i mnogim drugim pregaocima u brojnim profesijama koje se s turizmom graniče ili preklapaju.

U beogradskom prostoru, naročito u centru grada, specifične i karakteristične najstarije zelene površine raspolažu posebnim vrednostima, ali pokazuju i velike nedostatke. Oni se, međutim, relativno lako mogu popraviti. To će, van svake sumnje, uvećati interesovanje turista za obilazak beogradskih parkova. Iako je ono i sada veliko, zahvaljujući pre svega istorijskom značaju mnogih parkova u centru, treba istaći da grupe stranih turista sve više rutinski obilaze građevine u parkovima, a ne same parkove. S druge strane, glavni i najvredniji sastavni element svake zelene površine jesu biljke, prirodne tvorevine koje nekad predstavljaju veliku atrakciju same po sebi. Nije zbog toga dobro da turistički vodič svede, recimo, obilazak Kalemegdana na suvo nabrajanje istorijskih, kulturnih i građevinskih artefakata koje su na prostoru današnjeg parka ostavili različiti zavojevači, čak i kad je reč o ovako značajnom području čije je graditeljsko bogatstvo zaista ogromno. A upravo to se vrlo često dešava; vredne primerke drveća i drugog bilja kojim Kalemegdan raspolaže niko ne pokazuje posetiocima.

Da bi se u oblasti pejzažne arhitekture turistički efekat postigao, potrebno je, pored ostalog, u uređivanju zelenog materijala u parkovima poznavati, uvažavati i pretočiti u praktična uputstva bar glavne osobenosti odnosa srpskog naroda prema biljkama uopšte, a posebno prema onim vrstama

*Vesna Vratuša, Šumarski fakultet, Beograd

**Nebojša Anastasijević, Šumarski fakultet, Beograd

među kojima naši ljudi obitavaju tokom vekova, i koje čine i treba da čine tradicionalni sadržaj parko našeg geografskog područja. Moraju se, dakle, poznavati bar u osnovi, legende, mitovi, bajke i pri koje su vezane za biljke, a koje se u srpskom etničkom prostoru danas kao i mnogo šta drugo, sasv neopravdano, gube u zaboravu.

Kriterijumi izbora sadnog materijala u parkovima Beograda

Izbor ukrasnih biljaka, posebno drvenastih vrsta za ozelenjavanje urbanizovanih zona treba uvek učin sa osnovnim ciljem da se u tim oazama prirode, u samom srcu jedne veštački nastale gradske teritori što vernije rekonstruišu nekadašnje prirodne osobenosti i vizuelni karakter terena. Čitav ovaj posao l pretežno na dva osnovna principa. Prvi podrazumeva objektivno rekognosciranje onih pejzažn vrednosti i obeležja koja imaju autentičnu vrednost, i koja stoga jesu prirodni okvir graditeljske istorijsko–kulturne baštine, a drugi korišćenje lokalnog, u pravom smislu reči domaćeg biljn materijala, odnosno autohtonih biljnih vrsta, koje su neophodni sastavni elemenati za stvaranje takv prirodnog okvira. U oba principa autohtonost, odnosno autentičnost, jeste prva i suštinska vredno dobro odabranog biljnog materijala. Ono što je ovde po sebi razumljivo, ne proističe samo iz njego ekološke, nego mnogo više iz njegove kulturološke vrednosti.

Problemi kod profesionalnog pristupa rešavanju ovako postavljenih zadataka javljaju se već na samo početku, manifestujući se osnovnim pitanjem: kako se u etnološkom, kulturnom smislu može procen suštinski karakter i značaj određene biljne vrste u svakom pojedinačnom području? Kad su činjenice odnosu stanovništva određenog kraja ili čitave nacije prema biljnom svetu dobro poznate, što u prvo redu znači da su one ozbiljno i mnogo proučavane, čitav posao može se smatrati relativ jednostavnim. Dok mnogi evropski narodi raspolažu obimnom literaturom o ovoj temi, za teritor Beograda, pa i za čitavo područje Srbije, isto kao i kad je reč o drugim oblastima u kojima danas ž srpski narod, zaista se može naći srazmerno malo pisanih podataka. Ipak, sigurnu osnovu i smerni za početak takvog istraživanja predstavljaće brojni tekstovi Veselina Čajkanovića, a pre njega dela Pav Sofrića–Niševljanina, pa i Vuka Karadžića. Ovi dragoceni izvori, što garantuje već i ugled njihov autora, nude sa svoje strane pouzdane i sigurne, iako retke putokaze, koje samo treba slediti.

Sem izbora vrsta prema kriterijumu autohtonosti, a pod njim se, kako se vidi, podrazumeva i nešto š pristup od strogo biološko–ekološkog, u stvaranju uspešnih i turistima interesantnih zelenih površi potrebno je u pejzažnoj arhitekturi zadovoljiti i uslov koji definiše kvalitet proizvoda. On praktično zna da je potrebno imati na raspolaganju izvor (rasadnik) vrhunskog sadnog materijala određenih vrs koji će u parku imati najvišu kondiciju i obezbeđivati najviši stepen opšte ekološke funkcionalnosti. N dovoljno da individue budu izabrane prema načelu autohtonosti, nego sve pojedinačno moraju b zdrave, vitalne i pravilno razvijene. Tek tada će ove biljke zaista biti lepe i reprezentovaće povolj odnos domaćina prema prirodi, a samo u tom slučaju će posetiocu, posebno iz daleka, biti očigled da je uvažavanje biljaka kod nas jedna od karakteristika nacije kojoj pripadamo.

Iako alohtone (strane) vrste, naročito kad je reč o velikim biljkama, a pre svega drveću, nisu neophod u najstarijim i istorijom prepunim gradskim parkovima, njihove nekad zaista dragocene uloge (najvi u pogledu tzv. otpornosti prema specifičnom gradskom zagađenju) ne treba se sasvim odreći ni u ov zonama. Njihov ukupan broj i stepen zastupljenosti, međutim, mora biti usklađen sa značajem k strane biljke uopšte mogu imati. Najbolja potvrda da u ovom smislu nije potrebno izmišljati ništa nov jeste činjenica o ograničenom prisustvu stranih vrsta drveća u poznatim parkovima u svetu, u kojim je, po nezaobilaznom pravilu, za "strance" rezervisano vrlo skromno mesto.

Legende i mitovi o biljakama zelenila Beograda

Razmatrajući mitološke i kultne odlike najvažnijeg domaćeg drveća (najvažnije grupe ukrasnih biljak koje se može upotrebljavati za podizanje novih i pretvaranje postojećih parkova u turistički v interesantne zone, treba pre svega uvažiti činjenicu o velikoj različitosti koju prema određenim vrstam pokazuju stanovnici različitih srpskih krajeva. Iako često nalazimo prilično slične priče u različiti krajevima i izvesne zajedničke motive, srpski narod u skladu sa svojom poslovičnom individualnošć velikim međusobnim različitostima, mnogo češće manifestuje veoma različit odnos i prema pojedini biljnim vrstama. Razlike se mogu uočiti čak i kad se radi o vrstama koje su (bile) od prvorazredn egzistencijalnog značaja, a skoro su pravilo bez izuzetka kad je reč o tzv. ukrasnim biljnim vrstam biljkama koje inače nemaju veliki utilitarni značaj.

U jednom od svojih radova o tome (1936) Čajkanović s neskrivenim ponosom kaže da kod Srba odn prema biljkama nije, možda, bio izuzetan u poređenju sa nekim evropskim narodima, ali se kod Sr sačuvalo više najstarijih običaja i verovanja vezanih za biljke nego kod većine naroda Evrope. Oni veoma različiti u različitim krajevima u kojima Srbi žive i već na taj način svedoče o velikom kulturno blagu naroda. To se može videti koliko u mnogobrojnim običajima i legendama, toliko i u poslovicam i izrekama koje su deo svakodnevnog govora našeg čoveka. Sudbinska vezanost srpskog čoveka biljke koje ne samo što daju hranu, ogrev i lekove, nego su i mesta u kojima obitavaju bogovi, mes rajske hladovine i uživanja, već i sama po sebi obavezuje. Ona praktično nalaže da takvo geografs područje specifičnih karakteristika, naročito bogato temeljnim, starim vrednostima, kakvo je područ Beograda, ne samo odgovorno i istorijski korektno obnovimo i sačuvamo za buduće generacije, ne sa njima upoznajemo i turiste koji posećuju Beograd. Tako ćemo lakše iznova naučiti gotovo izgublje ili u namernom zaboravu zapretene specifičnosti svoga roda i sa više samopoštovanja se zalagati prirodno pravo da i drugi poštuju nacionalne osobenosti srpskog naroda.

Potpuno je jasno da tek uvažavanjem tih stavova možemo učiniti naša područja, beogradsko koliko sva druga, stvarno interesantnim turistima. Samopoštovanje je uopšte osnov na kome poči uvažavanje drugih. Nema verovatno potrebe objašnjavati koliko su turistima interesantne lokal destinacije zasnovane na originalnim lokalnim vrednostima i koliko je uopšte postojanje takv

područja važno u stvaranju pravilne, specifične nacionalne turističke klime kao ugaonog kamena sveukupnog razvoja turizma u Srbiji.

Od mnoštva vrsta biljaka uz koje od davnina žive ljudi beogradskog područja, u narodnim srpskim verovanjima bogato su predstavljene gotovo sve postojeće. I sasvim skraćeni pregled, međutim, zauzimao bi daleko više prostora od jedne prosečne knjige. Već taj podatak je sam po sebi dovoljan za preporuku o izboru isključivo autohtonih drvenastih vrsta za ozelenjavanje najurbanizovanijeg od svih područja koje naseljavaju Srbi. Kada se ovome dodaju poznati ekološki razlozi za izbor domaćih vrsta velikih biljaka u pejzažnoj arhitekturi, posebno tamo gde je urbanizacija i degradacija života sasvim promenila izgled okoline, onda je dalje razmatranje važnosti pitanja izbora vrsta sasvim suvišno. A ipak, ove notorne činjenice ponekad se potpuno zaboravljaju: kako inače objasniti korišćenje japanske vrbe u Skadarliji, srcu starog Beograda ili američkih hrastova u Knez Mihajlovoj ulici? Zar nije očigledno da takav izbor, umesto da privuče turiste specifičnošću i posebnošću, nudi samo varijantu opšte unifikacije, dovedene do nivoa sopstvene neprepoznatljivosti?

Izabrani primeri koji ilustruju odnos naroda prema pojedinim vrstama drveća su samo pitanje ukusa i specifičnih sklonosti. Tako je, recimo, topola (više vrsta u okviru roda Populus sp.) vilinsko drvo, poznato i u našem narodu po tome. Ako na granama topole ujesen ostane zelena krošnja, zima će biti blaga, kaže narod. Bogorodica je jednom, beleži Čajkanović, od Jevreja bežeći molila topolu da je sakrije, ali ova nije htela, te je Bogorodica prokle da joj se lišće uvek leluja i bez vetra. Na topolu, valjda zato, vragovi ipak ne smeju, a na njoj vazda sede vile. Ona leči od groznice ako bolesnik na njoj upali sveću i zatraži od vila na drvetu da ga od bolesti izleče. Topolu okićenu trakama treba da zasadi mladić (to može da bude i neki od hrastova) ispred kuće voljene devojke.

Dakle, kad je reč o topolama, njen mitološki karakter u našem narodu je sasvim očigledan. Tome treba dodati i neke profesionalne, inženjerske činjenice koje prilikom izbora za korišćenje u starim parkovima Beograda, takođe, treba stalno imati na umu. Kao drveće male vrednosti i kratkog trajanja, ali veoma brzog rasta, topole spadaju u grupu sadnica dragocenih za brzo postizanje efekata "dovršenosti pejzaža", koji se korišćenjem spororastućih vrsta dugo čeka. Dodatnu vrednost imaju topole u beogradskom području kao nezamenljiv deo priobalnog originalnog pejzaža. Topole se još i lako razmnožavaju, a još lakše se od njih proizvode sadnice.

Drugi dobar primer za bogat mitološki milje autohotnog drveća jeste breza (Betula alba) koju su, sem Srba, cenili i uvažavali od davnina i mnogi drugi narodi Evrope, od Slovena Česi, Lužički Srbi i najviše Rusi. Breza u srpskom narodnom verovanju ima veliku moć protiv veštica. Vuk Karadžić navodi lepu legendu o tome zašto breza ima belu koru: kad je udovica pošla uveče u šumu da ubere brezovu granu kako bi išibala svoju nemirnu decu, ona zamoli Gospoda da joj po mraku pomogne da nađe beli prut od breze, a beše joj vrlo žao da svoju decu tuče, iako ona behu nemirna. Bog razumede njenu muku i učini da čitava breza pobeli, kako bi je udovica lakše opazila.

Kao drvo koje poraste u visinu i do trideset metara, breza svojom belom korom i lepom, prozračnom krošnjom obezbeđuje izvanredan vizuelni kvalitete pejzažu u kome preovlađuje. NJena lepota dolazi naročito do izražaja u kombinaciji sa tamnim krošnjama četinara ili onih lišćarskih vrsta čiji listovi imaju tamno zelene nijanse. Kao otporno, brzorastuće drvo, breza jeste omiljena i treba da bude i veoma važan elemenat revitalizacije mnogih beogradskih zelenih površina.

I grab (Carpinus betulus) je kao lepo i korisno drvo zbog svog brzog rasta i čestine nalaženja u mnogim našim krajevima, ušao u mnoge legende i verovanja. Zdravlja radi, kako je zabeležio Vuk, narod se nekad kupao u vreloj vodi u koju je potopljena grabova grana. Da bi se momci "grabili" za njima, devojke na Đurđevdan jašu grab ili se kupaju u vodi u kojoj je potopljeno grabovo drvo. "Nosim grab da me ugrabe" (a tako i ostale udavače) jedan je od napeva u pesmi koja se tom prilikom pevala. Poznato je ponegde u Srba da se grab, a ne hrast seče kao badnjak, pa i da često ide u kombinaciji s njim. I samo drvo graba jedno je od najčešćih vrsta drveća naših šuma, pa je vezano za narodne običaje u čitavoj zemlji. Kao elemenat za rekonstrukciju najstarijih beogradskih parkova gotovo je idealno, a za uvećavanje specifično turističkih odlika istorijom natopljenih pejzaža u centru velikog grada, grab ima mnoge prednosti: relativno brzo raste, dokazano je otporan na uslove velike zagađenosti i ima karakteristične osobine koje ga čine prepoznatljivim u svakom pogledu.

Nije ni najslabijim poznavaocima etnologije nepoznato da su lipe (vrste iz roda Tilia sp) i kod Srba i kod drugih Slovena oduvek bile sveta drveta. Poznato je, takođe, i uvažavanje i strahopoštovanje srpskog naroda prema domaćim hrastovima (nekoliko vrsta iz roda LJuercus sp), čija gorostasna stabla niko ni u ovom vremenu ne želi da poseče, čak ni kad su sasvim mrtva. Pod tim divotnim stablima o letnjim praznicima održavane su molitve, u najstarije doba prinošene su žrtve i urezivao se nov krst; tako bi zapis (što je opšti naziv takvih stabala) postajao sve vredniji i zaštićeniji. Lepe i poetski razuđene legende stvorilo je i narodno uvažavanje drena (Cornus mas), jorgovana (Syringa vulgaris), oraha (Juglans regia) i drugih čestih vrsta drvenastog bilja iz beogradskog područja. Tome treba dodati dobro poznatu činjenicu da se još više legendi i mitova može vezati za zeljaste biljne vrste, one lekovite (a takve su u narodu gotovo sve) i one druge, na prvi pogled sasvim obične. Zar je, dakle, potrebno još nešto reći u prilog obavezi da se turistima, naročito stranim, omoguću uvid u ovo specifično etničko blago, koje je istovremeno dovoljno drugačije od onoga što oni mogu videti i pročitati kod svojih kuća?

Razume se, da bi se navedeno etnološko blago učinilo dostupnim, potrebno je upoznati turistu sa navedenim činjenicama direktno, kako je to uobičajeno među turističkim poslenicima: neposrednim saopštavanjima vodiča, pomoću tabli sa najlepšim legendama koje su postavljene uz najznačajnije individue, putem brošura i prospekata i najviše knjigama. Njima treba omogućiti da uporno, sistematski i sa dugoročnim ciljem ponavljaju ove značajne činjenice, sve dok one najzad ne postanu opštepoznate

i prihvaćene, najpre od strane naših ljudi koji to još ne znaju, pa onda i od gostiju, koji će nas ta zasigurno, bolje upoznati i više ceniti. To će, naravno, imati smisla samo ako se biljne vrste o koji ima tako mnogo lepih priča učine dostupnim posetiocima, odnosno ako upravo one budu glavni bi sadržaj u istorijskom smislu najvažnijih parkova

Zaključak

Značaj autohtonog drvenastog materijala u obnovi i revitalizaciji zelenih površina beogradsk područja, degradiranog izraženim raubovanjem prirode (urbanizacija, razvoj saobraćaja, zagađenje) završava se samo u standardnim ekološkim obrazloženjima i istinama koje proističu iz egzakt naučnih činjenica. Vezanost naroda za biljni svet posledica je njegove specifične prirode, njeg starosti i mudrosti, njegove teške istorije, izražene trpeljivosti, samopregora, viteštva i dostojanst Takve osobine znane svakom ko se smatra poznavaocem srpskog naroda, prepoznaju se i u uvažava koje Srbi pokazuju prema biljkama i svakako su jedna od komparativnih prednosti ovog tla, koju tre učiniti dostupnom turistima koji posećuju Beograd, posebno onim stranim. Privrženost i poštova srpskog naroda prema drveću, takođe, čini osnov preporuke da se kod specifičnog turisti orijentisanog pristupa beogradskim i svim drugim parkovima koriste najviše one vrste koje su veko pratioci naroda, i u čijem društvu on provodi čitav svoj ovozemaljski, pa i izmaštani budući život.

Literatura

Milorad Blečić: Vukova pesmarica o biljkama. Književna zajednica Zvezdara, 1990, Beograd.

Bogomir Mihajlović: Tajni govor cveća i drveća. Partenon, Beograd, 1995.

Pavle Sofrić – Ništevljanin: Glavnije bilje u narodnom verovanju i pevanju kod nas Srba, po Angelu Gubernatisu. Štamparija Sv. Sava, Beograd, 1912. god. Fototipsko izdanje, BIGZ 1990. Beograd.

Veselin Čajkanović (1936): Trn i glog u narodnoj srpskoj religiji. Srpski književni glasnik, knjiga 49.

Veselin Čajkanović: (1940) Kult drveta i biljaka kod starih Srba. Srpski književni glasnik, knjiga 60.

Veselin Čajkanović: Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama. Srpska književna zadruga i SANU, 1985.

Anastasijević, N.*
Vratuša, Vesna**

Izmena osnovnih karakteristika izletišta i park–šuma Beograda i njihovo neophodno prilagođavanje turističkim funkcijama

Rezime *Postojeće park–šume i druge zelene površine Beograda nisu u takvom obliku i takvog kvaliteta da bi bile posebno interesantne turistima, naročito turistima iz inostranstva. Da bi se ovo stanje popravilo, potrebno je preduzeti niz stučnih i posebnih mera koje bi dovele do uvećanog interesa posetilaca, naročito onih koji su zainteresovani za tzv. rekreativni turizam.*

Ključne reči: *degradacija, izletišta, rekreativni turizam*

Abstract *The existing forest parks and other green areas of Belgrade are not of such shape and quality that would make them interesting for tourists, especially the foreign ones. In order to improve the such un–favorable state, it is necessary to undertake a whole sequence of professional and special measures that would foster the tourist–recreation potential.*

Key words: *degradation, picnic areas, recreation tourism*

Uvod

Izletišta i šumske zone u Beogradu i oko njega uvek su bile privlačne za posetioce. To važi ne samo za domaće stanovništvo, kojem je ljubav prema prirodi oduvek bila značajna osobenost, nego i za strance, putnike i putopisce, koji su još od davnih vremena prolazeći kroz Srbiju i Beograd sa divljenjem opisivali njeno "more šuma", kako kaže jedan stari češki putopisac. Nema zasigurno nikakvih ozbiljnih razloga koji bi dovodili u sumnju zaključak da bi bilo veoma korisno ovu istorijski konstatovanu zainteresovanost revitalizovati danas i ponuditi za nju modernim prolaznicima kroz beogradsku oblast stvarno zadovoljenje. Ovo tim pre što nije nepoznato da su raznovrsnost i bogatstvo u biljnom svetu značajne turističke vrednosti kojima raspolaže ova zemlja (Anastasijević i dr.,1996).

O važnosti šumskih zona za turizam u njegovom savremenom vidu rečito govore ogromne brojke onih koji posećuju poznate nacionalne parkove pod šumom. To potvrđuju i mnogi novi, u svetu sve češći građeni šumski rekreacioni centri, kao i brojna, strpljivo revitalizovana područja nekadašnjih rudnika i pratećih postrojenja, pošumljena posle iscrpljivanja rude, a danas poznata odmarališta i centri raznovrsnih turističkih aktivnosti. O tome u beogradskom turističkom miljeu govori direktno i obilje lokalnih turističkih tura koje u obilasku Beograda praktično redovno obuhvataju parkove u gradu i šumska područja u okolini, najpre Košutnjak, Kalemegdan, Hajd park i Avalu. Ova pojava, uostalom, uočava se i u mnogim drugim gradovima, i kod nas i u svetu. Treba se prisetiti kako je, recimo, nezamisliv ozbiljniji obilazak Pariza bez prolaska kroz Bulonjsku šumu, isto kao što je mnogo siromašniji obilazak Moskve bez onog specifičnog i nezaboravnog uživanja u jednom od velikih moskovskih parkova ili izletišta.

Degradacija šumskih površina Beograda

Već i samo navođenje svih principijelnih pogodnosti šumskih zona za turistički obilazak i boravak predstavlja, kao što je manje–više poznato, obiman zadatak. Uprkos tome, ni u Srbiji ni u Beogradu realni turistički potencijali, kao i stvarne mogućnosti koje šumska područja mogu pružiti razvoju turizma, ni izbliza nisu iskorišćene.

Jedan od prvih razloga sve slabije iskorišćenosti šumskih zona Beograda u turističkom smislu – veoma slaba ili nikakva turistička uređenost gotovo svih ovih površina u gradu i okolini, – iako nije jedini, svakako jeste jedan od presudnih. Tako je opšte poznata činjeniva da, sem Ade Ciganlije, u Beogradu ne postoji uređeno šumsko područje koje bi moglo ozbiljno da zainteresuje prosečnog turistu, naročito stranca, sem ukoliko on ne spada u grupu entuzijasta i posebnih ljubitelja. Kako je širi krug turista zbog toga sasvim isključen iz grupe korisnika ovih zona, nije moguće ni ispunjavanje jednog od najvažnijih turističkih imperativa: da čak i u okviru obilaska bez zadržavanja, a još više tokom (kraćeg i dužeg) boravka na određenom lokalitetu, izvesnu sumu potroši čak i tvrdica. To je, nažalost, ostvarivo samo ako se posetiocu pruži prava prilika. U dobro uređenim rekreacionim zonama pod šumom zarada se, razume se, može ostvariti koliko kroz kratke posete, toliko i kroz različite oblike rekreacije ili odmora (Anastasijević i Vratuša,1996).

Navedene činjenice u određenoj meri važe i za mnoge, uglavnom slabo uređene gradske parkove i druge kategorije zelenih površina u Beogradu. Takvo stanje ima ozbiljne posledice na udeo šumskih područja u turističkom delovanju samog Beograda i šire beogradske zone. Umesto da velikom broju posetilaca pruži vrhunsko, ekološki atraktivno i kvalitetno drugačije provođenje vremena u šumskom području, kojima su se donedavno Srbija i sam njen glavni grad posebno isticali u Evropi, beogradsko područje gostima može ponuditi samo "ivično razgledanje" šumskih zona, uglavnom iz nekoliko restorana koji su locirani uz same puteve. Pritom domaćin treba ozbiljno da se zabrine ukoliko stranac poželi da obiđe i unutrašnjost šume kojoj se iz restorana divi. Na takvom putu vrebaju ga mnoge

*Nebojša Anastasijević, Šumarski fakultet, Beograd
**Vesna Vratuša, Šumarski fakultet, Beograd

neizvesnosti; moglo bi se reći da bi takav gost bez dobrog vodiča mogao zapasti u sasvim neprimeren nezgode. One mogu biti zaista veoma raznovrsne: od neobeleženih i zaraslih šetnih staza ili vidikovac zasutih đubretom najraznovrsnije prirode i mirisa, preko propalih i nesigurnih klupa i paviljona u kojim je teško ostati suv po kiši, a o sedenju nema ni govora, do potpuno nefunkcionalnog javnog prevoza nepostojanja ambulantnih i sanitarnih centara i sasvim ozbiljne neizvesnosti u pogledu kvaliteta vod koja ističe iz česama i izvorišta, većinom tužno zapuštenih i zaboravljenih.

Zbog toga, ali ne samo zbog toga, veliki broj posetilaca Beograda, što znači i veoma veliki deo svi onih posetilaca koji dođu u Srbiju, ne upoznaje se s vrednim i karakterističnim šumskim bogatstvon ovog tla, koje je ne samo veliko, raznovrsno i veoma intersantno, nego u Evropi danas i veoma retkc Tako ostaje neiskorišćena jedna od najvažnijih komparativnih prednosti našeg geografskog položaja koja bi od Srbije mogla učiniti turističku Meku i stabilan izvor prihoda, ne samo u turizmu nego, preki njega, i u dodirnim delatnostima. Nije potrebno isticati posebno koliko bi to baš danas bilo u interesu Srbije, Beograda i čitavog naroda. (Iz ove kritike treba izuzeti beogradska lovišta, međunarodno poznata i značajna u okvirima – skupog i ekskluzivnog – lovnog turizma u ovom delu Evrope.)

S druge strane, intenzivno, ekološki koliko i turistički nepromišljeno i stalno raubovanje onih retkih šumovitih prostora u području Beograda, koji su dobro uređeni i stoga dostupni posetiocima u najvećem stepenu, još jedan je uzrok koji će veoma brzo dovesti do snižavanja stepena privlačnost šumskih zona i njihovog pretvaranja u tipične gradske pejzaže, neprivlačne i domaćinima i gostima. Baš zato što su veoma retki, i zato što, iako zaista ne mali, nisu dovoljno veliki da prime sve zainteresovane, ovi nekad lepi šumoviti resursi Beograda izloženi su procesu drastične degradacije osnovnih vrednosti postojećeg šumskog fonda i šumskih osobenosti. Iskustva iz sveta govore da će t procesi, ukoliko se ne uspore ili bar strogo ne kontrolišu, pre ili kasnije dovesti do potpune urbanizacije i suštinske promene osnovnog pejzaža, slike koja definiše šumsko područje po sebi.

Promena osnovnog karaktera šumskih zona Beograda odvija se, dakle, u dva međusobno suprotna pravca. Jedan je pretežno odgovoran za stanje sve bliže potpunoj zapuštenosti većine šuma u zon potencijalnog turističkog interesovanja, a drugi je uzrok sistematskoj urbanizaciji uređenih i veoma posećenih područja, koja će po svoj prilici dovesti do suštinskog gubitka šumskog karaktera određene zone. Uzroci koji izazivaju ovakva kretanja uglavnom su poznati i većina autora ima o njima slično mišljenje (Jović i dr., 1996). Prvi proces uglavnom je posledica sve skromnijih ekonomskih mogućnost čitave zajednice, ali u određenoj, ne maloj meri, on se širi kao posledica nepostojanja (bolje reć neprihvatanja od strane nauke odavno preporučenih) dugoročnih, opštih i detaljnih, a pre svega jedinstvenih planova o raspodeli beogradskog prostora. Drugi pravac promena karaktera beogradskih šumskih zona koji ima direktni uticaj na razvoj turizma u beogradskom području, uglavnom je posledica enormnog porasta broja stanovnika Beograda, naročito poslednjih godina, pa i njihove sve manje ekonomske moći. Nizak stepen zaposlenosti relativno vrlo brojne populacije, zgusnute na malom prostoru, i kod mnogih veoma izražen višak slobodnog vremena, mnoge od tih ljudi pre ili kasnije direktno usmerava na gradske prostore za odmor i rekreaciju. Prepunjenost retkih i nedovoljno velikih površina pod šumom koje Beograd može da ponudi i svojim stanovnicima učinila je vrlo brzo ove inače dragocene zone sasvim neprivlačnim za strane turiste.

Iako, istini za volju, ovo nisu i jedini uzroci koji su doveli do konstatovanog stanja (najvažniji među onima koji nisu navedeni sigurno je odnos same šumarske struke u Beogradu prema ovim šumama kao prema ekonomskoj kategoriji, koji šumu tretira prevashodno kao područje za proizvodnju drveta), oni su najznačajniji sa turističkog stanovišta.

Na primeru Košutnjaka, šumskog područja Beograda koje predstavlja tipično izletište velikog grada, može se uočiti koliko jednoj takvoj teritoriji nedostaje specifičnih kvaliteta da bi mogla da privuče veći broj, posebno stranih turista. Iako gotovo potpuno prekriven zelenilom, Košutnjak danas, sem same svoje ukupne veličine, više ne raspolaže nekim osnovnim osobenostima koje su važne za stvaranje dobrog turističkog imidža jedne šumske zone. Košutnjačke šume su paradigma šumske jednoličnosti, koja više odbija nego što privlači goste. U čitavom tom području, sem u zoni sportskog centra i "velike livade" na vrhu brda, ima sasvim malo privlačnih i osunčanih livada i proplanaka, vidikovci koji bi mogli biti izvanredno atraktivni zbog dragocene prirodne brdovitosti Beograda praktično i ne postoje, pešačke staze su nekomforne i pogrešno izgrađene, a često se uopšte i ne vide. Klupe, stolovi i ostali prateći izletnički elementi, nužan "izletnički mobilijar", veoma su retki i polomljeni, gotovo da ih i nema. I najzad, ono najvažnije, sama šuma sastoji se od jednoobraznih, međusobno jedva primetno različitih grupa drveća (neke od najčešćih vrsta su: hrastovi, lipa, jasen, grab, mleč, javor, itd.), vrlo sličnih dimenzija, vizuelnog karaktera i starosti. Sušenje i propadanje mnogih individua veoma je vidljivo i ovde, baš kao i drugde u beogradskom području: mnoge individue se nalaze u zdravstvenom stanju koje – i laiku je očigledno – ne samo što nije dobro, nego nije ni prihvatljivo. Tako, umesto da bude primer (prirodne) šumske raznovrsnosti, bogat sastojinama i grupacijama zdravih i međusobno usklađenih drvenastih biljnih individua, pun cvetnih livada, šetnih i trim staza i vidikovaca, klupa, zaklona i nadstrešnica, pa tako interesantan i privlačan i onima koji nisu zaljubljenici u šumu i prirodu, Košutnjak je sve manje posećen, a istovremeno sve više izložen pritiscima građevinara koji sistematski, tzv. "ivičnom gradnjom" stalno smanjuju njegovu ukupnu površinu i njegov ekološki i estetski doprinos Beogradu. Iako se nalazi u samom Beogradu ovo područje je dostupno samo osobama izvrsne kondicije, a kad se jednom u Košutnjak uđe bez automobila, pešice, izlazak može zahtevati znatne napore. Zbog svega toga ovo šumsko, izletničko, pa i (potencijalno) turističko područje može se danas smatrati potpuno neiskorišćenim u turističkom smislu.

Treba dodati i to da mnoge navedene karakteristike Košutnjaka, nepovoljne sa gledišta turističkog korišćenja ove šume, važe i kad je reč o Avali, park šumi Zvezdara, Lipovičkoj šumi, pa čak i nekim

centralnim zelenim površinama koje spadaju u gradske parkove, kakav je Topčiderski park, u samom susedstvu Košutnjaka.

Sa druge strane, verovatno najbolji primer za procese preterane urbanizacije koja preti da obesmisli korišćenje pojedinih šumskih zona u turizmu, jeste Ada Ciganlija, zona u kojoj se na sve širim delovima teritorije posetilac sve manje oseća kao da je u šumi. Veliki broj građevinskih objekata, među kojima su najuočljivije (za beogradske uslove inače ljupke) drvene kućice, istvremeno su izvor nametljivog prejakog mirisa roštilja i svuda iste, poslednjih godina veoma dosadne i sasvim tuđe muzike. Sve to čini od Ade Ciganlije, naročito u letnjem peridu, šumovitu zonu u kojoj je zaista prijatno samo u ranim prepodnevnim časovima, dok u njoj nije suviše velika gužva.

Pretvaranje beogradskih šuma u turistički značajne zone

Izložene činjenice koje u najvažnijim crtama definišu postojeće stanje u beogradskim šumama, pokazuju da one danas ne mogu pružiti dovoljnu motivaciju turistima za posetu ili boravak. Štaviše, stanje u kome se mnoge potencijalno interesantne ili donedavno očuvane izletničke šume nalaze, teško bi i moglo biti osnova za planiranje njihovih eventualnih turističkih obilazaka. Uopšte, sem delimičnih, posrednih obilazaka (bez izlaska iz autobusa, na primer), većina beogradskih šumskih zona ne bi mogla biti "poželjna destinacija" u lokalnom turističkom razgledanju Beograda. Da bi se takvo sadašnje stanje šumskih površina u okolni Beograda popravilo, ne samo što je nužno, nego je relativno jednostavno učiniti niz poteza koji bi brzo, a bez utroška prevelikih sredstava, doveli koliko do uvećavanja opštih vrednosti šuma ove zone, toliko i do uvećavanja stepena njihove turističke privlačnosti.

Prvi potez koji bi trebalo učiniti jeste hitno uklanjanje indivdua drveća koja su takvog zdravstvenog stanja da predstavljaju izvor zaraze okolnih biljaka. Uklanjanje bolesnih stabala može se obaviti istovremeno sa uklanjanjem iz drugih razloga propalih stabala čiji status više nije moguće opravdavati estetskim razlozima (kao što su pitoreskna ili groteskna karakteristična suva stabla, polomljne biljke neobičnog izgleda koji može biti interesantan turistima, posebno uz stručan komentar vodiča, itd.), a pronalaženje i korigovanje (dendrohirurgija) individua koje iz ovih razloga treba sačuvati, mora se prepustiti iskusnom pejzažnom arhitekti. Relativno veliki procenat stabala koja bi prema navedenim kriterijumima bio uklonjen, ostavio bi slobodan prostor za unošenje sadnica novih individua kojima bi se, na potrebnim površinama popunile oslobođene praznine. Za ove svrhe treba koristiti isključivo domaće, autohtone biljke, a čitav posao mora se obavljati u dva nivoa. Prvi se odnosi na klasično pošumljavanje i važi za unutrašnjost površina pod šumom, dok drugi podrazumeva korišćenje odraslog sadnog materijala, kakav se inače koristi u gradskim parkovima, na položajima naročito izloženim turističkoj poseti (ivične zone, pojasevi uz odmarališta i vidikovce, zaleđe livada i šetnih staza, itd.).

Ovi postupci istovremeno bi omogućili relativno brzo vraćanje originalnog sastava većini beogradskih šuma, u kojima je prvobitni dendrološki sastav veoma izmenjen. To, razume se, ne isključuje diskretno i mudro korišćenje probranih egzota, za čije postojanje se može naći odgovarajuće opravdanje. Obim i razmera sadržaja stanih biljnih vrsta trebalo bi da bude stvar zajedeničke procene šumara i pejzažista, na način i prema pravilima koja su poznata i u svetu odavno primenjivana.

Kako je raznovrsnost u šumama Beograda sigurno jedan od najvažnijih elemenata njihove atraktivnosti, njenom uspostavljanju, razvijanju i usavršavanju treba posvetiti punu pažnju. Treba istaći da raznovrsnost šumske teritorije sama po sebi predstavlja jednu od osnovnih vrednosti šumskog područja, ne samo ekonomsku, ekološku ili rekreativnu, nego i suštinsku vrednost šume (Bunuševac, 1971). Postojanje različitih tipova šuma i raznih stadijuma u razvoju pojedinih tipova, veliki broj subasocijacija i facija na jednom malom i lako sagledivom prostoru pozitivno utiče na stvaranje predstave o raskošnoj slici nekadašnjeg, pa i sadašnjeg šumskog bogatstva ovog dela Srbije. Osobine lokalne prirode i raznovrsnost šumskih područja iskazuju se i kroz bogate sezonske promene vegetacije, promene osvetljenosti pojedinih vrsta šuma tokom dana, smenjivanje različitih formi i oblika drveća i žbunja, promene boja i oblika biljaka tokom vremena, itd. Sve to predstavlja izvanredan elemenat turističke privlačnosti jednog šumskog područja i u tim karakteristikama šuma Beograda leži mnoštvo mogućnosti da se posetiocima boravak u šumi učini nezaboravnim.

"Turističko prilagođavanje" beogradskih šuma treba da vodi računa i o nekim osnovnim sociološkim pretpostavkama koje vladaju današnjim stavovima prosečnog stranog (naročito zapadnog) turiste. On treba da bude pravedno nagrađen (koliko i pošteno obeštećen za novac koji je uglavnom teško zaradio) za napore koje je uložio da dostigne neku "tešku tačku" u šumi. Klasičan primer je nagrada u obliku izvanrednog pogleda koji se otvara pred zadihanim gradskim čovekom kad se ispne na vrh, do kojeg nije sasvim jednostavno dopreti. U osnovi to je samo jedna ekološka modifikacija univerzalnog psihološkog principa, poznatog svakoj individui homo sapiens–u od detinjstva. Per aspera ad astra zaista nije samo stilska figura, nego istovremeno i odraz najdubljeg kvaliteta života. Razume se, u ovome ne treba preterivati. Sam princip mora se u potpunosti usaglasiti sa starošću posetilaca i njihovim psihofizičkim osobinama. Jasno je da to podrazumeva savete iskusnog profesionalnog medicinskog radnika. Uostalom, promišljene rekreacije bez lekara najčešće i nema.

Prilagođavanje beogradskih šuma ozbiljnijoj turističkoj poseti u prvoj fazi, koju je potrebno sprovesti brzo, podrazumeva postojanje i na malim i na velikim, pažljivo razmeštenim proplancima, određenog broja pojedinačnih starih stabala najotpornijih vrsta drveća koja pružaju hladovinu spavačima ili čitačima. Takva stabla treba koristiti kao okosnicu stvaranja novih proplanaka, a ukoliko njih nema na samom mestu, treba ih presaditi prenošenjem iz okoline, posebnim mašinama za presađivanje koje se koriste u pejzažnoj arhitekturi. Po pravilu ova stabla treba da budu na čistinama asimetrično, pretežno ivično razmeštena.

Livadske zeljaste biljke na slobodnim površinama beogradskih šuma treba da budu pažljivo odabrane. One veoma utiču na raspoloženje rekreativaca, pa imaju veliki udeo u ukupnom rekreativnom kapacitetu ovih zona. To nikad nisu samo samonikle, nego i kulturne trave, uobičajene u beogradskim travnjacima. Održavanje livadskih travnjaka u funkcionalnom stanju ima, inače, veliki značaj u sprečavanju razvoja neželjenog podmlatka šumskog drveća.

Sva igrališta namenjena amaterskoj sportskoj rekreaciji u beogradskim šumama treba da budu zatravljena, a uz vodene površine prekrivena finim peskom ili šljunkom. Treba slediti i poznata građevinska pravila (orijentacija terena, potrebno proceđivanje padavinskih voda, dimenzionisanje ili ograđivanje iz bezbednosnih razloga).

Zaključak

Izložene činjenice omogućuju sagledavanje osnovnih i neophodnih mera brze sanacije stanja u kome se nalaze šumske zone Beograda. Sem sanitarnog značaja, ova akcija dovela bi do stvaranja zdravih i raznovrsnih šumskih prostora u široj okolni grada, što bi nesumnjivo dovelo i do većeg interesovanja stranih posetilaca, posebno rekreativaca. To je, sasvim očigledno, dugoročni, trajni zadatak turističkih radnika Beograda i Srbije.

Literatura

Anastasijević, N., Vratuša, V., Ojdanić, M., (1996): Autochthonous trees of Belgrade green areas – the significant indicator of high dendrologic diversity in urban regions. Proceedings of the Balkan Conference "National Parks and their Role in Biodiversity Protection on Balkan Peninsula", Ohrid, Macedonia, June 25–28, 1996, 283–288

Anastasijević, N., Vratuša, V. (1996): Relicts and endemites of the national parks of Serbia in the green areas of Belgrade. Plenary lectures and abstracts of the International Scientific Conference "Forest Ecosystems of the National Parks", Bajina Bašta, Serbia / Yugoslavia, 9–12 September 1996, 118

Bunuševac, T.: (1977) Šume đerdapskog regiona Dunava i turizam. Glasnik Šumarskog fakulteta, br. 39

Jović, D., Medarević,M.,Bulatovć, N. (1996) Šume Beograda, potencijali i korišćenje. Zbornik radova: Metodološki pristup GUP–u, DUB, Beograd.)

Ristanović, B.*
Bubalo, Milka**

Mogućnosti implikacija turističkih kretanja na eko–sistem prirodnog rezervata Zasavica

Rezime *Prirodni rezervat Zasavica od svog osnivanja 1997. predstavlja sve značajniju destinaciju mnogobrojnim ljubiteljima prirode koji kroz različite programe i aktivnosti zadovoljavaju svoje afinitete.To, naravno, pored pozitivnih nosi i niz negativnih efekata po postojeći eko–sistem.Zato je potrebno sve moguće posledice predupredити domaćinskim gazdovanjem i pre svega poštovanjem i uvažavanjem prirodne ravnoteže.*

Ključne reči: *Zasavica, eko–sistem, turistički programi, zaštita prirode*

Abstract *Nature reserve Zasavica from its establishment in 1997. represents ever more significant destination to numerous nature lovers who through various programmes and activities satisfy their affinities.This, of course, beside positive, carries also some negative effects to the existing eco–system.therefore, it is necessary to aleriate and minimize negative effects through efficient running and first of all by respecting and contributing to the balance of nature.*

Key words: *Zasavica, eco–sistem, tourism programmes, protection of nature*

Uvod

Zasavica, među meštanima poznatija kao Bara Zasavica, nalazi se u severnom delu Mačve u njenoj širokoj depresiji, a svojim položajem i pravcem prati paralelno tok Save. To ukazuje da je ona nekada bila glavno a potom i sporedno korito Drine. Danas je to samo rečica bez posebnih izvorišta, male količine vode (koja ipak nikada ne presušuje) i usporenog toka, regulisanog ustavom na Savi. Pa zašto je jedan takav minoran vodotok privukao pažnju mnogobrojnih, pre svih, biologa, ekologa, i drugih prirodi dobronamernih ljudi? Pre svega zbog bogatstva eko–sistema koji je neuporediv sa bilo kojim drugim na ovom prostoru. Oni koji su to shvatili, svojim aktivnostima pokušavaju taj dar prirode da sačuvaju, oplemene i prezentuju široj javnosti, a sve u cilju da dalje unaprede ovaj prirodni rezervat. I ovaj rad je pokušaj šire afirmacije tih težnji.

Hidrološke odlike

Rečica Zasavica dužine 33,1 km teče severnom Mačvom i južnom Vojvodinom. Meštani je danas znaju jedino pod imenom Bara, a razlog tome je zeleni ćilim izatkan od bujnog biljnog pokrivača, koji na pojedinim mestima toliko usporava tok Zasavice da se čini da ona uopšte i ne teče. Iako je čitavo područje bogato površinskim i podzemnim vodama, samo korito je formirano od bara Iovača, Ribnjača, Široka bara, Prekopac i Bagreni Batar. Vodotok joj je okružen naseljima Crna Bara, Banovo polje, Ravnje, Radenković, Zasavica I i II, Noćaj, Salaš Noćajski i Mačvanska Mitrovica gde se preko prokopanog kanala uliva u Savu. Svojim tokom izrazito vijuga ka severoistoku, te u nekim meandrima, kao što su Poljansko, Vrbovac i Valjevac formira prostrane pašnjake i pogodno obradivo tla koje sve više ulazi u samo korito. U vezi sa tim treba spomenuti i njenu širinu, koja je nekada bila do 300 m da bi se danas svela na minimum (80 m). Uzrok tome je smanjen dotok vode, te je veći deo obrastao rastinjem i trskom. Providnost koja u pojedinim mesecima iznosi i do 2m uz ispitivanje kvaliteta vode govori da se radi o relativno čistoj vodi u odnosu na slične vodene ekosisteme. Dubina od 2,5 m na pojedinim mestima (ona je ujedno i maksimalna), sada je retka usled procesa eutrofizacije i povećanja organske produkcije izazvane različitim prirodnim procesima i ljudskim delatnostima.

Zaštita flore i faune

Ispreplетenost vlažnih livada, šuma, širokih obala i same vode čine ram lepoti i raznovrsnosti sveta biljaka i životinja. Da bi taj svet koji se svakodnevno smanjuje bio sačuvan, pokrenuta je inicijativa od strane Pokreta gorana iz Sremske Mitrovice o potrebi zaštite ovog prostora. Tako su 1997. godine na zahtev Ministarstva za zaštitu životne sredine saradnici Zavoda za zaštitu prirode Srbije, nakon preliminarnih istraživanja na samom terenu i na osnovu objedinjene dokumentacije i stručnog mišljenja, doneli Akt o zaštiti Zasavice i njenog priobalja, ukupne površine 671 ha. U cilju očuvanja i unapređenja prirodnog dobra Zasavice, Aktom su regulisane zabranjene i dozvoljene aktivnosti. Opstanak biljnog i životinjskog sveta direktno je vezan sa ljudskom težnjom da se što više uzima od prirode. Shodno tome, uništavanje i korišćenje biljnih i životinjskih vrsta u trgovini i prometu i izvođenje svih radova kojima se narušava izgled i celina prostora su strogo zabranjeni. Naravno ne treba zaboraviti ni eksploataciju prirodnih resursa, pre svega vode, niti bilo koju drugu aktivnost, kojom se degradiraju prirodne vrednosti područja. A čime se to hvali Zasavica? Oaza je za oko 200 vrsta biljaka , 120 vrsta ptica, dvadesetak vrsta riba, a toliko i vodozemaca i gmizavaca. Evo spiska onoga što je ovu sredinu i okarakterisalo posebnim i samosvojstvenim ekosistemom: beli lokvanj–*nymphaea alba*, žuti lokvanj–*nyphar alba*, testerica–*stratiotes aloides*, jezičasti ljutić–*ranunculus lingua*, vodeni orašak–*trapa natans agg.*, močvarna kopriva–*urtica kioviensis*, mešinka–*utricularia australis*, iđirot–*acorus calamus*, zatim, mrguda–*umbra krameri*, štuka–*esox lucius*, linjak–*tinca tinca*, zlatni karaš–*carassius carassius*, gavčica–*rhodeus sericeus amarus*, šaran–*cyprinus caprio*, čikov–*misgurnus fossilis*, mali mrmoljak–*triturus vulgaris*, podunavski mrmoljak–*triturus dobrogicus*, obična

*Branko Ristanović, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

**Milka Bubalo, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

češnjarka–*pelobates fuscus*, zeleni gušter–*lacerta viridis*, barska kornjača–*emys orbicularis*, obič
belouška–*natrix natrix*, bela roda–*ciconia ciconia*, čapljica–*ixobrychus minutus*, mišar–*buteo bute*
crnoglava travarka–*saxicola torquata*, veliki trstenjak–*acrocephalus arundinaceaus*, bela senica–*rem*
pendulinus, velika strnadica–*emberiza calandra*, i vidra–*lutra lutra*.

Spisak dostojan brige i poštovanja ekologa. Ali, kako taj deo prirode približiti onima koji prirodu vol
čuvaju i u njoj uživaju?

Pozitivni i negativni efekti turističkih kretanja

Blizina većih centara (S. Mitrovica, Bogatić, Bijeljina, šabac, Loznica), dobre saobraćajne veze, donekl
izgrađeni smeštajni kapaciteti (hoteli–Bogatić, S. Mitrovica, motel i bungalov–naselje Crna Bara) s
dobar osnov za pokretanje šire turističke akcije u smislu približavanja ovog ekološkog sistema. Odmo
rekreacija, plovidba, osmatranje i proučavanje kroz specijalni rezervat Zasavica može biti ostvarljiv i z
širi krug korisnika. Organizovani boravak đaka i studenata u cilju proučavanja prirodnih vrednos
preporučuje se kroz jednodenevne i višednevne boravke i stručno pripremljene programe i aktivnost
Za individualne i organizovane posete sve informacije i vodičku službu obezbeđuje upravljač zaštićeno
prirodnog dobra Pokret gorana iz Sremske Mitrovice. Sportskim ribolovcima je na posebno uređenir
lokacijama i čekama omogućen, uz malo sreće, i ulov lepih primeraka divljeg šarana, štuke ili zlatno
karaša. Vožnja čamcima kroz samu Zasavicu, za ljubitelje fotosafarija je pravo uživanje, pošto va
priroda nikada ne ostavlja ravnodušnim. A kao posebna atrakcija je eko–hleb i mačvanska riba n
talandari. Međutim ne treba zaboraviti ni Grm Zeke Buljubaše u Ravnju, niti rimski grad Sirmium, ko
su već davnih dana ušli u istoriju ovog kraja. Sve ovo bi trebala da bude inicijalna kapisla turističkir
kretanjima ka Zasavici. No ona sa sobom nose i neke negativne predznake. Narušavanje prirodn
ravnoteže, prekomerno uništavanje pojedinih biljnih i životinjskih vrsta i zagađivanje eko–sistema s
moguće posledice. Zato materijalna sredstva dobijena gore nabrojanim programima treba ulagati u
čuvarsku i vodičku (i to stručnu) službu, izgradnju privatnih objekata i prateće infrastrukture, koja neć
remetiti i izgledom ružiti postojeći prirodni sklad. Svedoci smo da su mnogi, od prirode dati predel
zbog nestručnog i nedomaćinskog upravljanja vremenom propali. U prirodu treba ulagati. Ona će t
zasigurno vratiti.

Zaključak

Mogućnosti razvoja ovog prirodnog rezervata su izgledne. Kažemo izgledne, jer samo od nas samil
zavisi da li će one biti ostvarene. Eko–sistem je pod zaštitom Države i svi bi, bez obzira kojim povodon
u njega dolazili, to trebali imati na umu. Svako će Zasavicu doživeti na svoj način. Ali najlepšu
neizrecivu priču i pesmu čućete od nje same. Zasavica ima i više od nabrojanog, a mnogi nemaju n
toliko. Zato , hvalimo se jer imamo čime, a potrudimo se da sačuvamo i ovo da bi mogli i dalje da s
hvalimo.

Literatura

Markovska D.: Hidrološke karakteristike Mačve, šabac, 1986.

Marković I.:Geografske oblasti SFR I, Beograd, 1972.

Iakšić P. : Monografija Bogatić, Beograd 1995.

Podaci dobijeni od Goransko ekološkog pokreta iz Sremske Mitrovice

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Stojanović, V.*

Uticaj lovnog turizma na transformaciju prostora u lovištu Kamarište

Rezime *Lovni turizam je jedan od prioriteta u razvoju turizma u Vojvodini. Zato je neophodno uticati na njegovo unapređenje, pre svega kroz razvoj istraživačke i naučne misli o ovom vidu turizma. Kao prvo ta istraživanja trebaju da se odnose na proučavanje uticaja lova na geografske elemente prostora, kako bi on ostao sačuvan i za ubuduće. Osnovni cilj ovog rada je sagledavanje uticaja lovnog turizma na prostor lovišta Kamarište, kao tipično podunavskog lovišta.*

Ključne reči: *Lov, turizam, Kamarište*

Abstract *Hunting tourism is one of priority forms of tourism in Vojvodina. It is necessary to provide it by develoing it's exploring and scientific features. First of all, these explorations must be related to examine influence that hunting has on surrounding, so it must stay protected for future. Basic point is to realize influence that hunting tourism has in one typical Danube basin area.*

Key words: *Hunting, tourism, Kamarište*

Uvod

Vojvodina spada u red najbogatijih lovnih područja u Jugoslaviji. Bogati lovni reviri se nalaze pored reka i u šumama koje sve više dobijaju epitet turističkog potencijala, jer zauzimaju samo 7% od ukupne površine Vojvodine. Zato je lovni turizam jedan od prioriteta u razvoju turizma u Pokrajini. S obzirom da su stvoreni optimalni uslovi za daljnje odvijanje lovnog turizma, nužno je i dalje ga razvijati, organizovati i planirati, ali tako da se elementi prirodne sredine bitnije ne menjaju.

Područje Zapadne Bačke je bogato šumskim kompleksima i oni se, uglavnom, nalaze u nadležnosti Javnog preduzeća "Srbijašume" iz Beograda. Lovne površine unutar šumskih revira "Srbijašuma" predstavljaju dobro iskorišćen resurs od koga se ostvaruje i devizna dobit od inostranih turista, najčešće Austrijanaca, Nemaca, Italijana i delimično od Mađara.

Lovište Kamarište je jedno od tri značajnija lovišta u Zapadnoj Bačkoj.

Geografski položaj, granice i karakteristike posmatranog područja

Lovište Kamarište se prostire u Zapadnoj Bačkoj, neposredno uz obalu Dunava. Administrativno pripada opštini Odžaci, a sa opštinskim centrom je povezano asfaltnim putem.

Nadmorska visina lovišta iznosi od 79 do 83 metra i zato ono pripada tipu ravničarskih lovišta (do 200 m nadmorske visine). Kamarište se nalazi u aluvijalnoj ravni Dunava, ali je od samog toka ograđeno nasipom, pa je u velikoj meri izbegnuta mogućnost plavljenja.

Granica lovišta počinje u tački na glavnom nasipu – naspram 1.357 km dužine Dunava. Na ovom mestu ona ujedno i silazi sa nasipa i kreće se jugozapadno kanalom–prelivom preko poljoprivrednog zemljišta do asfaltnog puta Labudnjača – Staparska pustara – nasip, gde se kreće prema istoku i ide letnjim putem do starog dunavskog nasipa. Dalje, granica ide prema severu krunom starog nasipa do sastava sa novim nasipom. Ova granica je nedavno određena, a u odnosu na staru je znatno modifikovana, jer se lovište više ne prostire u nebranjenom delu aluvijalne ravni.

Geološku podlogu zemlje u lovištu čini alivijum različitog mehaničkog sastava, u zavisnosti da li je taložen glinoviti ili peskoviti materijal. Nakon podizanja nasipa 1965. godine, pedološki procesi su uticali na formiranje stabilnog i produktivnog aluvijalnog zemljišta. Zemljište je plodno i pogodno za razvoj zeljaste i drvenaste vegetacije.

Klimatske karakteristike su identične kao i za preostale delove Vojvodine i imaju umereno–kontinentalni karakter.

Hidrološki uslovi podzemnih voda su u direktnoj zavisnosti od vode u Dunavu. Na prostoru lovišta se nalazi bara Provala, koja ima vode tokom cele godine.

Šumski deo lovišta je obrastao raznovrsnom vegetacijom. Najzastupljeniji su topola, hrast i bagrem.

Korisnik lovišta je JP "Srbijašume" iz Beograda, odnosno, šumska uprava "Odžaci" iz Odžaka.

Brojno stanje divljači

Stanje prirodnih uslova, posebno sastava vegetacije, pogoduje gajenju krupne divljači, a pre svega gajenju srneće divljači i divljih svinja.

Pored navedene krupne divljači (tabela 1), lovište nastanjuju: zec, veverica, sivi puh, jazavac, divlja mačka, kuna zlatica – kao vrste zaštićene lovostajem, zatim trajno zaštićene vrste – vidra, hermelin, lasica i divljač van režima zaštite – lisica, tvor, šakal.

"Kamarište" nastanjuje i raznovrsna pernata divljač, a najbrojniji su: fazani, poljske jarebice, prepelice, divlje guske.

*Vladimir Stojanović, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

Tabela 1. Brojno stanje divljači u lovištu Kamarište za 1996, 1997 i 1998. godine

vrsta divljači		1996	1997	199
srneća divljač	srnjaci	13	9	
	srne	15	18	
	lanad	4	4	
	ukupno	32	31	
divlje svinje	veprovi	13	14	
	krmače	10	13	
	nazimad	54	39	
	ukupno	77	66	

Izvor: "Srbijašume", Šumska uprava – Odžaci

Brojno stanje krupne divljači se nije u poslednjem periodu gazdovan lovištem drastično smanjilo, a beleži se čak i porast broja nekih vrst Razlog tome je dobra planska osnova i razvijeni principi zaštite divljači, to su delom i ciljevi gazdovanja lovištem. Oni mogu biti opšti i posebn

Opšti ciljevi gazdovanja lovištem su zaštita, gajenje, lov i korišćen divljači po onim vrstama i u onolikom obimu, koliko to dozvoljava prirodni uslovi u lovištu. Zaštita obuhvata glavne, sporedne i ostale vrs divljači, ali ne u istom obimu. To se posebno odnosi na zaštitu osta divljači u čijoj se grupi nalaze i brojne grabljivice, koje mogu bitn narušiti biološku ravnotežu u lovištu.

Posebni ciljevi gazdovanja obuhvataju postizanje određenog broja kvaliteta, polne i starosne strukture, gustine populacije, poboljšan prirodnih uslova staništa.

Prilog 1. Kamarište – motiv iz lovišta

Načini poboljšanja uslova staništa u lovištu Kamarište

Načini poboljšanja uslova staništa predstavljaju sistem mera koji je preduzet donošenjem Lovne osno za lovište Kamarište od strane stručnih kadrova, a kojom se podstiče stvaranje povoljnih prirodn uslova za uzgoj divljači, pa samim tim i stvaranje uslova za normalno odvijanje lovnog turizma.

Zbog lošeg gazdovanja i odvojenosti šumarstva i lovstva u prošlosti je u Kamarištu dolazilo degradacije staništa. Da bi se slične okolnosti izbegle, novim su odredbama donete mere i zadaci koji su: pročišćeni proseci od raznog podrasta (jasen, bagrem, klen), kako bi se dobila širina proseka pojedinim mestima oko 20 metara; unutar sastojina sa obe strane proseka su očišćeni podrasti bagrema do 5 metara širine (da bi se omogućila veća osunčanost proseka); na svim prosecima uklanjaju panjevi; u delovima u kojima se obavlja čista seča, obavlja se iveranje panjeva i postoji težn da se obezbedi stalno prisustvo pitke vode u zapadnom delu lovišta. Time je preduzet sistem mera ko se, uglavnom, odnose na radove oko uređenja vegetacije. Pored ovih, primenjuju se i one mere koje direktno odnose na razvoj populacije divljači.

Jedan deo lovišta Kamarište, površine 302 ha, je ograđen i koristi se za intenzivno gajenje divljih svin Tehnologija gajenja se sprovodi kao i u otvorenom lovištu, sa tom razlikom da se u ograđenom loviš može sprovesti potpuna dopunska ishrana i kompletna zdravstvena zaštita divljači. U dogledno vrem ako se stvore ekonomski uslovi, predviđa se proširenje ograđenog lovišta za 80 ha i podizan unutrašnjih ograda kako bi se oformile zasebne namenske celine. Sve ovo se planira u cilju uzgo divljači visoke trofejne vrednosti. U budućem se periodu planira i unošenje jelena lopatara u lovišt

Kvalitetna ishrana divljači je takođe jedan od faktora mogućih uticaja, ovog puta istovremeno i vegetaciju u lovištu i na samu divljač. Kvalitetna ishrana je preduslov za zdravu divljač. Ishrana se u to leta svodi na održavanje oraničnih polja i livada. U toku zime je potrebno obezbediti dopunsku ishranu.

Dalje, u lovištu se nužno preduzimaju mere zaštite divljači od: eventualnih bolesti, predatora, krivolov vremenskih nepogoda (jer u lovištu postoji izvestan broj natkrivenih hranilišta).

Tipovi lova divljači

Da bi se gazdovanje lovištem moglo okarakterisati kao dobro potrebno je, između ostalog, primenjiv tri vrste odstrela divljači:

- Uzgojni odstrel se temelji na primeni selekcije u lovištu i ima za osnovu odstranjivanje divljači ko je bolesna, ranjena i jako oslabljena. Uzgojni odstrel može biti selekcioni (vrši se u toku lov sezone) i sanitarni (vrši se u toku godine);
- Redukcioni odstrel je tip odstrela kojim se obavlja eliminisanje svih suvišnih grla bez obzira starost, pol, telesno stanje i uzrast, naravno, ako tako nalažu interesi lovišta. Za sada se ovaj odstrela ne primenjuje u lovištu Kamarište;
- Trofejni odstrel je krajnji cilj svakog dobrog lovnog gazdovanja, koji daje kvalitetne trofeje ekonomske efekte. To je onaj tip odstrela na kome se bazira lovni turizam.

Zaključak

Turizam je kao kao društvena pojava i privredna delatnost "proizvođač" pozitivnih ekonomskih efekata i profita. Zato je prisustvo turizma i poželjno, naročito kod atraktivnih i zaštićenih prirodnih resursa, jer ih prisustvo nekih drugih privrednih delatnosti može ugroziti. Takođe je važno koristiti plansku osnovu turističkog korišćenja prostora. Ona je kod lovnog turizma u našim lovištima i neophodna, jer je taj oblik turizma izuzetno značajan zbog visokog deviznog priliva.

Značaj i uticaj turizma u lovištu Kamarište, kao i u bilo kom drugom lovištu, se ogleda u krajnjim ciljevima gazdovanja, a to je uzgoj kvalitetne trofejne divljači i ostvarivanje ekonomske dobiti od nje. Zato se uticaj lovnog turizma na prirodne elemente lovišta može označiti kao integral svih pomenutih mera u ovom radu. Ove mere se prvenstveno ogledaju u uticajima na populacije divljači, a potom i na delimičnu regulaciju vegetacije u korist uzgoja divljači. Dakle, to su prvenstveno pozitivni uticaji na biogeografske komponente u lovištu. Uticaji na ostale geografske elemente za sada nisu prisutni.

U prethodnom periodu lovište je pokazivalo i negativne tendencije gazdovanja. Tako je, na primer, u jednom periodu gazdovanja broj određene vrste divljači neprestano smanjivan, iako je za uzgoj ove divljači ograđen jedan deo lovišta. Razlog tome su mogle biti, pretpostavljamo, česte promene vlasnika lovišta, pa samim tim i česte promene načina gazdovanja lovištem.

Zbog sadašnjih pozitivnih planova u razvoju lovišta, pa samim tim i u razvoju lovnog turizma, neophodno je i promovisati lovište na adekvatan način, kako bi se ono izborilo za bolju poziciju na turističkom tržištu. Uostalom, tradicija ugostiteljstava je u Kamarištu je dosta duga, jer i arhivski spisi govore da je još 1781, na kameralnom zemljištu koje se tada zvalo Kamariscija postojala krčma.

Literatura

Pleša, J. (1976): Opština Odžaci. Institut za geografiju, PMF, Novi Sad.

Ahmetović–Tomka, D. (1995): Turizam u zaštićenoj prirodi. Partizan Vojvodine, Novi Sad.

Lovna osnova, lovište Kamarište, projektant Mihalj Kalinka, Beograd, 1996.

Godišnji plan gazdovanja lovištem Kamarište za lovnu 1998./99. godinu.

Arhivska građa muzejske jedinice u Odžacima

Turizam Časopis Instituta za geografiju

Jovičić, D.*

Uticaj turizma na životnu sredinu mediteranskog primorja

Rezime *Zbog izuzetne koncentracije prirodnih i kulturno–istorijskih vrednosti, Mediteran je jedna od turističk najrazvijenijih geografskih celina na Zemlji, čije učešće u međunarodnom turističkom prometu iznos 35%. Razvoj masovnog primorskog turizma, praćen obimnom izgradnjom turističke infra– suprastrukture, najizraženiji u periodu od 1970. do 1990. godinie, doveo je do velike saturacije prostor i narušavanja životne sredine pomenute oblasti. U radu su analizirani najznačajniji uticaji turizma n životnu sredinu Mediteranskog primorja, na primeru domaćih i inostranih turističkih centara i prikazan najvažniji instrumenti za upravljanje turizmom, čijom primenom se razvoj ove delatnosti i zaštita životn sredine mogu dovesti u sklad.*

Ključne reči: *razvoj, turizam, uticaj, životna sredina, zaštita*

Abstract *Because of exceptional concentration of natural and culturally–historical values, the Mediterranean i one of the most developed geographical entities, in tourist sense, on the Earth, which participation i the international tourist trade is 35%. Development of mass seaside tourism, followed by enormou building of tourist facilities, specially stressed in the period between 1970–1990, caused serious satu ration of the area and degradation of the environment. In this paper, the most significant impacts o tourism development on the environment of the Mediterranean coastal belt are analysed, in the case of domestic and foreign tourist centres. Also, this paper is discussing the most important instrument for managing tourism, which application can harmonise tourist development and protection of th environment.*

Key words: *development, tourism, impact, environment, protection*

Uvod

U svetu je malo geografskih celina sa tako izraženom koncentracijom prirodnih i kulturno–istorijski vrednosti pogodnih za razvoj turizma, kao što je Mediteran. Usled skladnog preplitanja i prožimanj prirodnih i antropogenih vrednosti, Sredozemlje je neponovljivi prirodni ambijent i jedinstvena riznic kulturnog nasleđa.

I pored prisutnih razlika u prirodnim osobenostima između pojedinih delova: istočni deo Sredozemno mora je topliji i razuđeniji od zapadnog, postojanje većeg broja morskih kotlina različite dubine, različit dužina trajanja i intenzitet insolacije, različit salinitet morske vode; Mediteran predstavlja jedinstvenu jasnu geografsku celinu. More, klima, vegetacija i kulturna baština su 4 elementa na kojima se teme jedinstvenost i turistička atraktivnost Mediterana.

Toplo more, čija temperatura u svim delovima Mediterana u avgustu prelazi 22 °C; duga i topla leta blage i kratke zime; kvalitetne peščane plaže; atraktivni ostrvski arhipelazi; bogatstvo biljnih vrst raskošni pejzaži; brojni istorijski spomenici koji svedoče o različitim kulturnim ciklusima kroz koje Mediteran prolazio; pružaju odlične mogućnosti za razvoj turizma, naročito rekreativno–kupališnog.

Razvoj masovnog primorskog turizma bio je najizraženiji u periodu od 1970–1990. godine, u kome s broj turista koji su posetili obale Mediterana udvostručio i povećao sa 60 na 120 miliona. Tako Mediteran izrastao u jednu od turistički najrazvijenih geografskih celina na Zemlji, čije je učešće međunarodnom turističkom prometu u 1996. godini[1] iznosilo 30%. Turizam ima ogroman privred značaj za ovaj region, jer upošljava oko 5 miliona ljudi i rezultuje prihodom od oko 100 miliona dola godišnje. Među 5 prvih država u svetu, koje su ostvarile najveći promet inostranih turista u 199 godini, 3 su mediteranske (3).

Turizam na Mediteranu ima naglašenu sezonsku i prostornu koncentraciju: u letnjem periodu s ostvaruje preko 40% ukupnog godišnjeg prometa, a većina kapaciteta je locirana u uskom priobalno pojasu, pri čemu se u primorskom delu Španije, Francuske, Italije i Grčke realizuje oko 3/4 ukupn prometa na Mediteranu.

Tabela 1. Vodeće turističke destinacije u svetu u 1995.(3)

ZEMLJA	inostrani turisti	ZEMLJA	prihod u US$
Francuska	60.584.000	SAD	58.380.000
Španija	45.125.000	Francuska	27.322.000
SAD	44.730.000	Italija	27.072.000
Italija	29.184.000	Španija	25.065.000
Kina	23.368.000	Velika Britanija	17.468.000

*Mr Dobrica Jovičić, dipl. turizmolog, Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu, Beograd

Uticaji turizma na životnu sredinu

Ekspanzivan porast turističkog prometa u toku protekle 2,5 decenije, praćen obimnom izgradnjom turističkih kapaciteta, infrastrukturnih i rekreativnih sadržaja, prouzrokovao je veliku saturaciju prostora i narušavanje prirodnih i kulturnih vrednosti Mediteranskog primorja, kao osnovnih motiva turističkih kretanja.

Obimna izgradnja turističkih kapaciteta u uskom priobalnom pojasu[2], dovela je do povećanja erozivnih procesa, izmene autentičnog izgleda primorskih pejzaža i ugrožavanja biodiverziteta. Za potrebe turističke izgradnje, u periodu posle 1960. godine oko 2/3 peščanih dina u Mediteranskom pojasu je uništeno. Veliki broj biljnih vrsta Mediterana – oko 500 – je ugrožen i njima preti potpuno nestajanje iz ovog regiona (4).

Izgradnja pola miliona ležaja u primarnim kapacitetima na Balearskim ostrvima, za potrebe smeštaja 9 miliona posetilaca koliko iznosi godišnji turistički promet, dovela je do ozbiljne saturacije prostora i ugrožavanja prirode. Zbog toga su lokalni organi bili primorani da rigorozno pooštre uslove za buduću turističku izgradnju (4).

Bespravna izgradnja neadekvatnih turističko–ugostiteljskih objekata u uskom priobalnom delu Budvanske rivijere, od Jaza do Buljarica, u zadnjih nekoliko godina, narušila je autentičnost i lepotu primorskog pejzaža, podstaknuti su erozivni procesi i umanjen je kvalitet doživljaja turista. Ovakvi nedozvoljeni postupci ugrožavaju i kulturnu baštinu, jer se u srednjevekovnom jezgru Budve podižu visokospratni objekti.

Predimenzioniranoj turističkoj izgradnji su u velikoj meri doprineli i nerazrađeni mehanizmi zaštite prirode, jer je samo oko 6% Mediteranskog primorja, uključujući i ostrva, stavljeno pod neki vid državne zaštite. Čak i na površinama koje su zvanično proglašene za zaštićene, zaštitne mere se ne ostvaruju u praksi, jer i u ovim dobrima dolazi do intenzivne turističke izgradnje. To je, naročito, izraženo u Grčkoj, južnoj Španiji i Kipru (7).

Od zaštićenih prirodnih dobara, na Budvanskoj rivijeri proglašeno je više zaštićenih područja mora: Buljarička plaža, Petrovačka plaža, plaža "Drobni pijesak", plaža "Sveti Stefan", Miločerska plaža, plaža "Mogren", "Jaz" i "Pržno" (8). Ove zaštićene površine bi trebalo označiti kao zone sa posebnim režimom zaštite i korišćenja za čije upravljanje je zaduženo JP "Morsko dobro". Međutim, u neposrednom priobalnom delu Budvanske rivijere nedozvoljena izgradnja poprima zabrinjavajuće razmere.

Imajući u vidu procene da će se u Mediteranskoj oblasti do 2.000. godine površina terena koji zazimaju hoteli povećati za 80%, jasno je da će se i ekološke posledice planiranih zahvata drastično uvećati (4).

Turistički promet na Mediteranskom primorju ima naglašenu sezonsku koncentraciju, jer se u letnjem periodu ostvari preko 40% ukupnog godišnjeg prometa. Sezonska koncentracija turističkog prometa ima ekonomske i ekološke implikacije. Velika koncentracija turista u sezoni iziskuje znatna investiciona sredstva i obimne građevinske radove da bi se izgradili kapaciteti koji bi optimalno zadovoljili turističke potrebe. Sa druge strane, ako se takvi kapaciteti nedovoljno koriste van sezone, a to je veći deo godine, postavlja se pitanje ekonomske opravdanosti njihove izgradnje. Takođe, zaposlenost lokalnog stanovništva u vansezoni je bitno smanjena. Naglašena koncentracija turista u periodu pune sezone dovodi do pojačanih pritisaka i korišćenja turističkih motiva i izgrađenih kapaciteta, što uslovljava povećanu saturaciju prostora i pojavu negativnih ekoloških posledica.

Sezonski karakter prometa je značajna karakteristika turizma na Budvanskoj rivijeri i pre i posle devedesete godine, iako su se uslovi u potonjem periodu sasvim promenili. Turistički promet je tokom poslednjih godina izuzetno opao, ali i taj skroman obim prometa ostvaruje se najvećim delom u letnjem delu godine. U 1996. godini u 3 letnja meseca – jun, jul, avgust – ostvareno je oko 80% ukupnih turističkih noćenja.

Saobraćaj sa pratećom infrastrukturom, kao element i faktor turističkih kretanja, u visokom procentu se smatra odgovornim za štete koje turizam produkuje u životnoj sredini Mediteranskog primorja. Rast motorizovanog turizma predstavlja ekonomsku dobrobit za Mediteran, ali i rezultira povećanjem aero–zagađenja, buke i gužve na glavnim magistralnim i pristupnim putevima, koji kulminiraju u periodu maksimalne koncentracije turističke tražnje. Takođe, izgradnja puteva, aerodroma i pratećih sadržaja, narušava prirodan izgled Mediteranskog pejzaža.

Sa usponom i do 8%, kao i velikim, čestim krivinama i prosečno mogućom brzinom od 60 km/h (česta naselja i objekti duž puta), putna mreža predstavlja usko grlo turističkog prometa Budvanske rivijere (5). Još su izraženiji problemi pristupnih puteva do naselja, ulične mreže u naseljima i prostora za parkiranje. Iako postoje ideje da se Jadranska magistrala, koja prolazi kroz samo mesto Budva, premesti prema višem planinskom zaleđu, mali su izgledi da se ovaj projekat realizuje u skoroj budućnosti.

Obezbeđenje adekvatnih količina pitke vode u letnjem periodu je veliki problem mnogih mediteranskih turističkih mesta, jer su postojeće zalihe vode u punoj sezoni najčešće nedovoljne. Opštinski organi Budve su smatrali da će, aktiviranjem izvorišta Sjenokos, pomenuti problem rešiti za duži period. Na teritoriji opštine Budva u julu 1996. godine utrošeno je blizu 500 miliona litara vode, što je velika potrošnja, imajući u vidu relativno skroman turistički promet koji je ostvaren u posmatranom mesecu – 530.000 noćenja. Voda se troši neracionalno, vodovodna mreža je zastarela i ima puno tehničko–tehnoloških nedostataka, pa se velike količine vode utroše dok ne dođu do krajnjih korisnika[3]. Da su uslovi za turističko privređivanje bili približni onim sa kraja osamdesetih godina, sigurno bi potrošnja vode bila veća a problem vodosnabdevanja dostigao alarmantne razmere. Sredinom osamdesetih godina potrošnja vode po turističkom noćenju iznosila je oko 580 litara, što je znatno više od proseka za primorske centre Mediterana koji iznosi 400 litara vode po turističkom noćenju (4). Ako bi se u dogledno vreme uspostavili regularni uslovi za razvoj turizma, intenzivirala turistička izgradnja i

u većem obimu porastao turistički promet, sigurno bi potrošnja vode po turističkom noćenju bila daleko veća. Po nekim procenama mogla bi da iznosi i 800 litara po noćenju.

Iscrpljivanje vodnih resursa Mediteranskog primorja prouzrokuje i povećanje šumskih požara, čemu često doprinose i turisti svojim nesavesnim ponašanjem. U mediteranskom pojasu od požara strada u proseku oko 200.000 hektara šuma godišnje (7).

Rad turističkih objekata stvara velike količine otpadnih voda koje najčešće nemaju adekvatan tretman prečišćavanja i zagađuju okolne reke, plaže i more. Prečišćavanje otpadnih voda je možda najurgentniji problem na Mediteranu. Procene su da se u oko 70% turističkih centara Mediterana otpadne vode ispuštaju u more bez ikakvog prethodnog prečišćavanja (4). Prema najnovijim ispitivanjima, svaka peta mediteranska plaža po fizičko–hemijskim i bakteriološkim karakteristikama ne zadovoljava standarde Evropske Unije. U Španiji 20% plaža ne ispunjava propisane higijenske uslove EU, u Grčkoj 22%, u Francuskoj 17%, a u Italiji 16% (4).

Na Budvanskoj rivijeri tretman otpadnih voda nije na zadovoljavajućem nivou. Mada postoje 3 kanalizaciona ispusta – Rt Zavala, Sveti Stefan, Petrovac, o kojima brine JP "Morsko dobro", oni nisu opremljeni savremenim uređajima za prečišćavanje otpadnih voda (izuzev grube rešetke i seckalice) tako da se otpadne vode, faktički, direktno ispuštaju u more, na dubini od oko 40 m.[4]

Kvalitet vode priobalnog mora na Budvanskoj rivijeri, sa stanovišta fizičko–hemijskih i bakterioloških karakteristika, u 1996. godini spadao je u 2. klasu boniteta, što se prema propisima EU može oceniti kao prihvatljiv nivo (8). Ali, ako se uzme u obzir relativno nizak stepen korišćenja smeštajnih i drugih turističkih kapaciteta u ovoj i nekoliko prethodnih godina, nedostatak savremenih uređaja za prečišćavanje otpadnih voda i izgrađeni imidž Budve, kao jednog od mesta sa najčistijim morem i plažama na Mediteranu, pomenuti podatak ne pruža razloge za zadovoljstvo. U istoj godini, u Bokokotorskom zalivu kvalitet morske vode je varirao između 2. i 3. klase boniteta, a situacija je bila najalarmantnija kod Perasta i Veriga, gde je kvalitet morske vode povremeno spadao u 4. klasu bonitet (8).

Tretman i odlaganje čvrstog otpada u mnogim mediteranskim centrima nisu rešeni na adekvatan način. Takva je situacija i na jugoslovenskom delu Jadrana. Čvrsti otpad se odlaže na divljim deponijama, podatke o njegovim količinama je skoro nemoguće naći. Reciklaža otpada se ne vrši.

Rastući interes za letnjim rekreativnim aktivnostima na vodi doprinosi izgradnji i uređenju marina, skloništa za jahte, vodenih parkova zabavnog karaktera i sl. Skijanje na vodi, jahanje na talasima, jahting, krstarenje luksuznim brodovima ili manjim plovilima, animiraju brojnu turističku klijentelu, a ovakve aktivnosti povećavaju zagađenost morske vode Sredozemnog mora i često podižu nivo buke iznad tolerantnog nivoa.

Kulturno–ambijentalne i istorijske vrednosti su, takođe, veoma osetljive na spoljne pritiske i zbog toga podležu čestoj restauraciji, što povećava troškove njihovog otvaranja za turističke posete. Na Budvanskoj rivijeri proglašeno je 26 zaštićenih kulturnih dobara: 1 dobro I kategorije, 15 dobara II kategorije i 10 dobara III kategorije[5]. Održavanje, konzervacija i restauracija pomenutih dobara odvija se po uputstvima Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, ali se predložene mere najčešće ne realizuju na adekvatan način, usled odsustva saradnje i veće angažovanosti opštinskih organa, privrednih subjekata, domicilnog stanovništva i turista.

Generalno gledano, ekološke posledice koje proizvodi neuravnotežen razvoj turizma u Mediteransko primorju manifestuju se na nekoliko nivoa:

- lokalno stanovništvo je suočeno sa brojnim pritiscima i izazovima – iscrpljivanje ograničenih prirodnih resursa, zagađivanje vode i vazduha, povećan nivo buke, mogući ekološki akcidenti;
- posledice ugrožavanja biodiverziteta i prekograničnog zagađivanja vazduha i vodnih resursa usko mogu postati problem regionalnog karaktera;
- emisije polutanata kao posledica intenzivnog razvoja saobraćaja, rada rashladnih uređaja, kao nestajanja šuma, doprinose efektu staklene bašte i iscrpljivanju ozonskog omotača, što je ekološ problem globalnog karaktera.

Instrumenti za usklađivanje turizma i životne sredine

Polazeći od specifičnosti uticaja turizma na životnu sredinu Mediteranskog priobalja, a uvažavajući činjenicu da se ovi uticaji često prožimaju sa uticajima drugih delatnosti koje se obavljaju na istom prostoru, predložićemo i analizirati, po našoj oceni, najvažnije instrumente za uspešnu kontrolu uticaja turizma na životnu sredinu.

Kao prvo, neophodan je integralan pristup turističkom planiranju. Pošto je turizam složen sistem planiranjem je neophodno integrisati razvoj svih njegovih segmenata, ponudu i potražnju, fizičke institucionalne elemente. Svaki sistem će biti funkcionalniji i efikasniji, ukoliko se njegovom planiranj pristupi na integralan način, koordinacijom razvoja svih njegovih delova. Imajući u vidu da je turizam otvoren sistem, planiranjem je potrebno integrisati turizam u kontekst opšteg ekonomskog socio–kulturnog razvoja određene regije, njenih specifičnosti i materijalnih resursa. Na taj način smanjuju mogućnosti konflikata između većeg broja subjekata koji pretenduju na iste resurse u da oblasti.

Benidorm je primorska opština u provinciji Alikante u Španiji, sa 45.000 stanovnika, u kojoj uticajima turizma na životnu sredinu upravlja na efikasan način. Osnovu turističkog potencija predstavljaju kvalitetne plaže površine 37 ha, čisto i toplo more i blaga mediteranska klima. Materijalnu bazu turističkog privređivanja čini 240.000 ležaja, izgrađenih najvećim delom u primarn

kapacitetima. Lokalni organi su 1990. godine usvojili Strateški plan razvoja turizma, kome je prethodila izrada kompleksne studije o kapacitetu prostora, karakteristikama životne sredine i potrebnoj ifrastrukturi koja mora da prati razvoj turizma. Osnovni ciljevi Plana su usmereni na poboljšanje infrastrukture i funkcionisanje javnih službi, očuvanje prirodnih i kulturnih vrednosti, obogaćivanje ponude novim rekreativnim i kulturnim sadržajima i jačanje promotivnih aktivnosti. Integralan pristup turističkom planiranju doprineo je visokom stepenu usklađenosti turizma i zaštite životne sredine.

Iako se u strateškim opredeljenjima razvoja turizma Crne Gore ističe da će se koncept razvoja primorskog turizma zasnivati na zaštiti i racionalnom korišćenju mora, plaža i priobalnog pojasa i kontrolisati buduća turistička izgradnja, takva opredeljenja još uvek nisu praktično primenjena na lokalnom nivou, kroz konkretne akcione programe. Opravdanje se može naći u činjenici da, zbog niza nepovoljnih okolnosti u proteklih 7–8 godina nije bilo moguće donositi validne i dobro pripremljene planove turističkog razvoja, zasnovane na integralnom pristupu. Mišljenja smo da je sada krajnje vreme da se napravi pozitivan zaokret i razvoj turizma postaviti na nove integralne osnove.

Kada je reč o standardima kojih se treba pridržavati u upravljanju turizmom, sa ciljem da njegov razvoj ne premaši kapacitet prirodne i socio–kulturne sredine, najvažniji su:

- standardi zaštite životne sredine (standardi kvaliteta vazduha, standardi kvaliteta vode za piće i kupanje, standardi dozvoljenog nivoa buke) koji se donose pravnim aktima na nacionalnom ili međunarodnom planu, ali se u zavisnosti od konkretne situacije i nastalih problema na lokalnom nivou mogu korigovati i pooštriti;
- standardi površine po korisniku prostora i standardi gustine i izgleda izgrađenih kapaciteta, koje treba utvrđivati prostorno–planskim instrumentima na regionalnom i lokalnom nivou.

Standarde površine po korisniku, treba određivati na osnovu geografskih, ekosistemskih karakteristika, socijalnih i ekonomskih osobenosti, broja domicilnog stanovništva, infrastrukture i izgrađenih objekata date oblasti, pri čemu se mogu koristiti postojeća iskustva za slične tipove prostora, ali je nužno prilagođavati ih lokalnim i regionalnim osobenostima.

Standardima razvoja i izgleda turističkih kapaciteta treba regulisati pitanja koja se odnose se na lokaciju, gustinu izgrađenosti, veličinu i druge fizičke karakteristike ovih kapaciteta, njihovu harmoničnu integraciju u prirodnu i izgrađenu sredinu, uključujući i mehanizme kontrole njihove primene.

Jednostavnim stavljanjem u odnos broja raspoloživih ležaja u hotelima i površine datog prostora u km^2, kao pokazatelja gustine igrađenosti, ne mogu se, po našem mišljenju, dobiti zadovoljavajući rezultati o uticajima takve izgradnje na kapacitet prostora i životnu sredinu. Zbog toga se i standardi gustine izgrađenosti kapaciteta ne mogu utvrđivati na osnovu neke precizne matematičke formule, nego prostornu komponentu koja označava broj ležaja po km^2 treba analizirati u kontekstu geografskih i ekoloških osobenosti prostora, turističke opremljenosti objekata, ostvarenog prometa i broja domicilnog stanovišta.

Svaki neophodan građevinski zahvat u turističkom mestu mora da bude tako projektovan i izveden da se maksimalno uklopi u okolni prirodni pejzaž i ne naruši ekološku ravnotežu. Strukture objekata ne smeju da budu napadne, kako za posetioce, tako i za lokalno stanovništvo i ne smeju da štrče u odnosu na prirodni ambijent date oblasti. Objekte treba graditi u lokalnom stilu, sa osloncem na prirodne materijale.

Zoniranje je osnovni i najvažniji segment planiranja i organizacije prostora turističkih mesta Mediterana, kojim se na osnovu vrednovanja svih osobenosti datog prostora – vegetacijske, geomorfološke, hidrografske, klimatske karakteristike, kulturne i pejzažne osobenosti, stanje infra– i suprastrukture, saobraćajna povezanost i dr. – utvrđuju zone sa različitom namenom i stepenom korišćenja. Posebno osetljive površine stavljaju se pod određeni stepen zaštite, u kojima je izgradnja objekata i infrastrukturnih elemenata vrlo kontrolisana ili, čak, i isključena. Sa druge strane, razvoj i izgradnja se usmeravaju u zone sa većim nosećim kapacitetom.

U cilju suzbijanja negativnih efekata prekomerne turističke izgradnje, na Kipru je, Zakonom o planiranju urbanih i ruralnih predela, problematici zaštite životne sredine dat poseban značaj. U Zakonu je naglašeno opredeljenje za turističkom izgradnjom manje gustine (nekoncentrisana izgradnja) i predložene su mere za striktniju i dosledniju zaštitu priobalnog prostora. Shodno tome, u priobalnom prostoru širine 3 km označene su takozvane "bele zone", kao zone u kojima se, zbog visokog stepena saturacije prostora, privremeno zabranjuje svaki oblik turističke izgradnje (4).

Imajući u vidu da je na Budvanskoj rivijeri proglašeno više zaštićenih područja mora kao prostornih celina sa posebnim režimom zaštite i korišćenja, neshvatljivo je da u neposrednom priobalnom delu Budvanske rivijere nedozvoljena izgradnja poprima zabrinjavajuće razmere. To znači da se razvoj turizma na ovom delu Crnogorskog primorja ne zasniva na konceptu zaštite i kontrolisanog korišćenja i izgradnje morske obale. Po nama, urbanističkim planovima bi trebalo priobalni pojas Budvanske rivijere, u širini od par stotina metara, staviti pod režim povećane zaštite, pooštrenih uslova izgradnje i racionalnog korišćenja.

Veliki značaj za optimalno prostorno planiranje i usmeravanje turističkog razvoja ima analiza uticaja na životnu sredinu (AUS), koja predstavlja kompleksan proces identifikacije, predviđanja i interpretacije mogućih uticaja predloženog projekta na životnu sredinu. Iz tih razloga, primena analize kao podloge za zaštitu životne sredine mora da bude inkorporirana u sve prostorne i urbanističke planove. Turističko preduzeće "Budvanska rivijera" ima obimne investicione planove u narednom petogodištu. Za najobimnije projekte smatramo izgradnju turističko–hotelskih naselja "Jaz" i "Buljarice", kapaciteta

sedam, odnosno pet hiljada ležaja. Realizacija ovakvih projekata ne sme se obaviti bez prethodne detaljno sprovedenog postupka analize uticaja na životnu sredinu.

Sezonski karakter turističkog prometa Mediteranskog primorja ne može se izbeći i uslovljen je prirodnim pogodnostima za razvoj letnjeg rekretivnog turizma, ali postoje načini da se njegovi uticaj ublaže, omogući ravnomernija distribucija tražnje tokom godine i turizam prilagodi ekološkim socio–kulturnim uslovima date oblasti. Potrebno je odabrati, razvijati i promovisati one turističke sadržaje koji će privući posetioce u različitim delovima godine, posebno u vansezonskom periodu. U pitanju su manifestacije, konferencije, savetovanja, sajmovi i dr., kao dopuna dominantnim rekreativnim sadržajima ponude u letnjoj sezoni. Obogaćivanje i objedinjavanje ponude Mediteranskog primorja sa ponudom i motivima u kopnenom zaleđu, uz povoljne cene prevoza i smeštaja i kvalitetnu medijsku promociju, mogu da privuku osetniji broj turista i u delovima godine netipičnim za turistička kretanja. U španskom Benidormu turistički promet tokom godine je ravnomernije raspoređen u odnosu na mnoge druge mediteranske centre, što je postignuto obogaćivanjem ponude kulturnim i zabavnim sadržajima u vansezonskom periodu. U 3 letnja meseca se ostvaruje oko 50% godišnjeg prometa, ali je broj turista koji Benidorm posećuju zimi sve veći (7).

Obezbeđivanje pitke vode, prečišćavanje otpadnih voda, tretman i odlaganje čvrstog otpada gorući su problemi turističkih centara Mediteranskog primorja. Međutim, ima i pozitivnih primera koji pokazuju da se pomenuti problemi mogu rešavati na efikasan način. U Benidormu se voda za piće racionalno troši a vodovodna mreža je kvalitetno urađena. Otpadne vode se prečišćavaju a zatim koriste za navodnjavanje. Oko 30% otpadnih voda se primarno, a 70% sekundarno prečišćava. O tome svedoči i podatak da je u 1993. godini potrošnja vode iznosila 200 litara po korisniku na dan. Jedan deo stvorenog čvrstog otpada se reciklira, a preostali odlaže na propisno izgrađenoj deponiji i zatrpava debelim naslagama zemlje (7). Na Crnogorskom primorju pomenuti problemi se ne rešavaju na zadovoljavajući način. Da bi poboljšala postojeće stanje, Vlada Republike Crne Gore planira da angažuje inostrane eksperte koji će pripremiti Projekat integralnog rešavanja komunalnog otpada i otpadnih voda i biti zaduženo za upravljanje čvrstim otpadom i otpadnim vodama u Crnoj Gori[6]. Realizacija ovog projekta imala bi ogroman značaj za razvoj turizma i zaštitu životne sredine na Crnogorskom primorju.

U cilju unapređivanja upravljanja drumskim saobraćajem u Mediteranskom primorju, treba izdvojiti nekoliko praktičnih mera, pomoću kojih se negativni efekti po životnu sredinu mogu svesti na minimum.

- Zabrana izgradnje novih drumskih saobraćajnica u osetljivim zonama. Turističko mesto treba da ima dobar ali kontrolisan saobraćajni pristup, što znači da magistralne saobraćajnice visokog stepena opterećenja ne smeju prolaziti kroz centralne delove turističkih mesta, njihove rekreativne zone sa smeštajnim kapacitetima.

Usled izraženih uspona, velikih krivina, čestih naselja i objekata duž puta, putna mreža je ograničavajući faktor razvoja turizma na Budvanskoj rivijeri. Još su izraženiji problemi pristupnih puteva do naselja, ulične mreže u naseljima i prostora za parkiranje. Bilo bi dobro, ako bi se realizovala ideja o premeštanju Jadranske magistrale, koja prolazi kroz samo mesto Budva, prema višem planinskom zaleđu.

- Pomovisanje javnog prevoza i ekološki pogodnijih vidova saobraćaja. U cilju suzbijanja negativnih efekata prevelikog priliva motorizovanih turista, u pojedinim turističkim centrima preduzimaju se akcije podsticanja javnog prevoza, prevashodno autobuskog. Ovakve aktivnosti podrazumevaju tesnu saradnju regionalnih i lokalnih organa sa predstavnicima turističke i saobraćajne privrede. Ako se u promovisanju i pojačanom aktiviranju javnog prevoza koriste savremena vozila sa visokim tehničkim kvalitetom motora, koji proizvodi minimum zagađenja u okolini ili se uključuju vozila na solarni i električni pogon, onda je efektivnost ovakvih mera još veća.

U upravljanju turizmom i njegovom usklađivanju sa životnom sredinom važnu ulogu imaju programi informisanja i edukacije svih učesnika turističkog prometa, kako bi oni svojim aktivnostima pružili konkretan doprinos realizaciji višestrukih ciljeva i funkcija turističkog fenomena, koje treba uskladiti u meri u kojoj je to objektivno moguće. Edukacija i podizanje javne svesti učesnika turističkog prometa i domicilnog stanovništva je kontinuiran proces koji treba da bude programski utemeljen. Njihovo sprovođenje uključuje primenu i kombinaciju različitih tehnika preko kojih će se poruke najlakše proslediti do korisnika kojima su namenjene, kao i unapređivanje zvaničnih i vaninstitucionalnih vidova obrazovanja kadrova u turizmu.

Ukupno gledano, izbor instrumenata treba prilagoditi specifičnostima turističkog mesta, karakteru i stepenu narušavanja životne sredine, a optimalni rezultati se postižu kombinacijom više instrumenata. Npr. u slučaju stvaranja prevelikog nivoa buke u turističkom mestu ili nekom njegovom delu, može se kombinovati više instrumenata: pooštriti standarde dozvoljenog nivoa buke, ograničiti pristup posetilaca takvim mestima, edukativnim akcijama uticati na promenu ponašanja pravnih ili fizičkih lica koja stvaraju buku.

Zaključak

Najnovije prognoze eksperata Svetske turističke organizacije govore da dalji rast turizma na Mediteranskom primorju neće biti tako intenzivan, kao što je to bio slučaj u nekoliko poslednjih decenija, tako da će se smanjiti i njegovo učešće u ukupnom turističkom prometu u svetu. O tome svedoče i podaci da je tokom poslednjih pet godina učešće Mediterana u svetskom prometu opalo za 3%. To se, sa jedne strane, može tumačiti time da narušavanje prirodnih i kulturnih vrednosti Mediterana neminovno dovodi do pada njegove konkuretnosti na međunarodnom tržištu. Pored toga, sve je izraženija promena trendova u međunarodnim turističkim kretanjima, jer se postepeno smanjuje

udeo masovnog primorskog turizma, a intenzivira razvoj turističkih kretanja motivisanih željom za upoznavanjem specifičnih prirodnih i kulturnih karakteristika određenih prostornih celina. Turistički paket aranžmani, sačinjeni od uniformnih sadržaja i usluga, koji mogu da zadovolje prosečne i uobičajene turističke potrebe, na kojima se velikim delom zasnivao razvoj masovnog primorskog turizma, ustupaju mesto turističkim kretanjima sa naglašenim individualnim doživljajima.

Ostvarenje pomenutih prognoza može biti korisno sa aspekta zaštite životne sredine, jer će se time ublažiti pritisci turizma na prirodne i kulturne osobenosti mediteranskog priobalja. Međutim, ostaje činjenica da će se rast turističkih kretanja prema Mediteranu, iako smanjenim tempom, nastaviti i u narednom periodu. Usled toga, pred svim učesnicima turističkog prometa, a naročito subjektima koji donose važne upravne i razvojne odluke, nalazi se obaveza da saniraju negativne ekološke posledice dosadašnjeg razvoja, a buduće planove turizma postave na kvalitetnije osnove, uvažavajući integralnost i heterogenost ciljeva turističke delatnosti.

Po našem mišljenju, u narednom periodu težište treba staviti na sledeće aktivnosti:

- kontinuirano praćenje i analiza uticaja turizma na životnu sredinu, korišćenjem adekvatnih indikatora;
- stavljanje najvrednijih prirodnih i kulturnih vrednosti i dobara pod strožiji režim zaštite i korišćenja;
- iniciranje kompleksnih programa edukacije namenjenih svim učesnicima turističkog prometa; i
- intenziviranje međunarodne i regionalne saradnje, kao nezaobilaznog činioca u rešavanju problema zaštite životne sredine i kreiranju održivog razvoja.

Napomene

[1] U istoj godini Mediteran je posetilo skoro 176 miliona inostranih turista (3)

[2] Na Kipru je u priobalnom pojasu širine 2 km, koji čini samo 13% ukupne površine ostrva, skoncentrisano oko 90% ukupnih turističkih kapaciteta (6)

[3] Podaci dobijeni od JP "Morsko dobro" iz Budve

[4] Podaci dobijeni od JP "Morsko dobro" iz Budve

[5] Podaci dobijeni od Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore

[6] Podaci dobijeni od Ministarstva za zaštitu životne sredine Crne Gore

Literatura

1. Vasović, M., Jovičić, Ž.: Važnije turističko–geografske regije Evrope, "Rad", Beograd, 1982.
2. Radović, M.: Karakteristike razvoja turizma u Crnoj Gori, "Turistički potencijali Jugoslavije", Institut za geografiju PMF–a, Novi Sad, 1996.
3. Compendium of Tourism Statistics, sixteenth edition, World Tourism Organization, Madrid, 1997.
4. Tourism and the Environment in Europe, Tourism Division on The European Commission (DG XXIII), Brussels, 1995.
5. Budvanska rivijera, "Budvanska rivijera d.d.", Budva, 1996.
6. Backgroung Information on Environment and Tourism in the Context of Sustainable Development, EU, European Commission, DG XI, Bruxelles, 1994.
7. Environment and Tourism in the Context of Sustainable Development, Environmental Resources Manage–ment, Studienkreis Fur Tourismus, London, 1994.
8. Informacija o stanju životne sredine u Crnoj Gori, Ministarstvo za zaštitu životne sredine Republike Crne Gore, Podgorica, 1996.
9. Tourism to the Year 2000 and beyond, World Tourism Organization, Madrid, 1993.

Василевски, Д.*
Панов, Н.**

Туризмот како еден од факторите за загадувањето на реката Радика

Резиме *Целта на трудот "Туризмот како еден од факторите за загадувањето на реката Радика" да се презентира сета убавина на една од најживописните реки на целиот Балкански Полуостров, од една страна, но и да се скрене внимание на целата светска јавност за нејзиното се поинтензивно загадување, а за чие дејство како еден од факторите се појавува неконтролираниот развој на одредени видови туризам, од втора.*

Задачата на авторите беше што попрецизно да се лоцираат факторите за нејзиното загадување како би можеле истите, што е можно поскоро, да се неутрализираат, односно одстранат.

***Клучни зборови:** Радика, загадување, викенд туристи.*

Abstract *In the scientific work " Tourism as one of the factors about contamination of the river Radika ", we have for an object to presentation all the beaty on one of the most interesting rivers in the all Balcan Peninsula. However, today this much beatifule river is expose to risk from the intended contamination in wich, beside the anothers, one of the factors is in the tourism.*

One of the task on this scientific work is to elaborated and to removed all those anomalys on this such beatifule river.

***Key words:** Radika, infectiousness, weekend turists.*

Општо е познато дека Радика претставува една од најубавите и најживописни реки како во Република Македонија, така и на целиот Балкански Полуостров, па и пошироко. Се наоѓа во западниот дел од Републиката и се провира помеѓу живописните и највисоки планински масиви на Кораб, Дешат и Крчин од кон западната и Ничпурската Планина и Бистра од кон нејзината источна страна. Нејзиното течение е ограничено во претежно меридијанска насока.

Долината на Радика има извонредно поволна туристичко-географска положба бидејќи низ неа води еден значителен дел од западномакедонската магистрала која го поврзува Скопје со охридското туристичко подрачје. Изворишниот дел го сочинуваат поголем број помали поточиња кои се наоѓаат по страните и дното на циркот Горни Деф-Велин Бег, на надморска височина помеѓу 2.000 и 2.050 м. Во овој дел, се до вливот во Аджина Река, се вика Црн Камен. Од овде, па до месноста Состав Реки, се вика Ничпурска а понатаму, се до вливот во езерото "Шпилје" кај селото д.Косоврасти, таа тече под нејзиното вистинско име Радика. Должината и изнесува 64,7 км.

Туристичко-географската положба е потенцирана и во однос на останатите природни и *антропогени туристички мотиви*, од кои доминираат *првите*. Така, во нејзиниот најголем дел, долината на оваа атрактивна река се одликува со канјонски карактеристики што на просторот му дава специфично и исклучително содржајно обележје. Овде се собрани скоро сите атрибути на туристичката вредност, почнувајќи од естетскиот и куриозитетниот па се до знаменитиот и пејсажниот.

Во таа насока доминираат голем број *планински врвови* повисоки од 2.500 м. меѓу кои и највисокиот *Корабска Врата*(2.764 м.). Од повисоките врвови овде се истакнуваат уште и Мал Кораб(2.683), Црна Чука(2.572) и др. Помеѓу нив, пак, постојат вистински планински преслапи, како што се Голема и Мала Корабска Врата, Циганski Премин, Шкртец и др. Своевидно туристичко обележје на просторот му дава и питомата планина Бистра со највисокиот врв *Меденица*(2.163 м.). Вдолж нејзиното сливно подрачје постојат и две котлини, и тоа Мавровската и Дебарската, додека на околните планини се наоѓаат бројни релјефни облици и форми од кои позначајни и најстари се флувијалните површи, но има и абразивни, карстни, глацијални и денудациони.

И покрај релативно краткиот водотек, вдолж течението на Радика се чувствуваат неколку типови *клима*, и тоа: изменето медитеранска во нејзиното вливно подрачје умерено континентална и континентална во средишниот и горниот тек и планинска во највисоките изворишни делови. Бројот на сончевите часови на околните планини е релативно висок и се движи помеѓу 2.011 и 2.071, средногодишната температура е помеѓу 7 и 11,5 ^{0}Ц а врнежите се движат во границите помеѓу 99,6 и 149,3 мм/м^2. Тие се најчести во зимскиот период и главно се излачуваат во вид на снег. Релативната влажност е идеална и е помеѓу 74-76 %, додека во однос на ветровите најчести се оние кои дуваат од кон североисток и југозапад.

* Др Драган Василески, ПМФ, Институт за географија, Скопје

** Др Никола Панов, ПМФ, Институт за географија, Скопје

Радика има и поголем број помали *притоки* кои се, исто така, мошне живописни и секоја за себе, и сите заедно, претставуваат посебна туристичка вредност. Сите тие, слично како и главниот водотек, се одликуваат со бистри и студени планински води, канјонски делови во текот на нивните течениј и богатство со најразлична и мошне богата фауна и флора. Поважните десни притоки се: Убав Поток, Штировица, Рибничка Река, Жировница, Лопушник, Требишка Река, Битушка Река и Ростушка Река. Најголеми, пак, леви притоки се: Аджина Река, Бродечка Река, Богдевска Река, Мавровска Река, Галичка Река и Мала Река. Во долината на Мавровската Река формирана е една од најголемите и најатрактивни вештачки акумулации, *Мавровската*. Таа има површина од 13,7 км^2 а во нејзиниот басен се акумулирани 357.000.000 м^3 вода. Долниот дел од Радика, во должина од 8 км., е заезерен и денес тој всушност го претставува североисточниот залив од големото вештачко езеро *"Шпилје"*. Неговата површина изнесува 13,2 км^2 а во него може да се акумулираат 520.000.000 м^3 вода. На околните планини се распоредени значителен број *ледници езера* кои на просторот му даваат специфичен изглед. Нивниот вкупен број изнесува 16, и тоа: 8 на Кораб, 5 на Дешат и 3 на Стогово.

Растителниот и *животинскиот свет* се одликуваат со голема разнообразност и специфичност. И покрај канјонскиот изглед на речната долина, сепак нејзината најнепосредна околина е препокриена со најразлични и мошне густи шуми. Самото сливно подрачје располага со вкупен шумски фонд од близу 32.000 ха., од кои најзастапени се листопадните со 85 %. Следуваат мешовитите, со 12 и четинарските со само 3 %. Повисоките делови од просторот се обраснати со тревна вегетација. Тоа се всушност високопланинските пасишта кои претставуваат голема погодност за развој на сточарството, а посебно за одгледување на овци. Од реликтните растенија карактеристични се дивиот костен, ежовецот и некои други. Сепак, тоа што на овој атрактивен простор му дава мошне големо туристичко обележје е богатството на бистрите речни води со ендемичната *поточна пастрмка*. Таа претставува голем специјалитет за сечија трпеза и е мошне барана во целата земја. Всушност, за големиот број туристи кои ја посетуваат Радика основната причина е токму риболовот. Покрај неа, во непосредна близина на вливот во Дебарското Езеро овде се сретнуваат и останатите видови речна риба, како: бојникот, кленот, белвицата, мрената и др. Исто така, овој простор е резерват за најразновидниот влакнест и секаков друг вид дивеч кој е карактеристичен за овие географски широчини. Поспецифични се: рисот, дивата коза, мечката, дивата свиња и др.

Од *антропогените* туристички вредности доминира манастирот *Св.Јован Бигорски* прочуен по својот иконостас во ситна резба кој е дело на прочуените мајстори Петре Филиповски и Макарие Фрчковски. Не помалку заостануваат и околните населби, како: Галичник, Лазарополе, Тресонче и др., кои се одликуваат со специфичната архитектура и богатата фолклорна традиција. Овие, како и останатите слични населби, претставуваат места каде што во голема мерка се развива резиденцијалниот туризам.

Богатството со природни и антропогени вредности наложило да се спроведе идејата за заштита на овој простор, односно да се воспостави селективно дејство кое врз неа ќе го има човечкиот фактор. Така, во 1949 година тој е прогласен за Национален парк "Маврово". Истиот е проширен во 1952 година и денес зафаќа површина од 73.800 ха. Карактеристично е да се обележи и тоа дека еден значителен дел од течението на реката Радика, заедно со нејзините многубројни притоки, припаѓаат во состав на овој национален парк.

Сливното подрачје на Радика, не сметајќи го заезереният дел, е релативно скромно населен. Овде се наоѓаат вкупно 44 *населени места* кои се распоредени во двете новоформирани општини, и тоа *Ростуше*(20) и *Маврови Анови*(24). Општината Ростуше, чии населени места припаѓаат во пределот кој е наречен Долна Река, има многу поголема концентрација на жители, за разлика од населбите кои се наоѓаат во второназначената општина. Нивниот вкупен број изнесува 11.715, од кои само 1.349 живеат во општината Маврови Анови, додека останатите 10.366 во општината Ростуше. Всушност, населбите во оваа општина се тие кои, претежно, припаѓаат во најнепосредното сливно подрачје на Радика. Овде најголемата населба е *Жировница* со 1.997 жители а населбите како што се: Галичник, Лазарополе, Осој, Тресонче и некои други се скоро потполно раселени. Во Маврови Анови најголемите населби се Маврово и Маврови Анови кои имаат по 183 жители, додека еден значителен дел(8) имаат помалку од 20 жители.

Во однос на ***материјалната база*** за развој на туризмот, најголемиот број сместувачки и останати инфраструктурни објекти се наоѓаат во пазувите на планината Бистра, распоредени во мавровското туристичко подрачје. Претежно доминираат комплементарните објекти. Така овде се наоѓаат близу 1.000 викендици, со нешто повеќе од 4.000 легла. Во останатите објекти постојат уште 2.200 легла, или вкупно овде има нешто помалку од 6.500 легла што изнесува околу 8 % од сите расположиви легла во Република Македонија. Инаку самото течение на Радика, освен значителен број помали ресторани, скоро воопшто не е оптеретено со туристички инфраструктурни содржини. Сепак, големиот број туристи кои ја користат западномакедонската патна комуникација, како и дел од оние кои престојуваат во мавровското туристичко подрачје, претставуваат, како што ќе видиме нешто подоцна, потенцијални загадувачи на овој познат македонски речен бисер.

Загадувањето на водите на реката Радика, што всушност претставува основ обележје и главна поента на темата за која што зборуваме, е проблем кој во послед време е мошне евидентен и за кој треба многу сериозно да се размислува. Впрочем, да грижиме да ја зачуваме нашата, доскоро, најчиста река, е обврска на секој поединец и сите нас заедно.

На почетокот од овој дел на текстот веднаш да нагласиме дека туризмот, барем засег сеуште не претставува основен загадувач на Радика. Во таа насока, причините загадувањето може да се поделат во неколку категории, и тоа:

а) загадување со цврсти отпадни материи

б) загадување со комунални води

в) загадување со моторизацијата

г) загадување од викенд туристите

д) загадување од сточарските населби

За разлика од категориите назначени со буквите "в" и "г", каде туристите претставува директен причинител за загадувањето на речните води и на нивната непосредна околин останатите категории се последица од секојдневните неконтролирани активности страна на населението кое егзистира во овие простори. Сепак, со оглед на фактот де дел од овие нивни активности произлегуваат како резултат од нараснатите туристич потреби, тоа значи дека туризмот, преку секојдневните нараснати активности од стра на домицилното население, претставува една од можните категории згадувачи к посредно учествуваат во загадувањето на водите во реката Радика. Токму заради т овде, во само кратки црти, ќе бидат презентирани сите можни категории загадувачи к се наброени нешто порано.

Како што е кажано, категориите загадувачи во кои на било кој начин се интруира туристичките движења, се делат на **непосредни** и **посредни.**

Загадувањето од **моторизацијата** е предизвикана, покрај другите, претежно с нараснатиот број транзитни туристи и минувачи кои ја користат долината на Радика ка една од можните патни комуникации која проаѓа низ најживописните предели Републиката. Моторните возила и нивните несовесни корисници се директна причина непосредното загадување на речните води. Нивните неконтролирани активнос најповеќе се однесуваат во користењето на речните води за миење автомобилите-миленичиња со помош на најразлични детергенти. Тие во себе содржат г лем процент на феноли кои на најдиректен начин се одразуваат врз егзистенцијата севкупната флора и фауна. Покрај тоа, еден дел од овие посетители водата загадуваат и со несовесното испуштање на маслата од автомобилите кои веднаш инфилтрираат во реката и се мошне опасни, како за нејзините жители , така и за човек како нејзин најголем експлоататор.

Викенд туристите се, исто така, една од најнепосредните причини за загадувањето речните води. Оваа категорија посетители, претежно през летниот период, се чес посетители на речното крајбрежје на Радика, но и на нејзините мошне атрактивни приток Тие овде престојуваат во таканаречените "диви" кампови. После нивното напуштање ови делови од просторот, "збогатени" со најразличните цврсти отпадни и органски матери наликуваат на вистински депонии кои, покрај веќе споменатите ефекти моторизацијата, остават мошне грда слика на непосредната околина. Најчесто ваквит групи посетители се сретнуваат низводно од локалитетот наречен "Состав Реки". Нек несовесни туристи претставуваат дел од големата армија криволовци на ендемичната мошне вкусна радичка пастрмка. Тие оваа риба ја ловат на најразлични недозволе начини и претставуваат директни виновници за нарушената биолошка рамнотежа речните води. Еден од најчестите начини на криволовство е употребата на експлозив направи и отрови кои се најголема опасност, покрај другото, и за самиот човек.

Во групата загадувачи се вбројуваат и онаа категорија посетители кои престојуваат бројните резиденции што се наоѓаат вдолж делови од мавровското крајбрежје, како значителен број туристи кои ги користат останатите сместувачки објекти комплементарен и комерцијален карактер. Со оглед на тоа дека неколку пречистителни станици кои се наоѓаат само во одредените локалитети не задоволуваат предвидениот еколошки минимум, дел од загадените води, прек Мавровската Река која претставува една од поголемите леви притоки на Радик доаѓаат во нејзиното корито и предизвикуваат несакани физичко-физиолошки, биолошк и хемиски промени во овој дел од екосистемот. За ваквиот начин на загадување, иако самo незначителни размери, придонесуваат и некои објекти кои се наоѓаат назначениот патен правец, као што е на пример мотелот "Кораб" кај селото Трниц Донеодамна, едно од најголемите вакви жаришта претставуваше депонијата за отпадн материи која се наоѓаше на десниот брег од Мавровската Река, веднаш на излезот Маврови Анови спрема Дебар. За среќа, денес истата е дислоцирана и, барем засега, н претставува непосредна опасност за загадувањето на реката Радика ниту на некоја нејзините притоки.

Најинтензивното загадување на Радика е предизвикано од **комуналните индустриските води,** и тоа претежно од релативно погусто населените простори к

припаѓаат на областа која е наречена Долна Река. Ваквите води од населбите директно се вливаат во Радика, а на сличен начин овде се внесуваат и фекалните отпадни води од шталските објекти. Во однос на индустриските отпадни води, најголемите нивни причинители се осумте индустриски објекти, од кои по 2 се во с.Жировница и Скудринје и по еден во Битуше, Велебрдо, Могорче и Ростуше. Нивните нус производи, покрај другото, се олицетворени во најразлични штетни хемиски соединенија и киселини кои директно се излачуваат во површинските водотеци. Овде туристите се само посредни предизвикувачи на загадувањето на водите затоа што еден дел од индустриските производи се ставени $ во функција на туристичката потрошувачка. Во фекалното загадување туризмот, на непосреден начин, учествува преку зголемената фрекфенција на посетители кои се чести гости на повеќето од дваесетте ресторанчиња и меани кои се распоредени вдолж течението на Радика.

Нараснатите потреби од конзумиранје на квалитетните сточарски производи кои се продуцираат во бачилата на прочуената планина Бистра, а чии непосредни корисници се и големиот број туристи кои престојуваат во мавровското туристичко подрачје, се една од причините за загадување на водите на Радика и на некои од нејзините притоки. Имено, **сточарските населби** претставуваат значаен загадувач на водата. Тие вршат нејзино физичко, хемиско и бактериолошко загадување. Сепак, во тој правец, најопасни се хемиските супстанци кои содржат одредени количества нафталин и сулфур кои се користат како лековити супстанци во сузбивањето на некои болести кај сточниот фонд. За таа цел, тие се уфрлаат во мали базени во кои се врши третман на стоката. Патем, дел од оваа вода, низ мрежата од подземните канали во карстот, допира и до површинските водотеци и претставува мошне опасна категорија загадувач. Вакви базени се забележуваат во месностите: Тони Вода, Плоча, Смрдливи Вирој и на некои други места.

Врз база на сето ова, а како резултат на десетгодишните мерења(1978-1987 година), ќе се обидеме да извршиме презентација на **категоризацијата на** дел од **водата** чии мостри се земени од течението на Радика кај мерната станица с.Жировница.

Врз база на испитувањата, според: растворениот кислород, заситеноста и презаситеноста со кислород изразена во %, концентрацијата од сувиот остаток од филтрираната работа, Пх и ХПК вредноста, видливите отпадни материи, приметната боја, мирис и вкус, како и според присуството на токсичните материи и радиоактивните елементи, водите на Радика припаѓаат во И-ва класа. Меѓутоа, според концентрацијата на суспендираниот материјал таа е во ИИ-ра класа, додека според вкупниот број живи, вкупниот број можни и вкупниот број колиформни бактерии нејзините води припаѓаат во ИИ-ра па дури и во III-та класа. Во тој правец, најверојатниот број колиформни бактерии се движи во границите помеѓу 200- 380.000, наспроти дозволената која изнесува до 2.000 на 1/л вода. Вкупниот, пак, број живи бактерии се движи помеѓу 100-430.000 на 1/л., а мошне загрижувачки е податокот за присуството на патогените бактерии како што се Е. цоли, Б Протеус, Б. Суптилис, СРК како и Клостридие кои потекнуваат од фекалните, отпадните индустриски води, како и од депониите, арското ѓубриво и др.

Заклучок

Од досега изнесеното може да заклучиме дека реката Радика, една од најчистите и најквалитетни површински текови во Република Македонија, се наоѓа во фаза кога лесно може да го загуби овој досегашен епитет. Сепак, барем засега, туризмот не е тој кој што претставува најголема потенцијална опасност за деградација на водите во овој водотек и на неговата непосредна околина. Меѓутоа, како што видовме, $ тој е еден од причинителите за одредени еколошки нарушувања на овој мошне интересен и, барем засега, прилично зачуван географски простор.

Целта на овој труд не е таа да се потенцираат одредени негативни влијанија на туризмот со намера истиот да се сведе на само маргинален супстрат. Напротив, тој треба да биде еден од основните фактори кој ќе придонесе оваа река да остане една од најчистите и најсочувани во земјата и пошироко. Токму заради тоа, покрај напорите кои треба да се превземат за отстранување на негативните последици кои се јавуваат како резултат на одредени неконтролирани активности кои не се во потесна врска со туризмот и кои се предизвикани од околната популација, треба да се направат и првите чекори во согледувањето на значењето на туризмот за развојот на овој простор, но и за правилната регулација на туристичките движења во истиот. За таа цел потребно е изготвување на еден посебен проект во кој просторот по течението на реката Радика ќе се третира како еден од најпримарните туристички локалитети во Републиката и пошироко.

Литература

1. Д.Василески: Радика, АД. "Напредок"-Тетово, Тетово, 1997.
2. Н.Панов: Туристичка валоризација на Мавровското Езеро, Географски разгледи, кн.28/29, Скопје, 1990/91 .
3. М.Панов: Географија на СР Македонија, Просветно дело-Скопје, Скопје, 1976.
4. М.Гашевски: Хидрографски особености на планината Бистра, Бистра И, Скопје, 1973.
5. К.Балабанов, Д.Ѓорнаков и А.Николовски: Спомениците на културата на Македонија, Мисла-Скопје, Скопје, 1980.
6. Сопствени теренски истражувања.

Rakičević, Gabriela*
Vasilevska, Ivanka**

Turistička saturacija i sistem zaštite Ohridskog jezera

Abstract **Tourist saturation and protection system for the Ohrid Lake**

Man has relayed on nature since his evolution because he is its integral part, while these days thos harmonic ties slowly are diminishing and he becomes the slave of his own manipulations with the liv ing environment.

To what degree has the living environment been brought as a result of the uncontrolled development the race for profiting of tourism in the tourist destination? With a difference of the settled and urba places, the tourist destinations do not develop industry, they have smaller urbanization, and thus lower level of pollution in the living environment. In that context, tourism emerges as one of the majo promoters for the development of tourist destinations. However, besides the development of opportu nities for economic valorizations, a need for their protection emerges also. These two roles of the tour ism impose the need for a conscious management of the quality of the living environment, and tha means high level of ecological consciousness in the tourist destination as well in the domicile.

Tourists with their physical presence in the tourist destination degrade that space in the sence of dire tourist exploration. Very often it is considered that tourism is the basic example of entire natural degra dation in the tourist space. Tourists change space relations interfering with the balance in nature (con structing roads, receptive boarding capacities and other offering capacities, traffic of people and s on).

The anthropogenical pollution of the Ohrid Lake is emphasized during the tourist season. Ecologic repercussions of tourism relations are on a space that is surrounding us and where we live, and that why it is necessary to protect the forests and the lake's shores.

The tourism's character orders permanent worry for the situation of man's environment, nature an advancement of political protection. from that point of view a project system has been developed fo protection of the Ohrid Lake.

Uvod

Čovek se još od svog nastanka oslanjao na prirodu zato što je njen sastavni deo. U današnjem vremen te harmonične veze gube se postepeno i on postaje rob svojih manipulacija sa životnim okruženjem Čovekova radna i životna sredina predstavljaju prostor u kome se stvaraju preduslovi koji nameć čoveku potrebu za njegovu zamenu sa drugim prostorima.

Bilo kakva forma industrijskog razvoja imaće uticaj na fizičku transformaciju prostora na kome s odvija. Imajući u vidu činjenicu da je turistička destinacija sastavna komponenta turističkog proizvoda neizbežno je da boravak turista ima uticaj na okolinu.

Krajem 70–tih OECD je postavila okvire za ekološke promene pod uticajem turističkih aktivnosti. U ti okvirima dominiraju četiri kategorije aktivnosti:

permanentno restrukturiranje okoline (autoputevi, aerodromi, turističke destinacije), povećani otpa (smeće organske i neorganske prirode koje smanjuje atraktivnost destinacije), direktne ekološk promene prouzrokovane turističkim aktivnostima (uništavanje koralnih grebena, vegetacije i s prisustvom i aktivnostima od turista), efekti na domicilnom stanovništvu (migracija, uvećani urbani ra tj. gustina naseljenosti, propraćen sa opadanjem naseljenosti u ruralnim oblastima).

1992 na Konferenciji Ujedinjenih nacija o Ekologiji i razvoju (Rio de Janeiro), određena je pokretna sila određen je maksimum po kojem je dozvoljeno samo ono što može podneti priroda i društvo. Ova nov pokretna sila koja treba da povede svet u dvadeset prvi vek nazvana je Agenda 21. Pored ekološki aspekata, Agenda 21 uključuje i aspekte kao što su razvoj čovečanstva i rešavanje disbalansa između bogatih i siromašnih nacija.

Turistička saturacija i ekološke implikacije

Prirodna i izgrađena okolina je jedna od osnovnih komponenti turističkog proizvoda. Turizam utiče n ekološke, socijalne, kulturne i ekonomske aspekte u turističkoj destinaciji. U tom smislu turizam uzrokuje promene u turističkoj destinaciji:

- preko adaptacije prostora za turističku aktivnost
- za vreme korišćenja turističkih usluga

Za razliku od naseljenih i urbaniziranih mesta, turističke destinacije ne razvijaju industriju, imaju man urbanizaciju, a time i niži nivo zagađenosti životne sredine. U tom kontekstu turizam se javlja kao jed od glavnih promotora za razvoj turističke destinacije.

Uzimajući u obzir masovnost turizma, on se javlja kao značajan korisnik prirodne sredine. To znači da uticaj turizma u pozitivnoj korelaciji sa brojem turističkih dolazaka tj. turista. Da bi određeni prost postao turistički, neophodno je da taj prostor bude relativno nezagađen, da poseduje određen prirodne i antropogene atraktivnosti, da bude dostupan turistima, i da raspolaže ugostiteljski

*Mr Gabriela Rakičević, Fakultet za turizam i hotelijerstvo, Ohrid

**Mr Ivanka Vasilevska, Fakultet za turizam i hotelijerstvo, Ohrid

kapacitetima za prihvatanje turista. Atraktivna turistička mesta postaju sve posećenija od ogromnog broja turista tako da dolazi do pojave masovnog i nekontrolisanog turističkog prometa, a to rezultira u degradaciju kvaliteta turističkih prostora. U ovom slučaju turizam se javlja kao zagađivač turističkih prostora jer često puta dovodi do njihovog prekomernog korišćenja koje se manifestira saturacijom i devastacijom prostora.

Do kog stepena je dovedena životna sredina kao rezultat dosadašnjeg nekontrolisanog razvoja u trci za profitiranje od turizma u turističkoj destinaciji? Urbanistički planovi u turističkim destinacijama prepoznatljivi su po sastavnim komponentama kao što su veliki hotelski kompleksi, ogromni parkinzi, šoping centri i td. Takva urbanistička crta je konsekvenca nebrige većeg dela turističke privrede o pravim potrebama savremenog čoveka (romantični gradići sa intaktnog prirodnog ambijenta, familijarni smeštajni kapaciteti u kojima se oseća intimna i prijatna atmosfera, parkovi, prirodna šetališta i td.).

Imajući to u vidu, nameće se potreba da se životna sredina održava u svom prirodnom stanju i da se stvaraju osnove za njeno poboljšanje i unapređivanje. Zaštita okoline i razvojni programi su sastavne komponente u većini razvojnih strategija. To potvrđuju i empirijske studije o konkretnim problemima, npr. uticaj turizma na divlje životinje, zagađenost vode ili studije za određene obalne oblasti i planine.

Turizam može direktno da utiče na kvalitet vode, vazduha i buku. Na primer odlaganje odpadaka u vodi izaziva problem zagađenosti isto kao i motorizovani čamci. Sve veća upotreba motorizovanih čamaca za transport turista, za noćna krstarenja, skuteri, skijanje na vodu, sve to doprinosi enormnoj zagađenosti voda. Gorivo koje sagoreva u motornim čamcima zagađuje i vazduh, a pravi i buku. Noćni klubovi i drugi oblici zabave, saobraćajni metež i drugo, takođe remete mir domicilnog stanovništva.

Fizičko uništavanje prirodne i izgrađene okoline može imati seriozne posledice:

- lov i ribolov imaju ogroman uticaj na biološku ravnotežu u eko–sistemima
- obale mogu biti uništene i erodirane prekomernom upotrebom
- pešaci uništavaju vegetaciju
- logorske vatre mogu uništiti šume
- spomenici kulture mogu biti oštećeni pa čak i uništeni grafitima
- turistički kapaciteti koji se grade na najatraktivnijim mestima uništavaju prirodu itd.

Mnogo je važno identifikovati uticaj na okolinu koji je povezan turističkim razvojem na samom početku, zato što lakše je izbeći ekološku štetu preko modifikacije ili odbijanje razvoja, nego ispraviti već napravljenu štetu uzrokovanu implementacijom projekta.

Turisti svojom fizičkom prisutnošću u turističkoj destinaciji degradiraju taj prostor u smislu neposredne turističke iskoristivosti. Vrlo često smatra se da je turizam osnovni uzrok potpune prirodne degradacije u turističkom prostoru.

Turizam utiče na promene ne samo u prirodnom već i u izgrađenom okruženju. Promene u prirodnoj okolini možemo prikazati kao:

- promene u flori i fauni
- remećenje postojećih navika
- ubijanje životinja (lov)
- ubijanje životinja da bi se napravili suveniri
- migracija životinja
- uništavanje vegetacije (sakupljanje drveća i biljaka)
- promene u prirodnoj vegetaciji preko čišćenja ili zasađivanja u prostoru u turističke svrhe
- zagađivanje
- zagađivanje vode
- zagađivanje vazduha
- buka
- prirodni resursi
- vizuelne promene

Promene u izgrađenoj okolini odnose se na:

- Urbanu okolinu
- Vizuelni uticaj
- Infrastrukturu
- Restauraciju

Zaštita okoline je presudna za dugoročnu održivost turističkog sektora. Da bi se izbegla degradacija preko saturacije prirodnih i kulturnih vrednosti prekomernom turističkom potrošnjom, i da bi se izbegao osećaj "invazije" na lokalnu populaciju, mora da se vodi računa o turističkom pragu koji se ne sme prekoračivati. Drugim rečima postoji određeni prag tj. granica koja neće tolerisati veći broj turista od dozvoljenog.

Bilo kakvo prekoračivanje dozvoljenog praga imaće svoje implikacije na turističkom razvoju:

- prekoračivanje fizičkih granica limitiraće tok turista i izložiće turiste riziku za njihovu bezbednost;
- prekoračivanje ekoloških limita uzrokuje sekundarne probleme (rizik po zdravlje, smanjuje atraktivnost destinacije);

➲ prekoračivanje socijalne i kulturne granice generiraće ozlojeđenost i antagonizam prema turistima od strane domicilnog stanovništva i td.

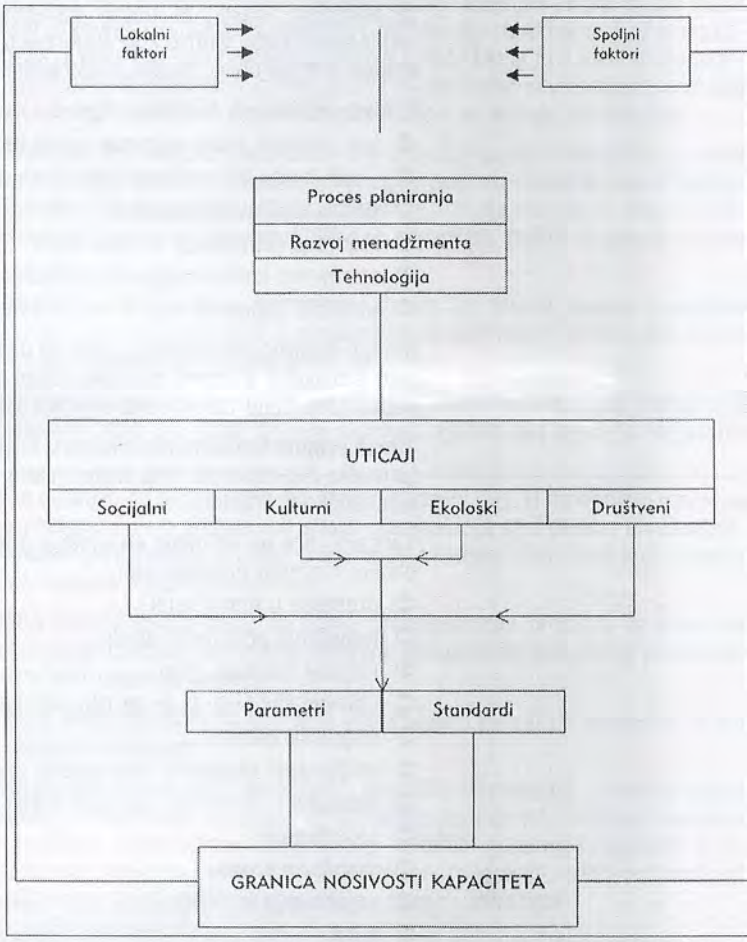
Pomenuti limitirački pragovi ne bi trebalo da se poistovećuju sa značenjem nosećeg kapaciteta (sposobnost), oni se najbolje razumeju kao pragovi saturacije. Razlika između ovih koncepta je u činjenici da je prvi koncept izražen u smislu održanosti/stabilnosti, a drugi se odnosi na situaciju gde porast turizma nije više podržan i biće promenjen odnosno smanjen. To znači da je noseći kapacitet maksimalan broj ljudi koji mogu koristiti prostor bez neprihvatljive promene u fizičkom okruženju i bez neprihvatljivog opadanja u kvalitetu iz doživljenog iskustva posetilaca.

Drugim rečima, granica nosivosti kapaciteta definirana je kao nivo prisutnosti turista koja pozitivno utiče na domicilno stanovništvo, okolinu, privredu i turiste, a održiva je i u budućnosti.

Granica nosivosti kapaciteta

Na nivo nosećeg kapaciteta utiču sledeći faktori: prosečna dužina boravka, karakteristike turista i domicilnog stanovništva, geografska koncentracija turista, stepen sezonalnosti, vrste turističkih aktivnosti...

Ozbiljni ekološki problemi koji mogu da se pojave kao rezultat turističke aktivnosti mogu se prevazići sa pravilnim planiranjem razvoja.

Zaštita Ohridskog jezera

Kao što se vidi, turističke destinacije stvaraju mogućnost za ekonomsku valorizaciju, međutim javlja se i potreba njihove zaštite. To znači, nameće se potreba za svesnim upravljanjem kvalitetom životne sredine, što podrazumeva visoki nivo ekološke svesti kako u turističkoj destinaciji tako i u domicilu.

Ohridsko jezero locirano u jugozapadnom delu Makedonije predstavlja jedinstveni eko–sistem sa endemičnim vrstama flore i faune (2–3 miliona godina). Jezero i njegove obale odlikuju se bogatim biodiverzitetom i imaju veliki broj lokaliteta sa spomenicima kulture.

Zahfaljujući ovim karakteristikama Ohridsko jezero je proglašeno za spomenik prirode, zakonom zaštićeno, a od 1980. proglašeno je za svetsko prirodno bogatstvo pod zaštitom UNESKO–a.

Rast stanovništva i promene u načinu življenja, impliciraju se između ostalog na kvalitet vode u Ohridskom jezeru. U obalnim gradovima Ohrid i Struga (glavni turistički centri u Makedoniji) danas živi preko 80.000 stanovnika. Za vreme letnje turističke sezone protok ljudi uvećava se za oko 100%, a to ima reperkusije i na kvalitet vode u jezeru.

Poznato nam je da je turizam višestruki zagađivač Ohridskog jezera. Pomenuli smo da se turisti kupaju u jezeru, skijaju se na vodi, voze se skuterima i motornim čamcima, bave se sportskim ribolovom i drugim sportovima na vodi itd. Sve to doprinosi zagađivanju Ohridskog jezera. To su oblici zagađivanja na koje se ne može puno uticati pa postoje i danas . Potrebno je da se poštuje noseći kapacitet, i da se ne prelazi dozvoljena granica, a ostalo ostaje na svesti i kulturi ponašanja turista.

Iz tih razloga, tokom vremena, globalizacijom svesti afirmirala se ideja o neposrednoj zaštiti prostora uopšte. Tako, na primer, jedan od osnovnih zadataka Prostornog plana u Ohridsko–Prespanskom regionu je zaštita Ohridskog jezera od otpadnih voda.

Hotelsko–ugostiteljski kapaciteti na bregu Ohridskog jezera imaju svoje putokse (stanice za mehaničko prečišćavanje otpadne vode putem hloriranja). Bilo je predviđeno da putoksi vrše i biološko prečišćavanje otpadne vode iz ovih objekata. Međutim, biološko prečišćavanje nije se izvodilo uopšte, a mehaničko prečišćavanje nije bilo permanentno, pa su se otpadne vode neprečišćene ulivale u jezero. Tome je išla u prilog i neodgovornost upravnih organa. Sanitarna inspekcija nije vršila uvid i kontrolu u putoksima, nije redovno uzimala uzorke otpadne vode, pa se ne može govoriti o efikasnosti postojanja ovakvih stanica za prečišćavanje.

Tokom 1976 i 1977, izrađena je Studija o Sistemu zaštite Ohridskog jezera, što u novim okolnostima predstavlja radikalna zaštita od otpadnih voda. Reč je, naime, o izgradnji jedinstvenog kanalizacionog sistema za zaštitu jezera, koji pokriva obale na makedonskoj strani. Pomoću sistema "Kolektor", eliminiran je najveći oblik antropogenog zagađivanja Ohridskog jezera, a to su komunalne–otpadne vode ugostiteljsko–turističkih kapaciteta, industrije i domaćinstva.

Ovaj sistem čine:

- dva osnovna kolektora (istočni i zapadni);
- magistralni kolektor;
- pumpne stanice;
- stanice za prečišćavanje.

Istočni kolektor (dužine 44 km), počinje od manastira Sv.Nauma, prolazi kroz Ohrid i treba da prihvati sve otpadne vode od turističkih kapaciteta, grada Ohrida, industrijskih objekata, i da ih odvede do pumpne stanice STRUGA u neposrednu blizinu grada Struga. Po dužini istočnog kolektora predviđeno je 15 pumpnih stanica, za pumpanje otpadnih voda.

Zapadni kolektor (dužine 12 km), počinje u selu Radožda i treba da prihvati sve otpadne vode iz turističkih naselja i iz Struge i da ih odvede u pumpnu stanicu STRUGA. Po dužini zapadnog kolektora predviđeno je 5 pumpnih stanica.

Istočni i zapadni kolektor kod pumpne stanice STRUGA spajaju se u jedan magistralni kolektor (dužine 4 km), koji nosi vode u stanicu za prečišćavanje do sela Vraništa. Stanica za prečišćavanje otpadnih voda predviđena je za 180 000 EŽ (ekvivalentnih stanovnika).

Do sada su završene sledeće faze za tehničku dokumentaciju Sistema:

- Izrađen je Program i projektni zadatak o izradi studije za zaštitu Ohridskog jezera od otpadnih i zagađenih voda (1973)
- Izrađena je konačna studija o Sistemu za zaštitu Ohridskog jezera od otpadnih voda. Studiju su izradili: Viac Consulting Engineers & Surveours Stockholm–Sweden, Građevinski fakultet–Skopje, Pelagonija projekat–Skopje
- Izrađen je idejan projekat o Sistemu zaštite Ohridskog jezera od otpadnih voda (1979).
- Izrađen je Glavni projekat za prvu etapu u Sistemu zaštite Ohridskog jezera (potez: Ohrid–Struga–Vraništa i stanica za prečišćavanje). 1984/85g.
- Izrađen je glavni projekat na potezu: h.Metropol–Ohrid (1989).
- Konačna Studija o sistemu zaštite Ohridskog jezera od otpadnih voda dimenzionirana je da zadovolji potrebe prostora do 2000.

1993. obavljeni su razgovori između makedonskih i albanskih lokalnih vlasti u vezi sa zajedničkim projektom za zaštitu Ohridskog jezera zato što eko–sistem jezera ne priznaje granice.

Već sledeće godine (1994), takvi razgovori su obavljeni i sa prisustvom predstavnika Svetske banke.

1995. izrađena je Feasibility study o projektu zaštite Ohridskog jezera. Studija je izrađena od strane švajcarske firme ERNST BASLER & PARTNERS u saradnji sa konsultantskim timovima iz Makedonije i Albanije.

Imajući u vidu veličinu Sistema (60 km, glavna kolektorska mreža, 20 pumpnih stanica i glavna stanica za prečišćavanje) i veliki iznos investicije, izgradnja Sistema odvijala se etapno:

Prva etapa:

- prva faza u izgradnji Stanice za prečišćavanje (120 000 EŽ)
- magistralan kolektor, PS Struga 3 – stanica za prečišćavanje
- levi glavni kolektor: Struga–Radožda 12 km
- desni glavni kolektor: Struga–Ohrid–h.Metropol 21 km

Druga etapa:

- desni glavni kolektor: h.Metropol–Gradište 7 km
- druga faza u izgradnji Stanice za prečišćavanje

Treća etapa:

- kamp Gradište–kamp Sv.Naum 14 km.

Izgrađeni deo Sistema u funkciji je od 1.06.1988 godine i prihvata:

- otpadne vode iz grada Ohrid
- otpadne vode iz grada Struga
- otpadne vode raznih objekata (hoteli, restorani, bolnice i sl.), koji se nalaze duž izgrađen kolektora.

Stanica za prečišćavanje projektovana je i izgrađena za mehaničko i biološko prečišćavanje otpadnih voda

Organsko opterećenje za koje je projektovana stanica za pročišćavanje iznosi: 7. 315kg. BPK 5/den. kojih: 6. 300kg BPK 5/den. pretstavlja organsko opterećenje od stanovništva, 410kg. BPK 5/den industrije i 605kg. BPK 5/den. od infiltrirane vode u kolektorskom sistemu. Ovo opterećenje odnos na letnju sezonu kada je najveća turistička posećenost. Na početku kolektorski sistem je prihva 25–30% otpadne vode, a danas više od 50%.

Kolektorski sistem vrši prečišćavanje otpadne vode pre ispuštanja u zadnji recipijent tj. reku Crni Dr Mehaničko prečišćavanje odvija se pomoću grube i fine rešetke i pomoću aerisanih peskova. Biolo prečišćavanje odvija se pomoću aktivnog mulja, koji se stvara od same vode u periodu od 6 d meseci. Prečišćena voda se putem kanala, pušta u hlornu stanicu, a zatim se izliva u reku. Predviđ hloriranje je automatsko i dozira se prema protoku i stepenu zagađivanja.

Kontrola rada kolektorskog sistema vrši se svaki dan pomoću automatskih aparata i u same laborato na ulazu i izlazu iz sistema za prečišćavanje. Kontroliraju se tri parametra: pH–iznos; BPK 5/de suspendirane materije.

Izgradnjom kolektorskog sistema postoji mogućnost za efikasnije poboljšanje stanja Ohridskog jeze pored toga ne smanjuje se značaj postojećih putoksa. U tom smislu sanitarna inspekcija trebala bi aktivnija u kontrolisanju hotelsko–ugostiteljskih objekata, kao i industrijskih objekata sa stanicama prečišćavanje.

Zaključak

Pozitivni efekti turizma reflektuju se preko povećanja zaposlenosti, razvoja slabije razvijenih regio involviranjem različitih privrednih aktivnosti, zaštite kulturno–istorijskog nasleđa, zaštite priro resursa, poboljšanja životnog standarda recipijentnog stanovništva, razvoja infrastrukture i Međutim, razvoj turizma generira i negativne konsekvence kao rezultat turističke saturacije. Zbog to dalji razvoj turizma mora se odvijati paralelno sa zaštitom životne sredine.

U savremenim tokovima turizma sve aktuelniji je aspekat održivog razvoja turizma. Naime, smatra se razvoj turizma treba prilagoditi postojećim potrebama, a pri tom da se održava postojeći kvalit kvantitet prirodnih resursa, ne smanjujući mogućnost zadovoljenja potreba idućih generacija.

Zaštita životne sredine predstavlja imperativ današnjeg življenja koji se nameće kao rezultat sve ve zagađivanja i brutalnog uništavanja. Ovakvom stanju doprinosi i turistička aktivnost preko veli obima učesnika, izgradnje ugostiteljskih kapaciteta, izgradnje komunikacija, nepoštovanja nose kapaciteta i sl.

Karakter turizma nalaže permanentnu brigu o stanju čovekove okoline, prirode i unapređenje pol zaštite. Odličan primer u praksi pretstavlja Sistem za zaštitu Ohridskog jezera, koji obezbe kompletnu zaštitu od otpadnih voda na makedonskoj strani jezera. To potvrđuje i do sada izgrađeni Sistema koji tokom godine prečišćava oko 5 miliona kubnih metara otpadne vode.

Važan elemenat u zaštiti eko–sistema u jezeru predstavlja činjenica da se prečišćena voda pušta u r (van jezera). Kvalitet prečišćene vode garantira da će kvalitet vode u reci ostati nepromenjen. I po toga neophodno je tehničko doopremljivanje Sistema i završavanje izgradnje u celosti.

Kvalitet sekundarnih kanalizacionih mreža Ohrida i Struge utiču na pravilnu funkciju Sistema. U pravcu, neophodne su intervencije u rekonstruisanju mešovitih kanalizacionih sistema u separat sistemima za fekalne vode i kišnice.

Literatura

cf. "Agenda 21", for the travel & tourism industry – towards environmentally sustainable development, 1 NJTO

C.Cooper, J.Fletcher, D.Gilbert & S.W Ianhill: Tourism, Addison Wesley Longman Publishing, New York 1

Projekat o izgradnji Sistema za zaštitu Ohridskog jezera, JP Ohridsko jezero 1996

B.Vukonić, Turizam i razvoj, Školska knjiga, Zagreb 1987.

Z.Marković, Osnove turizma, Školska knjiga, Zagreb 1980.

M.Mulev, Zaštita na životnata sredina, Worldbook, Skopje 1997.

K.Risteski, Ekološka kriza, Prosveta, Kumanovo 1996.

N.Bošale, Ekologija (sintetička studija za Ohrid), Makedonska kniga, Skopje 1990.

Đorđević, Z

Koncept "održivog razvoja" turizma u banji Jošanica

Rezime *Jošanica se nalazi na istočnim obroncima Bukovika (893m), zapadno od planine Rtanj (1.560m) u istočnoj Srbiji. Banja se formirala na ulasku u selo i okružena je sa istoka i zapada brežuljcima i brdima čija se visina kreće od 350 do 400 metara. Nalazi se na 16 km udaljenosti od daleko poznatije Sokobanje.*

Najveću turističku vrednost predstavlja termomineralna voda koja se koristi za piće i kupanje. Još je nedovoljno istraženo povoljno dejstvo Peloida (lekovite zemlje). Postoje mogućnosti za razvoj rekreativnog, izletničkog i manifestacionog turizma.

Potrebno je napraviti komparaciju turističke ponude banje Jošanica sa drugim banjama i dati odgovor na pitanja kao što su : Kako se mora razvijati Jošanica? Kakav je integracioni proces sa Sokobanjom ? Kakav je odnos turističke ponude banje Jošanica i planine Rtanj ? Kakvi su planovi kompleksnog razvoja turizma u istočnoj Srbiji ?

Posebno je važno kontinuirano pratiti i rešavati probleme zaštite životne sredine.

Predložiće se projekcija razvoja turističkih kapaciteta, njihov razmeštaj, neophodna investiciona sredstva i društveno– ekonomski efekti razvoja turizma.

***Ključne reči:** održivi razvoj, termomineralni, peloid, Jošanica, Sokobanja, Istočna Srbija, zaštita, smeštaj, investicije, stanovništvo.*

Abstract **Concept of "Sustainable Growth" of Tourism in Jošanica Spa**

Jošanica is located in the east hill–side of Bukovik (893 m), west of mountain Rtanj (1.560 m) in east Serbia. Spa formed at enter in village and it encircle with hill and mount east and west which high are from 350 to 400 meter. It located at 16 km from far away famously Sokobanja.

The biggest tourist value represents thermomineral water which used for drink and bath. Yet is not enough explore favorable effect of Peeled (healthy earth). It is possible to develop recreation, excussionly and manifestacionly tourism

It is necessary to compare tourism offer Josanica spa with other spa, and give answer at the question like as : How have to develop Jošanica ? What is integration process with Sokobanja ? What is relation of tourism offer Jošanica spa and mountain Rtanj ? What are planes of complex development of tourism in the east Serbia ?

Special is important to follow constantly and solve problems of protection environment. Propose projection of development of tourist capacities their arrangement necessary investment means and social–economy effects development of tourism.

***Key words:** sustainable growth, thermominerals, healthy earth, Jošanica, Sokobawa, east Serbia, protection, accommodation, investments, population*

Uvod

Pojam "održivog razvoja" zasnovan je na novoj strategiji i principu zaštite životne sredine kao sastavnog dela razvoja i ustanovljavanja obaveze da zagađivač plaća troškove zaštite od zagađivanja. Nova strategija zaštite životne sredine utvrđena je na Konferenciji Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju (UNCED) održanoj juna 1992.godine u Rio de Žaneiru. Tačka 4 deklaracije kaže: "U cilju ostvarivanja održivog razvoja, zaštite životne sredine predstavlja integralni deo razvojnog procesa i ne može se razmatrati odvojeno od njega" (S.Nikolić 1998).

Ovaj pristup zaštiti prirode i životne sredine kod nas je i do sada bio prisutan, istina više deklarativno nego stvarno, pa ni termin nije nov. Ostvarivanje "održivog razvoja" znači ostvarivanje ekonomskog rasta u skladu sa uslovima i kapacitetom životne sredine, koji će omogućiti razvoj i budućim generacijama.

Brojni mineralni, termomineralni, gasni i radioaktivni izvori sa svojom vodom koja se koristi za lečenje različitih povreda, bolesti, oporavak, rekreaciju i rehabilitaciju daju posebno obeležje turizmu Srbije.

Banjski turizam u Srbiji ima dugu i bogatu tradiciju. Tragovi materijalne kulture iz vremena vladavine Rimljana (bazeni, toplovodi, vodovodi metalni novac, opeke, mozaici ,skulpture) potvrđuju njihov kult prema lekovitim vodama koje su dobro poznavali.

U nekim delovima Srbije svoj doprinos u razvoju banja dali su i Turci tokom svoje viševekovne vladavine. O tom svedoče beleške putopisaca i brojni hamami.

Pre više od jednog veka, uporedo sa kaptiranjem lekovitih izvora, izgradnjom kupatila i objekata za prihvat i smeštaj gostiju, rade se i prve naučne hemijske analize vode i određuju medicinske indikacije. Većina hemijskih analiza vršena je u Beču, te su rezultati često upoređivani sa analizama vode poznatih banja u Evropi. Između dva svetska rata, odlazak gradskog i seoskog stanovništva u banje radi odmora,

*Mr Zoran Đorđević, saradnik Hemijskog fakulteta, Beograd

oporavka, razonode i lečenja postaje potreba, ali i element građanskog prestiža. Letnja sezon prometom posetilaca jasno izdvaja od ostalih, ali se u banjskim objektima, posebno slikov privatnim vilama, boravi tokom cele godine. Posle drugog svetskog rata, banjski turizam u Srbi razvija dosta stihijno. Postojeće banje dobijaju nove objekte, ali se formiraju i potpuno novi balneol centri. Za razliku od toga kraj nekih termomineralnih izvora ni danas nema odgovarajućih eleme turističke, ugostiteljske i medicinske ponude, te je reč o neiskorišćenim potencijalima (Stankovi S., Protić. M., Miljković J. 1992).

Jedna od tih nedovoljno afirmisanih je i banja Jošanica koja spada u Istočnosrbijansku zonu. Ovoj z pored Jošanice pripadaju i daleko poznatija Sokobanja, ali i Gamzigradska, Brestovačka, Zvonačl Rgoška banja. Treba još spomenuti i sasvim nerazvijene banje kao što su : Krivovirska, Šarbanova Svrljiška, Niševska, Belopalanačka, Gradištanske terme i Despotovačka. (Marković Đ. J. 1979)

Svoju afirmaciju banja Jošanica treba da traži u komparativnim prednostima nad navedenim banja ali ne potcenjujući mogućnost komplementarnog razvoja turizma i to pre svega sa Sokobanjom z njene duge turističke tradicije i blizine.

Razvoj i funkcije banje Jošanica

Sokobanjska kotlina je naseljena od davnina, o čemu svedoče brojni arheološki ostaci, ali sva naselja Sokobanjske kotline su mlada. Jošanica je jedno od tih mladih naselja, ali se pretpostavlja d prostor na kome se danas nalazi bio od davnina naseljen. Jošanica se u toku svoga formiranja više p selila. Nalazila se u Bratiselcu, Kozjem Grbu, Crvenoj, Jošju, dok se najzad nije stabilizovala današnjem mestu. Naselje je nastalo na tzv. "Jerskom putu" kojim su svojevremeno Užičani nosili l katran u Istočnu Srbiju. Selo je nastalo iz zbega, pa se i razvilo po strmim padinama sa obe str Jošaničke reke. Jošanica ima ovalan oblik i centar se nalazi na najjužnijoj tački naselja. Legedna kaž je doblila ime po Jošju, naselju koje se tu ranije nalazilo. (Juginus 1974)

Prema popisu stanovništva iz 1991. banja Jošanica je imala 1.800 a danas ima 1.900 stanovnika. D niz godina banja Jošanica je uz Sokobanju jedino naselje u opštini koje beleži porast broja stanovn To je posledica većeg doseljavanja stanovnika zbog povoljnih prirodnih uslova. Pretežno su stanovnici iz starosne kategorije "trećeg doba".

Jošanica je pre svega naselje u kome preovlađuje poljoprivredno stanovništvo (meštani se b zemljoradnjom i stočarstvom). Tek negde oko 90 stanovnika je zaposleno u tercijarnim delatnostim Jošanici i Sokobanji.

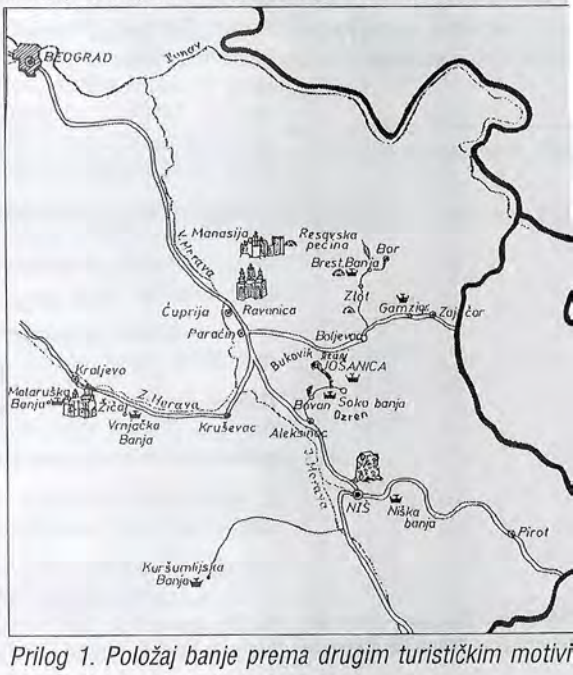
Poslednjih dvadeset godina javljaju se znaci transformacije naselja od čisto poljoprivrednog, ka nas sa većim turističkim značajem. Pored banjskog turizma, bilo je pokušaja razvoja seoskog i lov turizma, kao i sporadične izrade suvenira što nije bilo adekvatno potrebama turista.

Preobražaj Jošanice iz poljoprivrednog u turističko naselje je usporen i otežan , zbog problema kao su: male mogućnosti za zapošljavanje van poljoprivrede, nizak nivo školske spreme i sve v iseljavanje mlađeg stanovništva.

Turističko – geografski položaj

Sokobanjska kotlina se nalazi u centralnom delu istočne Srbije, ograničena planinama Rtanj na sev Ozren, Leskovik i Devica na jugu, i zmeđu doline Morave na zapadu i Timoka na istoku. Izdužena pravcu istok–zapad i zahvata površinu od 515 km. Kroz Bovansku klisuru na zapadu i Skrobničku istoku, kotlina je povezana sa Moravom i Timokom u čemu se ogleda njen tranzitni karakter.

Banja Jošanica smeštena je na istočnim obroncima Bukovika (893m), a zapadno od planine R (1560m). Formirala se na ulazu u selo Jošanica na prostoru površine od 27 ha koji je najvećim de urbanizovan. Nalazi se u maloj kotlini okruženoj brežuljcima sa prosečnom nadmorskom visinom

Prilog 1. Položaj banje prema drugim turističkim motivi

Prilog 2. Disperzivne zone

380 m. Reka Jošanica koja nastaje od nekoliko potočića koji se slivaju sa padina Bukovika protiče u blizini termalnih izvora.

Do banje Jošanica se može stići preko Aleksinaca i preko Knjaževca asfaltnim putem. Udaljena je svega 16 kilometara od daleko poznatije Sokobanje. Kada su u pitanju mogućnosti razvoja turizma u banji Jošanica od posebnog značaja je njen turističko–geografski položaj prema: važnijim saobraćajnicama, većim gradskim naseljima i drugim turističkim atraktivnostima.

Položaj banje Jošanica prema prometnijim drumskim i železničkim saobraćajnicama se može oceniti kao nepovoljan. Put Beograd – Niš nalazi se na rastojanju od 30 kilometara, a ovo rastojanje čini banju Jošanicu odsečenom od glavnih turističkih tokova. Samim tim i uslovi za razvoj tranzitnog turizma su veoma nepovoljni.

Ka Jošanici vode putevi regionalnog i lokalnog zanačaja i manje turističke vrednosti . Od velikog značaja za Jošanicu je put Aleksinac –Sokobanja – Knjaževac preko kojeg se povezuje sa autoputem Beograd – Niš. Takođe je značajan put Sokobanja – Boljevac koji povezuje banju Jošanicu sa planinom Rtanj prolazeći kroz veoma atraktivne deonice. Za potrebe intenzivnijeg razvoja turizma ovi putni pravci se moraju proširiti i bolje održavati.

Železnički saobraćaj nema veći značaj za razvoj turizma u banji s obzirom na njenu udaljenost od železničkih pruga i neophodnost presedanja iz voza u autobus.

Položaj banje Jošanica prema gradskim naseljima koja predstavljaju značajne disperzive, se može oceniti kao veoma dobar.

Na udaljenosti manjoj od 100 km nalaze se gradovi iz kojih i dolazi najviše gostiju u banju kao što su : Niš, Knjaževac, Kruševac, Paraćin, Ćuprija, Svetozarevo, Prokuplje, Bor, Boljevac i Zaječar. Na udaljenosti do 300 km, koja predstavlja vikend zonu, nalaze se veliki gradovi : Beograd, Novi Sad, Priština i Kragujevac. Tu su još i nešto bliži (100 do 200 km) Leskovac, Pirot, Negotin , Majdanpek, Kraljevo, Trstenik i Smederevska Palanka.

Okolina banje Jošanica je bogata prirodnim i antropogenim turističkim vrednostima koje povećavaju njen turistički značaj a boravak u banji čine veoma sadržajnim. U zavisnosti od udaljenosti moguće je organizovati, poludnevne, dnevne i vikend izlete do ovih atraktivnosti.

Prirodne i antropogene turističke vrednosti

Termomineralni izvori banje Jošanica javljaju se u zoni gde se ukrštaju rasedi, koji se pružaju obodom neogenog dna Sokobanjske kotline. Kotlinica banje Jošanica predstavlja erozivno tektonsko proširenje u dolini Jošaničke reke i ima kompozitni karakter. Geološki sastav terena u neposrednoj zoni termomineralnih izvora karakteriše se neogenim i miocenskim jezerskim sedimentima. (Juginus 1974)

Turistička vrednost reljefa banje Jošanica se ogleda u tome što su tereni dosta pristupačni sa velikim brojem proplanaka koji se blago uzdižu i pogodni su za šetnje i aktivan odmor.

Jošanica je bogata šumom i voćnjacima . U okruženju od 20 km nema nijednog industrijskog zagađivača vazduha. Šume u okolini banje su stanište zečeva i sitnih zveri pa postoje uslovi za razvo lovnog turizma.

Klima banje Jošanica je umereno–kontinentalna ima određene mikroklimatske karakteristike ovog dela Sokobanjske kotline. Letnje večeri su prijatne a noći sveže, što je uslovljeno nadmorskom visinom blizinom Rtnja i Bukovika. Sa ovih planina tokom cele godine struji prijatan planiski povetarac koj sedativno deluje na turiste. Turistička vrednost klime banje Jošanica može se oceniti kao veoma dobra.

Banja Jošanica se ne odlikuje posebno atraktivnim antropogenim turističkim vrednostima koje b znatnije uticale na povećanje broja turista. To su Jošanička crkva koja je nastala u 14. veku a obnovljen posle razaranja u 15. veku, 1557. godine i spomenik borcima poginulim u Jošaničkoj bici novembr 1941. godine. Na polovini puta do Sokobanje je i česma "Trebič" koju je 1860. godine podigao knja Miloš Obrenović, kao uspomenu na svoj boravak u Sokobanji.

U okolini banje Jošanica nalaze se brojne prirodne i antropogene turističke vrednosti koje upotpunjuj njenu turističku ponudu. Poludnevni izleti su mogući do: Sokobanje, Spomenika rodoljubim poginulim u I svetskom ratu, amama, manastira Jermenčići, groba Emilijana Josimovića, Vrmdža grada Bovanske klisure sa jezerom, planine Ozren i ozrenske pećine, vodopada Ripaljka, Lepterij Soko–grada i izvora Moravice.

Dnevni izleti se mogu obaviti do: planine Rtanj, Niša, Ćelekule, Niške banje, Brestovačke banj Gamzigradske banje, Borskog jezera, Zlotske i Resavske pećine.

Lekoviti izvori i lečenje

Korišćenje termomineralnih izvora otpočelo je još u vreme rimske kolonije. U srednjem veku s nastavilo sa njihovim korišćenjem. Turci su koristili izvore u banji Jošanica, ali su ih zatrpali prilikom povlačenja. Prvo kupatilo izgrađeno je 1908. godine, a novo je podignuto 1969. godine kada je formirana stalna zdravstvena služba. Banja Jošanica danas ima 4 izvora lekovite vode (izvor 1 – 14,7°C izvor 2 – 17,2°C, izvor 3 – 21,0°C, izvor 4 – 12,0°C) koja su kaptirana i dva izvora termomineralne voc za kupanje sa temperaturom od 27 do 34°C . Po temperaturi ovi lekoviti izvori spadaju u hladn mineralne vode pogodne za piće (do 20°C) hipoterme (do 34°C) koje su pogodne za najraznovrsni balneološku primenu jer se ne moraju ni hladiti na zagrevati.

Voda u banji Jošanica pripada grupi zemno–alkalnih (kalcijum–magnezijum–hidrokarbonatnih) tragovima vodonik–sulfida. Lečenje u banji se obavlja pod stalnim nadzorom lekara i preporučuje pre svega kod brojnih stomačnih obolenja, reumatizma i lakših oblika šećerne bolesti, anemije ,niske krvnog pritiska i kožnih bolesti.

Posetioci banje sprovode terapiju pijenjem lekovite vode (kreno–terapija) i kupanjem (balneo –terapij Kada je reč o kupanju treba istaći da ne postoje posebne kade za kupanje već samo dva bazena toplom vodom (za reumatičare) i hladnom vodom (za lečenje nervnih obolenja). Dok broj izvora lečenje pijenjem lekovite vode zadovoljava, dotle treba istaći da se kupališni kapaciteti mora modernizovati i delimično proširiti.

Određena ispitivanja su pokazala i izuzetno dejstvo peloida (lekovite zemlje). Terapija ove vrste mo bi da ima izuzetan značaj za turističku ponudu banje Jošanica.

Dosadašnji razvoj turizma

Jošanica, i pored toga što kao banjsko mesto ima dugu tradiciju i što je dugi niz godina ostvariv značajan turistički promet, ne raspolaže smeštajnim kapacitetima hotelskog tipa, što predstav ograničavajući faktor za brži razvoj turizma.

Krajem sedamdesetih godina određena je lokacija i početak izgradnje hotela "B" kategorije kapacit 120 mesta i sa pokrivenim bazenom sa toplom mineralnom vodom. Ali, pošto je prioritet u izgrad imao hotel u Sokobanji i pošto je u kasnijem periodu došlo do ekonomske krize, do izgradnje ov objekta nije došlo.Celokupan turistički promet odvija se u lepo uređenim kućama u domaćoj radino Sobe su uglavnom dvokrevetne i nalaze se u neposrednoj blizini banjskih izvora u kućama koje im veoma lepo uređena dvorišta. Banja Jošanica raspolaže sa oko 1000 ležajeva u 70 domaćinstava sobama koje su uglavnom II i III kategorije. Ovi kapaciteti s procenjuju kao nedovoljni s obzirom veličinu turističkog prometa pa se mnogi gosti smeštaju u Sokobanji putujući svakodnevno u ba Jošanicu radi lečenja. Infrastruktura u banji Jošanica može dobiti prelaznu ocenu. Glavna ulica asfaltirana , a ostale su pod makadamom ali su dobro uređene i pristupačne. Jošanica ima po ambulantu, zadružni i dom kulture, školu, zanatske radnje i prodavnice.

Dosadašnji turistički promet u banjiJošanica pratili su usponi i padovi. U periodu od 1962. do 19 godine banju su posećivali uglavnom meštani okolnih sela. Broj turista se kretao od 2.500 do 3. godišnje uz 30.000 – 33.000 noćenja. Počev od 1966. godine povećava se broj turista iz oko gradskih naselja da bi 1979. godine bilo 3545 turista koji su ostvarili 40.000 noćenja. Ovaj ras pratio i stalni porast smeštajnih kapaciteta od 625 (1962) do 950 (1979). Od 1980. godine dolaz stagnacije i blagog pada broja turista da bi nakon 1990. godine taj broj naglo opadao. Nakon 19 ponovo dolazi do povećanja broja gostiju i noćenja i sada se kreće oko 2.000 (gostiju) odnosno 20. (noćenja)

U strukturi gostiju dominiraju domaći turisti iz centralne Srbije. Stranih turista gotovo da i nije Prema mestima iz koji dolaze najveći broj je iz Paraćina i Ćuprije,a zatim iz Niša, Kruševca, Jagod Zaječara, Bora, Beograda, Aleksinca i dr. Prema starosnoj strukturi gosti su uglavnom preko 50 go

(65%), a prema polnoj strukturi više je žena (60%). Dužina boravka turista bila je u periodu do 1980, deset do jedanaest dana, a nakon tog perioda osam do devet dana.

U veoma uspešnoj 1979. godini banja Jošanica se nalazila pema broju turista na 17, a prema broju noćenja na 15. mestu među banjama Srbije, ali se poslednjih petnaest godina nijednom nije našla među 20 najprometnijih banja Srbije.

Sve ovo ukazuje na pad turističkog prometa, koji su uslovili brojni činioci koji su objektivne i subjektivne prirode. Oni objektivni su opštepoznati, a od subjektivnih treba izdvojiti: male i gotovo nikakve investicije u razvoj banjskog turizma, loša propaganda, nastavak procesa iseljavanja mlađeg stanovništva, loša kvalifikaciona struktura domicilnog stanovništva, davanje prioriteta banjskom turizmu Sokobanje, nedostatak planskog razvoja komplementarnog turizma sa Sokobanjom i Rtnjom i dr.

Perspektive razvoja turizma

Dosadašnji stepen valorizacije lekovitih svojstava banje Jošanica je ispod njene vrednosti pa je potrebno činiti napore u smislu daljeg razvoja ponude.

Kod traženja rešenja za poboljšanje uslova razvoja banjskog turizma treba imati u vidu da je banja Jošanica na putu da postane stalno i samostalno naselje. Zato je za njen razvoj od primarnog značaja: zaštita i očuvanje termomineralnih izvora i prirodnog banjskog ambijenta, kvalitetno vodosnabdevanje, lokalne saobraćajnice, opremljenost komunalnim objektima i službama za uređivanje mesta, donošenje savremenih urbanističkih planova i sprečavanje zagađivanja životne sredine (vazduh, buka, saobraćaj) na principu ekološke zaštite i razvoja.

Sa stanovišta zaštite najvažniji zadatak je očuvanje prirodnih vrednosti banjskih potencijala i njihovih osnovnih funkcija. Primarne vrednosti banjskih potencijala su: termomineralni izvori sa gasovima i peloidima i prirodan banjski ambijent. Oni uslovljavaju osnovne funkcije banja: lečilišnu i zdravstveno rekreativnu i rekreativno–turističku. Sve druge prirodne vrednosti i funkcije su izvedene i dopunske.

Dakle, da bi banja Jošanica mogla da uspešno razvija svoje osnovne funkcije morala bi ispuniti više zahteva i zadataka. Prvi zahtev je da se obezbedi zaštita i racionalno korišćenje osnovnog i specifičnog fenomena – termomineralnih izvora koji predstavljaju primarnu vrednost i prirodnu retkost, glavno obeležje individualnosti banje i centralnu tačku u prostornoj organizaciji banjskih mesta. Drugi specifičan zahtev je zaštita i unapređivanje banjskog ambijenta koji je uslov održanja njihove lečilišne i rekreativne uloge. Treći zahtev je plansko uspostavljanje skladne prostorne ravnoteže između građevinsko–arhitektonskih struktura i prirodnoj pejzaža (vegetacije i parkovskog zelenila) sa težnjom da se postigne jedinstven i individualno prepoznatljiv banjski ambijent, ili vizuelni prostorni identitet, koji treba da bude imidž banje (S.Nikolić 1998).

Banjski turizam se razvija na bazi korišćenja nekoliko prirodnih komponenti koje su podložne degradaciji, te je njihova zaštita istovremeno zaštita banja u celini. Odnosi čoveka i prostora su prirodni, društveni, istorijski i evolutivni. Njihovo detaljno poznavanje na primeru banja Srbije je neophodno, jer samo dobro poznavanje direktnih, indirektnih i povratnih sprega, odnosa i procesa u ovom sistemu daje prava rešenja za valorizaciju postojećih potencijala. Životnom sredinom sredinom banje Jošanica, neposrednim i posrednim okruženjem, potrebno je upravljati stvaralački jer je ista namenjena domicilnom stanovništvu, bolesnim osobama i turistima različitog uzrasta i zahteva. Planiranje životne sredine banjskih centara mora počivati na sistematskim istraživanjima brojnih nauka posebno ekologije, uz uvažavanje savremene ekonomske stvarnosti. Koncept organizacije banjskih centara mora da uvažava istorijsku prošlost, kapacitete prostora, konkurentnost na tržištu, realnost investiranja, potvrđenost lekovitih i rekreativnih svojstava prirodnih i stvorenih elemenata i da na osnovu toga predviđa dalji razvoj. (Stanković M. S. 1992)

Ostaje za razmatranje da li će i dalje dominirari lečilišna funkcija u banjskom turizmu. Ova funkcija je dominantna kod Jošaničke banje i većine drugih sa manjim prometom. Klijentelu u ovim mestima predstavljaju starije osobe i dijetalci čija je potrošnja niska i ograničena. U banjsko–rekreativnom turizmu struktura klijentele je heterogenija a samim tim i potrošnja veća. Jači razvoj rekreativnog turizma povećava turističku potrošnju, ali je njegovo izdvajanje od lečilišnog težak i veoma složen problem. Pored atraktivnosti ambijenta, iskorišćavanje termalnih voda u rekreativne i estetske svrhe (otvoreni bazeni, zimske cvetne bašte i sl.) je drugi važan element za razvoj banjskog rekreativnog turizma. (Jovičić Ž. 1966)

Turističku specijalizaciju i prostornu individualizaciju banje Jošanica nužno treba povezati sa geografskim položajem i udaljenošću od gradskih naselja i drugih turističkih vrednosti. Potrebno je iskoristiti sve mogućnosti za razvoj izletničkog i lovnog turizma. U smislu konkretnih aktivnosti na planu povećanja turističkog prometa potrebno je učiniti sledeće :

- pravilno postaviti politiku investicija u turizam, uz pravilno dimenzioniranje veličine i vrste smeštajnih i drugih pratećih objekata koje treba izgraditi u banji,
- obrazovati i obučiti kvalitetne kadrove za pružanje svih vrsta turističkih usluga, prvenstveno iz redova stanovnika Jošanice i okolnih mesta,
- pravilno urediti odnos Sokobanje i Jošaničke banje i obzirom da se njihovi termomineralni izvori dosta razlikuju po fizičko–hemijskim karakteristikama i terapijskim vrednostima .Voda Sokobanje je radioaktivna akratoterma temperature od 16 do 42 sa terapijskim indikacijama za lečenje respiratornih organa, lokomotornog aparata i ginekoloških obolenja. Stoga je mogućnost razvoja komplementarnog turizma ove dve banje, uz uvažavanje preimućstva koje ima Sokobanja kao mnogo afirmisanija, prilično velika.

- postoje izvanredne mogućnosti za razvoj komplementarnog turizma sa planinom Rtanj. razvoja omladinskog i dečijeg turizma na Rtnju sa programom "Voda–hrana–vazduh" m izvanrednu dopunu u izletu do banje Jošanica. Takođe i mnogim posetiocima banje Jošan omogućiti izlete do ove predivne planine sa vrhom Šiljak (1566) i brojnim prirodnim boga čistim vazduhom da se može smatrati vazušnom banjom.
- potrebno je istražiti mogućnosti za intenzivniji razvoj lovnog turizma u okolini Jošanice ka šanse za prihvat ove visoko platežne klijentele.

Literatura

1. Martinović Ž. – Kostić M. (1972) : Termomineralni teren banje Jošanice Glasnik Srpskog geo društva, Sv.LII – broj 1 (str. 49–66) Beograd
2. Stojaković S. (1980) : Analiza turističke ponude banje Jošanice – diplomski rad .Odsek za turi nauke PMF. Beograd
3. Stanković S. Protić M. Miljković J. (1991) : Banjski turizam Zapadnog pomoravlja Srpsko ge društvo, posebna izdanja knjiga 70 , Beograd
4. Jovičić Ž. (1966) : Geografska problematika banjskog turizma u Srbiji Geografski zavod PMF radova, sveska XIII (str.123–135), Beograd
5. Marković J. (1979) : Termomineralne vode Jugoslavije Geografski institut PMF, Zbornik radova XXVI, Beograd
6. Republički zavod za statistiku, Godišnjaci i bilteni o turizmu (1970 – 1997)
7. Stanković S. (1992) Ekološke osnove banjskog turizma u Srbiji Geografski fakultet, Zbornik rad XXXIX (str. 157–166) Beograd
8. Marić R. (1989) Propisi i mere zaštite prirode u banjskim mestima SR Srbije Teorija i praksa broj 1–2, Odsek za turizmološke nauke PMF, Beograd
9. Maćejka M. (1987) Međuzavisnost zaštite vazduha i turizma u banjama SR Srbije van pokrajina praksa turizma, broj 1–2, Odsek za turizmološke nauke PMF, Beograd
10. Nikolić S. (1989) Problemi zaštite i unapređenja životne sredine u banjskim i planinskim mestin Teorija i praksa turizma, broj 1–2, Odsek za turizmološke nauke PMF, Beograd
11. Pavlović M. (1992) Banje jugoistočne Srbije kao faktor bržeg privrednog razvoja Geografsk PMF , Zbornik radova, broj XL, Beograd
12. Grupa autora (1974) Jošanica, generalni urbanistički plan, Jugoslovenski institut za urb stanovanje, Beograd
13. Nikolić S. (1998) Priroda i turzam Srbije – ekološka pitanja zaštite i razvoja EKO centar i Zavod z prirode Srbije Beograd

*Pavlica, Kristina**
*Pajović, Tatjana***
*Penić, Mirjana****

Turistička izgrađenost u nacionalnim parkovima na primeru Nacionalnog parka "Serengeti"

Rezime *Najznačajniji zaštićeni delovi prirode sa aspekta turizma jesu nacionalni parkovi. Razvoj turizma u nacionalnim parkovima kao posledicu ima izvesne promene u prostoru.Da bi se te promene svele na minimum mora se uskladiti razvoj turizma sa zahtevima zaštite i očuvanja prirode.Prevashodno treba obratiti pažnju na plansku izgradnju objekata za smeštaj turista.*

Ključne reči: *nacionalni park, turizam, zaštita, prostor, izgradnja.*

Abstract **Tourist Facilities in National Parks on the Example of the Serengeti National Park**

From the tourist point of view, national parks are the most important parts of nature that are protected. The development of tourism in national parks causes certain changes of the environment. In order to minimize these changes we have to adjust the development of tourism with the demands of environmental protection and preservation of nature. First of all, we should pay special attention to the construction of accomodation facilities for tourists. The Serengeti national park is a good example of a park where the principles of the envionmental protection and planned construction of receptive areas have been fulfilled.

Key words: national park, tourism, protection, area, construction, Serengeti

Uvod

Nacionalni parkovi su zakonom određena teritorija sa sačuvanom ili neznatno izmenjenom prirodom, gde su zaštićeni svi elementi i lepote prirode, uključujući floru, faunu i neživu prirodu i zabranjene delatnosti kojima se ona narušava ili ugrožava, kao i svaka eksploatacija prirodnih bogatstava. Ubrzani razvoj u svim sferama života prouzrokovao je degradaciju životne sredine; očuvane i nedirnute prirode bivalo je sve manje, dok su potrebe za njom postajale sve veće. Polovinom XIX veka dolazi do razvoja ekološke svesti i potrebe da se određeni delovi prirode zaštite i očuvaju. Širom sveta se otvaraju nacionalni parkovi i rezervati prirode (prvi nacionalni park u kome je organizovana zaštita prirode je Jeloustonski u SAD).

U nacionalnim parkovima po pravilu se zakonom zabranjuje većina privrednih grana osim onih koje imaju manje negativno dejstvo na prirodu ili ga uopšte nemaju. Najznačajnija privredna delatnost u zaštićenim prostorima je turizam. Razvijajući se, turizam izaziva pozitivne i negativne promene u prostoru. Ranije, prioritet je bio zadovoljiti tražnju i ostvariti što veći profit, dok se manje ili uopšte nije vodilo računa o čuvanju prirodnih i antropogenih vrednosti. Da se nastavilo sa ovakvom politikom razvoja turizma, sasvim je izvesno da bi došlo do potpune degradacije prirodne sredine. Danas, nastoji se da se što bolje uskladi razvoj turizma sa zahtevima očuvanja prirode, jer prirodni uslovi i očuvana životna sredina čine osnovni potencijal za razvoj turizma. Da bi taj potencijal sačuvao što veći stepen autentičnosti, treba obratiti posebnu pažnju na plansku izgradnju receptivnih objekata i saobraćajnica.

Cilj ovoga rada je da se rasvetli način gradnje u nacionalnim parkovima, a da ne dođe do narušavanja estetskog i pejzažnog izgleda prostora.

Osnovne vrednosti Nacionalnog parka Serengeti

Ujedinjena Republika Tanzanija je istočnoafrička zemlja sa ukupnom površinom od 939.703 km^2. Nalazi se na obali Indijskog okeana južno od polutara. Najveći deo površine Tanzanije pokriva kristalasti masiv, koji je mestimično sastavljen od vulkanskog materijala. Oko 6% površine Tanzanije pokriveno je vodom. Glavne reke su Rufidži u slivu Indijskog okeana, Kageraje pritoka Viktorijinog jezera i Malagarasi, pritoka jezera Tanganjike. Veća jezera su: Viktorija, Tanganjika, Malavi i Rukva. Zbog znatne nadmorske visine (Tanzanija leži na jezerskoj visoravni) u najvećem delu zemlje vlada zdrava i prijatna klima "večitog proleća" sa dva kišna perioda na severu i jednim na jugu zemlje.

Turizam u Tanzaniji se ubraja u jednu od najrazvijenijih privrednih grana. Tanzanija nudi posetiocu koji želi da pronikne u život prirode i divljine najšire mogućnosti. Nacionalni parkovi i rezervati Tanzanije sa pravom nose epitet najlepših i najvećih u istočnoj Africi. Impresivni planinski pejzaži, kojima dominira večni Kilimandžaro i brojna jezera, čine doživljaj potpunim. U Tanzaniji postoji deset nacionalnih parkova i sedam prirodnih rezervata, koji osim što štite prirodu, nude posetiocima turističku ponudu i jedina su prava turistički organizovana destinacija.

Nacionalni park "Serengeti" je najveći u Tanzaniji, a takođe jedan od najvećih rezervata u svetu posvećen zaštiti divljine. 1951. god. "Serengeti" je prvi put organizovan kao nacionalni park. Ime parka "Serengeti" znači "beskrajna stepa" i potiče iz jezika masai. Park se nalazi na visoravni između visina Ngorongoroa i kenijsko–tanzanijske granice i proteže se skoro do jezera Viktorija. Obuhvata površinu od 14.763 km^2. Kao i u svim ekosistemima vegetacija i vrste životinja su međusobno usko povezani. Osnovne karakteristike parka su niska i visoka trava otvorenih ravnica na jugoistoku, akacija u savanama u centralnom području, brežuljkasto i više pošumljeno severno područje i velike šume i ravnice od crne

*Kristina Pavlica, student, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

**Tatjana Pajović, student, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

***Mirjana Penić, student, PMF, Institut za geografiju, Novi Sad

Prilog 1. Turistička izgrađenost i opremljenost prosto

gline koje dominiraju u centralnom području planina u zapadnom koridoru. U vezi sa ra vegetacionim zonama i mestima, rasprostranjene su i razne vrste životinja: veliki gnu, zebra, lavovi, slonovi, leopardi, nosorog, flamingos, bufalo, lešinari... Prirodne atraktivnosti interesan razgledanje na safari turama su:

1. **kopje (kamenite humke)** – izuzetne su pošto poseduju svoju vegetaciju i divlje životinje, slučaju otvorenih ravnica postanu ostrva u moru trave. U ravnicama gde nema zaštite od sun obezbeđuju hladovinu i zaštitu od požara i poplava. Životinja karakteristična za ovo područje nosorog.
2. **jezera** – postoje dva plitka, slana jezera: Lagaja i Magadi. Stvaraju se za vreme kišne se prirodnim udubljenjima. Površinska voda koja ih puni, nosi sa sobom razne mineralne ele uglavnom kalcijum i kalijum. Kad se ova jezera osuše zbog isparavanja, ona se sijaju zbog taloga soli koji izdaleka liči na sneg. Ova jezera su najpoznatija po flamingosima.
3. **breg Banagi** – ispod senke ovog brega javljaju se stada bufala kao i grupe žirafa.

Pored biljnog i životinjskog sveta, svojevrsnu turističku atrakciju predstavlja i narod Masai, svojim načinom života stopio sa svetom divljine. Ovi ponosni nomadi žive u kolibama od oblepljenim trskom i prekrivenim slamnatim krovom. Bave se naturalnom privredom, imaju svo plemensku religiju. Religija im nalaže da se hrane isključivo govedim, kozijim i ovčijim mesom. divljač ne jedu, a glavni napitak im je mleko pomešano sa svežom krvlju koju iz stoke otvaranjem male rupe u vratnoj veni, koju odmah zatvaraju. Unutrašnjost izdužene tikve s motkom i u takvoj tikvi pripremaju smešu mleka i krvi. Sa ponosom i gordošću uvek počaste ovim napitkom. Ljudi iz plemena Masai su nilo–hamitskog porekla, visoki su i stasiti. Masai im uši, probušene i ukrašene krugovima sačinjenim od metala i drveta. Probušene uši su pripadnosti plemenu Masai i imaju estetski značaj.

U današnje vreme, pripadnici plemena Masai većinom su potisnuti u rezervate i nacionalne pa gde se njihovi stočarski interesi sukobljavaju sa potrebama očuvanja prirode.

Specifična flora i fauna Nacionalnog parka "Serengeti" uticale su da se turistička ponuda usmeri fari turizmu,koji nudi turistima da dožive deo netaknute preostale prirode.Glavni elementi oblik turističke ponude nacionalnog parka su :

1. **Prirodni atraktivni faktori** – fauna,klima,reljef.
2. **Komunikacioni faktori** – sve vrste saobraćaja drumski, vazdušni, vodeni. Povezanost Tanza drugim delovim sveta je omogućena preko najbližeg aerodroma,koji se nalazi u Najrobiju (K Najzastupljeniji vid saobraćaja kako u Tanzaniji,tako i u samom nacionalnom parku je safari port. Prevoz turista se obavlja specijalnim terenskim vozilom–"safari minibus",koji pose putničkih mesta i montažni pokretni krov, čime je omogućena velika optička vidljivost. Da b putovanja bila još interesantnija uvedena su i putovanja balonom.
3. **Receptivni faktori** – za razvoj turizma u Nacionalnom parku "Serengeti" veoma je bitna izgađ uređenost receptivnih objekata koji po svojim dimenzijama, materijalu i izgledu liče na aut kuće tog prostora tj. tradicionalne objekte. Osnovna funkcija turističke receptive je da ob

smeštaj, ishranu i zabavu turista.Turisti u safari destinacijama mogu biti smešteni u tkz. kolibe i kampove.

Lobo Safari Lodge

Nalazi se usred neravne i neobrađene zemlje, u severnom delu Serengetija, i savršeno se uklapa u okolni pejzaž. Koliba je građena u potpunosti od drveta i stakla. Iz kolibe se pruža izvanredan pogled na stepe i savane preko kojih prelaze stada bufala I slonova. Svaka od 75 dvokrevetnih soba ima odgovarajuću opremu.

Seronera Wildlife Lodge

Nalazi se u središnjem delu nacionalnog parka,na obali reke Seronera. Koliba je građena na kamenitim humkama–"kopjima". Nudi 75 dvokrevetnih soba. Ima restoran i vrlo prijatan bar, koji se izdižu nad jedinstvenim, neuporedivo lepim stepama Serengetija. Obala reke Seronera je odlično početno mesto za safari.

Camp Serengeti South

Nalazi se na jugu Nacionalnog parka Serengeti, na oko 3 milje od granice između rezervata Maswa I Serengetija. Kamp nudi smeštaj isključivo u šatorima, kojih ima 10. Pružaju potpuni komfor (stolovi, stolice, prozori sa mrežama za komarce, kabine za tuširanje...). Uveče se nudi zabavljanje uz logorsku vatru, večera, kokteli. Poseban doživljaj predstavlja posmatranje vatreno crvenog zalaska sunca.

Camp Serengeti Mara

Smešten je u blizini kenijsko–tanzanijske granice na obali reke Mara. Kamp raspolaže sa 10 šatora i po veličini, opremljenosti i sadržajima koje nudi turistima veoma je sličan prethodnom.

Zaključak

Nacionalni park "Serengeti", iako veoma atraktivno turističko područje, uspeo je da, u velikoj meri sačuva svoje osnovne vrednosti. Razvoj turizma, bar do sada, nije bitno uticao na promenu izgleda ovog prostora. To se prvenstveno odnosi na izgradnju receptivnih objekata u nac. parku. Po svom izgledu, veličini, materijalu od kojeg su napravljeni i izboru lokacije, može se zaključiti da se vodilo računa o planskoj izgradnji ovih objekata. Turisti zaljubljeni u safari turizam, odlaskom na ovakve destinacije, očekuju susret s nedirnutom prirodom i svetom divljine. Mišljenja smo da, kako zbog specifične turističke tražnje, tako i zbog potrebe zaštite i očuvanja prirodne sredine, receptivni objekti u nacionalnom parku treba da zadrže svoju sadašnju fizionomiju, tj. da se ne dozvoli bilo kakva intenzivnija izgradnja.

Literatura

1.Amon, M., Willets, D., Marshall, P.,: Journey through Tanzania, Nairobi, 1988.

2.Demeron, A.,: Život afričkih crnaca, Beograd, 1941.

3.Grzimek, B.,: Serengeti ne smije umrijeti, Zagreb, 1964.

4. Gunther, J.,: Nepoznata Afrika, Zagreb, 1966.

5. Mihailović G.,: Karakteristike turizma u zaštićenim delovima prirode na primeru safari turizma u Keniji, diplomski rad, Novi Sad, 1995.

6. Nacionalni park "Serengeti ", izdanje NP Tanzanije u saradnji sa afričkom fondacijom za životinje.

7. Pajović, T., Pavlica, K., Penić, M.,: Nac. park "Serengeti", seminarski rad, Novi Sad, 1998.

8. Tomić, P., Marković, S.,: Turizam i zaštita sredine, Novi Sad, 1996.

9.Tomka, D.,: Turizam u zaštićenoj prirodi, Novi Sad, 1995.

Subotić, Sida*

Uticaj turističko–ugostiteljske delatnos na promene fizičko–geografskih elemenata planinskog prostora Srbije

Rezime *Intenzivan razvoj turizma u planinskim centrima i zonama ukazuje na poznate probleme privredna delatnost i aktivnost ljudi u određenim relacijama degradira prirodu i očuvane prostore. Ciljevi i zadaci zaštite i valorizacije prirodnih resursa su u domenu razvojne polit države. Propisima se utvrđuju mere zaštite sa kriterijumima za uređenje i korišćenje pr koncepcijom organizacije na konkretnim planinskim prostorima.*

U Srbiji se uočava sve češća pojava prostorno–ekološke kritike koja prati razvoj planinsko Učestali su zahtevi da se ubrza postupak istraživanja u ovoj oblasti. Nedovoljno istraženim uticaj turističko–ugostiteljske delatnosti na pojedine komponente prirodne okoline, kao što vazduh, zemljište, flora i fauna u periodu investicione izgradnje i periodu eksploatacije kap smeštaj i ishranu sa pratećim sadržajima.

***Ključne reči:** turizam, planinski prostor, turističko ugostiteljstvo, prirodni resursi, faktor rizika,*

Abstract *The intensive tourism development in mountain resort centers and zones indicate the we problems regarding tourism and human activities, with in conflicting relations degrade natur preserved mountain landscapes. The objectives and goals of nature resources assessments a ervation lay in the main of national development policy. Protection measures with land use regime criteria are defined by respective low act determining the organization of concrete territories.*

In Serbia, are never increasing environmental critique is to be descend, re–examine the moun ism development. The demands to reinforce the research methods in this field a mass. The tourism and cutering activities on sourtant elements of nature assets, such as water, air, soil, fauna during investment development and exploitation of tourist capacities and supplemen tents are yet insufficiently researched.

***Key word:** tourism, mountain landscape, tourist catering, natural resources, risk factor, Se*

Uvod

Planinski turizam Srbije razvijao se veoma dinamično u relativno malom broju planinskih ce pre svega mislimo na Kopaonik i Zlatibor koji ostvaruju turistički promet sa oko 60% ukupnim noćenjima turista u planinskim mestima Srbije. O odnosu turistički aktivnih i pot planinskih mesta u Srbiji ukazuju sledeći statistički podaci u ovoj dekadi: u Srbiji su evider planinska mesta, ali su turistički aktivna (ostvaren turistički promet) samo 34 planinsk Intenzivan razvoj beleži pet planinskih centara i to: Kopaonik, Zlatibor, Divčibare, Tara i Zlata 29 planinskih mesta ostvaruju daleko skromniji turistički promet. Intenzivniji razvoj planinsko pretpostavlja viši stepen urbanizacije planinskih centara i turističkih zona. Pitanja zaštite idu sa razvojem svih privrednih aktivnosti u domenu kompleksa turističkih usluga (smeštaj, ishra kultura, obrazovanje, kongresi i drugo).

Predmet našeg priloga odnosi se na organizaciono–tehnološke specifičnosti turističko–ug delatnosti i probleme zaštite životne sredine u planinskim mestima. Detaljnije ćemo razmatra turističko–ugostiteljskih objekata kao faktora rizika, organizaciono–tehnološke aspekte t ugostiteljstva kao faktora ugrožavanja elemenata planinske prirode. Ukazaćemo i na druga pitanja koja zahtevaju odgovarajuća rešenja za razvoj već aktivnih, ali nedovoljno turistički planinskih mesta Srbije. Posebno značajnim smatramo istraživanja koja bi velikom pl potencijalu Srbije prišla sa istraživanjima za razvoj svakog planinskog mesta, jer svaka pla svoje posebnosti u ekološkom smislu. Razvojni koncept Kopaonika potvrđuje potrebu doneti – Nacionalni park, Prostorni plan i drugo. Ciljevi i zadaci zaštite i razvoj prirodnih resursa prostornog razvoja, kriterijumi uređenja i korišćenja prostora i koncepcija organizacije na Kopaonika rezultirali su temeljnim istraživanjima sadržanim u brojnim projektima.

Veličina turističko–ugostiteljskih objekata kao činilac rizika

Veličina, vrsta i organizacija poslovanja u objektima pojavljuju se kao mogući nosioci rizi prilikom rada i pružanja usluga u njima. Osnovna karakteristika u razvoju najvećeg broja p mesta Srbije, kada su u pitanju ugostiteljski objekti, je odsustvo limitiranja smeštajnih je veoma različitim kvalitetom usluga i nivoom ukupne turističke ponude. Masovnija turistička k planinskim centrima i zonama praćena su izgradnjom objekata za usluge smeštaja i ishranu. I su sami odlučivali o vrsti i veličini kao i organizaciji poslovanja objekata. Uslovljeni su bili izgradnje i obimom sredstava. Konkretna lokacija i veličina zemljišnog prostora bili su ugostiteljskog poslovanja u restoranskim, hotelskim i odmarališnim kapacitetima. Taka pogodovao je da se grade veoma različiti objekti sa rekreativnim i privrednim funkcijama.

*Dr Sida Subotić, Univerzitet u Beogradu, Beograd

Ekološki aspekti i zaštita životne sredine su bili zapostavljeni. Otvaraju se pitanja o agresivnim, destruktivnim i ekspanzivnim uticajima turizma na planinske prostore. Zahtevi stručnjaka usmereni su ka državnim institucijama za donošenje mera i propisa koji mogu ublažiti i otkloniti faktore rizika izazvanih izgradnjom i urbanizacijom. Interesi zaštite ne mogu biti podređeni samo interesima investitora. Brojne lokacije zaposednute objektima različite veličine potvrđuju neracionalnost u urbanističkom smislu pri čemu su izostali i tržišni kriterijumi naročito kod odmarališnih kapaciteta.

Izložićemo kako mi sagledavamo delovanje faktora rizika kod usitnjene ponude i malih kapaciteta, posebno za nekomercijalne objekte. Mali objekti izazivaju neke od faktora rizika kao:

- Eroziju tla na brojnim lokacijama i sa tim u vezi sve negativnosti ekološkog karaktera prilikom izgradnje objekata, kod eksploatacije istih, zbog moguće loših infrastrukturnih rešenja (vodovod, kanalizacija) i neracionalnog širenja mreže saobraćajnica i ostala ugrožavanja prirode (seča šume za elektro i PTT instalacije i objekte, parkiranje vozila na nezaštićenim terenima i slično) faktori rizika su takođe prisutni.
- Rad objekata za vreme zimske sezone pretpostavlja obavezno grejanje, a to znači koliko objekata toliko zagađivača, ako se koristi zagrevanje klasičnim izvorima energije, kao što su ugalj, drvo, nafta, lož–ulje i slično.
- Često su prisutni problemi neadekvatnih rešenja za odlaganje i odnošenje otpadnih materijala.

Mali objekti po pravilu angažuju veće zemljišne površine po jedinici za smeštaj, tako da se sa smanjenjem veličine ugostiteljskog objekta povećava stepen ugrožavanja prirodne sredine.

Primerenije lokacijsko rešenje je izgradnja manjih objekata u podnožju planina i u planinskim selima. Objekti za smeštaj i ishranu sa privrednom funkcijom pansionsko–apartmanskog tipa u toku gradnje i eksploatacije mogu navedene i druge uzročnike rizika svesti u optimalne okvire. Poznati su primeri u svetu sa razvijenom ponudom porodičnih pansiona u planinskim područjima koji su izgrađeni u urbanizovanim prostorima podgorine. Tokovi planinskih rečica, mogući termalni izvori, pejzažne privlačnosti i druge prirodne vrednosti kao što su šume i livade pogodni su za valorizaciju planinskog turizma. Planinarenje, izleti i šetnje su deo programa za osvajanje planinskih vrhova.

Veliki hoteli sa rekreativnom i privrednom funkcijom i tržišno orijentisani u toku izgradnje i eksploatacije mogu navedene i druge uzročnike rizika svesti u optimalne okvire. Orijentisani na principima održivog razvoja turističkih delatnosti, zainteresovani su za dodatna investiciona ulaganja za zaštitu i očuvanje životne sredine. Ekonomski interesi eksploatacije uključuju obavezno uređenje neposrednog okruženja. Zalažemo se za adekvatniji izbor lokacija i za ove objekte. Zapravo smatramo izuzetno štetnim zaposedanje planinskih vrhova i površi. Ukazaćemo na one negativne pojave koje su potencirane još i nepovoljnim klimatskim uslovima za rad građevinske operative. Kratka građevinska sezona na planini ne pogoduje bržem završavanju velikih hotelskih objekata. Obimni zemljišni i građevinski radovi na većim površinama u direktnoj su vezi sa erozivnim procesima planinskog tla. Velika gradilišta na vrhovima planina deluju kao velike "otvorene rane" čije saniranje i "zarastanje" traje duži period. Rešenje može biti adekvatna lokacija uz primenu savremenih tehničko–tehnoloških mera u građevinarstvu industrijskog tipa.

U principu, svaka investiciona izgradnja i privredne aktivnosti narušavaju planinsku prirodu i njene elemente. Moguća rešenja vidimo u prostornim planovima turistički aktivnih planinskih mesta koji bi sadržali moguće mere za negativnu koncepciju razvoja u prethodnom periodu i optimalnu politiku u budućem razvoju.

Organizaciono–tehnološki aspekti turističkog ugostiteljstva kao faktori ugrožavanja elemenata planinske prirode

U planinskim mestima ugostiteljstvo, usled organizaciono–tehnoloških specifičnosti, neminovno izaziva nepovoljne uticaje na životnu sredinu i gotovo sve prirodne elemente – vazduh, vodu, zemljište, floru, faunu i drugo. Investitori i ugostiteljski poslenici uvažavjući isključivo ekonomske kriterijume i principe u gradnji ili redovnom poslovanju, veoma često zanemaruju dejstvo neadekvatnih tehničko–tehnoloških rešenja kao direktne uzročnike narušavanja osetljivog planinskog ekosistema. Ne manje značajna za ovu problematiku je nedosledna primena projektovanih organizacija rada i projekata mera zaštite. Propisima i određenim dokumentima definisana zaštita konkretnih planinskih prostora u stvarnosti se ne sprovodi.

Istraživanja uticaja ugostiteljske delatnosti na pojedine komponente planinske prirode obavljana su sporadično sa malim efektima i merama da se uzroci zagađenja otklanjaju. Ukazaćemo na neke posledice uzrokovane direktnim zagađenjem životne sredine. Ovim želimo da se zainteresovani subjekti više angažuju da se odgovarajućim merama otklanjaju i smanje nepovoljni rizici. Ovde mislimo, pre svega, na odluke o izboru lokacija i lokaliteta za izgradnju ugostiteljskih objekata na gornjim platoima planina (tzv. krovovi planina).

Ugostiteljski objekti su korisnici tehničkih sistema za snabdevanje vodom i energijom, telekomunikacionih i komunalnih sistema. Projektovani infrastrukturni sistemi sa funkcijom zaštite u najneposrednijoj su vezi sa projektovanim obimom turističko–ugostiteljskih pratećih kapaciteta za obavljanje osnovne delatnosti. U praksi se često realizuju rešenja koja odstupaju od projektovanih. Najčešći primeri su: da se izgrade veći kapaciteti objekata za smeštaj, pa se infrastrukturni objekti pojavljuju kod eksploatacije kao "usko grlo" sa svim nepovoljnim posledicama. Kod toplifikacije objekata prihvataju se izvori čvrstog i tečnog goriva koji su neposredni zagađivači vazduha, vode, zemljišta i flore. Zaštitna sredstva (filteri i slično) nisu uvek efikasna, ne mogu se sprečiti havarije izliva lož ulja i mazuta u transportu i slično. Kanalizacija kao glavni kolektor za odvođenje otpadnih voda kod predimenzioniranih ugostiteljskih kapaciteta ne može da vrši funkciju u skladu sa ekološki–zaštitnim

merama. Ista je situacija i kad su pojedinačna rešenja za svaki ugostiteljski objekat u pitanju. I sistemi su direktni zagađivači zemljišnog tla, vazduha i vodotoka. Vodosnabdevanje ugo objekata usled preterane eksploatacije izvorišta izaziva poremećaje ekosistema u tom p prostoru. Evakuacija otpadnih materijala koji se pojavljuju kao rezultat poslovanja ug delatnosti i boravka turista na planini nije uvek adekvatno rešena. Zagađenja su veoma vidljiv leti kada je gotovo svaki ugostiteljski objekat sa širom okolinom izvor zagađenja vazduha i površina.

Dati primeri ukazuju kako se ugostiteljski objekti svojim poslovanjem identifikuju kao fakto slučajevima neodgovarajuće lokacije, predimenzioniranih kapaciteta, odsustva zaštite merama, neadekvatnog korišćenja infrastrukturnih objekata ili odsustva primene projektovan za tehničke sisteme koje koriste ugostiteljski objekti na planini.

Neka otvorena pitanja umesto zaključka

Turističko–ugostiteljska delatnost kao neposredni faktor rizika za životnu sredinu u planinskim i širim prostorima ne može biti i jedino odgovorna za sprečavanje i saniranje mogućih zagađ su planinski centri i turističke zone u okviru nacionalnog parka, nosioci zaštite su odgovaraj koje prate doslednu realizaciju projektovanih rešenja.

Detaljnija istraživanja ove problematike na primeru funkcionisanja turističkog centra na mogu pomoći bržem rešavanju društvenih troškova u turizmu. Ostaju otvorena pitan planinskih turističkih mesta čiji razvoj nije definisan na principima nacionalnih parkova. Ka značajna pitanja postavljaju se: ko odlučuje na kojoj visini će se graditi objekti za razvoj turiz objektivizirati utvrđivanje graničnog kapaciteta aktivnosti planinske rekreacije, sporta i turiz turistički aktivirati delove planinskih podgorina i seoskih naselja po obodu planina?

Izvesno je da će se planine Srbije kao posebni ekosistemi u uslovima masovnog razvoja tu više suočavati sa vodosnabdevanjem, neodmerenom urbanizacijom i problemima manokulture, čak i u uslovima kada su određena planinska područja predmet posebne zašti su nacionalni parkovi, rezervati i slično. Istraživanja postojećeg stanja osnov su za adekvatnih mera ekološke zaštite svih planinskih prostora u Republici.

Literatura

Čomić, Đ.: Problemi utvrđivanja kapaciteta turističkog prostora, Turizam, Zagreb, 1/88.

Dragićević, M.: Pristup analizi društevnih troškova turizma. Okviri identifikacije i pravci regulacije troškova turizma u Jugoslaviji, Turizam, Zagreb, 10,11,12/89.

Subotić S.: Organizaciono–tehnološke specifičnosti ugostiteljstva kao delatnosti i problemi zaš sredine na Kopaoniku, Priroda Kopaonika – zaštita i korišćenje – Zbornik radova sa naučn skupa Kopaonik, 1990., Institut za turizam PMF, Beograd, 1990.